
AKDENİZ İİBF DERGİSİ

Cilt/Volume: 19

Yıl/Year: Mayıs 2019

Sayı/Number: 2

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına dahildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit

Makale Kabul Oranı: 19.Cilt 2.Sayı için %23 olarak gerçekleşmiştir.

p-ISSN: 1302 - 9975

e-ISSN: 2667 - 7229

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılmış belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve maliye bilim alanlarından ve bu alanlarla ilgili olarak felsefe, psikoloji, sosyoloji, hukuk ve iletişim disiplinlerinden yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Ahmet UZUN

EDİTÖRLER/EDITORS

Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Arş. Gör. Huriye ALKIN - Arş. Gör. İlyas ÖZKÖK

YAYIN KURULU/ALAN EDİTÖRLERİ/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Zeliha GÖKER (Maliye)

Prof. Dr. Sayım IŞIK (İktisat)

Prof. Dr. Rabia BATO ÇİZEL (Çalışma Ekonomisi)

Prof. Dr. Faruk ATAAY (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)

Doç. Dr. Mehmet MERT (Ekonometri)

Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (İşletme)

Dr. Öğr. Üyesi Senem ATVUR (Uluslararası İlişkiler)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Yener ALTUNBAŞ

Bangor Üniversitesi, İngiltere

Prof. Ronald BURKE

York Üniversitesi, Kanada

Prof. Jose Maria Garcia Alvarez COQUE

Politecnica De Valencia Üniversitesi, İspanya

Prof. Mustafa ERDOĞDU

Marmara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Korkut ERTÜRK

UTAH Üniversitesi, ABD

Doç. Dr. Ozan Nadir ALAKAVUKLAR

Massey Üniversitesi, Yeni Zelanda

Prof. José Ramos Pires MANSO

Beira Interior Üniversitesi, Portekiz

Doç. Emel MEMİŞ

Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Sedat MURAT

İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Gencer ÖZCAN

Bilgi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Alpaslan ÖZERDEM

Coventry Üniversitesi, İngiltere

Prof. Caroline SAUNDERS

Lincoln Üniversitesi, Yeni Zelanda

Prof. Binhan Elif YILMAZ

İstanbul Üniversitesi, Türkiye

BASIM YERİ/PRINTED BY

Girişim Matbaacılık, Ankara

Yusuf ÖZALP (yozalp@hotmail.com)

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus, 07058
Antalya-TÜRKİYE

Tel: 242 227 44 45 – 310 18 24 – 310 18 50 Faks: 242 227 44 54

<http://dergipark.gov.tr/auuibfd>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

Editör'den...

Akdeniz İİBF Dergisi 19(2)'inci sayısı yine iktisat disiplini ağırlıklı olarak teşekkül etmiştir. Bu sayı ile 2019 yılının son sayısını çıkarmış bulunuyoruz. İktisat alanındaki makalelerden bir tanesi Marksist iktisat ve sonrasına eleştirel bir gözle yaklaşırken, bir diğer makale Türkiye'nin akademik gündemine çok yeni giren Coğrafi İşaretlere odaklanmaktadır. Rekabet gücü, inovasyon, örgütsel davranış ve tüketici tutumu diğer makalelerin anahtar kelimeleri asındadır. Siyaset bilim alanında yerel parti örgütlenmesi ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ilgi çeken iki konu olarak dergide yer almıştır. Editör olarak, 19(2)'inci sayıya katkı veren yazarlarımıza, makalelerin nesnel bir biçimde değerlendirilmelerine ve eksiklerinin giderilmelerine destek olan değerli Alan Editörlerimize, işlerimizi kolaylaştıran ve aksamadan yürütmesini sağlayan Editör Yardımcısı arkadaşlarımıza ve hakemlerimize, baskı işlerini gerçekleştiren Girişim matbaacılığa ve basım giderlerinin karşılanmasını sağlayan Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz. Geçmiş sayılarımız gibi bu sayının da ilgi uyandıracığını düşünmekteyiz.

Editör

Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY

İçindekiler/Contents

- 273 *Abmet A. CİLAVDAROĞLU*
Türkiye’de Parlamenter Sistemde Düzenleyici Etki Analizi
Uygulamaları ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemindeki Geleceği
Araştırma Makalesi *Regulatory Impact Analysis Practices in the Parliamentary System of Turkey and Its Future in the Presidential Government System*
- 299 *Zanete GARANTI*
GenZ Willingness to Purchase Products with Geographical
Indications
Araştırma Makalesi *Z Kuşağı’nın Coğrafi İşaretili Ürünleri Satın Alma Eğilimi*
- 326 *Ejder AYÇİN, Emver ÇAKIN*
Ülkelerin İnovasyon Performanslarının Ölçümünde Entropi ve
MABAC Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Bütünlük Olarak
Kullanılması
Araştırma Makalesi *The Integrated Usage of Entropy and MABAC Multi Criteria Decision-Making Methods for Measurement of Innovation Performance of Countries*
- 352 *Rasim Berker BANK*
Marksizm’den Post-Marksizm’e Farklı Siyasal Açılımlar
Derleme *Different Political Perspectives from Marxism to Post-Marxism*
- 391 *Olca OKUN, Tuba BÜYÜKBEŞE*
The Association Between Employee Voice, Pscyhological Capital And
Well-Being Among Nato Workers: A Multinational Study From The
Perspective Of Positive Organizational Behavior
Araştırma Makalesi *NATO Çalışanları Arasında İş Gören Sessizliği, Psikolojik Sermaye ve İyi Olma Hali Arasındaki İlişki: Pozitif Örgütsel Davranış Perspektifinden Çok Uluslu Bir Çalışma*
- 415 *Can Tansel TUĞCU, Ayşe Meral UZUN, İlyas ÖZKÖK*
The impact of import on inflation: an ARDL analysis for the Turkish
Economy
Araştırma Makalesi *İthalatın enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye Ekonomisi için bir ARDL analizi*

- 427 *Leyla LEBLEBİCİ KOÇER, Harun ÖZMERDİVANLI*
Kişiselleştirilmiş Reklamlara Yönelik Tutumları Etkileyen Faktörlerle
Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Araştırma Makalesi
*The Investigation of The Relationship Between Purchase Behaviour and The
Factors Affecting Attitudes Towards Personalized Ads*
- 455 *Şebnem ARIK, M. Şükrü ERDEM*
İmalat Sanayi Rekabet Gücünün Yapısal Belirleyicileri
Araştırma Makalesi
Structural Determinants of Competitiveness in Manufacturing Industry
- 489 *Mehmet KABASAKAL*
Türkiye’de Yerel Parti Örgütlenmesinde İki Farklı Model
Olgu Sunumu
Two Different Models of Local Party Organization in Turkey

Yazarlar Hakkında

Yazarlara Duyuru

Author Guidelines

**Türkiye’de Parlamenter Sistemde Düzenleyici Etki Analizi
Uygulamaları ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemindeki Geleceği***

Regulatory Impact Analysis Practices in the Parliamentary System of Turkey
and Its Future in the Presidential Government System

Ahmet A. CİLAVDAROĞLU¹

Geliş tarihi: 06.03.2019, Kabul tarihi: 30.04.2019, Basım tarihi: 15.11.2019

Öz

Kamu politikası analizi yöntemlerinin danışma ve katılım mekanizmalarıyla birlikte mevzuat hazırlık sürecine uygulanması olan düzenleyici etki analizi (DEA), Türk idari sistemine politika transferi şeklinde gelmiştir. Bu çalışmada ilgili resmi raporlar, mevzuat ve literatür incelenerek DEA'nın nasıl uygulandığı ve gelecekte ne ölçüde uygulanabileceği tartışılmaktadır. Parlamenter Sistem içinde 2007 yılından itibaren kanun tasarıları hazırlıklarında kamu idareleri için DEA zorunlu hale gelmiş olmasına rağmen nicelik ve nitelik olarak öngörülen sonuçlara ulaşamamıştır. 2018 yılında uygulanmaya başlayan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde ise sadece milletvekilleri kanun teklif etmeye yetkilidir ve mecburi DEA söz konusu değildir. Mevcut hukuksal ve siyasal yapı içinde kanun tasarıları muhtemelen yine idare tarafından hazırlanacak ve milletvekilleri tarafından teklif edilecektir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde DEA uygulanması ise zayıf bir ihtimaldir.

Anahtar sözcükler: *Düzenleyici etki analizi, kanun yapımı, kanun, katılım, şeffaflık.*

Abstract

The implementation of public policy analysis methods with public consultation and participation mechanisms to the preparation of regulation process, Regulatory Impact Analysis (RIA), came to Turkish administrative system as a policy transfer. In this paper, related official reports, regulations and literature are reviewed, then how RIA was implemented and to what extent it will be implemented in the future will be discussed. RIA was compulsory for draft bills prepared by public agencies in Parliamentary System since 2007, however the results were not satisfactory in terms of quality and quantity with regard to the targets. Only Members of Parliament are empowered to propose draft bills in the Presidential Government System which started in 2018, and RIA is not obligatory for these draft bills. Probably public agencies will still prepare draft bills to be submitted by Members of Parliament under the present legal and political structure. RIA implementation seems to be unlikely in the Presidential Government System.

Keywords: *Regulatory impact analysis, law making, evidence, participation, transparency.*

* Bu çalışma, “Türkiye’de Parlamenter Sistem İçinde Kanun Dayalı Politika Yapımı” başlıklı doktora tezinden (Cilavdaroglu, 2019) üretilmiştir.

¹ Antalya Büyükşehir Belediyesi, Dr.

cilavdar@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2969-6406>

Giriş

1980’lerden itibaren yeni kamu işletmeciliğine dayalı kamu yönetimi reformlarının artışı kanıt² dayalı politika³ yapımını da yeniden gündemin önemli maddelerinden birisi haline getirmiştir. Yeni kamu işletmeciliği reformlarıyla kanıt dayalı politika yapımı, yönetsel yetkinliğin çıktılardan daha önemli tutulduğu aynı teknokratik mantıktan beslenmektedir (Marston ve Watts, 2003: 148). Kanıt dayalı politika yapımı sürecinde verilerin toplanması, değerlendirilmesi, tarafların görüşlerinin alınması gereklidir. Nihayetinde kamu mercilerinin kamu politikasının uygulanması sonucunda hesap verebilmesini temin edecek bir hareket ve kıyaslama noktası sağlamaktadır. Kanıt dayalı politika yapımının bu özelliği yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı için cazip olmuştur. İşletmeciliğin performans odaklılığı ile etkililik ve verimliliğe yaptığı vurgu, kanıt dayalı politika yapımının işletmecilerde kullanılması için uygun bir yöntem olmasını sağlamıştır.

Kanıt dayalı politika yapımı söyleminin artışında eğitilmiş ve bilgili halk kesiminin artması, bilgi teknolojisinin ilerlemesi neticesinde kamu politikaları hakkındaki verilerin çoğalması, verimlilik ve rekabetin gözetilmesinin yanı sıra idarenin denetim ve hesap verebilirliğinin artması gayreti de ciddi bir etkidir. Örneğin Britanya’da, Millî Dış Denetim Ofisi (Sayıştay) ve Parlamento özel komisyonları, pek çok sivil toplum gözlemcisi ve düzenleyici kuruluşlar denetim ve hesap verebilirlik bağlamında daha önce görülmemiş bir biçimde kanıtların kullanımını mecbur bırakmıştır (Davies et al. 2009: 2).

Halkın seçilmiş temsilcileri olan siyasetçiler kamu politikalarına karar verme konusunda meşru bir hakka sahiptir. Siyasetçiler kanıtların bir kısmını seçerek dikkate alır ve diğer oyuncuların⁴ (halk, kamu hizmetinden yararlananlar, politikayı uygulayacak idare gibi) tercihleriyle birlikte bu

² “Kanıt” terimi bir konu hakkındaki bilgi düzeyini artırmak amacıyla bilimsel yöntemlerle yapılan sistematik çalışma neticesinde elde edilen verileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu çerçevede, uzmanların ve akademisyenlerin görüşleri, bilimsel araştırmalar, ülke karşılaştırmaları, uygulanan politikaların ardıl değerlendirmeleri, politika alternatiflerinin maliyetlerinin hesaplanması, ekonomik ve istatistikî modellemeler, bu çalışma çerçevesinde “kanıt” olarak anılacaktır.

³ “Kamu politikası” (İngilizce “public policy”) terimi belirli bir toplumsal alanda (eğitim, sağlık, iktisat gibi) planlı şekilde alınan kararları veya koyulan kuralları; “politika/siyaset” (İngilizce “politics”) terimi de bir toplumdaki güç mücadelesini ifade eder (Vowe, 2008: 620). İngilizce “politics” ve “policy” terimlerinin ikisinin de Türkçe “politika” terimi ile karşılanmasının kafa karışıklığına yol açacağı düşünülerek “policy” terimi için “siyasa” ve “yöneltili” terimleri önerilmiştir fakat pek benimsenmemiştir (Yıldız, 2011: 2-3).

⁴ Bu çalışmada “oyuncu” (İngilizce “player”) ibaresiyle doğrudan veya dolaylı olarak kamu politikasının tasarlanmasında etkisi olan kişiler ve örgütler kastedilmektedir. Alanyazında aynı mefhumu ifade etmek üzere aktör (İngilizce “actor”) ve katılımcı (İngilizce “participant”) gibi terimler de kullanılmaktadır.

kanıtları kullanıp kullanmamayı değerlendirir. Bu nedenle kanıta dayalı politika yapımı daha geniş bir bağlamda, siyasetçilerin halkı temsil ettiği ve halka karşı hesap verdiği göz önünde tutularak incelenmelidir (Cairney, 2016).

Düzenleyici etki analizi (DEA)⁵ bir kanıta dayalı politika yapımı aracı olarak, gelecekte yürürlüğe girmesi planlanan bir mevzuatın muhtemel sonuçlarının değerlendirilmesi amacıyla geliştirilen bir analiz yöntemidir.⁶ DEA, düzenleme yapma kudretine sahip olan devlet veya kamu gücünü kullanan diğer idareler tarafından yapılmaktadır. İdeal bir DEA sürecinde kamu politikası analizindeki döngüsel yaklaşıma benzer şekilde; problemler tespit edilmekte, alternatif çözüm yolları geliştirilmekte, ilgili taraflara danışılmakta ve çözüm önerileri alınmakta, fayda ve maliyetler değerlendirilmekte ve karar vericiler için nihai bir rapor hazırlanmaktadır. DEA, kamu politikası analizinin temeli olan fayda-maliyet analizi yapılması, faydaların maliyetlerden yüksek olduğunun tespitinin ardından en uygun yöntemin seçilmesini sağlamaya dönüktür. Dolayısıyla bir DEA raporunda, düzenlemenin hazırlanmasını gerekli kılan sebepler, alternatif çözüm önerilerinin değerlendirilmesi, fayda ve maliyet analizi, bütçeye getirilen ek malî yük, düzenlemenin sosyal, ekonomik ve ticarî hayata ve ilgili kesimlere etkileri, düzenlemenin yıllık muhtemel toplam etkisi ile kanun yapım sürecinde izlenen danışma ve görüş alma süreçlerini içeren bir rapor bulunmaktadır.⁷

DEA'nın 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlaşmasında yeni kurumsal iktisat okulu ve yeni kamu işletmeciliğinin etkileri vardır. Yeni kurumsal iktisat okulu işlem maliyetlerine vurgu yaparak, iktisadi gelişmenin temel unsurlarından birisinin işlem maliyetlerinin azaltılması olduğunu iddia eder. Mal ve hizmetlerin üretimi, sunumu ve el değiştirmesi sırasında ortaya çıkan mevzuat kaynaklı işlem maliyetleri sistematik bir biçimde sözleşme yapılarını, piyasa ve iktisadi kurumların örgütlenmesini etkilemektedir. Bu sebeple işlem

⁵ Düzenleyici etki analizi, İngilizce “regulatory impact analysis (assessment)” ibaresinin Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır. Fakat tercüme kokan bu ibare hem meramını tam olarak ifade edememekte hem de bu çalışmaları yapacak kişiler için yabancılik hissi uyandırmaktadır. Bu sebeple, Türk yönetim ve hukuk kültüründe yer edinmiş olan “environmental impact assessment” ibaresinin “çevresel etki değerlendirmesi” ibaresi ile karşılanmasından mülahem, “regulatory impact assessment” için “mevzuat etki değerlendirmesi” ibaresinin kullanımı daha uygun olacaktır. Diğer taraftan “düzenleyici etki analizi” şeklindeki tercüme, 1980'lerden itibaren devletin vergilendirme veya harcama yöntemlerinden ziyade düzenleme yapmak suretiyle piyasaya müdahale etmesi manasında yaygınlaşan “düzenleyici devlet” (regulatory state) söyleminin yansımaları olarak değerlendirilebilir.

⁶ DEA sürecinde ele alınan seçeneklerden birisi de düzenleme yapmama seçeneğidir. Kuramsal olarak DEA sonucunda hiçbir düzenleme yapmama sonucuna ulaşılabilir ise de bu yönde sonuç verecek bir DEA hazırlanma ihtimali çok düşüktür.

⁷ Mevzuat Hazırlama Usûl ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 24. maddesinde DEA raporlarında bulunması gerekli hususlar yer almaktadır.

maliyetleri yükseldiğinde iktisadi güçler işlem maliyetlerini düşürmek amacıyla düşük işlem maliyeti doğuran mevzuata sahip yeni ülkelere doğru ekonomiyi kaydıracaklardır (Demir, 1996).

Yeni kurumsal iktisadın kavramlarıyla DEA şöyle tanımlanabilir: Her tür mevzuat yeni bir kural koyar ve bu kurallar bütünü kurumları oluşturur. Yani her yeni mevzuatın getirdiği kurumların piyasaya ve idareye etkilerinin ve maliyetinin hesaplanması, hangi kurumların daha etkin olduğunu anlamayı kolaylaştıracaktır (Bayramoğlu, 2006: 94-110). DEA raporları hazırlamak suretiyle kanunların idare ve piyasa üzerindeki etkileri değerlendirilerek devlet müdahalesinin etkinliğini temin eden kamu politikaları oluşturulabilecektir.

Yeni kamu işletmeciliğinin başarı/başarısızlık halinde kimin sorumlu olduğunun bilinmesine yönelik sonuç odaklı kurgusu ile performans ölçümü için stratejik amaçların, hedeflerin ve başarı göstergelerinin açıkça ortaya konulması arzusu (Hood, 1991: 4-5) DEA ile paralellik arz etmektedir. Parlamenter sistemlerde DEA raporunun sorumlu bir idare tarafından hazırlanması ve yetkili bir bakan tarafından imzalanması, ayrıca mevzuat neticesinde çözülmesi beklenen probleme ilişkin başarı göstergelerinin açıkça belirlenmesi yeni kamu işletmeciliğinin DEA’ya yansımaları olarak görülebilir.

Kanıta dayalı politika yapımı bazı akademisyenlerce kapsamlı rasyonel politika yapımının yeni bir etiketi olarak değerlendirilerek kamusal problemlerin depolitize edilmesi, demokratik rekabet yerine teknokrasinin hâkimiyetini kurma gayreti olarak görülmektedir (Boswell, 2018). Bu bağlamda DEA’nın, siyasal süreçlerde bilginin ve kanıtların iletişim ve müzakere aracı olarak kullanılması yerine, kamu politikası yapımını depolitize eden, siyasetin değer yargılarını dışlayan, kanıtların üretilmesinin ve kullanımını işletmeci bir yaklaşımla ele alan bir boyutu vardır (Parsons, 2002: 56).

1. DEA’nın İşlevleri

İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)’na göre, DEA’nın başta OECD ülkeleri olmak üzere birçok ülkede mevzuat çerçevelerine dâhil edilmesinin dört temel amacı bulunmaktadır (OECD, 1997: 16-18): İlk olarak, DEA mevzuatın gerçek etkisinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. 1990’lardan itibaren mevzuatın faydalarının maliyetlerinden fazla olması şartı önem kazanmıştır. Yüksek kaliteli mevzuat, maliyet açısından etkili olmalıdır. DEA ile faydalar ve maliyetler mümkün olduğunca rakamsallaştırılmaya çalışılmaktadır. Böylelikle karar vericiler daha sağlıklı kararlar alabileceklerdir (OECD, 1997: 16).

İkinci olarak, DEA’nın birbiri ile ilişkili politika hedeflerinin entegrasyonunu sağlamada önemli katkılarda bulunması beklenmektedir. Düzenleyiciler (mevzuat koyucular) açısından en önemli meselelerden biri

farklı mevzuat arasında etkin bir uyum düzeyi sağlamaktır. Karmaşık piyasa alanını düzenlemek amacı ile yürürlüğe konulan bir mevzuatın hem piyasa için hem de toplum ve çevre için olumlu veya olumsuz etkiler doğurması söz konusudur. Bu sebeple, kamu politikasına karar verenlerin bir mevzuatın diğer alanlarda oluşturacağı etkileri göz önünde bulundurması gereklidir. Aksi takdirde, belirli problemlerin çözümü için fayda getiren bir mevzuat ciddi negatif dışsallıklara yol açabilir. DEA, yalnızca meseleyi anlamaya yarayan analitik bir araç değil, aynı zamanda farklı alanlardaki hedefleri koordine eden bir araç olarak düşünülmektedir (OECD, 1997: 17).

DEA ile sağlanmaya çalışılan koordinasyon hem devlet içindeki oyuncular hem de danışma mekanizmasıyla devlet dışı oyuncuları kapsamaktadır. Bu açıdan DEA kamu politikası yapımındaki savunma koalisyonlarının⁸ oluşmasını kolaylaştırıcı bir role sahiptir. Kısıtlı kaynakları ve kısıtlı bilgileriyle kamu politikası yapım sürecine katılmakta zorlanan devlet dışı oyuncular, DEA hazırlığında veya DEA raporunun ilanı sonrasında sürece katılma imkânı elde edebilirler. Başka bir deyişle DEA, devlet dışı oyuncuların kamu politikası sürecindeki işlem maliyetlerini azaltarak daha katılımcı bir politika yapım sürecine kapı açmaktadır.

Üçüncü olarak, DEA devletlerin mevzuat yapım sürecini şeffaflaştıran danışma sürecini gerekli kılar. Devletler, mevzuattan etkilenmesi muhtemel paydaşları değişik yöntemlerle mevzuat yapım sürecine dâhil etmektedir. Uygulamadan etkilenecek kesimlerin görüşlerinin mevzuata yansıtılması, uygulamanın başarılı olma ihtimalini artırmaktadır. Diğer taraftan, ilgili kesimler mevzuat yürürlüğe girmeden gelecekte önlerine gelecek koşulları öğrenme imkânı yakalayacaklarından uygulamaya daha hazırlıklı olacaklardır. Danışma yöntemiyle kararların alınması, aynı zamanda, alınan kararların meşruiyetini de artıracaktır (OECD, 1997: 17).

Şeffaflık, uluslararası ticari ilişkilerde sıklıkla vurgu yapılan bir ilkedir. OECD, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, ticari alanda rekabetin gerçekleşebilmesi için ticari aktörlerin devletlerin uygulamaya koydukları mevzuata istedikleri zaman erişebilmesi gerektiğinin üzerinde durmaktadır. DEA, bu alanda da şeffaflığı sağlayarak uluslararası sermayenin ihtiyaç duyduğu yatırım ortamının oluşturulması için de bir işlev üstlenmektedir.

Dördüncü olarak, DEA hükümetlerin halka karşı hesap verme sorumluluğunu artırmaktadır. DEA sonucunda yayımlanan raporlar, mevzuatın fayda ve maliyet tahminlerini, mevcut durumda karşılaşılan

⁸ “Savunma Koalisyonu Çerçevesi” (SKÇ), Sabatier ve Jenkins-Smith (1993) tarafından politika sürecini açıklamak üzere geliştirilen bir yaklaşımdır. Savunma koalisyonları, aynı amaç etrafındaki kamu politikası yapımındaki oyuncuların oluşturduğu ve gayri resmi iletişim ağlarının bulunduğu ittifaklardır.

meseleleri ve ilgili kesimlere muhtemel etkilerini içermektedir. Böylelikle politika yapıcılarının, kararlarını hesap verme sorumluluğu içinde kanıtlara dayanarak vereceği öngörülmektedir. Bazı ülkelerde DEA raporları yetkili bakan tarafından imzalanmak suretiyle açıklandığı için, hükümetler düzenlemeden beklenen sonuçların temin etme hedefiyle siyasi bir taahhüt vermekte ve kendilerini bağlamaktadır (OECD, 1997: 18).

Türkiye’de kanun tasarılarına eklenen gerekçeler, yalnızca tasarımın amacına yönelik bazı açıklamalar getirmekte, siyasal, yönetsel, iktisadi, çevresel ve benzer etkilerini analiz etmemekte ve en fazla bütçeye dönük etkilerin hesaplanmasını içermektedir (Yüksel, 2005: 61-63). Farklı kamu politikası seçenekleri hakkında bilgi sağlayarak ve değerlendirme yaparak siyasal karar oluşturma sürecini iyileştirme iddiasındaki bir araç olan DEA etkili, şeffaf ve hesap verebilir bir düzenleme çerçevesi oluşturmaya yardımcı olabilir (Ekici, 2006: 150).

DEA sürecinde problemin tespiti ve çözüm alternatiflerinin geliştirilmesi idarenin elindeki bilgi ve kapasitesi çerçevesinde yapılabilmekte; danışma ve katılım süreçlerinde zaman zaman beklenen yarar sağlanamamakta; fayda-maliyet analizleri toplumsal ve çevresel faydaların ve maliyetlerin tam olarak ölçememektedir. Keza kamu politikası alanındaki kararların son kertede siyaseten alınmaktadır. Öte yandan DEA’nın yine de çok önemli bir işlevi vardır. DEA, bir mevzuatı yapma sebebini oluşturan kanıtların neler olduğunu, mevzuatın ardından hangi noktalarda müdahale edilerek ne tür bir iyileşme sağlayacağını tahmin edildiğini gösterir. DEA şeffaflığı sağlayarak hesap verme sorumluluğunu geliştirir.

Kamu politikalarını rasyonel bir zemine oturtmak iddiasındaki kanıt dayalı politika yapımı, aynı zamanda devletin meşruiyetiyle de ilgilidir. Çünkü devlet hukuka uygun ve rasyonel bir biçimde işlerse meşru olur (Sabuktay, 2011: 69). Aydınlanma geleneğinden gelen pozitivist bir düşünür olan Weber demokrasinin ve modern kapitalizmin rasyonel yönetim aracı olan bürokrasi marifetiyle işlemlerde süreklilik, etkililik, hız, kesinlik ve sonuçların hesaplanabilir olduğunu düşünür (Gerth ve Mills, 1946: 44, 49). Weber’e göre yasal otorite rasyonellik temelinde yürürlüğe konulan mevzuatla temin edilebilir ve yöneticiler anayasa çerçevesinde (kişisel karizması yahut geleneksel kurallar neticesinde değil) rasyonel kurallar neticesinde meşruiyet sağlar (Weber, 1946: 294-299). Fakat rasyonel karar alma ve uygulama bizatihi devletin demokratik meşruiyetini temin etmez. Demokrasinin işleyişi için gerekli olan hukuk çerçevesi sağlanmalı ve karar alma süreçlerinde demokratik usûller takip edilmelidir. Kanun çıkarılması sürecinde kısıtlı oyuncular arasındaki mutabakat, rahatlatıcı ve güven vericidir ancak en iyi politikaların oluşturulması için en iyi yöntem olmayabilir (Peters, 1996: 24). Farklı görüşlerin kamu politikası belirlenirken mücadelesi de farklı görüşlere sahip olanlar arasında müzakerelerle mümkün olur.

Habermas'a (1996) göre demokratik devletlerdeki siyasal güç vatandaşların iletişim gücünden neşet eder. İcrai kamu gücü, meşruiyetini vatandaşların fikirlerini serdedebildiği bir süreç sonunda çıkarılan kanunlardan alır. Problemlere rasyonel çözümler bulunmasını temin etmek amacıyla demokratik usûller işletilmelidir ki meşruiyet temin edilsin. Demokratik karar alma sürecinde usûller yasal olarak kurumsallaştırılmalı ve çıkarların adil bir biçimde dengelenmesi için vatandaşlara (oyunculara) iletişim kurmak için eşit özgürlük imkânları sağlanmalıdır. Probleme ilişkin elde edilebilir bilgiler ve fikirler zemininde probleme dair görüşlerin ortaya konulabilmesi ve müzakere yoluyla yasama sürecine etki edilebilmesi, kamu politikası kararının rasyonel olduğunun kabulünü sağlar (Habermas, 1996: 170).

Kamu politikası yapımı, doğası gereği siyasal bir süreçtir (Nutley, 2003: 3). Siyasal kararlar alınırken kamu politikasının muhtemel sonuçlarının yanı sıra sürecin demokratik meşruiyeti de gözetilir. Zira gerçeklerin kişilerce algılanması farklılık gösterir, amaçlar ve bu amaçlara ulaşmak için kullanılacak yollar çok net değildir ve halkın kamu politikasının demokratik ve meşru olduğu algısı önemlidir. Kamu politikası yapımı sürecinde kanıtların rolü ise problemleri çözmek değil, problemleri açıkça ortaya koymak ve kamunun derinlemesine tartışabilmesi için bilgi sağlamaktır. Bu açıdan araştırma neticesinde elde edilen kanıtlar demokratik sürecin araçlarıdır (Young et al. 2002: 218).

Kamu politikası analizleri, kanun yapımı sürecinde dikkate alınan unsurlardan biridir. Fakat demokratik siyasal sistemin gerektirdiği müzakere sürecinde oyuncular, analizlerin yanı sıra değer yargıları ve çıkarlarını da savunur, süreç içinde bunlar da uzlaştırılmaya çalışılır. DEA raporlarında sunulan kanıtların problemi tanımlama ve devlet müdahalesi sonucu elde edilecek sonuçları tahmin etme kapasitesi sınırlıdır. Kanıta dayalı politika yapımının önemli işlevlerinden birisi de idarenin şeffaflığını artırarak daha fazla oyuncunun kamu politikasını müzakere etmesini sağlamaktır. Kamu politikasına daha fazla katılımın temini politikanın meşruiyetini artırır. Ayrıca DEA raporlarıyla kanunun uygulanmasından ne beklendiğinin açıkça ilan edilmesi, siyasetçilerin ve idarenin hesap verebilirliği artırır.

DEA'nın en önemli işlevlerinden birisi demokratik katılımı ve hesap verebilirliği artırmaktır. Kamu politikasına karar verenlerin dayandıkları kanıtları şeffaf bir biçimde ilan etmeleri potansiyel oyuncuların kamu politikası hazırlık katılmasına yardımcı olarak katılımı ve demokratik meşruiyeti artıracaktır. Ayrıca hesap verebilirlik açısından kanıtların ilanı, kamu politikasını tercih sebepleri ve devlet müdahalesi ile elde edilmesi beklenen faydanın da ilan edilmesi anlamına gelmektedir. Kamu politikasına karar verenlerin problemi doğru teşhis edemediği yahut problemi çözmek

için yapılan müdahalenin yanlış, eksik veya aşırı olduğu uygulama sonuçlarından görülebilir.

2. DEA’nın Hukuksal Dayanağı

DEA, bir politika transferi olarak Türk mevzuat sistemine girmiştir (bkz. Cilavdaroğlu, 2019). Kamu politikası alanyazınında politika transferi için başlıca altı oyuncu tanımlanmaktadır; bunlar seçilmiş yöneticiler, siyasi partiler, bürokratlar, baskı grupları, politika girişimcileri/uzmanlar ve ulusüstü/uluslararası örgütlerdir (Dolowitz ve Marsh, 1996: 344). DEA’nın Türk mevzuat yapım sistemine girişinde uluslararası örgüt olan OECD ve bu yöndeki çalışmalarda faal rol alan Başbakanlık bürokratlarının etkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda baskı grupları olarak TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşinsanları Derneği) ile TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği)’un düşünce kuruluşu olan TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı) da DEA’nın kurumsallaşması için çalışmalar yapmıştır (TÜSİAD, 2003; TEPAV, 2011a; TEPAV, 2011b).

DEA’nın anayasal zemini (2017 Anayasa değişikliğiyle yürürlükten kaldırılan) Anayasa’nın 163. maddesindeki “*Carî yıl bütçesindeki ödenek artışını öngören değişiklik tasarılarında ve carî ve ileriki yıl bütçelerine malî yük getirecek nitelikteki kanun tasarısı ve tekliflerinde⁹, belirtilen giderleri karşılayabilecek malî kaynak gösterilmesi zorunludur.*” hükmü olmuştur. Anayasa’nın amir hükmüne rağmen, kanun gerekçelerinde ve DEA raporlarında ödenek artışının mali yükünü karşılayacak kaynaklar genellikle sunulmamıştır.

Türk kamu yönetimini büyük ölçüde dönüştürmeyi hedefleyen 15.7.2004 tarihli ve 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun (Kamu Yönetimi Temel Kanunu)’un kamu yönetiminin kuruluş ve işleyişinin temel ilkelerini düzenleyen 5. maddesinde “*Yapılacak yeni düzenlemeler ve kurulacak birimler için düzenleyici etki analizi yapılır*” hükmü yer almıştır. 5227 sayılı Kanun’un madde gerekçesinde (TBMM, 2012a) de DEA’nın tanımı, analiz türleri ve bundan beklenen fayda kısaca açıklanmıştır. 5227 sayılı Kanun Cumhurbaşkanı tarafından TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi)’ye geri gönderilmekle birlikte, bir kez daha görüşülmek üzere gönderilen konular arasında DEA bulunmamaktadır (TBMM, 2012b). Bu Kanun, Cumhurbaşkanı imzalamadığı için yürürlüğe girmemiştir, diğer yandan hükümetlerin daha sonraki uygulamaları DEA’yı Türk mevzuat hazırlık sürecinde yaygınlaştırma hususunda çok da istekli olmadığını göstermiştir.

Genel olarak kanun hazırlık sürecini düzenleyen bir usûl kanunu olmamakla birlikte mali sonuç doğuracak kanun tasarılarına ilişkin

⁹ 1982 Anayasasına göre (16 Nisan 2017 Anayasa değişikliği öncesinde) milletvekilleri tarafından TBMM’ye önerilen kanunlara “kanun teklifi”, Bakanlar Kurulu tarafından önerilen kanunlara da “kanun tasarısı” adı verilmekteydi.

gerekçelerin nasıl olması gerektiği 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 14. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre idareler, *“kamu gelirlerinin azalmasına veya kamu giderlerinin artmasına neden olacak ve kamu idarelerini yükümlülük altına sokacak kanun tasarılarının getireceği mali yükü, orta vadeli program ve mali plan çerçevesinde, en az üç yıllık dönem için hesaplar ve tasarılar eklerler. Sosyal güvenliğe yönelik kanun tasarılarında ise en az yirmi yıllık aktüeryal hesaplara yer verilir.”* Bu hükme göre kanun önerisini sunan Bakanlar Kurulu veya milletvekilleri mali yükü hesaplamak ve bu gideri karşılayacak finansal kaynağı da bulmak zorundaydı. 5018 sayılı Kanun'un 14. maddesi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine uyum sağlamak için 2018 yılında değiştirilmiştir ve milletvekilleri tarafından TBMM'ye sunulacak kanun teklifleri için aynı yükümlülük getirilmiştir. Fakat uygulamada mali yükün hesaplandığı ve bu yükü karşılayacak kaynağın gösterildiği kanun tasarı ve teklifleri nadiren görülmüştür.

Diğer taraftan, Türkiye'de mevzuat yapım sürecinde uyulacak usûlleri ve esasları gösteren idarenin çeşitli düzenleyici işlemleri olagelmıştır.¹⁰ Ancak bunlar, kanun tasarılarının hazırlanmasındaki usûle, şekli unsurlara ve asgari hangi kamu idarelerinin sürece katılması gerektiğine odaklanmıştır. 2006 yılında yürürlüğe konulan Mevzuat Hazırlama Usûl ve Esasları Hakkında Yönetmelik¹¹ ise Türk idari sistemini 2007 yılından itibaren DEA ile tanıştırmıştır.

Mevzuat Hazırlama Usûl ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin¹² *“Düzenleyici etki analizi”* başlığını taşıyan 24. maddesine göre, yürürlüğe konulması hâlinde yıllık muhtemel toplam etkisinin 30 milyon¹³ lirayı geçeceği tahmin edilen kanun ve kanun hükmünde kararname tasarıları için DEA yapılmasının zorunlu olduğu belirtilmektedir. Yani sadece Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ye sunulan mevzuat önerileri için DEA yapılması

¹⁰ Örneğin, 20.4.1981 tarihli ve 1981/29 sayılı Başbakanlık Genelgesi; 21.7.1982 tarihli ve 1982/58 sayılı Başbakanlık Genelgesi; 16.10.1991 tarihli ve 21023 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Kanun, Kanun Hükmünde Kararname, Tüzük ve Yönetmeliklerin Hazırlanmasında Uyulacak Esaslar ve Şekil Kuralları Hakkında Yönetmelik; 8.9.1992 tarihli ve 21339 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Kanun, Kanun Hükmünde Kararname, Tüzük ve Yönetmelik Tasarılarının Hazırlanmasına İlişkin Esaslar.

¹¹ 19.12.2005 tarihli ve 2005/9986 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla kabul edilmiş ve 17.2.2006 tarihli ve 26083 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

¹² Yönetmeliğin yürürlüğe girme tarihini düzenleyen 27. maddesine göre Yönetmeliğin DEA'yı düzenleyen hükümleri yayımı tarihinden itibaren bir yıl sonra (17.2.2007 tarihinde) yürürlüğe girmiştir.

¹³ 14.3.2016 tarihli ve 2016/8590 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla 10 milyon lira olan bu tutar 30 milyon liraya yükseltilmiştir. Ayrıca Yönetmeliğin eski halinde belirtilmeyen tutarın “yıllık” etki olarak değerlendirileceği de aynı kararla Yönetmeliğe eklenmiştir.

mecburi olmuştur; yönetmelik gibi kanuna dayanılarak yapılan idari düzenlemeler için DEA yapılmasını emredici bir hüküm yoktur.¹⁴

Yönetmeliğe göre DEA teklif sahibi bakanlık veya kamu kurum ve kuruluşu tarafından hazırlanır. DEA’nın, kamu politikası analizindeki unsurlara benzer olarak, düzenlemenin hazırlanmasını gerekli kılan sebeplerin ortaya koyması, düzenlemenin muhtemel fayda ve maliyetlerinin belirlenmesi, düzenlemenin topluma, ekonomiye, çevreye ve ilgili kesimlere etkilerinin tahmin etmesini öngörmektedir. Bunların yanı sıra sürecin katılımcı bir şekilde yürütülmesi de DEA’nın şartlarındandır. 2016 yılında yapılan değişiklikle Başbakanlığa sunulan DEA’larda teklif sahibi bakanın imzasının bulunması zorunluluğu da getirilmiş ve böylece DEA’nın siyaseten sahiplenilmesi de amaçlanmıştır.

DEA’nın uygulanmasına ilişkin olarak, ekinde DEA Rehberi bulunan bir Başbakanlık Genelgesi¹⁵ yayımlanmıştır. Bu Rehber DEA hazırlama sürecinde kamu idarelerinin nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda yol göstermektedir. Rehber, DEA’nın, diğer ülke uygulamalarında da görüldüğü üzere, iki aşamalı yapılmasını öngörmüştür. Buna göre, geliştirilen mevzuat seçeneklerinin yıllık muhtemel toplam etkisi 30 milyon liranın üzerinde ise tam DEA yapılacaktır. Aksi takdirde, fayda ve maliyetler ile sosyal, ekonomik ve ticari hayata, çevreye ve ilgili diğer kesimlere etkileri ayrıntılı bir biçimde incelemeyen ve danışma sürecindeki paydaşların sayısını azaltan Kısmi DEA yapılacaktır.

DEA Rehberi’nde, DEA’yı oluşturan ilkeler ve bu ilkelerin açıklanması ile mevzuata ilişkin hangi temel soruların cevabının aranması gerektiği ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Rehber, DEA sürecini oluşturan adımlara paralel biçimde hazırlanan DEA raporunun biçimini de içermektedir. Rehber büyük oranda OECD’nin DEA’ya ilişkin iyi uygulama örneklerinden çıkarılan önerileri dikkate almış ve İrlanda, Avrupa Birliği ile İngiltere’nin DEA rehberlerinden esinlenmiştir.

DEA Rehberi’ni içeren Başbakanlık Genelgesi, ayrıca idarelerin kendi bünyelerinde yapılacak DEA ile ilgili kapasite oluşturmasını ve Başbakanlık’la koordinasyonu sağlamak üzere bir birim tespit etmelerini öngörmüştür. Bakanlıklarda görevlendirilen birimler, mevzuat ihtiyacı ortaya çıktığında Rehberde uygun biçimde öncelikle, kısmi etki analizi yapacaklar, düzenlemenin muhtemel yıllık etkisinin 30 milyon lirayı aşması durumunda, bir sonraki aşamaya geçerek tam etki analizini yapacaklardır. Hazırlanan

¹⁴ Yönetmeliğin 24. maddesi, DEA için belirlenen parasal eşik değerini gerekli görülen hallerde Başbakanlıkça yeniden belirlenmesine ve Başbakanlığın etki miktarına bakılmaksızın diğer düzenleyici işlemler için de DEA hazırlanmasını isteyebilmesine izin vermiştir. Fakat bu yönde bir düzenleme yapılmamıştır.

¹⁵ 2007/6 sayılı Başbakanlık Genelgesi, 3.4.2007 tarihli ve 26482 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

DEA'lar kalite kontrollerinin yapılması ve incelenmesi için öncelikle Başbakanlığa gönderilecektir. Uygun görülen DEA'ların sonunda düzenlemeye ilişkin taslak hazırlanacaktır. İdarelerin önce mevzuat taslağını hazırlayıp daha sonra buna uygun DEA yaparak DEA'yı meşruluk aracı olarak kullanması istenmemekle birlikte Türkiye'de çok sınırlı sayıda DEA hazırlanması ve bunların kalitesinin düşüklüğü bu kaygıyı yersiz hâle getirmiştir.

Başbakanlığın 2011-2015 yıllarını kapsayan stratejik planında DEA'nın danışmaya ilişkin süreçlerinin etkin bir şekilde işletilmesine yönelik ortamlar oluşturulması Başbakanlığın temel stratejileri arasında gösterilmiştir (Başbakanlık, 2010a: 41). Başbakanlık DEA konusundaki idarelerin farkındalığını artırmak için eğitim verilmesini de planlamıştır (Başbakanlık, 2010a: 12).

3. Türk Parlamenter Sisteminde DEA Uygulaması

Mevzuat Hazırlama Usûl ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 24. maddesine göre sadece kanun ve kanun hükmünde kararname taslakları için DEA yapılmasının zorunlu olduğu, diğer bir deyişle yönetmelik gibi idarenin düzenleyici işlemleri için DEA'nın zorunlu olmadığı ifade edilmişti. Dolayısıyla sadece Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ye sunulmak üzere idarenin içinde hazırlanan kanun ve kanun hükmünde kararname taslakları için DEA zorunlu olmuştur. Diğer bir deyişle anılan taslakların Bakanlar Kurulu tarafından imzalanarak TBMM'ye sunulması şart değildi; bakanlıkların bu taslakları Bakanlar Kurulu'nun imzası alınmak üzere Başbakanlığa göndermeden önce DEA yapması gerekliydi.

Tablo 1'de Başbakanlık faaliyet raporlarındaki performans sonuçları tablolarında yer alan isimle "*DEA hazırlanarak gönderilen taslakların DEA yapılması gereken taslaklara oranı*" yer almaktadır. Başbakanlığa göre DEA, mevzuat taslaklarında gerekli fayda-maliyet analizlerinin yapılmasına, usûl ve esas açısından daha kaliteli ve gereklilik arz eden mevzuatın hazırlanmasına hizmet eden önemli bir araçtır. Bu sebeple yıllar itibarıyla ilgili göstergede artış sağlanması hedeflenmektedir (Başbakanlık, 2011b: 12). Fakat Başbakanlığın kullandığı tablo ismi zaten DEA yapılması gereken taslakların hepsine DEA yapıldığını belirtmektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere Mevzuat Hazırlama Usûl ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin âmir hükmüne rağmen idareler tarafından yeterince DEA hazırlanmamıştır. Diğer taraftan kaç kanun tasarısı için DEA hazırlanması gerekirken kaç tane hazırlandığı, hangi idareler tarafından hangi kanun tasarıları için DEA hazırlandığı da Başbakanlık faaliyet raporlarında ilan edilmemiştir.

Tablo 1: DEA Hazırlanan Taslakların DEA Hazırlanması Gereken Taslaklara Oranı

	2011	2012	2013	2014	2015
Hedef	%18	%25	%25	%40	%100
Gerçekleşme	%0	%50	%100	%0	%100

Kaynak: Başbakanlık performans programları ve faaliyet raporları (2011-2015)

Yukarıdaki tablo 1’e göre 2011 ve 2014 yıllarında hiç DEA yapılmamıştır. 2013 ve 2015 yıllarında ise DEA yapılması gereken bütün kanun tasarıları için DEA hazırlanmıştır. Başbakanlık tarafından sunulan DEA gerçekleşme verileri arasında tutarsızlığın varlığı ve anlamlı bir örüntünün bulunmayışı DEA konusunun ne derece ciddiyetle ele alındığı hakkında soru işaretleri doğurmaktadır. Başbakanlık tarafından bu durum farkedilmiş olacak ki 2016 yılı ve sonraki faaliyet raporlarında DEA gerçekleşme oranlarına ilişkin bilgilerin ilan edilmesinden vazgeçilmiştir.

Hazırlanan DEA’ların nicelik ve nitelik olarak tatminkâr düzeyde olması durumunda raporların halkın bilgisine açıklanacağı ve TBMM’ye kanun tasarılarının ekinde gönderileceği beklenebilirdi. Dolayısıyla nicelik olarak Yönetmeliğin hükümlerine uyulmaması bir yana idareler tarafından yeterince kaliteli DEA hazırlanmadığı ve bu sebeple DEA raporlarının TBMM’ye sunulmadığı sonucu ihtimal dâhilindedir. Başka bir deyişle, idarece kaliteli bir şekilde hazırlanmış DEA raporları olsaydı, bu raporlar milletvekillerini ve halkı ikna aracı olarak TBMM’ye sunulabilirdi.

DEA hazırlanmama sebepleri olarak bakanlıkların DEA hazırlık sürecinin öngördüğü uzun ve zahmetli süreçten kaçınmak istemesi, düzenleme taslakları için sivil toplum kuruluşları ve özel sektörü kapsayan geniş bir kitleye danışmak istememesi, DEA hazırlama kapasitesinin yeterli olmaması etkili olabilir. Keza DEA hazırlığında kullanılan rehberin kullanıcılara yeterli şekilde yol göstermemesi de önemli bir unsurdur.

Doğan’a (2011) göre idarelerin isterse kurumsal kapasiteyi kurup DEA için gerekli incelemeyi ve analizleri yapabilmesi mümkündür. Bu konudaki mesele kurumsal kapasite ve veri eksikliğinin yanı sıra DEA’nın zaman alıcı ve sabır isteyen bir süreç olmasıdır. Türkiye’de ise hükümet tarafından bürokratlardan süratle kanunların yürürlüğe konulması istenmektedir (Doğan, 2011: 92). Bu zaman baskısı da üst düzey memurları kanun yapım sürecini uzatacak şekilde veri toplanması, analiz yapılması, danışma ve katılım süreçlerinin işletilmesi faaliyetlerinden caydırmaktadır.

Zaman baskısı ve şeffaflıktan kaçınma arzusu idarenin iç işleyişinde de DEA çalışmalarını sekteye uğratmaktadır. Bakanlıkların görüşlerine açılan kanun taslaklarına DEA raporunun eklenmemesi bir yana, bazı taslakların ekinde gerekçe bile yer almamakta hatta Mevzuat Hazırlama Usûl ve Esasları

Hakkında Yönetmelik'te öngörülen şekil şartlarına dahi yeterince riayet etmeden taslaklar hazırlanmıştır. Oysa DEA raporu hazırlanması ve görüşe açılan taslaklara eklenmesi kanun yapım sürecine ciddi katkı sağlayabilirdi (Sancarba, 2011: 80).

DEA'nın mevzuat hazırlık sürecine girmesine rağmen etkin bir şekilde uygulanmaması Türkiye'ye mahsus bir durum değildir. OECD, kendi üyesi bazı ülkeler için bu durumu tespit eden ve eksikliklerin giderilmesi için öneriler getiren raporlar hazırlamıştır. Bu bakımdan OECD'nin aşağıdaki önerileri Türkiye için de geçerlidir (OECD, 2014: 111-112):

- DEA'nın kalite kontrolünün yapılması ve DEA hazırlayacaklara kapasite oluşturmak için etkin destek verilmesi için mevzuatta açık bir hüküm bulunmamaktadır.
- DEA Rehberi iktisadi etkilerin (fiyatlar, istihdam, küçük ve orta büyüklükte işletmeler, rekabet vb.) ölçülmesini öngörmekle birlikte DEA uygulaması çok dar kalmıştır. Rehber, veri toplama veya fayda-maliyet analizi, risk analizi veya çevresel etkilerin ölçülmesi gibi değerlendirmeler yapmak için metodolojiye dair bir yönlendirme yapmamaktadır.
- DEA işlevini kimlerin yürüteceği ve merkezi kalite kontrolünün kapsamı açıkça tanımlanmamıştır.
- DEA Rehberi, DEA raporu hazırlanmasındaki farklı aşamalarını açıklamamaktadır.
- DEA hazırlığını zorunlu tutan mevzuata genel uyumun ve uygulamada karşılaşılan zorlukların periyodik olarak değerlendirileceği bir sistem yoktur.

Uzun, külfetli ve masraflı bir çalışmayı gerektirmesi nedeniyle DEA çalışması pek az idare tarafından yapılmıştır ve diğer idarelerin görüşlerine gönderilen taslaklara DEA'lar çoğunlukla eklenmemiştir. Bu durum ilgili idareler tarafından yapılan kanun taslağı incelemesinin kâğıt üzerinde kalmasına yol açmakta ve sadece bir formaliteye indirgemıştır. İdareler, kendi imkânları ölçüsünde sadece mevzuat üzerinden inceleme yapabilmiş, kimi zaman yasal düzenlemeyi gerektiren asıl ihtiyaç madde metni ve gerekçesinden tam da anlayamamıştır. Bu sebeple DEA'nın önemi konusunda idarelerin bilinçlendirilmesi ve DEA hazırlanması konusunda teşvik edilmesi gerekmektedir (Özkoç, 2011: 71).

TBMM için 2010 yılında hazırlanan SIGMA¹⁶ raporunda yasama sürecinin geliştirilmesi için TBMM'nin hükümetten, tasarıların hazırlık

¹⁶ SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management Programme-Yönetişim ve Yönetimde Gelişme İçin Destek Programı) 1992 yılında beş orta Avrupa ülkesine destek sağlamak üzere kurulmuştur. Zamanla katılım öncesi mali yardımları

aşamasında yapılan DEA’ları TBMM için kullanılabilir hale getirmesinin talep edilmesini önermiştir. Anılan rapora göre, hükümet 2008’den itibaren, bakanlıkların ve Başbakanlığın bu gibi değerlendirmeleri gerçekleştirme kabiliyetlerini artırma çalışmaları çerçevesinde büyük gelir veya giderlere yol açan kanun tasarıları söz konusu olduğunda DEA yapmaya başlamıştır. Fakat bu analizler parlamentonun kanun tasarılarını değerlendirme yetisini kısıtlar bir şekilde TBMM’nin erişimine sunulmamıştır (TBMM, 2010: 12). DEA’ların TBMM’ye sunulması halinde, TBMM komisyonları hükümetten daha ayrıntılı bilgi elde ederek kanunları daha yetkin bir şekilde hazırlayabilecektir (TBMM, 2010: 33).

2017 Anayasa değişikliğinden önce Anayasa’nın 88. maddesine göre kanun teklif etmeye hem Bakanlar Kurulu hem de milletvekilleri yetkiliydi. Fakat Türkiye’de parlamento tarafından kabul edilen kanunların çok önemli bir bölümünü Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen kanun tasarıları oluşturmuştur. Milletvekilleri tarafından verilen kanun teklifleri, Bakanlar Kurulu’nun uygun görmemesi halinde genellikle kanunlaşmamıştır.

Türkiye’nin üniter yapısı (çok kademeli federal bir yönetim olmaması) ve anayasal sistem olarak güçlü kuvvetler ayrılığı bulunmaması kamu politikalarının tespitinde bakanları ve Bakanlar Kurulu’nu ön plana çıkarmıştı. Kanun tasarıları Bakanlar Kurulu’nun imzasını taşımaktaydı. Tasarılar, milletvekilleri tarafından hazırlanan kanun teklifi gerekçelerinden farklı olarak, yürütme organının sahip olduğu imkânlarla ve geniş bir bilgi birikimiyle hazırlanabilmekteydi. Bakanlıklar pek çok konuda analiz için yeterli personele ve mali kaynağa sahiptir. Bakanların gücü politika alanında icradan gelen bilgi ve tecrübeyi¹⁷ haiz bakanlık teşkilatını yönetmelerine dayanır. Bakanlar aynı zamanda politikadan etkilenen gruplarla irtibat halinde olmaları sebebiyle kendilerine iletilen talepler ve geribildirimlerin meydana getirdiği bilgiye sahip olurlar. Ayrıca bakanlığın görev alanında çalışan uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri ve çıkar grupları da bakanlıklar için önemli bilgi kaynaklarıdır.

Türkiye’de kanun yapımında, kamu politikasıyla ilgili bakanlıkları yöneten bakanların başı olma hasebiyle Başbakanın hukuksal gücü mevcuttu. Ayrıca iktidar partisinin genel başkanı olma sıfatıyla Başbakan’ın siyasal gücü de vardı. Siyasi Partiler Kanunu’na göre milletvekili adayları listelerinin oluşturulmasında parti genel başkanları yetki sahibidir. Başbakan’ın parti genel başkanı olarak genel seçimlerdeki milletvekili adaylığı listelerini kontrol etmesi parti disiplinini sağlamaktaydı. Buna paralel şekilde parti disiplini,

çerçevesinde tüm Avrupa Birliği aday ülkeleri ile Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı dâhilindeki ülkeler SIGMA kapsamına girmiştir.

¹⁷ Bürokrasi içinde üretilen kanıtların ve analizlerin kısmi, bütünü kavrayamayan ve kendi idaresinin bakış açısıyla şekillenmiş olduğu yönünde eleştiriler vardır (Cohen ve Lindblom, 1979: 547). Fakat idare içinde bu eksiklikleri giderebilecek tedbirleri almak mümkündür.

iktidar partisine mensup milletvekillerinin, TBMM'deki kanun yapım sürecinde hükümetin kanun tasarıları aleyhine oy kullanmasını genellikle engellemiştir. Milletvekilleri yasama sürecinde parti disiplinine çoğunlukla bağlı kalmıştır. Çünkü kendi hükümetlerinin kanun tasarısına karşı çıkmak aynı zamanda hükümete karşı güvensizlik oyu anlamına gelmekteydi.

Pratikte kanun tekliflerinin çoğunlukla kanun tasarıları ile birleşmesi halinde kanunlaşabildiği görülmüştür. Örneğin aşağıdaki tablo 2'de görüldüğü üzere 24. Dönem 3. Yasama Yılında TBMM Başkanlığı'na 149 kanun tasarısı gönderilmiştir ve 142 kanun tasarısı kanunlaşmıştır. Öte yandan milletvekilleri tarafından verilen 947 kanun teklifinin 55 tanesi diğer bir kanun tasarısı ile birleştirilmek suretiyle kanunlaşmıştır (TBMM, 2013: 102).

Tablo 2: TBMM'nin Yasama Performansı

Yasama Yılı	Kanun tasarısı	Kanun teklifi	Kanunlaşan tasarı	Tasarı ile birleşerek kanunlaşan teklif	Kanunlaşan teklif
12.6.2011-4.7.2012	381	738	103	52	1
1.10.2012-13.7.2013	149	947	143	55	0
1.10.2013-10.9.2014	173	647	58	175	9
1.10.2014-23.4.2015	52	509	98	68	0
17.11.2015-30.9.2016	483	1345	92	25	0

Kaynak: TBMM Yasama Faaliyet Raporları

Not: TBMM'nin bir yasama döneminde sunulan bir kanun tasarısı/teklifi yasama dönemi (azami 5 yıl) içindeki herhangi bir yılda kanunlaşabilir. Bu açıdan bir yasama yılında kanunlaşan tasarılar o yıl veya yasama dönemi içindeki önceki yasama yıllarında TBMM Başkanlığı'na sunulmuş olabilir.

Yasama organı olan TBMM, anayasal olarak kanun yapmaya yetkili tek mercidir. TBMM İçtüzüğü'ne göre Meclis'in gündemini belirleme yetkisi Meclis Başkanı'ndadır. Ancak fiilen parlamentonun gündemini Bakanlar Kurulu belirlediği için Meclis Başkanı'nun gündem oluşturma ve seçenekleri belirleme yetkisi oldukça sınırlı olmuştur. Parlamentoda genellikle Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen kanun tasarıları gündeme alınmıştır ve kanun tasarısı üzerinde Bakanlar Kurulu tarafından uygun bulunmayan herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Başka bir deyişle, Bakanlar Kurulu'nun gündeme

alınmasını istediği konular Meclis Başkanı tarafından TBMM gündemine alınmış ve yasalaşabilmiştir.

Türkiye’deki DEA uygulaması DEA raporlarının mevzuatta öngörülen sayıda hazırlanmaması ve hazırlanan raporların halkın bilgisine sunulmaması bu konuda değerlendirme yapılmasını güçleştirmektedir. DEA’ların kamu politikaları belirlenirken kullanıldığı dikkate alındığında, hazırlanan raporların ilan edilmemesi kamu politikaları hazırlanırken veya değiştirilirken Bakanlar Kurulu’nun ve idarenin bunun sebeplerini ve kanunla ulaşılmak istenen hedefleri kanun gerekçeleri veya DEA marifetiyle şeffaf bir şekilde ortaya koyarak halkı ve milletvekillerini ayrıntılı bir biçimde bilgilendirme gereğini duymadığını göstermektedir. Kamu politikaları genellikle yeterli katılım ve danışma temin edilmeden oluşturulduğu; şeffaflık sağlanarak geniş kitlelerin katılımına fırsat tanınmasının pek görülmediği ve yasama organının bu uygulamayı kanıksadığı görülmektedir. Öte yandan bu durum, 2007 yılından beri uygulanmasına rağmen hala idarelerin DEA hazırlama kapasitesinin artırılması ve kurumsal kültürlerinin bu yönde değiştirilmesi ihtiyacına da işaret etmektedir.

4. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde DEA

Wildavsky’ye göre siyasal süreçlerin hukuksal çıktıları (kanunlar) siyasal sistemin tasarımından bağımsız değildir. Siyasal sistemin hukuksal ve toplumsal olarak inşasında bütün çıkarların adil bir şekilde temsili veya bazı toplumsal grupları dışlayan/yeterli temsil fırsatı tanımayan şekilde tasarımı siyasal sürecin çıktısı olan kamu politikalarını etkiler. Diğer bir deyişle, siyasete kimlerin katılacağı ve hangi kurallara tabi olacağı kamu politikalarının belirlenmesinde önemlidir (Wildavsky, 1993: 125). Siyasetçiler belirli bir politikanın oluşturulması sürecinde siyasal kurumlar ve karar verme kurallarıyla da bağlıdır (Majone, 1977: 91). Örneğin seçim barajı, parlamentoda muhalefet partilerinin yasama faaliyetleri üzerindeki yetkisi, kanun önerileri hakkında devlet dışı oyuncuların katılım mekanizmaları, parlamenterlerin yürütme organından bilgi alabilmesi ve yürütme organını denetleme kapasitesi gibi unsurlar kanunların çıkmasında ciddi etkiye sahiptir. Bu açıdan Türkiye’de Siyasi Partiler Kanunu’nda yer alan %10 seçim barajı TBMM’de temsil edilecek siyasal parti sayısını azaltmaktadır. Siyasal parti genel başkanlarının Siyasi Partiler Kanunu uyarınca milletvekili adaylarını belirleme konusunda geniş yetki sahibi olması tekrar seçilmek arzusunda olan milletvekillerinin parti disiplinine bağlı kalmasını temin etmektedir.

Parlamenter sistemlerde yürütme organı (bakanlar kurulu) yasama gündemini kontrol eder; yasama (parlamento) kanun tasarılarını kabul veya reddeder. Kanun yapımı sürecinde de kanun önerisi getirme yetkisine sahip olanların çok önemli bir avantajı vardır (Tsebelis, 1995: 325). Öneri getirenler kanunun kapsamı, kanun yoluyla ulaşılmak istenen hedeflere tahsis

edilecek kamu gücünü ve kaynağını tespit eder. Türkiye’de Bakanlar Kurulu’nun kanun tasarılarını hazırlamak için örgütsel kapasiteye sahip olması ve bunları TBMM’ye sunmak yetkisini haiz olması bakanlıklara çok ciddi bir kamu politikasını tespit etme gücü getirmekteydi.

Tablo 2’de gösterildiği üzere Bakanlar Kurulu’nun kanun tasarıları da parlamentoda kolaylıkla yasalaşabilmiştir. TBMM, ekseriyetle konunun teknik yönünü yürütme organına bırakmış ve siyasal tartışmalara odaklanmıştır. SIGMA (2010) raporunda belirtildiği gibi, TBMM genel kurulu ve komisyonlarının çalışmalarında kamuyu aydınlatacak kanıtlar çoğunlukla siyasal argümanlarla karışmıştır. Parlamenter sistem içinde, TBMM’de siyasal tartışmalar yapılmış ve devlet dışı oyuncuların kanun yapımına katılımı, uzmanlık desteği ve konunun taraflarıyla müzakere gibi araçlar kullanılmıştır. Kanun yapım süresinin TBMM aşaması, iktidar partisine mensup milletvekilleri kanun tasarılarını savunmayı görev bellediği, muhalefet partilerinin de iktidara siyaseten meydan okuduğu bir platforma dönüşmüştür (SIGMA, 2010: 13).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde yürütme organı sadece Cumhurbaşkanı’ndan oluşmaktadır, Bakanlar Kurulu ve Başbakan bulunmamaktadır. Bakanlar bulunmakla birlikte parlamenter sistemlerde olduğu gibi parlamentoya karşı değil doğrudan Cumhurbaşkanı’na karşı sorumludur. Bakanların atanması ve görevden alınması Cumhurbaşkanı’nın yetkisindedir (Gözler, 2018: 308).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini getiren 2017 Anayasa değişikliğiyle yürütme organının kanun tasarısı sunma yetkisi kaldırılmıştır.¹⁸ Anayasa’nın 88. maddesine göre kanun teklif etmeye sadece milletvekilleri yetkilidir. Yürütme organı içinde kanun hazırlığının nasıl yapılacağı Mevzuat Hazırlama Usûl ve Esasları Hakkında Yönetmelik’te düzenlenmişti. Yönetmeliğin kanuni dayanağı yürürlükten kaldırılmıştır¹⁹ ama Yönetmelik hâlâ yürürlüktedir²⁰. Dolayısıyla yürütme organının kanun teklifleri için DEA hazırlama yükümlülüğü bulunmamaktadır. Yönetmelik yasama organı için bağlayıcı değildir ve yürütme organının kanun teklif etme yetkisi olmadığı için kanun teklifine ilişkin hükümleri geçerliğini yitirmiştir.

TBMM’deki kanun yapım sürecinde milletvekilleri el yordamıyla çalışmaktadır çünkü ne Anayasa’da ne de İçtüzük’te bağlayıcı ve rehberlik

¹⁸ Yürütme organına kanun teklifi verebilme imkânı Anayasa’nın 161. maddesiyle sadece bütçe kanunları için korunmuştur.

¹⁹ 703 sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’yle, Yönetmeliğin kanuni dayanağı olan 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

²⁰ 703 sayılı KHK’nın geçici 16. maddesi uyarınca.

eden bir düzenleme mevcuttur, ayrıca komisyonlar ve TBMM Genel Kurulu da el yordamı ve basiretle iş görmektedir (Bozdağ, 2011: 200). Mevzuat Hazırlama Usûl ve Esasları Hakkında Yönetmelik, kanun teklifinin şekil unsurlarını, ilgili resmi ve gayriresmi mercilerden görüş alınmasını, görüşlerin değerlendirilmesini, varsa mevcut bir kanunla karşılaştırma yapılmasını, kanun gerekçesi ve DEA’nın sunulmasını emretmektedir. Yürütme organı bir kanun hazırlığında güçlü teşkilat yapısı, personeli, mali kaynakları, uygulamadan gelen bilgi ve veriye sahip olması, kamu politikasından etkilenen taraflarla irtibat halinde olması sebebiyle gerekçeleri ve DEA’yla birlikte olgun ve uygulanabilir bir kanun tasarısı hazırlama gücüne sahiptir. Fakat TBMM üyelerinin bu güce sahip olmadan mütakâmil bir kanun teklifi, gerekçe ve DEA hazırlayabilmeleri çok güçtür.

Öte yandan milletvekillerinin sunacağı kanun teklifleri için DEA yapılması mecburiyeti yoktur. TBMM İçtüzüğü kanun tekliflerinin sadece gerekçeleriyle birlikte sunulması gerektiğini düzenlemektedir. Bununla birlikte hukuksal açıdan kanun çıkarma sürecinin temel niteliklerinden biri de aleniyetidir; kanun metninin oluşturulması bütün aşamalarda şeffaf olabilmelidir; gizlilik içinde bir kanun yapılması düşünülemez. Çünkü kanun çıkarma sürecinin aleniyeti, kamu yararı amacı ile yapılıp yapılmadığının göstergesidir (Teziç, 2016: 337). DEA’nın özellikle şeffaflık ve katılım işlevleri dikkate alındığında bir İçtüzük değişikliğiyle toplumsal ve iktisadi hayata önemli etkileri olacak kanun teklifleri için DEA zorunluluğu getirilmesi faydalı olacaktır. DEA raporlarının şeffaf olarak ilan edilmesi siyasetçilerin hesap verme sorumluluğunu artıran bir etkiye sahiptir. Yani siyasi irade DEA marifetiyle düzenleme yaparken hangi verilerden hareket ettiğini, problemi nasıl tarif ettiğini, devlet tarafından müdahale edilerek hangi olguları değiştireceğini ve müdahale sonucunda hangi sonuçlara ulaşmayı hedeflediğini ortaya koymaktadır. Uygulanan kamu politikasının başarısı veya başarısızlığının DEA’lara bakılarak daha kolay tespit edilebilmesi, iktidardaki siyasetçilerin faaliyetleri neticesinde daha etkili bir hesap verme yolunu açabilir.

Fakat milletvekillerinin DEA yapabilmesi için milletvekillerine yardımcı olan TBMM teşkilatının idari kapasitenin artırılması, milletvekillerinin yürütme organının sahip olduğu kanıtlara erişebilmesi, kanun konusuyla ilgili devletin içindeki ve dışındaki oyuncuların sürece katılımının temin edilecek mekanizmaların belirlenmesi ile milletvekillerinin kanun teklifi hazırlamak üzere hizmet alımı imkânının sağlanması gereklidir. Aksi takdirde milletvekillerinin bir kanun teklifi için DEA hazırlayabilmesi çok zordur. Sayılan hususların gerçekleşmesi halinde de Türkiye’deki siyasal şartlar ve başkanlık sistemi yüzünden fiilen DEA hazırlanabileceği kuşkuludur.

Lijphart (2012) demokratik yönetimleri çoğunlukçu ve uzlaşmacı olmak üzere başlıca iki gruba ayırmaktadır. İki grup arasındaki temel ayrım, farklı

tercihler söz konusu olduğunda hangi oyuncuların tercihinin üstün geleceğinde ortaya çıkmaktadır. Çoğunlukçu yönetimlerde zıtlıklar, rekabet ve dışlayıcılık mevcutken, uzlaşmacı yönetimlerde müzakere, taviz ve kapsayıcılık bulunur (Lijphart, 2012: 2-3). Korporatist yapılarda ise gücün temerküzü daha fazladır ve mevcut oyunculara ilave yeni oyuncuların politika yapımına katılımı ve gündeme etkisi çok daha sınırlıdır (Cairney et al. 2012: 24-25). Türkiye’de çoğunlukçu bir yönetim biçimi ve korporatizme yaklaşan bir yapı bulunmaktadır; kamu politikasına karar verme gücü Cumhurbaşkanı’nda temerküz etmiştir.

Kingdon (1995: 23-24) ABD’de her ne kadar yürütmenin başının gündeme tahakküm etme ve gündemi belirleme gücü bulursa da alternatiflere tahakküm etme ve nihai çıktıyı belirleme gücü olmadığını kaydeder. Türkiye’de de benzer bir durum vardır. Türkiye’de 16 Nisan 2017’de yapılan halkoylaması sonucu anayasa değişikliğiyle²¹ getirilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi alışlagelmiş başkanlık sistemi değildir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı’nın kabinesinin ve bakanlıkların kanun hazırlama gücü Türk tipi başkanlık sisteminde fiili olarak devam etmektedir. Yürütme organı olarak Cumhurbaşkanı, kamu politikasının çerçevesini oluşturan kanun taslağının konusunu (problemi) belirleyebilir. Fakat çözüm seçenekleri mevcut durumun analizini, teknik ve hukuksal bilgiyi, varsa uygulamadan edinilen tecrübeyi ve uluslararası taahhütleri, önerilen kanunun diğer mevzuatla olan ilişkisini ve önerilen kamu politikasının diğer kamu politikalarıyla etkileşimini de dikkate almak zorundadır. Bu sebeple çözüm seçenekleri çoğunlukla idarenin içinden çıkar veya devlet dışı oyuncuların önerilerine ihtiyaç duyulur.

Parlamentar sistemlerde hükümetler politika yapımı sürecinde gündem belirleme gücünü elinde tutar. Hükümet, parlamentoya sunulmadan önce emre amade pek çok politika seçeneği arasından tercih ettiğini seçebilir. Ayrıca tercih ettiği bu politikayı örgütsel gücü ile savunabilir ve parlamentoda değişmesini önleyebilir. Hükümetin bu gücü parlamento genel kurul gündemini belirleyebilme, bütçeye ilişkin düzenlemelerdeki münhasır ayrıcalıkları, parlamento komitelerinin kanun tasarılarının değiştirme kabiliyetinin düşüklüğü ve hükümetin fiilen bu komitelerin çalışma zamanlarını kontrol edebilmesi gibi yetkilerinden gelir (Döring, 1995: 224-243). Bakanlar Kurulu’nun 2017 Anayasa değişikliği öncesinde TBMM gündemini belirlemek de dâhil olmak üzere sahip olduğu bu yetki ve siyasal güç, anayasa değişikliği sonrasında iktidar partisinin genel başkanı sıfatını da

²¹ 21.11.2017 tarihli ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 11.2.2017 tarihli ve 29976 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. 16.4.2017 tarihinde Anayasa Değişikliği Halkoylaması yapılmıştır. 27.4.2017 tarihli ve 30050 mükerrer sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Yüksek Seçim Kurulu’nun 27.4.2017 tarihli ve 663 sayılı Kararına göre geçerli oyların %51,41’inin “evet” olması neticesinde 6771 sayılı Kanun kabul edilmiştir.

taşıyan Cumhurbaşkanı’na geçmiştir. Başbakan’ın iktidar partisinin genel başkanı ve yürütme organının başı olma vasıfları Cumhurbaşkanı’na ait olmuştur. Cumhurbaşkanı’nın aynı zamanda parti genel başkanı sıfatını taşıması, yasama organı içindeki milletvekillerinin adaylık sürecinde de etkili olmasını sağlamakta ve sonuçta güçlü bir kuvvetler ayrılığına izin vermemektedir.

Başkanlık sisteminde yasama organının gündemi yasama organı tarafından kontrol edilir, parlamenter sistemlerde ise yasama organının gündemi yürütme organı tarafından belirlenir (Tsebelis ve Ha, 2014: 334). Türk tipi başkanlık sisteminde ise Cumhurbaşkanı’nın anayasal yetkileri adeta parlamenter sistemdeki bakanlar kurulunu ikame edecek şekilde tasarlanmıştır. Bu sebeple bakanlar yukarıda açıklanan gerekçelerle (görev alanında icradan gelen bilgi ve tecrübeyi haiz bakanlık teşkilatının en üst amiri olmak, görev alanındaki gruplarla irtibat halinde olmak) kanun hazırlığındaki gücünü devam ettirecektir. Cumhurbaşkanı, yürütme organı olarak Başbakan’ın sahip olduğu yasama organına tahakküm edebilme gibi siyasal gücün tamamını kullanmaya devam edecektir. Her ne kadar Cumhurbaşkanı’nın kanun teklif etmeye yetkisi olmayacaksa da idarenin bilgi ve tecrübesine sahip olmayan, dahası idari kapasite hakkında çok kısıtlı bilgisi olan milletvekillerinin icra edilebilir bir kanun teklifi hazırlayabilmesi çok zordur. Muhtemelen Türk tipi başkanlık sisteminin uygulamasında, kanun teklifleri çoğunlukla yürütme organı tarafından hazırlanarak usûlen milletvekilleri tarafından TBMM’ye sunulacaktır.

TBMM İçtüzüğü gereğince, kanun tasarı ve tekliflerinin genel gerekçeleri ile madde gerekçelerinin hazırlanması bir zorunluluk olmakla birlikte, OECD’nin raporunda da belirtildiği üzere (OECD, 2002: 65), TBMM’ye sunulan gerekçeler ekseriyetle tasarı maddelerinin özeti veya tekrarı biçiminde olmaktadır. Diğer taraftan bu gerekçelerde nicel verilere yeterince yer verilmemektedir. Gerekçeler, özellikle de madde gerekçeleri, büyük oranda TBMM İçtüzüğü’nün emrettiği yasal bir zorunluluğun yerine getirilmesinden ibaret olan bir formaliteye dönüşmüştür. Yasal zorunluluk olan gerekçelerin bile nitelikli olmadığı bir siyasal sistem içinde, kanun yapım sürecindeki danışma ve katılımı artıracak, kanun tekliflerinin niteliğini yükseltecek bir araç olan DEA’nın uygulanma ihtimali mevcut hukuksal ve siyasal şartlar dâhilinde zayıftır.

Sonuç

DEA, bir kanunun hazırlanmasını gerekli kılan sebepler, alternatif çözüm önerilerinin değerlendirilmesi, fayda ve maliyet analizi, bütçeye getirilen ek malî yük, düzenlemenin sosyal, ekonomik ve ticarî hayata ve ilgili kesimlere etkileri, düzenlemenin yıllık muhtemel toplam etkisi ile kanun yapım sürecinde izlenen danışma ve görüş alma süreçlerini içeren bir hazırlığı gerektirmektedir. Mevzuatın fayda ve maliyetlerinin sayısallaştırılması,

birbiriyle ilgili politika hedeflerinin entegrasyonu, kanun yapım sürecinde katılım ve şeffaflığın temini ile hesap verebilirliğin artırılması için bir araç olarak kullanılan DEA,1990'lerde yaygınlaşmış ve politika transferi yoluyla Türk mevzuat sistemine girmiştir.

Mevzuat Hazırlama Usûl ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te düzenlenen DEA, yürütme organı içinde 2007 yılından itibaren kanun taslakları için zorunlu olarak uygulanmaya başlanmıştır. İdareler tarafından yapılan DEA'ların şeffaf bir şekilde ilan edilmemesi veya TBMM'ye sunulmaması DEA hakkında değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir. Fakat Başbakanlık faaliyet raporlarındaki bulgulardan hareketle nitelik ve nicelik olarak öngörülen neticenin elde edilemediği görülmektedir. Yasama organına tahakküm eden yürütme organı DEA olmaksızın istediği kanunları çıkarabildiği için, kanunlar hazırlanırken veya değiştirilirken kanuna neden ihtiyaç duyulduğu ve kanunla ulaşılmak istenen hedefleri kanun gerekçeleri veya DEA marifetiyle aleni kılmak suretiyle halkı ve milletvekillerini ayrıntılı bir biçimde bilgilendirme ihtiyacı duymamıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde sadece milletvekilleri kanun teklifi sunabilecektir ve bu kanun teklifleri için DEA yapılması mecburiyeti yoktur. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın sahip olduğu güçlü teşkilat yapısı, personel, mali kaynaklar, uygulamadan gelen bilgi ve veriye sahip olma, kamu politikasından etkilenen taraflarla irtibat halinde olma avantajları TBMM üyeleri için söz konusu değildir. Dolayısıyla milletvekillerinin DEA'yla birlikte olgun ve uygulanabilir bir kanun teklifi hazırlaması güçtür. Cumhurbaşkanı'nın iktidar partisi genel başkanı olması hasebiyle TBMM içinde parti disiplinini sağlaması kolaylıkla kanun çıkarılmasını sağlamaktadır. Bu durum ilaveten mevcut hukuksal ve siyasi şartların değiştirilmesini de zorlaştırmaktadır. Bu çerçevede Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde DEA uygulanması zayıf bir ihtimaldir.

Kaynakça

- Başbakanlık (2010a). *Başbakanlık (2011-2015) Stratejik Planı*. Ankara.
- Başbakanlık (2010b). *Başbakanlık 2009 Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Başbakanlık (2011a). *Başbakanlık 2010 Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Başbakanlık (2011b). *Başbakanlık 2011 Yılı Performans Programı*. Ankara.
- Başbakanlık (2012a). *Başbakanlık 2011 Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Başbakanlık (2012b). *Başbakanlık 2012 Yılı Performans Programı*. Ankara.
- Başbakanlık (2013a). *Başbakanlık 2012 Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Başbakanlık (2013b). *Başbakanlık 2013 Yılı Performans Programı*. Ankara.
- Başbakanlık (2014a). *Başbakanlık 2013 Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Başbakanlık (2014b). *Başbakanlık 2014 Yılı Performans Programı*. Ankara.
- Başbakanlık (2015a). *Başbakanlık 2014 Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Başbakanlık (2015b) *Başbakanlık 2015 Yılı Performans Programı*, Ankara.
- Başbakanlık Genelgesi (2007). *Düzenleyici Etki Analizi Çalışmaları*. 2007/6, 3.4.2007 tarihli ve 26482 sayılı Resmî Gazete.
- Bayramoğlu, S. (2006). “Düzenleyici Etki Analizi: Yasamayı Erksizleştirme Aracı”. *Memleket Siyaset Yönetim*. 2: 94-110.
- Boswell, J. (2018). “What makes evidence-based policy making such a useful myth? The case of NICE guidance on bariatric surgery in the United Kingdom”. *Governance*. 31 (2): 199-214.
- Bozdağ, B. (2011). *Kanun Yapım Süreci Sempozyumu*. 17.1.2011, İrfan Neziroğlu ve Fahri Bakırcı (ed.), TBMM Basımevi, Ankara, 198-202, 214-216.
- Cairney, P. (2016). *The Politics of Evidence-Based Policy Making*. Palgrave Macmillan.
- Cairney, P., Studlar, D. T. ve Mamudu, H. M. (2012). *Global Tobacco Control: Power, Policy, Governance and Transfer*. Palgrave Macmillan, Chippenham and Eastbourne
- Cilavdaroğlu, A. A. (2019) *Türkiye’de Parlamenter Sistem İçinde Kanıta Dayalı Politika Yapımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cohen, D. K. ve Lindblom, C. E. (1979). “Solving Problems of Bureaucracy: Limits on Social Science”. *American Behavioral Scientist*, 22 (5): 547-560.

- Davies, H., Nutley, S. ve Smith, P. (2009). "Introducing evidence-based policy and practice in public services". *What works? Evidence-based policy and practice in public services*, Davies, H., Nutley, S. ve Smith, P. (ed.), Hobbs the Printers Ltd, Southampton, 1-11.
- Demir, Ö. (1996), *Kurumcu İktisat*. Vadi Yayınları, Konya
- Doğan, M. (2011). *Kanun Yapım Süreci Sempozyumu*. 17.01.2011, Neziroğlu, İ. ve Bakırcı, F. (ed.), TBMM Basımevi, Ankara, 88-94.
- Dolowitz, D. ve Marsh, D. (1996). "Who Learns What from Whom: a Review of Policy Transfer Literature". *Political Studies*. 44 (2): 343-357.
- Döring, H. (1995). "Time as a scarce resource: government control of the agenda". *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*. Döring, H. (ed.), St. Martin's Press, New York, 223-246.
- Ekici, B. (2006). *Düzenleyici Etki Analizi: Kanun, Kanun Hükmünde Kararname, Tüzük, Yönetmelik ve Diğer Düzenlemelerde Uygulanması*. TEPAV Yayınları, Ankara
- Gerth, H. H. ve Mills, C. W. (1946). "Introduction: The Man and His Work". *From Max Weber: Essays in sociology*. Gerth, H. H. ve Mills, C. W. (ed.), Oxford University Press, New York, 3-74.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. 10. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa.
- Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Rehg, W. (İngilizceye tercüme), Second printing, The MIT Press, Cambridge Massachusetts.
- Hood, C. (1991). "A Public Management for All Seasons?". *Public Administration*, 69 (1): 3-19.
- Kingdon, J. W. (1995). *Agendas, Alternatives and Public Policies*. 2nd edition, HarperCollinsCollege, New York.
- Lijphart, A. (2012). *Patterns of Democracy: Government Forms & Performance in Thirty-six Countries*. Second Edition, Yale University Press, New Haven.
- Majone, G. (1977). "On the Notion of Political Feasibility", *Policy Studies Review Annual*. Volume 1, Nagel, S. S. (ed.), Sage Publications, Beverly Hills, 80-95.
- Marston, G. ve Watts, R. (2003). "Tampering With the Evidence: A Critical Appraisal of Evidence-Based Policy-Making". *The Drawing Board: An Australian Review of Public Affairs*. 3 (3): 143-163.

- Nutley, S. (2003). “Bridging the policy/research divide: Reflections and Lessons from the UK”. *Facing the Future: Engaging stakeholders and citizens in developing public policy*. Canberra, Australia 23/24 April 2003. <http://www.treasury.govt.nz/publications/media-speeches/guestlectures/pdfs/tgls-nutley.pdf> (Erişim: 2.9.2013)
- OECD (1997). *Regulatory Impact Analysis: Best Practices in OECD Countries*. Paris: OECD Publications.
- OECD (2002). *Reviews of Regulatory Reform Turkey: Crucial Support for Economic Recovery*. September 2002. [Türkçesi: OECD (2002). *Türkiye’de Düzenleyici Reformlar: Ekonomik İyileşme İçin Önemli Destek Raporu*. Uras, V. ve Arslanoğlu, A. (çev.), Başbakanlık Basımevi, Ankara.]
- OECD (2014). *Spain: From Administrative Reform to Continuous Improvement*. OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, Paris.
- Özkoç, G. (2011). *Kanun Yapım Süreci Sempozyumu*. 17.1.2011, Neziroğlu, İ. ve Bakırcı, F. (ed.), TBMM Basımevi, Ankara, 65-71.
- Parsons, W. (2002). “From Muddling Through to Muddling Up – Evidence Based Policy Making and the Modernisation of British Government”. *Public Policy and Administration*. 17 (3): 43-60.
- Peters, B. G. (1996). *The Policy Capacity of Government*. Canadian Centre for Management Development Research Paper No. 18. <http://publications.gc.ca/collections/Collection/SC94-61-18-1996E.pdf> (Erişim: 2.11.2013)
- Sabatier, Paul ve Hank C. Jenkins-Smith (1993), *Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach*, Boulder, CO: Westview Press.
- Sabuktay, A. (2011). “Hukuk-Siyaset Kuramı ve Kamu Yönetimi”. *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*. Filiz Kartal (ed.), TODAİE Yayınları, Ankara, 67-72.
- Sancarbaba, U. (2011). “Kanun Yapım (Yasama) Sürecinde Maliye Bakanlığının Rolü”. *Kanun Yapım Süreci Sempozyumu*. 17.1.2011, Neziroğlu, İ. ve Bakırcı, F. (ed.), TBMM Basımevi, Ankara, 72-81.
- SIGMA (2010). *TBMM İdari Kapasitesi*. SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management) Akran Değerlendirmesi Raporu, Ağustos 2010. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/sigma_nihai_rapor_a4_tr.pdf (Erişim: 8.10.2017)
- TBMM (2010). *TBMM’nin İdari Kapasitesi: SIGMA Akran Değerlendirmesi Raporu*.

http://www.tbmm.gov.tr/docs/sigma_nihai_rapor_a4_tr.pdf
(Erişim: 7.7.2011)

TBMM (2012). *24. Dönem 1. ve 2. Yasama Yılı Yasama Faaliyet Raporu*. TBMM Basımevi, Ankara.

TBMM (2012a). *Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı ile İçişleri, Plan ve Bütçe ve Anayasa Komisyonları Raporları*. Esas Numarası: 1/731, Dönem: 22, Yasama Yılı: 2, Sıra Sayısı: 349.

TBMM (2012b). *Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun*. <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5227.html>
(Erişim: 5.3.2012)

TBMM (2013). *24. Dönem 3. Yasama Yılı Yasama Faaliyet Raporu*. TBMM Basımevi, Ankara.

TBMM (2014). *24. Dönem 4. Yasama Yılı Yasama Faaliyet Raporu*. TBMM Basımevi, Ankara.

TBMM (2015). *24. Yasama Dönemi Faaliyet Raporu*. TBMM Basımevi, Ankara.

TEPAV (2011a). *Düzenleyici Etki Analizi Rehberi*. http://tepav.org.tr/eu/Duzenleyici_etki_analiz_rehberi.pdf
(Erişim: 4.3.2011)

TEPAV (2011b). *AB Müketesebatına Uyum Sürecinde Etki Analizi Kapasitesini Güçlendirerek Çevre Başlığında Uygulama ve Farkındalık Yaratma Projesi*. (30.12.2006-29.12.2007), <http://tepav.org.tr/eu/> (Erişim: 4.3.2011)

Teziç, E. (2016). “Torba Kanun”. *Kanun Yapma Tekniği*. Yener Üner (ed.), Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 335-342.

Tsebelis, G. (1995). “Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism”. *British Journal of Political Science*. 25 (3): 289-325.

Tsebelis, G. ve Ha, E. (2014). “Coalition theory: a veto players’ approach”. *European Political Science Review*. 6 (3): 331-357.

TÜSİAD (2003). *Türkiye’de Düzenleyici Reformlar: Ekonomik Dönüşüme Yaşamsal Destek*. http://www.tusiad.org/_rsc/shared/file/duzref.pdf (Erişim: 8.7.2011)

Vowe, G. (2008). “Politics, policy, polity”. *Encyclopedia of political communication*. Kaid, L. L. ve Holtz-Bacha, C. (editör), Cilt 1, SAGE Publications, Thousand Oaks, CA, s. 620-621.

- Weber, M. (1946). *From Max Weber: Essays in sociology*. Gerth, H. H. ve Mills, C. W. (ed.), Oxford University Press, New York.
- Wildavsky, A. (1993). *Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis*. Fourth Printing, Transaction Publishers, New Brunswick.
- Yıldız, M. (2011). “Kamu Politikası Nedir?”, *Türkiye Bilimler Akademisi Ulusal Açık Ders Malzemeleri*.
<http://www.acikders.org.tr/mod/resource/view.php?id=2782>
(Erişim: 20.3.2019)
- Young, K., Ashby, D., Boaz, A. ve Grayson, L. (2002). “Social Science and the Evidence-based Policy Movement”. *Social Policy and Society*, 1 (3): 215-224.
- Yüksel, N. (2005). “Yeni Kamu Malî Yönetim Sistemi ve Düzenleyici Etki Analizi”. *Sayıştay Dergisi*. 59: 47-71.

GenZ Willingness to Purchase Products with Geographical Indications

Z Kuşağı'nın Coğrafi İşaretli Ürünleri Satın Alma Eğilimi

Zanete GARANTI¹

Received: 25.02.2019, Accepted: 10.04.2019, Published: 15.11.2019

Abstract

Conceptual model was proposed to test impact of (a) culture and traditions, (b) health benefits, (c) perceived quality and safety and (d) rural development indicators of traditional food product carrying geographical indication on consumer willingness to purchase, as well as mediating role of trust amongst GenZ customers. Results demonstrate that perceived health and safety, as well as culture and traditions of hellim / halloumi cheese are the most important predictors of trust in hellim / halloumi geographical indication. Trust, in turn, is significant determinant of willingness to purchase hellim / halloumi cheese with geographical indication, indicating that trust plays partial mediator role in the proposed relationship.

Keywords: *traditional food, GenZ, geographical indications, willingness to purchase*

JEL codes: *M31, M11*

Öz

Bu araştırmada, coğrafi işaretli geleneksel gıda ürünlerinin (a) kültür, gelenek ve görenekler, (b) sağlık faydaları, (c) algılanan kalite ve güvenlik ile (d) kırsal kalkınma göstergelerinin tüketici satın alma eğilimi üzerindeki etkilerinin yanı sıra, Z Kuşağı müşterileri arasındaki arabuluculuk rolünü ölçmek amacıyla bir kavramsal model önerilmektedir. Sonuçlar hellim peynirinin algılanan sağlık ve güvelik, ayrıca kültür, gelenek ve göreneklerinin, hellimin coğrafi işaretine olan güvenin en önemli ön göstergeleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bir diğer taraftan güven, coğrafi işaretli hellim peynirini satın alma eğilimini belirleyen önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da güvenin, öngörülen ilişkide kısmi bir arabuluculuk rolü oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *geleneksel yemekler, Z Kuşağı, coğrafi işaretler, satın alma eğilimi*

JEL kodları: *M31, M11*

Introduction

Globalization has led to increased competition from large multinational organizations (Gellynck *et al.*, 2012), however, consumer interest in differenced food products (Stolzenbach *et al.*, 2013; Bramley *et al.*, 2009; Asif

¹ Assistant Professor at Cyprus International University, Dr.
zgaranti@ciu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9990-8788>

et al., 2018) and preference of quality and health benefits over the quantity (Verbecke, 2013; Tomescu, 2015) has led to broad-spectrum desire for authentic experiences in contemporary diet (Loker *et al.*, 2013; Trichopoulou *et al.*, 2007; Bessiere, 1998; Lee *et al.*, 2017). Therefore, a growing interest in local, regional and traditional foods has raised in recent years (Fernández-Ferrín *et al.*, 2018). Traditional food products (TFP) can be defined as “the result of traditional production practices, gastronomic heritage, and culinary habits representing the identity and culture of specific geographical areas and territorial dimensions” (Caputo *et al.*, 2018).

One of the strategies used to distinguish and link TFP to the place of origin are geographical indications (GIs). GIs refers to “a distinctive sign used to identify a product as originating in the territory of a particular country, region or locality where its quality, reputation or other characteristic is linked to its geographical origin” (European Commission Trade Policy, 2017). Since the first GI was introduced in 1883 (Benavente, 2013), GIs are embedded in global economy (Sylvander and Barham, 2011) with national registration schemes worldwide (Caenegem and Cleary, 2017), allowing to promote uniqueness of local assets, skills and expertise (Ruiz *et al.*, 2018; Cei *et al.*, 2018) and ensure credibility to a product and its quality (Allaire *et al.*, 2011).

European Commission propose three various types of GIs. Protected designation of origin (PDO) which is quality scheme for products that have the strongest associations with the place of origin, and every part of preparation, processing and production takes place in the specific geographical region (Fotopoulos & Krystallis, 2003). In case of protected geographical indication (PGI) at least one of the stages of production, process and preparation takes place in location (Belletti *et al.*, 2007). Finally, traditional specialty guaranteed (TSG) highpoints the traditional aspects regarding product composition or production without association to geographical place (Tosato, 2013).

The current study focuses on TFP in Mediterranean island of Cyprus-semi-hard cheese known as hellim in Turkish Cypriot community and halloumi in Greek Cypriot community (Welz, 2013). Since 1999, halloumi cheese has gained trademarks in Greece, USA and EU, and Republic of Cyprus has applied to register hellim / halloumi as PDO in EU (Welz, 2018), but the settlement regards registration has not been met. Meanwhile, Turkish Cypriot Chamber of Industry (Kibso, 2013) registered hellim in Turkish Accreditation Agency (see Appendix 1) and introduced hellim / halloumi logo, a form of PDO, to protect local heritage of hellim / halloumi.

Hellim / halloumi consumption rates in Cyprus are higher than any other cheese (Garanti, 2016), and nowadays it is gaining its popularity

worldwide. Hellim / halloumi has a great economic impact on Turkish Cypriot economy. According to Garanti and Berberoglu (2018), since introduction of hellim / halloumi logo, export value has doubled, as the cheese can now only be produced in Cyprus, not Turkey. Main export markets of hellim from North Cyprus is Turkey, Kuwait, Emirates and Saudi Arabia. Hellim / halloumi registration has not only improved the export of hellim / halloumi, but also contributed to overall economic development of North Cyprus, e.g. total milk production in Cyprus has increased 7 times since 1995, creating jobs and employment in local community.

Although numerous studies are dedicated to GIs, several research gaps are addressed in the current study. First and foremost, present study aims to explore willingness to purchase GI product amongst post-millennials, referred as GenZ, who are individuals born after 1998 (Meet GenZ, 2017). It is the largest market segment by age: in 2020 Gen Z will account for third of US population (How Generation Z..., 2018). Several articles have focused on attitudes and consumption preferences of GI labelled foods amongst different age groups (e.g. Mora *et al.*, 2018; Brščić *et al.*, 2018) and general conclusion is that GIs are generally consumed by middle and older aged population (Kos Skubic *et al.*, 2018; Guerrero *et al.*, 2010; Wein *et al.*, 1996). But to our best knowledge, none of the studies have specifically researched what are the drivers of consuming GIs amongst GenZ, however need for such a study providing empirical evidence have been expressed previously (Balogh *et al.*, 2016).

Secondly, majority of empirical studies focuses on GI in European countries that have long history of traditional food product labelling- Italy, France, Spain, Portugal and Greece (Dias and Mendes, 2017; Garavaglia and Mariani, 2017). While empirical evidence is emerging from developing countries that are quite new to EU food labelling schemes (e.g. Calboli and Gervais, 2015; Skubic *et al.*, 2018), it is still limited. Focus of the current study is on hellim / halloumi cheese- the first GI food product from Cyprus.

Finally, recent studies measure existence (Viglia and Abrate, 2017), awareness (Skuras and Vakrou, 2002) or consumer willingness to pay premium price for GI products (e.g. Dimara and Skuras, 2003) and only few studies examine other factors apart from quality as a dimension of GI (Charters and Spielmann, 2014; Martinelli *et al.*, 2017). Quality, indeed, is important, but studies that examine the effect of other dimensions like culture and traditions (Tellström *et al.*, 2006; Ilbery *et al.*, 2000), health benefits (Antonini *et al.*, 2015) or impact on regions' development (Likoudis *et al.*, 2016; Maye *et al.*, 2016) are scattered. Moreover, willingness to purchase GI labelled foods are studied as direct relationship, but Espejel *et*

al. (2008) and Krystallis and Chryssohoidis (2005) argue over existence of indirect relationship, allowing author to debate that trust in GI would enhance consumers' willingness to purchase GI labelled food (Fandos Herrera and Flavián Blanco, 2011). Therefore, the purpose of this study is to investigate how culture, traditions, health benefits, perceived quality and safety, as well as support to regions' development affects consumers' willingness to purchase hellim / halloumi cheese with GI, and what is the mediating role of trust in this relationship with specific interest in GenZ Cypriots and the GI label of traditional Cyprus hellim / halloumi cheese.

1. Literature Review

1.1. Geographical Indicators

The existing literature shows that GI have potential socio- economic benefits. First, GI promotes culture and traditions of the place of origin using traditional practices of production (Bowen and Zapata, 2009; Bowen, 2010; Dokuzlu, 2016). Secondly, GI secures the originality of local foods (Stasi *et al.*, 2011; Blackwell, 2007) that are assumed to have greater health benefits (Adinolfi *et al.*, 2011). Thirdly, GIs are anticipated to act as a guarantee of the quality and safety by linking the quality attributes to GI "locality" (Belletti *et al.*, 2015; Bowen and Zapata, 2009; Josling, 2006; Zhao *et al.*, 2016; Aggarwal *et al.*, 2014). Lastly, GI can promote local communities, and support rural development (European Commission Trade Policy, 2017; Belletti *et al.*, 2017; Bienabe and Marie-Vivien, 2015; Belletti *et al.*, 2015), allowing GI products to be marketed with premium price (Teuber, 2010; Daselnicu *et al.*, 2013) due to its image (Ittersum *et al.*, 2013).

1.2. Trust

According to commitment- trust theory (Morgan and Hunt, 1994), trust is "*the degree of confidence in an exchange partner's reliability and integrity*". Consumers do not unconditionally trust products (Jager, 2017), conversely, trust is dynamic process (Ergeneli *et al.*, 2007) and develops as a result of past experiences (Rempel *et al.*, 1985). Delgado-Ballester and Munuera-Alemán (2001) have conceptualized brand trust as "*feeling of security that the brand will meet consumption expectations*". As noted by Tonkin *et al.* (2015), consumers could develop trust *in* food labels or trust *through* food labels.

1.3. Willingness to Purchase

Willingness to purchase, as justified by Phau *et al.* (2009) is a surrogate for an actual purchase and can be viewed as a predictor of demand (Lim *et al.*, 2017). In other words, it is a probability that consumer will choose hellim / halloumi cheese that is marked with hellim / halloumi logo over the cheese that is not carrying GI. According to cognitive- affective model

of buying intentions, willingness to purchase is influenced by both cognitive (perceived quality) and affective (liking) response (Kumar *et al.*, 2009).

2. Conceptual Model and Hypothesis Development

GIs act as a brand image, bringing the message of products origin, quality, health and other attributes to the customer. Because trust is based on consumer expectations (Choi *et al.*, 2013) authors argue that if consumer anticipations towards “locality” of hellim / halloumi cheese is met, it would create trust in Hellim / halloumi label used on the packages of the cheese product. Dimara and Skuras (2005) report that European consumers are willing to collect large amount of information about origin, recipe and originality of the food products from labels in order to develop trust. Insch and Jackson (2014) found out that 62 percent of consumers in New Zealand pay attention to food labels, therefore labelling works as an indication of trust for consumers. Verbeke *et al.* (2012) agreed that GI labels are important determinants to develop consumer trust. However, none of the studies have concentrated on the joint effects of culture and traditions, health benefits, perceived quality and safety and rural development as indicators of GI and their effects on consumers’ trust. Therefore, we suggest that:

H1. The (a) culture and traditions, (b) health benefits, (c) perceived quality and safety, (d) rural development indicators of GI has a positive effect on trust in hellim / halloumi logo.

In the literature, the effect of GI on consumer behavior have been largely ignored (Monaco *et al.*, 2005), mainly because promoting “locality” of the product involves individuals’ perceptions of the location that can be both positive and negative (Hong and Kang, 2006). Evidence from a cheese purchases in Germany (Schrock, 2014), shows that geographic labels result in highest price premiums ranging from 23 to 43 percent. Cerjak *et al.* (2014) in their study comparing Austrian and Croatian customers found out that the main motivation of customers to purchase traditional food products despite its price is the heritage and traditions that food carries throughout generations. Monaco *et al.* (2005) found out that consumers knowing typicality of the cheese products, assigned higher ranks to the products, while Teuber (2011) and Lans *et al.* (2001) disputes that perceived quality of GI labelled products is the main attribute contributing to consumers’ willingness to purchase. Furthermore, study conducted in Greece (Likoudis *et al.*, 2015) found out that main indicators affecting willingness to buy GI foods are origin, health claims and label of a product. Accordingly, we propose that:

H2. The (a) culture and traditions, (b) health benefits, (c) perceived quality and safety, (d) rural development indicators of GI has a positive effect on consumers' willingness to purchase cheese with hellim / halloumi logo.

When developing trust for a product or service brand, people feel familiar with it and that in turn leads to purchase intentions (Hajli *et al.*, 2017). Moreover, the longer are the relationships, the higher levels of trust are developed (Ou and Verhoef, 2017; Keeling *et al.*, 2010). Therefore, hellim / halloumi logo should form trustable image in the mind of customer in order to affect purchasing intentions. The empirical study in China (Li *et al.*, 2017) demonstrates that trust in low carbon labels for daily goods purchased in supermarket affect willingness to purchase, although demographic factors play important role. Cross country study on local food networks (Roy *et al.*, 2017) identified trust as a central factor affecting purchasing decisions of local food by tourism stakeholders. Similar results are revealed by Herrera and Blanco (2011) and Espejel *et al.* (2011). Therefore, we suggest that:

H3. Consumers' trust in hellim / halloumi logo positively influence their willingness to purchase hellim / halloumi with logo.

The above hypothesis is linked with the mediating role of trust in hellim / halloumi logo to create willingness to purchase hellim / halloumi cheese with the logo. Several studies have treated consumer trust as a mediator. Power *et al.* (2008) in their study demonstrated that brand trust is a mediator to relationship success where negative brand associations occur. Moreover, Jimenez and Martin (2014) based on Spanish and Mexican customer evaluation on American cars provide empirical evidence that brand trust mediates effect of brand reputation on consumers' purchase intentions. Therefore, we propose that:

H4. Trust mediates the influence of GI indicators (a) culture and traditions, (b) health benefits, (c) perceived quality and safety, (d) rural development on consumers' willingness to purchase hellim / halloumi with the logo.

3. Research Methodology

3.1. Respondents and Procedure

Data for the present study was collected from GenZ customers that have reached at least age of 18 in the time of data collection. The data collection took place in supermarket located in Lefkosa, Northern Cyprus, and young subjects shopping were randomly selected (Emerson, 2015) and invited to take part in the survey. Participation was voluntary.

A total of 237 useful questionnaires were gathered. 58% of the respondents were male, while 42% were female. As the generation Z just have entered their adulthood, 80% reported studying in university, and only

5% are working / running their own business while 15% are currently without occupation / in search for a job. 92% of the respondents reported that hellim / halloumi is always found in their household, and 80% reported consuming it regularly (at least 3 times per week).

3.2. Measurement Scales

The questionnaire was prepared in English and translated in Turkish with back-translation method as proposed by Brislin (1970). Also, questionnaire then was edited by Turkish and English native speakers, and piloted on 5 community members. Culture and traditions measurement scale, consisting of three items, were adapted from Teuber (2011) and Caputo *et al.* (2011). Perceived health benefits scale was adapted from Teuber (2011) and Caputo *et al.* (2011). Four items to measure perceived quality and safety were adapted from Teuber (2011). Rural development measures were adapted from Teuber (2011) and Caputo *et al.* (2011). Trust in GI was measured with items from Mazodier (2015). Consumers' willingness to purchase items were adapted from Lai and Cheng (2016). All items have been measured in 5 point Likert scale, ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). **Questionnaire in both English and Turkish language can be found in Appendix 2.**

3.3. Data Analysis Strategy

Collected data was analyzed conducting an exploratory factor analysis (EFA), confirmatory factor analysis (CFA) and structural equation modeling (SEM) in SPSS and AMOS statistical software to examine the fitness of the research models and predict factors influencing willingness' to purchase GI products amongst GenZ.

4. Results

4.1. Content validity

The content of the survey instruments use in the study was examined in two ways: (a) items of the constructs was adopted from previously validated studies and (b) the measurement instrument was reviewed by professionals in the field to confirm content validity.

4.2. Convergent and discriminant validity of the measured constructs

For the six constructs in the scale Cronbach's α ranged from 0.50 to 0.95. The lowest value was for culture and traditions subscale. The next lowest one was for consumers' willingness to purchase (0.80). The internal consistency coefficients were exceeding the recommended value of 0.70 for five of six scales. For evaluating convergent validity, average variance extracted (AVE) was calculated, along with the evaluation of standardized factor loadings. For culture and traditions construct the AVE estimate was

lower than the recommended value of 0.50. For the remaining five constructs AVE was within the range of acceptability, ranging from 0.681 to 0.865. Standardized factor loadings were above the threshold value of 0.50, except the loading of CT2 on the culture and traditions construct (0.331). For evaluation of the convergent validity of each construct, the composite reliability (CR) was used as measure. CR values were ranging between 0.812 and 0.950, except for culture and traditions (0.492) which was below the threshold of 0.60. These results revealed that the instrument had a good convergent validity for all constructs except for culture and traditions.

4.3. Testing the measurement model

The overall measurement model was improved and within the recommended values after excluding the fifth item (RD5) of the rural development scale, which showed to have several problematic modification indices (M.I.) and excessive standardized residual covariance. The ratio χ^2/df (1.948) was much lower than the recommended threshold value of 5.0. The root mean square error of approximation (RMSEA) coefficient (0.063) was lower than the threshold of 0.08, while the standardized root mean residual (SRMR) value (0.042) was less than 0.08, as recommended. Adjusted goodness of fit index (AGFI, 0.844) was higher than the threshold of 0.80. The recommendations (above 0.90) for indices such as NFI, TLI and CFI were met as well. All the recommended model fit values were met, so the measurement model fit was evaluated as adequate.

4.4. Structural equation analysis and hypothesis testing

The overall fit of the hypothesized structural model was adequate. The ratio χ^2/df (1.948) was lower than the threshold value of 5.0. RMSEA (0.063), SRMR (0.042), and fit indices such as NFI (0.931) and CFI (0.965) were within the recommended values.

For the hypotheses testing, the path analysis was applied via SEM. H1 predicts that (a) culture and traditions, (b) health benefits, (c) perceived quality and safety, and (d) rural development indicators of GI have a positive effect on trust in hellim / halloumi logo. This hypothesis is partially supported by the results. Perceived quality and safety ($b = 0.44$, $p < 0.001$) and culture and traditions ($b = 0.40$, $p = 0.028$) positively affect trust in hellim / halloumi logo. However, health benefits ($b = 0.08$, $p = 0.079$), and rural development ($b = 0.05$, $p = 0.582$) do not affect trust. 65.4% of the variance of trust is explained by the predictors.

H2 predicts that (a) culture and traditions, (b) health benefits, (c) perceived quality and safety, and (d) rural development indicators of GI have a positive effect on consumers' willingness to purchase cheese with hellim / halloumi logo. This hypothesis is partially supported by the results. Health benefits ($b = 0.23$, $p = 0.018$) positively affect consumers'

willingness to purchase. However, culture and traditions ($b = -0.01, p = 0.967$), perceived quality and safety ($b = 0.03, p = 0.807$) and rural development ($b = 0.13, p = 0.212$) do not predict consumers' willingness to purchase.

H3 predicts that consumers' trust in hellim / halloumi logo positively influence their willingness to purchase hellim / halloumi with logo. This hypothesis is fully supported by the obtained results ($b = 0.51, p < 0.001$). Trust is a statistically significant predictor of consumers' willingness to purchase cheese with hellim / halloumi logo. 55.3% of the variance of consumers' willingness to purchase is explained by trust.

H4 predicts that trust mediates the influence of GI indicators (a) culture and traditions, (b) health benefits, (c) perceived quality and safety, (d) rural development on consumers' willingness to purchase hellim / halloumi with the logo. Mediation was first tested using Baron and Kenny's approach (1986), as shown in Table 1.

Table 1. Results of mediation analysis.

Relationship	Standardized regression weights without mediator	Standardized regression weights with mediator	Standardized indirect effects
CT \rightarrow T* \rightarrow CWP	0.160	-0.006	0.012**
HB \rightarrow T \rightarrow CWP	0.222**	0.246**	-0.074
PQS \rightarrow T \rightarrow CWP	0.299***	0.028	0.072***
RD \rightarrow T \rightarrow CWP	0.110	0.100	-0.067

*The variable in the middle of relationship is the mediator variable

** $p < 0.1$

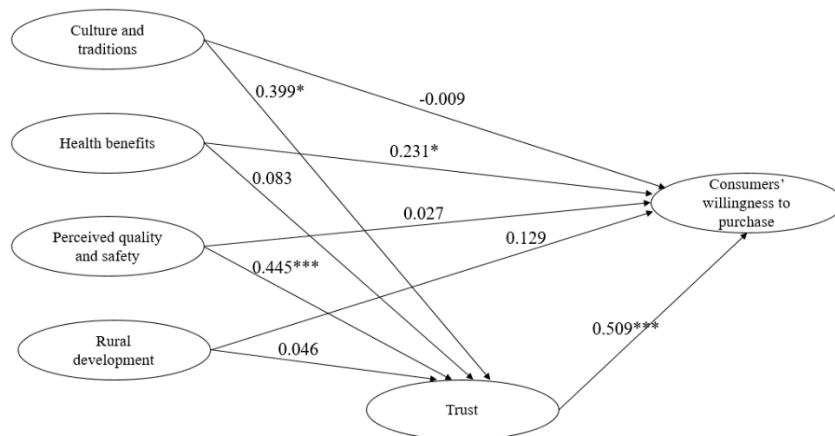
*** $p < 0.01$

The hypothesis is partially supported by the results according to this approach. There is full mediation effect of trust on the relationship between perceived quality and safety and consumers' willingness to purchase (direct effect is PQS on CWP is significant without mediator, and insignificant with mediator included in the model). There is partial mediation effect of trust on the relationship between health benefits and consumers' willingness to purchase (direct effect of HB on CWP is significant both with and without the mediator included in the model). There are mediating effects of trust neither on the relationship between culture and traditions with consumers' willingness to buy, nor on the relationship between rural development and consumers' willingness to purchase.

After that, the mediation was further evaluated using the bias-corrected bootstrap method with 10.000 samples at 95% confidence intervals. Table I summarizes the results of standardized indirect effects. The full mediation effect of trust on the relationship between perceived quality and safety and consumers' willingness to purchase was confirmed. There was also full mediation effect of trust on the relationship between culture and traditions and consumers' willingness to purchase. The mediation effects of trust on the relationship of consumers' willingness to purchase with health benefits and rural development were not found with this approach.

All path estimates based on relationships between culture and traditions, health benefits, perceived quality and safety, rural development, trust, and consumers' willingness to purchase are shown in Figure 1.

Figure 1. A path model with standardized path coefficients

* $p < 0.1$, *** $p < 0.001$

Discussion and conclusions

Geographical indications are well established promotional tools worldwide (Durand and Fournier, 2017), and empirical studies emphasize importance of GI in consumer decision making (Roselli *et al.*, 2017), concluding that typical consumer of GI labelled foods are middle-age, health concerned individuals (Kos Skubic *et al.*, 2018; Guerrero *et al.*, 2010; Wein *et al.*, 1996). But with new marketing segment rapidly evolving and soon reaching to be third of the worldwide population, the question we ask is “*is GI important for GenZ customers?*”

Findings of the study suggest that the main determinants that allow post millennials to build trust in GI label is perceived quality and safety ($b = 0.44$, $p < 0.001$) and culture and traditions ($b = 0.40$, $p = 0.028$) of GI hellim /

halloumi. Therefore, the results suggest that post millennials trust in GI label if they perceive hellim / halloumi to follow all safety and quality norms, as well as traditional recipe. The study results confirm findings of Barska and Wojciechowska-Solis (2018), as well as Grasseni (2018), and emphasize the growing evidence suggesting consumers are becoming more conscious and educated regards food safety and quality (Hassan *et al.*, 2018), while still looking for a traditional taste. Results also indicate that health benefits ($b = 0.08$, $p = 0.079$), and rural development ($b = 0.05$, $p = 0.582$) do not affect trust in hellim / halloumi GI. The promise of a greater health benefits and support to rural communities producing hellim / halloumi with GI do not contribute towards trust in GI labels. Interestingly, these findings to some extent contrast previous studies (Galli *et al.*, 2017; Balogh *et al.*, 2016; Bryła, 2015) where health benefits were found to be very important. A reasonable explanation is GenZ consumers, who just entered their adulthood, are not yet as health concerned as other age segments.

Furthermore, the study results also confirm that health benefits ($b = 0.23$, $p = 0.018$) contribute directly to willingness to purchase hellim / halloumi with GI. Also, trust ($b = 0.51$, $p < 0.001$) is significant predictor of post millennials' willingness to purchase cheese with hellim / halloumi logo. With trust acting as partial mediator in these relationships, authors' can conclude that willingness to purchase GI hellim / halloumi is determined by the level of trust in the particular GI. When post millennials do not develop trust in hellim / halloumi logo, it is unlikely they will be willing to purchase it.

The main contribution of this study is to provide an understanding of post millennials and their willingness to purchase GI food by conceptualizing an integrated model of (a) culture and traditions, (b) health benefits, (c) perceived quality and safety, (d) rural development as a dimensions of GI, as well as trust in GI label and its impact on willingness to purchase. The study allows to conclude that GenZ give great importance to quality, safety, culture and traditions of hellim / halloumi cheese to form trust in GI label. Moreover, health benefits play a role in willingness to purchase hellim / halloumi with GI, while trust is a partial mediator in these relationships.

Consistent with previous studies on hellim / halloumi consumption (Garanti and Berberoglu, 2018), it is clear that for or a local product to sustain its consumption when the rest of the world shift from local towards global cheese products (e.g. Gouda and Edam cheeses) (Düsterhöft *et al.*, 2017), it has to be deeply embedded in the local consumption culture, which seems to be the case for hellim / halloumi. Hellim / halloumi greatly contributes to the local economy, and for the economic output to continue to increase in the long term, it is important to focus on hellim / halloumi quality and safety while remaining its locality and traditional recipe,

increasing the trust of the GenZ customers to purchase hellim / halloumi in the future, keeping its high consumption rates.

The study also makes practical implications to the hellim / halloumi producers and Turkish Cyprus Chamber of Industry, who developed hellim / halloumi logo. It is obvious that young consumer market segment, that is rapidly growing, shares different characteristics from previous generations. When Turkish Cyprus Chamber of Industry introduced hellim / halloumi logo, it was warmly welcomed as a solution to PDO battle between Turkish and Greek Cypriots. Although the public is very well educated on the existence of hellim / halloumi logo, the building of trust is important, as it is significant predictor of willingness to purchase hellim / halloumi with logo. The study reveals that post millennials are very much aware of quality and safety issues of hellim / halloumi. Recently, local newspapers reported on cases where increased number of Staphylococcus and other bacteria were found in hellim / halloumi, some of which are also holding hellim/halloumi logo. These kind of cases can damage GIs reputation, and decrease post millennials trust, therefore more strict controlling mechanisms can be introduced to qualify for hellim / halloumi GI.

Post millennials are concerned about culture and traditions behind hellim / halloumi production methods (Garanti and Berberoglu, 2018), and it is important for producers to sustain original taste of hellim / halloumi despite industrial developments. The “locality”, safety and quality of hellim / halloumi can be communicated to post millennials through mainstream media and social networks, e.g. Facebook page of hellim / halloumi logo or Turkish Cyprus Chamber of Industry, so the consumers built trust in GI. Moreover, as majority of post millennials are currently proceeding with their education, producers can organize field trips and educational programs to their factories to spread knowledge about traditional hellim / halloumi GI, its health benefits, traditions, and quality and safety.

The future GI products can also benefit from the outcomes of this study. After the success of hellim / halloumi GI, Turkish Cyprus Chamber of Industry have also achieved GI for zivania (local alcoholic drink made from grapes) and carob pekmez (syrup made of carobs). As these GIs are in their emerging stage, it is important that producers, together with relevant institutions, work on building trust amongst consumers by establishing control mechanisms and quality assurance, as that would contribute towards willingness to purchase those GI indicated foods. There should be an ongoing efforts to educate GenZ and younger generations on traditional Cyprus products and their production method through school education programs, local food weeks’ activities, field trips and social media, so those young subject become educated consumers in the future.

The limitations of the current study must be pointed out. First, current study is cross-sectional, and although it brings significant contributions, the future studies could extend tested model in longitudinal and cross-national settings. Moreover, sample size and representiveness is another major consideration. The current study focused on GI introduced by Turkish Cyprus Chamber of Industry called hellim / halloumi logo. Future studies could extend to different GIs (e.g. PDO, PGI, TSI) and various food groups and geographical locations.

References

- Adinolfi, F., De Rosa, M. and Trabalzi, F., 2011. Dedicated and generic marketing strategies: The disconnection between geographical indications and consumer behavior in Italy. *British Food Journal*, 113(3), 419-435.
- Aggarwal, R., Singh, H. and Prashar, S., 2014. Branding of geographical indications in India: A paradigm to sustain its premium value. *International Journal of Law and Management*, 56(6), 431-442.
- Allaire, G., Casabianca, F. and Thévenod-Mottet, E., 2011. Geographical origin: A complex feature of agro-food products. *Labels of origin for food: local development, global recognition*, 1-12.
- Antonini, E., Farina, A., Leone, A., Mazzara, E., Urbani, S., Selvaggini, R., Servili, M. and Ninfali, P., 2015. Phenolic compounds and quality parameters of family farming versus protected designation of origin (PDO) extra-virgin olive oils. *Journal of Food Composition and Analysis*, 43, 75-81.
- Aprile, M.C., Caputo, V. and Nayga Jr, R.M., 2012. Consumers' valuation of food quality labels: the case of the European geographic indication and organic farming labels. *International Journal of Consumer Studies*, 36(2), 158-165.
- Asif, M., Xuhui, W., Nasiri, A. and Ayyub, S., 2018. Determinant factors influencing organic food purchase intention and the moderating role of awareness: A comparative analysis. *Food Quality and Preference*, 63, 144-150.
- Balogh, P., Békési, D., Gorton, M., Popp, J. and Lengyel, P., 2016. Consumer willingness to pay for traditional food products. *Food Policy*, 61, 176-184.
- Barham, E. and Sylvander, B. eds., 2011. *Labels of origin for food: local development, global recognition*. Cabi.
- Baron, R.M. and Kenny, D.A., 1986. The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), p.1173.
- Barska, A. and Wojciechowska-Solis, J., 2018. Traditional and regional food as seen by consumers—research results: the case of Poland. *British Food Journal*, 120(9), 1994-2004.
- Belletti, G., Marescotti, A. and Brazzini, A., 2017. Old world case study: The role of protected geographical indications to foster rural

- development dynamics: The case of Sorana Bean PGI. In *The importance of place: Geographical indications as a tool for local and regional development* (pp. 253-276). Springer, Cham.
- Belletti, G., Marescotti, A., Sanz-Cañada, J. and Vakoufari, H., 2015. Linking protection of geographical indications to the environment: Evidence from the European Union olive-oil sector. *Land Use Policy*, 48, 94-106.
- Belletti, Giovanni, Tunia Burgassi, Andrea Marescotti, and Silvia Scaramuzzi. "The effects of certification costs on the success of a PDO/PGI." *Quality management in food chains, Wageningen* (2007): 107-121.
- Benavente, D., 2010. *The Economics of Geographical Indications: GIs modeled as club assets* (No. 10/2010). Graduate Institute of International and Development Studies Working Paper.
- Bessière, J., 1998. Local development and heritage: traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas. *Sociologia ruralis*, 38(1), 21-34.
- Biénabe, E. and Marie-Vivien, D., 2017. Institutionalizing geographical indications in southern countries: lessons learned from Basmati and Rooibos. *World Development*, 98, 58-67.
- Blackwell, M., 2007. The relationship of geographical indications with real property valuation and management. *Property Management*, 25(2), 193-203.
- Bowen, S. and Zapata, A.V., 2009. Geographical indications, terroir, and socioeconomic and ecological sustainability: The case of tequila. *Journal of rural studies*, 25(1), 108-119.
- Bramley, C., Biénabe, E. and Kirsten, J., 2009. The economics of geographical indications: towards a conceptual framework for geographical indication research in developing countries. *The economics of intellectual property*, 109.
- Brislin, R.W., 1970. Back-translation for cross-cultural research. *Journal of cross-cultural psychology*, 1(3), 185-216.
- Brščić, K., Šugar, T. and Poljuha, D., 2017. An empirical examination of consumer preferences for honey in Croatia. *Applied Economics*, 49(58), 5877-5889.
- Bryła, P., 2015. The role of appeals to tradition in origin food marketing. A survey among Polish consumers. *Appetite*, 91, 302-310.

- CALBOLI, I. and GERVAIS, D., 2016. The Socio-Economic Aspects of Geographical Indications of Origin.
- Caputo, V., Sacchi, G. and Lagoudakis, A., 2018. Traditional Food Products and Consumer Choices: A Review. In *Case Studies in the Traditional Food Sector* (pp. 47-87).
- Cei, L., Stefani, G., Defrancesco, E. and Lombardi, G.V., 2018. Geographical indications: A first assessment of the impact on rural development in Italian NUTS3 regions. *Land Use Policy*, 75, 620-630.
- Cerjak, M., Haas, R., Brunner, F. and Tomić, M., 2014. What motivates consumers to buy traditional food products? Evidence from Croatia and Austria using word association and laddering interviews. *British Food Journal*, 116(11), 1726-1747.
- Charters, S. and Spielmann, N., 2014. Characteristics of strong territorial brands: The case of champagne. *Journal of Business Research*, 67(7), 1461-1467.
- Choi, Y.K., Yoon, S. and Lacey, H.P., 2013. Online game characters' influence on brand trust: Self-disclosure, group membership, and product type. *Journal of Business Research*, 66(8), 996-1003.
- Cyprus Halloumi/ Hellim cheese set to receive Protected Designation of Origin status (2015), available at: europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5448_en.pdf (access 2 September, 2018).
- Delgado-Ballester, E. and Luis Munuera-Alemán, J., 2001. Brand trust in the context of consumer loyalty. *European Journal of marketing*, 35(11/12), 1238-1258.
- Deselnicu, O.C., Costanigro, M., Souza-Monteiro, D.M. and McFadden, D.T., 2013. A meta-analysis of geographical indication food valuation studies: what drives the premium for origin-based labels?. *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 204-219.
- Dias, C. and Mendes, L., 2017. Protected Designation of Origin (PDO), Protected Geographical Indication (PGI) and Traditional Speciality Guaranteed (TSG): A bibliometric analysis. *Food Research International*.
- Dimara, E. and Skuras, D., 2003. Consumer evaluations of product certification, geographic association and traceability in Greece. *European journal of marketing*, 37(5/6), 690-705.

- Dimara, E. and Skuras, D., 2005. Consumer demand for informative labeling of quality food and drink products: a European Union case study. *Journal of consumer marketing*, 22(2), 90-100.
- Dokuzlu, S., 2016. Geographical indications, implementation and traceability: Gemlik table olives. *British Food Journal*, 118(9), 2074-2085.
- Durand, C. and Fournier, S., 2017. Can geographical indications modernize Indonesian and Vietnamese agriculture? Analyzing the role of national and local governments and producers' strategies. *World Development*, 98, 93-104.
- Düsterhöft, E. M., Engels, W., & Huppertz, T. (2017). Gouda and Related Cheeses. In *Cheese* (pp. 865-888). Academic Press.
- Emerson, R.W., 2015. Convenience sampling, random sampling, and snowball sampling: How does sampling affect the validity of research?. *Journal of Visual Impairment & Blindness (Online)*, 109(2), p.164.
- Ergeneli, A., Ari, G.S. and Metin, S., 2007. Psychological empowerment and its relationship to trust in immediate managers. *Journal of business research*, 60(1), 41-49.
- Espejel, J., Fandos, C. and Flavian, C., 2008. Consumer satisfaction: A key factor of consumer loyalty and buying intention of a PDO food product. *British Food Journal*, 110(9), 865-881.
- Espejel, J., Fandos, C. and Flavián, C., 2011. Antecedents of consumer commitment to a PDO wine: An empirical analysis of Spanish consumers. *Journal of wine research*, 22(3), 205-225.
- European Commission Trade Policy (2017), available at: <http://ec.europa.eu/trade/policy/accessing-markets/intellectual-property/geographical-indications/> (access 12 June, 2018).
- Fandos Herrera, C. and Flavián Blanco, C., 2011. Consequences of consumer trust in PDO food products: the role of familiarity. *Journal of Product & Brand Management*, 20(4), 282-296.
- Fernández-Ferrín, P., Calvo-Turrientes, A., Bande, B., Artaraz-Miñón, M. and Galán-Ladero, M.M., 2018. The valuation and purchase of food products that combine local, regional and traditional features: The influence of consumer ethnocentrism. *Food Quality and Preference*, 64, 138-147.
- Fotopoulos, Christos, and Athanasios Krystallis. "Quality labels as a marketing advantage: The case of the "PDO Zagora" apples in the

- Greek market." *European Journal of marketing* 37, no. 10 (2003): 1350-1374.
- Galli, F., Venturi, F., Bartolini, F., Gava, O., Zinnai, A., Chiara, S., Andrich, G. and Brunori, G., 2017. Shaping food systems towards improved nutrition: a case study on Tuscan Bread Protected Designation of Origin. *International Food and Agribusiness Management Review*, 20(4), 533-552.
- Garanti, Z., & Berberoglu, A. (2018). Cultural Perspective of Traditional Cheese Consumption Practices and Its Sustainability among Post-Millennial Consumers. *Sustainability*, 10(9), 3183.
- Garanti, Z., 2016, April. MARKETING HELLIM/HALLOUMI CHEESE: A COMPARATIVE STUDY OF NORTHERN AND SOUTHERN CYPRUS. In *Economic Science for Rural Development Conference Proceedings* (No. 43).
- Garavaglia, C. and Mariani, P., 2017. How Much Do Consumers Value Protected Designation of Origin Certifications? Estimates of willingness to Pay for PDO Dry-Cured Ham in Italy. *Agribusiness*, 33(3), 403-423.
- Grasseni, C., 2016. Of Cheese and Ecomuseums: Food as Cultural Heritage in the Northern Italian Alps 1. In *Edible Identities: Food as Cultural Heritage* (pp. 55-66). Routledge.
- Guerrero, L., Claret, A., Verbeke, W., Enderli, G., Zakowska-Biemans, S., Vanhonacker, F., Issanchou, S., Sajdakowska, M., Granli, B.S., Scalvedi, L. and Contel, M., 2010. Perception of traditional food products in six European regions using free word association. *Food quality and preference*, 21(2), 225-233.
- Hajli, N., Sims, J., Zadeh, A.H. and Richard, M.O., 2017. A social commerce investigation of the role of trust in a social networking site on purchase intentions. *Journal of Business Research*, 71, 133-141.
- Hassan, H.F., Dimassi, H. and Karam, Z.N., 2018. Self-reported food safety knowledge and practices of Lebanese food handlers in Lebanese households. *British Food Journal*, 120(3), 518-530.
- Herrera, F. C. and Flavián Blanco, C., 2011. Consequences of consumer trust in PDO food products: the role of familiarity. *Journal of Product & Brand Management*, 20(4), 282-296.
- Hong, S.T. and Kang, D.K., 2006. Country-of-origin influences on product evaluations: The impact of animosity and perceptions of industriousness brutality on judgments of typical and atypical products. *Journal of Consumer psychology*, 16(3), 232-239.

- How Generation Z will change the world (2018), available at: <http://time.com/5250542/generation-z/> (access 1 September, 2018).
- Ilbery, B., Kneafsey, M. and Bamford, M., 2000. Protecting and promoting regional speciality food and drink products in the European Union. *Outlook on Agriculture*, 29(1), 31-37.
- Insch, A. and Jackson, E., 2014. Consumer understanding and use of country-of-origin in food choice. *British Food Journal*, 116(1), 62-79.
- Jager, C.E., 2017. A question of trust: The pursuit of consumer trust in the financial sector by means of EU legislation. *Journal of Consumer Policy*, 40(1), 25-49.
- Jena, P.R. and Grote, U., 2010. Changing institutions to protect regional heritage: a case for geographical indications in the Indian agrifood sector. *Development Policy Review*, 28(2), 217-236.
- Jiménez, N. and San Martín, S., 2014. The mediation of trust in country-of-origin effects across countries. *Cross Cultural Management*, 21(2), 150-171.
- Josling, T., 2006. The war on terroir: geographical indications as a transatlantic trade conflict. *Journal of agricultural economics*, 57(3), 337-363.
- Keeling, K., McGoldrick, P. and Beatty, S., 2010. Avatars as salespeople: Communication style, trust, and intentions. *Journal of Business Research*, 63(8), 793-800.
- KIBSO (2013), available at: <http://kibso.org/index.php/tr/14-banner/983-ktso-belgelendirme-birimi.html> (access 12 September, 2018).
- Kos Skubic, M., Erjavec, K. and Klopčič, M., 2018. Consumer preferences regarding national and EU quality labels for cheese, ham and honey: The case of Slovenia. *British Food Journal*, 120(3), 650-664.
- Kos Skubic, M., Erjavec, K., Ule, A. and Klopčič, M., 2018. Consumers' hedonic liking of different labeled and conventional food products in Slovenia. *Journal of Sensory Studies*, p.e12444.
- Krystallis, A. and Chrysosoidis, G., 2005. Consumers' willingness to pay for organic food: Factors that affect it and variation per organic product type. *British Food Journal*, 107(5), 320-343.
- Kumar, A., Lee, H.J. and Kim, Y.K., 2009. Indian consumers' purchase intention toward a United States versus local brand. *Journal of Business Research*, 62(5), 521-527.

- Lai, C.K. and Cheng, E.W., 2016. Green purchase behavior of undergraduate students in Hong Kong. *The Social Science Journal*, 53(1), 67-76.
- Lee, R. and Mazodier, M., 2015. The roles of consumer ethnocentrism, animosity, and cosmopolitanism in sponsorship effects. *European Journal of Marketing*, 49(5/6), 919-942.
- Lee, S., Ko, E., Chae, H. and Minami, C., 2017. A study of the authenticity of traditional cultural products: focus on Korean, Chinese, and Japanese consumers. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 27(2), 93-110.
- Li, Q., Long, R. and Chen, H., 2017. Empirical study of the willingness of consumers to purchase low-carbon products by considering carbon labels: A case study. *Journal of Cleaner Production*, 161, 1237-1250.
- Likoudis, Z., Sdrali, D., Costarelli, V. and Apostolopoulos, C., 2016. Consumers' intention to buy protected designation of origin and protected geographical indication foodstuffs: the case of Greece. *International Journal of Consumer Studies*, 40(3), 283-289.
- Lim, W.M., Yong, J.L.S. and Suryadi, K., 2014. Consumers' perceived value and willingness to purchase organic food. *Journal of Global Marketing*, 27(5), 298-307.
- Löker, B. G., Amoutzopoulos, B., Özge Özkoç, S., Özer, H., Şatir, G. and Bakan, A., 2013. A pilot study on food composition of five Turkish traditional foods. *British Food Journal*, 115(3), 394-408.
- Martinelli, E., De Canio, F., Marchi, G. and Nardin, G., 2017. Premium Private Labels and PDO/PGI Products: Effects on Customer Loyalty. In *Advances in National Brand and Private Label Marketing* (pp. 65-72). Springer, Cham.
- Maye, D., Kirwan, J., Schmitt, E., Keech, D. and Barjolle, D., 2016. PDO as a mechanism for reterritorialisation and Agri-Food governance: A comparative analysis of cheese products in the UK and Switzerland. *Agriculture*, 6(4), p.54.
- Meet Generation Z (2017), available at: <https://www.businessinsider.com/generation-z-profile-2017-9> (access 1 September, 2018).
- Morgan, R.M. and Hunt, S.D., 1994. The commitment-trust theory of relationship marketing. *The journal of marketing*, 20-38.

- Ou, Y.C. and Verhoef, P.C., 2017. The impact of positive and negative emotions on loyalty intentions and their interactions with customer equity drivers. *Journal of Business Research*, 80, 106-115.
- Phau, I., Sequeira, M. and Dix, S., 2009. Consumers' willingness to knowingly purchase counterfeit products. *Direct Marketing: An International Journal*, 3(4), 262-281.
- Power, J., Whelan, S. and Davies, G., 2008. The attractiveness and connectedness of ruthless brands: the role of trust. *European Journal of Marketing*, 42(5/6), 586-602.
- Quiñones Ruiz, X.F., Forster, H., Penker, M., Belletti, G., Marescotti, A., Scaramuzzi, S., Broscha, K., Braitto, M. and Altenbuchner, C., 2018. How are food Geographical Indications evolving?—An analysis of EU GI amendments. *British Food Journal*, 120(8), 1876-1887.
- Rempel, J.K., Holmes, J.G. and Zanna, M.P., 1985. Trust in close relationships. *Journal of personality and social psychology*, 49(1), p.95.
- Roselli, L., Giannoccaro, G., Carlucci, D. and De Gennaro, B., 2018. EU quality labels in the Italian olive oil market: How much overlap is there between geographical indication and organic production?. *Journal of Food Products Marketing*, 24(6), 784-801.
- Roy, H., Hall, C.M. and Ballantine, P.W., 2017. Trust in local food networks: The role of trust among tourism stakeholders and their impacts in purchasing decisions. *Journal of Destination Marketing & Management*, 6(4), 309-317.
- Schröck, R., 2014. Valuing country of origin and organic claim: a hedonic analysis of cheese purchases of German households. *British Food Journal*, 116(7), 1070-1091.
- Skuras, D. and Vakrou, A., 2002. Consumers' willingness to pay for origin labelled wine: a Greek case study. *British Food Journal*, 104(11), 898-912.
- Stasi, A., Nardone, G., Viscecchia, R. and Seccia, A., 2011. Italian wine demand and differentiation effect of geographical indications. *International Journal of Wine Business Research*, 23(1), 49-61.
- Stolzenbach, S., Bredie, W.L. and Byrne, D.V., 2013. Consumer concepts in new product development of local foods: Traditional versus novel honeys. *Food Research International*, 52(1), 144-152.

- Tellström, R., Gustafsson, I.B. and Mossberg, L., 2006. Consuming heritage: The use of local food culture in branding. *Place Branding*, 2(2), 130-143.
- Teuber, R., 2010. Geographical indications of origin as a tool of product differentiation: The case of coffee. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 22(3-4), 277-298.
- Teuber, R., 2011. Consumers' and producers' expectations towards geographical indications: Empirical evidence for a German case study. *British Food Journal*, 113(7), 900-918.
- Tomescu, A.M., 2015. CONSUMER'S AWARENESS OF TRADITIONAL FOOD LABELING-A LOCAL PERSPECTIVE. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 24(2).
- Tonkin, E., Wilson, A.M., Coveney, J., Webb, T. and Meyer, S.B., 2015. Trust in and through labelling—a systematic review and critique. *British Food Journal*, 117(1), 318-338.
- Tosato, Andrea. "The protection of traditional foods in the EU: traditional specialities guaranteed." *European Law Journal* 19, no. 4 (2013): 545-576.
- Trichopoulou, A., Soukara, S. and Vasilopoulou, E., 2007. Traditional foods: a science and society perspective. *Trends in Food Science & Technology*, 18(8), 420-427.
- Van Caenegem, W. and Cleary, J. eds., 2017. *The importance of place: Geographical indications as a tool for local and regional development* (Vol. 58). Springer.
- Van Ittersum, K., Candel, M.J. and Meulenberg, M.T., 2003. The influence of the image of a product's region of origin on product evaluation. *Journal of Business research*, 56(3), 215-226.
- Vanhonacker, F., Lengard, V., Hersleth, M. and Verbeke, W., 2010. Profiling European traditional food consumers. *British food journal*, 112(8), 871-886.
- Verbeke, W., 2013. Food quality policies and consumer interests in the EU. In *Consumer attitudes to food quality products* (pp. 13-22). Wageningen Academic Publishers, Wageningen.
- Verbeke, W., Pieniak, Z., Guerrero, L. and Hersleth, M., 2012. Consumers' awareness and attitudinal determinants of European Union quality label use on traditional foods. *Bio-based and Applied Economics*, 1(2), 213-229.

- Wein, E.E., Freeman, M.M. and Makus, J.C., 1996. Use of and preference for traditional foods among the Belcher Island Inuit. *Arctic*, 256-264.
- Welz, G., 2013. Contested Origins: Food Heritage and the European Union's Quality Label Program. *Food, Culture & Society*, 16(2), 265-279.
- Welz, G., 2018. Assembling halloumi: contesting the EU's food quality label policy in the Republic of Cyprus. In *Agri-environmental Governance as an Assemblage* (pp. 86-100). Routledge.
- Zhao, X., Kneafsey, M. and Finlay, D., 2016. Food safety and Chinese geographical indications. *British Food Journal*, 118(1), 217-230.

Appendix 1. Hellim accreditation

TÜRK AKREDİTASYON KURUMU

AKREDİTASYON SERTİFİKASI

Ürün Belgelendirme Kuruluşu olarak faaliyet gösteren,

KIBRIS TÜRK SANAYİ ODASI BELGELENDİRME BİRİMİ
Organize Sanayi Bölgesi 2. Caddesi No:19 99010 LEFKOŞA / KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

TÜRKAK tarafından yapılan denetim sonucunda TS EN ISO/IEC 17065:2012 Standardına göre Ek'te yer alan kapsamlarda akredite edilmiştir.

Akreditasyon No : AB-0081-U
Akreditasyon Tarihi : 3 Mayıs 2017

Bu Sertifika, yukarıda açık adı ve adresi yazılı Kuruluşun TS EN ISO/IEC 17065:2012 Standardına, ilgili Yönetmelik ve Tebliğlere uygunluğunu sürdürmesi halinde, **2 Mayıs 2021** tarihine kadar geçerlidir.

Dr. H. İbrahim ÇETİN
Genel Sekreter

Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK) ISO/IEC 17065 alanında Avrupa Akreditasyon Birliği (EA) ile çok taraflı anlaşma (MLA) imzalamıştır.

F701-040

+90 312 410 82 00 - www.turkak.org.tr

Akreditasyon Sertifikası Eki (Sayfa 1/1)
Akreditasyon Kapsamı

Ürün	Standard
Hellim / Halloumi	21 Mart 2008 tarih ve 1 Tescil Numaralı Hellim / Halloumi Coğrafi İşaret ve Geleneksel Özellikli Ürün Adları Tescil Belgesi'ne uygun olarak hazırlanmış Kıbrıs Türk Sanayi Odası Belgelendirme Birimi PG.01 Hellim Belgelendirme Programı ve PR.01 Ürün Belgelendirme Prosedürü
Kıbrıs Harnup Pekmezi	6 Ağustos 2015 tarih ve 4 Tescil Numaralı Kıbrıs Harnup Pekmezi Coğrafi İşaret ve Geleneksel Özellikli Ürün Adları Tescil Belgesi'ne uygun olarak hazırlanmış Kıbrıs Türk Sanayi Odası Belgelendirme Birimi PG.03 Kıbrıs Harnup Pekmezi Belgelendirme Programı ve PR.01 Ürün Belgelendirme Prosedürü
Zivaniya / Zivania	11 Temmuz 2014 tarih ve 3 Tescil Numaralı Zivaniya / Zivania Coğrafi İşaret ve Geleneksel Özellikli Ürün Adları Tescil Belgesi'ne uygun olarak hazırlanmış Kıbrıs Türk Sanayi Odası Belgelendirme Birimi PG.02 Zivaniya Belgelendirme Programı ve PR.01 Ürün Belgelendirme Prosedürü

KAPSAM SONU

Dr. H. İbrahim ÇETİN
Genel Sekreter

Appendix 2. Questionnaire

Traditions	Gelenekler
Hellim with "Hellim/Halloumi" logo is a part of Cyprus culture	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimler Kıbrıs kültürünün bir parçası mı?
For me it is important that hellim with "Hellim/Halloumi" logo is produced in traditional way	Benim için Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimlerin geleneksel yöntemle üretilmesi önemlidir.
Hellim with "Hellim/Halloumi" logo is made with traditional recipe	Hellim/Halloumi logosu olan hellimler geleneksel tarife göre yapılır
Local Production	Yerli Üretim
I think hellim with "Hellim/Halloumi" logo is higher quality	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimler daha kalitelidir.
I think hellim with "Hellim/Halloumi" logo is more natural	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimler daha doğaldır.
I think hellim with "Hellim/Halloumi" logo is more healthier	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimler daha sağlıklıdır.
I think hellim with "Hellim/Halloumi" logo is more tastier	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimler daha lezzetlidir.
Supporting local farmers and community	Yerel halka ve çiftçilere destek
By buying hellim with "Hellim/Halloumi" logo I support local community	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimleri aldığımızda yerli insanımızı destekleriz.
By buying hellim with "Hellim/Halloumi" logo I support local economy	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimleri aldığımızda yerli ekonomiyi destekleriz.
By buying hellim with "Hellim/Halloumi" logo I support local farmers	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimleri aldığımızda yerli süt üreticilerini ve hayvancıları destekleriz.
By buying hellim with "Hellim/Halloumi" logo I contribute to preserve rural areas	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimleri aldığımızda yerli tarım arazilerini koruruz.
By buying hellim with "Hellim/Halloumi" logo I contribute to preserve local traditions	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimleri aldığımızda yerel geleneklerimizi koruruz.
Perceived quality and safety	Kalite ve güvenli ürün algısı
Hellim with "Hellim/Halloumi" logo is better quality than other hellim offered in the market	Hellim/Halloumi logosuna sahip hellimler, sahip olmayanlara göre daha kalitelidir.
"Hellim/Halloumi" logo secures that I am buying quality product	Hellim/Halloumi logosu keliteli ürün aldığımızın güvencesidir.
Quality and safety of hellim is certified	Hellim/Halloumi logosu alınan

Zanete GARANTI

by "Hellim/Halloumi" logo	hellimin güvenliğinin ve kalitesinin sertifikasıdır.
Quality and safety of hellim is guaranteed by "Hellim/Halloumi" logo	Hellim/Halloumi logosu alınan hellimin güvenliğinin ve kalitesinin garantisidir.
Trust	Güven
I trust "Hellim/Halloumi" logo	Hellim/Halloumi logosuna güveniyorum.
"Hellim/Halloumi" logo is a honest	Hellim/Halloumi logosu dürüst bir logodur.
"Hellim/Halloumi" logo is safe	Hellim/Halloumi logosuna güvenilirdir.
Consumers' willingness to purchase	Tüketicilerin satın alma konusunda istekliliği
I am willing to purchase hellim with "Hellim/Halloumi" logo	Aldığım hellimde Hellim/Halloumi logosu olmasını isterim.
I am looking for hellim with "Hellim/Halloumi" logo in the markets	Aldığım hellimlerin üzerinde Hellim/Halloumi logosu olup olmadığına bakarım.
Consumers' purchasing behavior	Tüketicilerin satın alma alışkanlıkları
I often buy hellim with "Hellim/Halloumi" logo	Çoğunlukla Hellim/Halloumi logolu ürünleri alırım.
I choose hellim with "Hellim/Halloumi" logo when similar products are available	Başka hellim seçenekleri olsa da, ben Hellim/Halloumi logolu hellimleri tercih ederim.
I bought hellim with "Hellim/Halloumi" logo even though cheaper alternatives were available	Her zaman Hellim/Halloumi logosu olan hellimi, diğer ucuz ürünlere tercih ederim.
I explicitly recommended to someone else that he/she purchases only hellim with "Hellim/Halloumi" logo	İnsanlara, üzerinde Hellim/Halloumi logosu olan hellimleri almalarını tavsiye ederim.
I criticized someone I know for buying other brands of hellim without "Hellim/Halloumi" logo	Üzerinde Hellim/Halloumi logosu olmayan hellimleri alanları uyarırım.

Ülkelerin İnovasyon Performanslarının Ölçümünde Entropi ve MABAC Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Bütünleşik Olarak Kullanılması

The Integrated Usage of Entropy and MABAC Multi Criteria Decision-Making Methods for Measurement of Innovation Performance of Countries

Ejder AYÇİN¹

Enver ÇAKIN²

Geliş tarihi: 19.01.2019, Kabul tarihi: 13.04.2019, Basım tarihi: 15.11.2019

Öz

Son yıllarda ülkelerin ekonomik olarak kalkınmışlık düzeyleri Ar-Ge, inovasyon, teknoloji ve bilime verdikleri değer ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle ülkeler sürekli olarak inovasyon ekosistemini ve ekosistemde yer alan aktörlerin etkinliklerini arttırarak Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerini önemli ölçüde desteklemektedir. Bu çalışmada Entropi ve MABAC yöntemleri bütünleşik olarak kullanılarak ülkelerin inovasyon performansı ölçülmüştür. Entropi yöntemi ile kriterler ağırlıklandırılmış ve yenilikçilik, fikri varlıklar, finansman ve destekler değişkenlerinin en önemli kriterler olduğu belirlenmiştir. MABAC yöntemi ile de ülkelerin inovasyon performans değerleri hesaplanmıştır. İnovasyon performansı en yüksek olan ülkelerin İsviçre, İsveç ve Danimarka, en düşük olan ülkelerin ise Ukrayna, Romanya ve Makedonya olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İnovasyon Performansı, Entropi, MABAC, Çok Kriterli Karar Verme*
JEL Kodları: *C44, O31*

Abstract

In recent years, economic development levels of countries are closely related to the R&D, innovation, technology and science. For this reason, countries are constantly supporting the R&D and innovation activities by increasing the innovation ecosystem and the activities of the actors in the ecosystem. In this study, innovation performance of countries was measured by using Entropy and MABAC methods. The criteria are weighted by entropy method and innovators, intellectual assets, finance and support variables were the most important criteria. Innovation performance values of the countries were calculated by MABAC method. It is concluded that the countries with the highest performance of innovation are Switzerland, Sweden and Denmark, while the lowest countries are Ukraine, Romania and Macedonia.

¹ Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dr. Öğretim Üyesi
ejder.aycin@kocaeli.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0153-8430>

² KOSGEB KOBİ Uzmanı, İzmir Kuzey Müdürlüğü, Dr.
enver.cakin@kosgeb.gov.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7523-8193>

Keywords: *Innovation Performance, Entropy, MABAC, Multi Criteria Decision Making*

JEL Codes: *C44, O31*

Giriş

Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte ülkelerin güçlü ve sağlıklı ekonomilere ulaşmaları ve diğer ülkeler karşısındaki gelişmişlik düzeyleri sahip olduğu rekabet gücüne bağlıdır. Günümüz koşullarında ülkelerin elinde bulundurduğu en önemli güçlerden biri inovasyon konusunda edindiği deneyim, farklı ve yeni teknolojiler geliştirebilme yeteneğidir. Bu gücün önemini kavrayan ülkelerin bilim ve teknoloji politikalarının odak noktasını Ar-Ge ve inovasyon oluşturmaktadır. Ar-Ge faaliyetleri, ekonomide yenilik yaratabilmek için bilgi stokunda artış yoluyla teknolojik gelişmeleri sağlayan her türden yaratıcı nitelikteki sistematik aktivite olarak tanımlanabilir (Taş vd., 2017: 199). İnovasyon ise, Oslo Kılavuzu (2005)'nda, işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesi olarak belirtilmektedir. Bu tanıma göre, inovasyon ürün, süreç, pazarlama ve organizasyonel inovasyon olmak üzere dörde ayrılmaktadır. İnovasyon hem ülkeler hem de firmalar için ulusal ve uluslararası alanda rekabet gücü kazanmanın, verimlilik artışı sağlamanın, ekonomik büyüme ve gelişmenin, dolayısıyla da refah ve yaşam kalitesi artışının en temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. OECD'nin saptamalarına göre, son 25 yılda özellikle gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerinde inovasyon katkısı %50'den fazladır (Işık ve Kılınç, 2011: 14).

Bir ülkede refah ve yaşam standardı rekabet gücü artarsa yükselir, rekabet gücü içinse üretkenliği arttırmak gerekir. Üretkenliği arttıran en önemli araç inovasyondur. Yapılan araştırmalar, ülkelerin belli bir süre, ihracat oranlarındaki iyie gidiş veya iç talebin yüksekliği sayesinde büyüebildiklerini; ancak bu büyümenin uzun vadeli ve sürdürülebilir olmasının ülkenin inovasyon performansına ve bu performanstaki artışa bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Elçi, 2007: 32). Ar-Ge çalışmaları ile ülkenin bilgi birikimi arttırılmakta ve bu bilgiler yeni uygulamalarda kullanılarak önemli rekabet avantajı elde edilebilmektedir. Daha sonra elde edilen bu yeni bilgiler var olan bilgiler ile birleştirilerek katma değeri yüksek inovatif ürünlere dönüştürülüp ülkelerin inovasyon performansları güçlendirilmektedir. İnovasyon ile ülkelerin refah seviyesi arttırılmakta, yeni iş ortamları oluşturulmakta, işsizlik ve ülkenin dışa bağımlılığı azaltılmaktadır. Bu nedenle ülkeler sürekli olarak Ar-Ge harcamalarını arttırarak yeni ürünler, hizmetler ve teknolojiler geliştirmek ve bu ürünlerini uluslararası pazarlarda satarak yüksek gelirler elde etmek istemektedirler.

Ancak inovasyon için harcanan kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığının tespit edilebilmesi için ülkelerin düzenli olarak inovasyon performanslarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte inovasyon performansının ölçülmesi ile ülkeler diğer ülkeler arasındaki sıralamasını görebilmekte ve zayıf olan noktalarını gerekli önlemleri alarak güçlendirebilmektedir.

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri, karar probleminde yer alan alternatifleri problem kapsamında belirlenen kriterler çerçevesinde kullanılan yöntemin teorik yapısına ve uygulama aşamalarına göre değerlendirerek en iyi ve en kötü alternatifleri belirlemektedir. ÇKKV yöntemleri, seçim, sıralama gibi birçok problemin çözümünde ve her alanda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmada ÇKKV yöntemlerinden ülkelerin inovasyon performanslarının değerlendirilmesi sürecinde faydalanılabileceği düşünülmüştür. Entropi yöntemi ile kriterlerin ağırlıklandırılması ve elde edilen kriter ağırlıklarının MABAC yönteminde kullanılarak ülkelerin inovasyon performanslarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Literatür incelediğinde, ÇKKV yöntemi olarak AHP, ANP, TOPSIS, VIKOR, PROMETHEE gibi yöntemlerin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında Entropi, MACBETH, Gri İlişkisel Analiz, MOORA, COPRAS gibi az kullanılan diğer ÇKKV yöntemlerinin uygulandığı çalışmalara da rastlamak mümkündür. Bu çalışma ile ayrıca ÇKKV yöntemleri arasında çok az kullanım alanı bulan yeni bir ÇKKV yöntemi olan MABAC yönteminin tanıtılması hedeflenmektedir. Bu düşünce ile ilk olarak konu ile ilgili ve çalışmada ele alınan yöntemlere ilişkin literatür taraması yapılmış olup, kullanılan yöntemlerin teorik çerçevesi incelenmiştir. Son bölümde ise ele alınan ÇKKV yöntemlerinin bütünlük olarak kullanılarak inovasyon performansı ölçüm sürecindeki uygulamasına yer verilmiştir.

1. Literatür Taraması

Ülkelerin temel hedefleri ekonomik büyümeyi sürdürülebilir şekilde sağlamaktır. Bunun için ekonomik büyümenin dinamiklerine sahip olmak ve bunların doğru kullanarak geliştirmek gerekmektedir. Üretim faktörlerinin verimli olarak işlenmesi ve üretim sürecine yansımaları sağlayan temel faktör ise teknolojidir. Teknolojinin gelişimi ise Ar-Ge faaliyetleri ile mümkün olabilmektedir. Ar-Ge harcamalarının artırılması, üretim süreçlerinde kullanılan teknolojinin yeniliklerle güçlenmesini ve verimliliğinin artırılmasını sağlamaktadır (Tiryakioğlu, 2006: 3). Ekonomik büyümenin sağlanmasında teknolojik gelişmeler etkili bir rol oynamaktadır. Teknolojik gelişmeler firmalar tarafından yapılan Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Teknolojik yenilikler bir firmanın rekabet gücünü artırıp pazar payının büyümesini sağladığı gibi karlılığın da artmasına katkıda bulunmaktadır. Teknolojik yenilik üretimde etkinlik sağlayarak kaynakların verimli kullanılmasını sağlamaktadır. Makro açıdan bakıldığında ise

ekonomik büyümeyi hızlandırarak yaşam kalitesinin artmasında önemli bir faktördür (Korkmaz, 2010: 3321). Ayrıca Ar-Ge faaliyetleri teknolojik yeteneğe yaptığı katkı sonucunda ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının girişini teşvik ederek teknoloji odaklı yatırımlar yapılmasını ve ülkenin teknolojik açıdan diğer ülkelere bağımlı olmamasını sağlamaktadır (Taş vd., 2017: 199).

Romer (1990), Grossman ve Helpman (1991) ile Aghion ve Howitt (1991) tarafından geliştirilen içsel büyüme modellerinde teknolojik gelişmenin temelinde Ar-Ge faaliyetlerinin yer aldığı ve teknolojik gelişme sayesinde sınırlı kaynaklardan daha fazla katma değer üretimi ve uzun vadede büyüme gerçekleştiği belirtilmektedir (Bayraktutan ve Kethudaoğlu, 2017: 679-680). Literatürde Ar-Ge, teknolojik gelişme ve verimlilik arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Griffith vd. (2004), panel veri analizi ile OECD ülkeleri üzerinde yaptıkları çalışmada Ar-Ge çalışmalarının teknolojinin gelişmesinde önemli rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Apokin ve Ipatova (2016), Aydın ve Yalçinkaya (2016), Gömleksiz vd. (2017) ile Wakelin (2001) yaptıkları çalışmalarda Ar-Ge yatırımlarının verimlilik üzerindeki etkilerini incelemişler ve Ar-Ge'nin verimlilik üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sadraoui ve Zina (2009) yaptıkları çalışmada dinamik panel veri analizi yöntemi ile 23 ülkenin 1992-2004 yılları arasındaki verilerini incelemişler ve Ar-Ge faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu göstermişlerdir.

Ar-Ge faaliyetleri ile birlikte teknolojik gelişmeler sayesinde inovatif ürünler geliştirilerek rekabet avantajı elde edilebilmektedir. Ar-Ge faaliyetlerinin ticarileşmesi olarak ifade edilebilen inovasyon için önemli kaynaklar kullanılmakta ve bu kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığının tespiti ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının kontrol edilebilmesi için dönemsel olarak inovasyon performansının ölçülmesi gerekmektedir. Literatür incelendiğinde, birçok farklı nitel ve nicel kriterlerin dikkate alınarak ve birçok farklı yöntem kullanılarak inovasyon performansının ölçüldüğü çalışmalara rastlamak mümkündür. Katila (2000), yaptığı çalışmada biyoteknoloji işletmelerinin radikal performanslarını istatistiksel olarak ölçmüştür. Patent verilerinin ve atıf yapılan patentlerin inovasyon performansını ölçmede faydalı bir yöntem olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca teknolojik iş birliği partnerlerinin sayısının radikal inovasyon ile doğrusal olmayan bir şekilde ilişkili olduğunu belirtmiştir. Hagedoorn ve Cloodt (2003), dört farklı yüksek teknoloji sektöründe faaliyet gösteren 1200 uluslararası büyük işletmenin inovasyon performansını istatistiksel olarak analiz etmişler ve sektörleri karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Havacılık ve savunma, bilgisayar ve ofis makineleri, ilaç, elektronik ve iletişim sektörlerini, performans göstergeleri olarak da Ar-Ge harcamaları, patent sayısı, patent referansları ve yeni ürünler değişkenlerini incelemişlerdir.

Abbasi vd. (2010), Veri Zarflama Analizi ile ülkelerin inovasyon sisteminin etkinliklerini analiz etmişlerdir. Girdi değişkenleri olarak, Ar-Ge personeli sayısı, eğitim ve Ar-Ge harcamaları, çıktı değişkenleri olarak patent, telif hakları, yüksek teknoloji ihracatı değişkenlerini ele almışlardır. Ayrıca Tobit ve Sıradan En Küçük Kareler yöntemi ile de etkinsizlik değişim olasılığını araştırmışlardır.

Kijek ve Kijek (2010), basit toplamsal yöntem ve oran analizi ile AB ülkelerinin inovasyon performansını analiz etmişlerdir. Girdi değişkenleri olarak, eğitime yapılan harcamalar, Ar-Ge harcamaları, internet erişimi, bilim ve teknoloji alanındaki üniversite mezunu sayısı, bilgi teknolojileri harcamaları, iletişim harcamaları, e-devlet online kullanımı gibi değişkenleri, çıktı değişkenleri olarak patent sayısı, yüksek teknoloji ihracatı, yeni ürün ve süreç sayısı ile yeni ürünlerden elde edilen satış gelirleri değişkenleri kullanılmıştır. Analizleri sonucunda, İskandinav ve Batı Avrupa ülkelerinin inovasyon performanslarının diğer AB ülkelerinden daha iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chen vd. (2011), yaptıkları çalışmada Veri Zarflama Analizi ile ülkelerin inovasyon etkinliklerini araştırmışlardır. Girdi değişkenleri olarak, Ar-Ge işgücü ve Ar-Ge harcamaları değişkenlerini, çıktı değişkenleri olarak da patent sayısı, bilimsel yayın sayısı, telif hakkı ve lisans ücretleri değişkenleri dikkate alınmıştır. Çalışmaları sonucunda, ülkelerin inovasyon performanslarının patent ve telif hakkı bakımından benzer olduğunu ancak bilimsel yayın sayısı bakımından performansları arasında önemli farklılıklar olduğunu belirlemişlerdir. Zhuparova (2012), inovasyon performansının ölçülmesinde kullanılabilir performans göstergelerini geliştirmiştir. İnovasyon performansı ölçümünde dikkate alınması gereken değişkenleri; inovasyon stratejisi ve inovasyon hedeflerin kalitesi, inovasyon kapasite düzeyi, yatırım miktarı, inovatif değişimler için kullanılan metotlar, firmaların rekabetçi durumu, inovasyon stratejilerini geliştirme ve uygulama hızı ve inovasyon faaliyetlerini uygulama düzeyi olmak üzere yedi ana değişken belirlemiştir. Çakır ve Perçin (2013), Entropi ve TOPSIS yöntemlerini bütünleşik olarak kullanarak AB ülkelerinin Ar-Ge performanslarını ölçmüşlerdir. Çalışma kapsamında Ar-Ge yoğunluğu, araştırmacı sayısı, yükseköğretimdeki brüt okullaşma oranı, yüksek teknoloji ihracatı, üçlü patent ailesi sayısı ve bilimsel yayın sayısı değişkenlerini analiz kapsamına almışlardır. Entropi yöntemi ile kriter ağırlıkları objektif bir şekilde hesaplanarak, TOPSIS yöntemi ile ülkelerin inovasyon performansları belirlenmiştir. Ghazinoory vd. (2014), yaptıkları çalışmada öğrenme ve teknoloji boşluğu kavramlarını kullanarak İran'daki bölgelerin inovasyon performansını ölçen bir model geliştirmişlerdir. Politikacılar için bölgelerin inovasyon performanslarının karşılaştırılmasının önemli olduğuna ve her bir bölgenin farklı tarihsel süreçleri ve coğrafik karakteristiklerinden dolayı kendine özgü inovasyon davranışlarının bulunduğu dikkat çekmişlerdir.

Konings ve Louw (2014), Yapısal Eşitlik Modeli ile Avrupa'daki ulaşım sektörünün bölgesel düzeyde inovasyon performanslarını ölçmüşlerdir. Avrupa'da yer alan 251 adet bölgenin verilerini dikkate alarak analizlerini gerçekleştirmişler ve Almanya ile İsveç'te yer alan bölgelerin inovasyon performanslarının daha iyi olduğunu tespit etmişlerdir. Inel ve Türker (2016), Avrupa İnovasyon Skorbordu verilerinden faydalanarak AHP ve TOPSIS yöntemleri ile birlikte ülkelerin inovasyon performansını ölçmüşlerdir. Çalışmada gayrisafi yurtiçi hasıla, gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki Ar-Ge harcamaları ve kişi başına düşen patent sayısı olmak üzere üç temel kriter incelenmiştir. En önemli kriterin gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki Ar-Ge harcaması olduğunu belirlemişlerdir. Roszko-Wojtowicz ve Bralek (2016), yaptıkları çalışmada AB üyesi ülkelerin inovasyon performansını Avrupa İnovasyon Skorbordu verilerinden faydalanarak kümeleme analizi yardımıyla ölçmüşlerdir. Avrupa İnovasyon Skorbordu kapsamında ele alınan mümkün kılıcılar, firma faaliyetleri ve çıktılar olmak üzere üç ana değişkeni ele almışlardır. Mümkün kılıcılar ana değişkeni altında insan kaynakları, açık araştırma sistemi, finans ve destekler alt değişkenlerini, firma faaliyeti ana değişkeni altında yatırımlar, bağlantılar ve girişimcilik, entelektüel sermaye alt değişkenlerini, çıktı ana değişkeni altında ise yenilikçiler ve ekonomik etkiler alt değişkenlerini kullanmışlardır.

Zizlavsky (2016), Çek Cumhuriyeti'nde imalat sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin inovasyon performanslarını istatistiksel olarak analiz etmiştir. Analizleri sonucunda, ürün ve süreç inovasyonlarının, pazarlama ve organizasyonel inovasyonlardan daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Mavi ve Standing (2017), Veri Zarflama Analizi ile OECD ülkelerinin eko-inovasyon etkinliklerini analiz etmişlerdir. Girdi değişkenleri olarak, enerji ve çevre ile ilgili Ar-Ge harcamaları, Ar-Ge personel sayısı, yeşil yatırım sayısı, ISO 14001 organizasyon sayısı gibi değişkenleri, çıktı değişkenleri olarak da ekoloji ve çevre ile ilgili patent sayısı, akademik yayın sayısı gibi değişkenleri ele almışlardır. Çalışmaları sonucunda, eko-inovasyon performansını arttırmada enerji kullanımı ve ekolojik sürdürülebilirliğin en önemli faktörler olduğunu belirlemişlerdir. Gault (2018), yaptığı çalışmada sistem yaklaşımı ile tüm ekonomik sektörlerde uygulanabilecek genel bir inovasyon tanımı ve inovasyonun ölçümü için kavramsal bir çerçeve geliştirmiştir. Önerdiği modelin inovasyon politikalarını değerlendirmede ve incelemede kullanılabileceğini ayrıca uluslararası karşılaştırmalarda da bu modelden yararlanılabileceğini belirtmiştir. Pop ve Pop (2018), Küresel İnovasyon Endeksi ve Avrupa İnovasyon Skorbordu olmak üzere iki farklı çalışmayı dikkate alarak Romanya'nın performansını teorik olarak ve karşılaştırmalı bir şekilde yıllar bazında analiz etmişlerdir.

Bu çalışmaların dışında çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından her yıl ya da belirli dönemlerde ülkelerin inovasyon performanslarının ölçüldüğü ve ülkelerin inovasyon performans indekslerinin hesaplandığı

çalışmalar mevcuttur. Avrupa İnovasyon Skorbordu 28 AB üyesi ülke ve 8 tane de AB üyesi olmayan ülkelerin inovasyon performanslarını ölçmekte ve her yıl düzenli olarak ülkelerin inovasyon indeksleri yayımlanmaktadır. Avrupa İnovasyon Skorbordu kapsamında insan kaynakları, açık araştırma sistemi, finans ve destek, firma yatırımları, bağlantılar ve girişimcilik, entelektüel varlıklar, yenilikçiler ve ekonomik etkiler ana değişkenleri kapsamında 25 farklı performans göstergesi dikkate alınmaktadır (European Innovation Scoreboard, 2016: 1-10). Makro çerçevede yapılan diğer çalışmalardan biri de Küresel İnovasyon Endeksidir. Bu indeks kapsamında girdi olarak kurumlar, insan kaynağı ve araştırma, altyapı, piyasa gelişmişliği ve iş dünyası gelişmişliği, çıktı olarak da bilimsel çıktılar ve yaratıcı çıktılar olmak üzere toplam 7 ana değişken altında 79 farklı alt değişken ele alınarak her yıl ülkelerin inovasyon indeksleri hesaplanmaktadır (Global Innovation Index, 2012).

Bu çalışmada Entropi yöntemi kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde, MABAC yöntemi de ülkelerin inovasyon performansının ölçülmesinde kullanılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen bu çok kriterli karar verme yöntemlerinin farklı uygulama alanlarında kullanıldığı görülmektedir. Hung ve Chen (2009) yatırım değerlendirme sürecinde, Li vd. (2011) kömür madenlerinin güvenlik değerlendirilmesi sürecinde, Chaghooshi vd. (2012) endüstri robot sistemi seçim sürecinde, Zhang (2015) tedarikçi değerlendirme sürecinde, Ömürbek vd. (2016) firmaların performans değerlendirme sürecinde, Sarı (2017) personel performans değerlendirme sürecinde, Chen (2017) yüksek teknoloji işletmelerinin inovasyon performansı değerlendirme sürecinde, Çatı (2017) futbol takımlarının finansal ve sportif etkinliklerinin değerlendirme sürecinde, Sarı (2017) Ar-Ge projelerinin öncelik sıralaması sürecinde, Li vd. (2018) şehirlerin sürdürülebilir performansının değerlendirilmesi sürecinde kriterlerin ağırlıklandırılmasında Entropi yöntemini kullanmışlardır. Pamucar ve Girovic (2015) lojistik merkezlerinde nakliye ve taşıma kaynaklarının seçiminde, Bozanic vd. (2016) ve Gigovic vd. (2017) yer seçiminde, Xue vd. (2016) malzeme seçiminde, Yu vd. (2017) web sitelerinden faydalanarak otel seçiminde, Pamucar vd. (2018) yangın söndürme uçağı değerlendirmesinde ve Veskovc vd. (2018) yönetim modeli değerlendirmede MABAC yönteminden faydalanmışlardır.

2. Entropi

Entropi kavramı 1865 yılında Clausius tarafından, termodinamikte düzensizlik ve dağınıklığın bir ölçütü olarak literatüre giren bir kavramdır. Bu kavram Shannon (1948) tarafından kesikli olasılık dağılımı ile açıklanan belirsizliğin ölçüsü olarak farklı bir şekilde enformasyon teorisi açısından tanımlanmıştır (Zhang vd., 2011: 444).

Birden çok kriteri içerisinde bulunduran karar verme problemlerinde, kriter ağırlıklarının hesaplanması oldukça önemli bir konudur. Entropi yöntemi literatürde yer alan ağırlık hesaplama yöntemlerinden objektif olanlar kategorisinde değerlendirilmektedir. Entropi yönteminde karar probleminde yer alan kriterlere ilişkin ağırlıklarının hesaplanması için, karar matrisindeki veriler kullanılmaktadır. Başka herhangi bir öznel değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaması nedeniyle yöntemin uygulanabilirliği oldukça kolaydır. Entropi yöntemi beş aşamadan oluşan bir uygulama sürecine sahiptir (Erol ve Ferrell, 2009: 1196-1197; Wang ve Lee, 2009: 8982; Özdağoğlu vd., 2017: 346-347; Vujičić vd., 2017: 425).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması: Yöntemin ilk aşamasında x_{ij} değerlerinden oluşan ve D ile simgelenen karar matrisi Eşitlik (1)'de gösterilen şekilde oluşturulur.

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de yer alan x_{ij} değerleri, j . değerlendirme kriterine göre i . alternatifin aldığı değerleri göstermektedir (i , karar alternatifi sayısı $i = 1, 2, \dots, m$; j ise değerlendirme kriteri sayısı $j = 1, 2, \dots, n$ sayısı).

2. Aşama: Karar Matrisinin Normalizasyonu: Karar problemlerinde yer alan farklı birimlere sahip kriterlere ait veriler, normalizasyon işlemiyle $[0,1]$ aralığında değer alacak şekilde standart bir hale getirilmelidir. Normalizasyon işlemi Eşitlik (2)'den yararlanılarak gerçekleştirilir.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i, j \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de yer alan p_{ij} : değerleri, j . değerlendirme kriterine göre i . alternatifin aldığı normalize değeri göstermektedir.

3. Aşama: Entropi Değerlerinin Bulunması: Bu aşamada her bir değerlendirme kriterinin Entropi değerleri (e_j), Eşitlik (3)'te gösterilen şekilde hesaplanır.

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Eşitlik (3)'de yer alan k değeri $k = (\ln(m))^{-1}$ olarak tanımlanan sabit bir katsayıdır ve $0 \leq e_j \leq 1$ olacak şekilde değer alır. e_j değeri, j . kriterin belirsizlik ölçüsü olan Entropi değeri olarak tanımlanır.

4. Aşama: Farklılaşma Derecelerinin Bulunması: Bu aşamada, bir önceki aşamada hesaplanan Entropi değerleri kullanılarak, farklılaşma dereceleri olan d_j değerleri her bir kriter için Eşitlik (4)'te gösterilen şekilde hesaplanır.

$$d_j = 1 - e_j \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

5. Aşama: Entropi Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması: Yöntemin son aşamasında her bir kriterin farklılaşma derecesini, toplam farklılaştırma derecesine oranlayarak kriterlerin ağırlık değerleri (w_j) Eşitlik (5)'te gösterilen şekilde hesaplanır

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (5)$$

3. MABAC

MABAC (Multi-Attributive Border Approximation Area Comparison) yöntemi, Pamučar ve Ćirović tarafından literatüre kazandırılan bir ÇKKV yöntemidir (Pamućar ve Ćirović, 2015). *MABAC* yöntemi karar alternatiflerinin kriter fonksiyonlarının sınır yakınlık alanına uzaklıklarını dikkate alarak değerlendirme yapan bir yöntemdir (Milosavljevića vd., 2018; Pamučar vd., 2018). Öncelikle kriter fonksiyonlarının değerleri, her bir karar alternatifi için hesaplanır ve bu fonksiyonların sınır yakınlık alanına olan mesafeleri belirlenir. Daha sonra kriter fonksiyonlarının uzaklıklarının belirlenmesiyle birlikte karar alternatifleri sıralanır ve en iyi alternatif seçilir (Pamućar ve Ćirović, 2015). *MABAC* yöntemi yedi aşamadan oluşan bir uygulama sürecine sahiptir (Pamućar ve Ćirović, 2015; Gigović vd., 2017; Pamučar vd. 2018):

1.Aşama: Başlangıç Karar Matrisinin (X) Oluşturulması: *MABAC* yönteminde de ilk olarak m adet karar alternatifi ve n adet kriterden oluşan karar matrisi Eşitlik (6)'da gösterilen şekilde oluşturulur. Eşitlik (6)'da yer alan x_{ij} değerleri, j . değerlendirme kriterine göre i . alternatifin aldığı değerleri göstermektedir.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & \left[\begin{array}{cccc} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ A_2 & x_{21} & x_{22} & & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_m & x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{array} \right. \end{matrix} \quad (6)$$

2. Aşama: Karar matrisinin Normalizasyonu (N): Karar matrisinde yer alan farklı birimlere sahip kriterlere ait veriler, normalizasyon işlemiyle $[0,1]$ aralığında değer alacak şekilde Eşitlik (7)'de gösterilen şekilde standart bir hale getirilmelidir.

$$N = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ A_1 & \left[\begin{array}{cccc} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1n} \\ A_2 & n_{21} & n_{22} & & n_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_m & n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mn} \end{array} \right. \end{matrix} \quad (7)$$

Normalizasyon işlemi maksimizasyon yönlü kriterler için Eşitlik (8), minimizasyon yönlü kriterler için Eşitlik (9)'dan yararlanılarak gerçekleştirilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad (8)$$

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^+}{x_i^- - x_i^+} \quad (9)$$

Eşitlik (8) ve (9)'da yer alan x_i^+ değeri, sütunlarda yer alan maksimum değerleri; x_i^- değeri ise sütunlardaki minimum değerleri göstermektedir.

3. Aşama: Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması: Bu aşamada kriter ağırlıkları Eşitlik (10)'dan yararlanılarak uygulama sürecine dahil edilir.

$$v_{ij} = w_i \cdot (n_{ij} + 1) \quad (10)$$

4. Aşama: Sınır Yakınlık Alanı Matrisinin Oluşturulması: Bu aşamada tüm kriterler için *Sınır Yakınlık Alanı* değerleri Eşitlik (11)'den yararlanılarak belirlenir.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^m v_{ij} \right)^{\frac{1}{m}} \quad (11)$$

Eşitlik (11)'de yer alan v_{ij} değerleri bir önceki aşamada hesaplanan ağırlıklandırılmış değerleri, m ise karar alternatifi sayısını göstermektedir. Tüm kriterler için g_i değerlerinin hesaplanmasıyla Eşitlik (12)'de gösterilen *Sınır Yakınlık Alanı Matrisi* (G) elde edilir.

$$G = \begin{bmatrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ g_1 & g_2 & \dots & g_n \end{bmatrix} \quad (12)$$

5. Aşama Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Olan Uzaklıklarının (Q) Hesaplanması: Bu aşamada karar matrisindeki her bir değer için sınır yakınlık alanından uzaklıkları hesaplanarak Q matrisi Eşitlik (13)'de gösterilen şekilde elde edilir.

$$Q = \begin{bmatrix} q_{11} & q_{12} & \dots & q_{1n} \\ q_{21} & q_{22} & \dots & q_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_{m1} & q_{m2} & \dots & q_{mn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

Eşitlik (13)'de yer alan q_{ij} değerleri, ağırlıklandırılmış karar matrisi elemanları ile ve sınır yakınlık matrisi elemanları arasındaki fark alınarak Eşitlik (14)'te gösterilen şekilde elde edilir.

$$Q = V - G = \begin{bmatrix} v_{11} - g_1 & v_{12} - g_2 & \dots & v_{1n} - g_n \\ v_{21} - g_1 & v_{22} - g_2 & \dots & v_{2n} - g_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ v_{m1} - g_1 & v_{m2} - g_2 & \dots & v_{mn} - g_n \end{bmatrix} \quad (14)$$

6. Aşama Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Göre Durumlarının Belirlenmesi: Bir önceki aşamadaki q_{ij} değerlerine göre her karar alternatifi için (A_i), sınır yakınlık alanına göre durumlar Eşitlik (15)'ten yararlanılarak belirlenir.

$$A_i \in \begin{cases} G^+ & \text{eğer } q_{ij} > 0 \\ G & \text{eğer } q_{ij} = 0 \\ G^- & \text{eğer } q_{ij} < 0 \end{cases} \quad (15)$$

Eşitlik (15)'te gösterildiği üzere bir karar alternatifi, *Sınır Yakınlık Alanında* (G), *Üst Yakınlık Alanında* (G^+) ya da *Alt Yakınlık Alanında* (G^-) yer alabilir. Bir karar alternatifinin en iyi alternatif olabilmesi için, kriterlere ilişkin değerlerinin çoğunun üst yakınlık alanında (G^+) bulunması gerekmektedir. $q_{ij} > 0$ durumu A_i alternatifinin ideal alternatife yakınlığını göstermekteken; $q_{ij} < 0$ durumu ise A_i alternatifinin negatif-ideal alternatife yakınlığını göstermektedir.

7. Aşama. Karar Alternatiflerinin Sıralanması: Yöntemin son aşamasında karar alternatiflerin sınır yakınlık alanından uzaklık değerleri (q_i) kullanılır ve Eşitlik (16)'dan yararlanılarak her karar alternatifinin kriter fonksiyonları hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij}, \quad j = 1, 2, \dots, n, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (16)$$

4. Uygulama

Bu çalışmada Avrupa'da yer alan ülkelerin inovasyon performanslarının Entropi ve MABAC yöntemleri ile bütünleşik olarak ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilen ve AB üyesi ülkelerin karşılaştırmalı bir biçimde inovasyona dair çabalarını değerlendiren Avrupa İnovasyon Karnesi 2018 yılı göstergelerinden yararlanılmıştır. Bu göstergelerin önemli bir bölümü Eurostat'tan alınan ham verilere dayanmaktadır. Avrupa İnovasyon Karnesi kapsamında yer alan ve çalışma kapsamında da inovasyon performansının değerlendirilmesi için dikkate alınan kriterler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. İnovasyon Performansı Değerlendirme Kriterleri

Kriter Kodu	Kriterler
K1	İnsan Kaynakları
K2	Araştırma Sistemleri
K3	İnovasyon Dostu Çevre
K4	Finansman ve Destekler
K5	Firma Yatırımları
K6	Yenilikçilik
K7	Bağlantılar
K8	Fikri Varlıklar
K9	İstihdam Etkisi
K10	Satışların Etkisi

Avrupa İnovasyon Karnesinde yer alan ve Tablo 1'deki kriterlere göre ülkelerin değerlendirilmesi ile oluşan veriler ise Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışma Kapsamında Oluşturulan Karar Matrisi

ÜLKE/KRİTER	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Belçika	127,1	191,0	143,5	107,4	149,5	138,8	163,4	84,3	78,9	78,3
Bulgaristan	64,7	31,8	70,7	22,7	57,5	12,3	32,3	86,6	103,0	34,3
Çek Cumhuriyeti	93,5	82,4	106,0	50,9	116,2	74,1	78,4	63,2	115,7	98,7
Danimarka	219,8	206,4	264,6	110,5	122,0	96,3	132,6	167,3	101,0	78,2
Almanya	112,6	104,8	134,7	109,8	174,8	131,3	126,4	148,9	100,9	119,4
Estonya	123,9	101,8	138,9	96,5	75,4	24,3	76,3	111,6	74,9	65,4
İrlanda	167,9	160,8	129,3	81,6	104,5	146,3	90,0	47,3	165,7	132,9
Yunanistan	84,4	102,3	54,0	41,7	61,2	101,3	91,1	35,4	69,2	47,4
İspanya	141,6	98,7	143,5	86,4	75,8	36,2	69,3	72,9	90,7	76,6
Fransa	148,5	146,8	135,8	152,2	97,9	104,4	102,4	86,8	92,5	109,6
Hırvatistan	53,7	42,3	54,4	40,2	108,1	62,0	67,2	29,8	69,0	26,7
İtalya	65,2	99,4	84,6	59,4	64,5	90,8	57,1	104,3	74,8	77,0
Kıbrıs	114,2	118,7	61,0	45,8	60,6	87,0	60,4	115,5	61,1	76,1
Letonya	79,8	55,8	141,2	107,4	37,5	12,7	44,3	48,8	94,1	46,3
Litvanya	115,5	39,5	164,5	64,0	104,2	79,7	103,0	51,5	39,6	36,6
Lüksemburg	150,3	224,8	192,0	134,3	77,1	122,3	62,8	154,4	139,4	88,2
Macaristan	54,6	66,4	117,9	50,0	87,5	15,1	70,2	39,5	124,9	99,0
Malta	66,5	161,0	165,4	7,5	79,8	67,9	11,9	168,3	140,5	56,8
Hollanda	174,4	207,5	213,3	140,2	85,4	109,5	152,6	127,7	115,9	95,5
Avusturya	134,6	157,4	116,0	98,8	150,7	122,1	144,9	147,5	66,0	82,8
Polonya	72,2	33,4	127,2	33,2	90,6	2,9	37,9	75,2	92,5	55,3
Portekiz	100,0	120,9	178,2	70,1	83,5	99,9	54,9	74,0	82,8	44,9
Romanya	22,5	29,7	96,8	22,4	13,3	0,01	38,1	22,5	34,7	66,6
Slovenya	171,4	102,5	117,3	36,0	135,3	82,2	113,4	80,9	75,8	78,1
Slovakya	92,6	57,4	79,3	29,7	63,7	29,2	68,7	35,6	119,2	105,4
Finlandiya	197,1	156,6	245,7	118,7	148,1	121,7	133,9	148,1	83,9	80,8
İsveç	214,3	200,6	254,8	120,1	176,5	109,1	132,3	158,0	132,1	85,5
Birleşik Krallık	180,6	196,8	123,4	115,8	113,9	85,6	134,8	82,3	144,8	128,3
İzlanda	150,3	188,1	264,6	122,3	134,5	123,6	158,2	57,8	147,1	36,6
İsrail	105,1	130,6	112,3	45,6	243,9	74,6	141,2	103,2	186,1	95,9
Makedonya	42,8	76,2	53,7	32,8	69,7	55,0	44,1	14,3	6,5	46,3
Norveç	171,1	166,4	192,7	147,0	139,6	119,7	137,5	45,2	95,4	51,9
Sırbistan	76,5	37,2	24,8	40,6	132,3	72,3	94,9	24,4	94,0	60,9
İsviçre	236,4	251,6	193,9	126,4	234,8	160,7	142,1	164,7	118,1	114,6
Ukrayna	131,6	22,3	5,5	16,7	44,8	16,0	9,6	13,4	77,9	32,8
Türkiye	37,5	43,3	112,5	56,7	140,8	83,8	64,3	9,0	10,8	55,9

5.1. Entropi Yöntemi İle Kriterlerin Ağırlıklarının Bulunması

Entropi yöntemi ile kriterlerin ağırlıklarının hesaplanabilmesi için öncelikle Tablo 2’de yer alan karar matrisi Eşitlik (2)’den yararlanılarak normalize edilir. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

ÜLKE/KRİTER	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Belçika	0,030	0,045	0,030	0,039	0,039	0,048	0,050	0,028	0,023	0,029
Bulgaristan	0,015	0,008	0,015	0,008	0,015	0,004	0,010	0,029	0,030	0,013
Çek Cumhuriyeti	0,022	0,020	0,022	0,019	0,030	0,026	0,024	0,021	0,034	0,037
Danimarka	0,051	0,049	0,055	0,040	0,032	0,034	0,041	0,056	0,030	0,029
Almanya	0,026	0,025	0,028	0,040	0,045	0,046	0,039	0,050	0,030	0,045
Estonya	0,029	0,024	0,029	0,035	0,020	0,008	0,024	0,037	0,022	0,025
İrlanda	0,039	0,038	0,027	0,030	0,027	0,051	0,028	0,016	0,048	0,050
Yunanistan	0,020	0,024	0,011	0,015	0,016	0,035	0,028	0,012	0,020	0,018
İspanya	0,033	0,023	0,030	0,032	0,020	0,013	0,021	0,024	0,027	0,029
Fransa	0,035	0,035	0,028	0,056	0,025	0,036	0,032	0,029	0,027	0,041
Hırvatistan	0,013	0,010	0,011	0,015	0,028	0,022	0,021	0,010	0,020	0,010
İtalya	0,015	0,024	0,018	0,022	0,017	0,032	0,018	0,035	0,022	0,029
Kıbrıs	0,027	0,028	0,013	0,017	0,016	0,030	0,019	0,038	0,018	0,029
Letonya	0,019	0,013	0,029	0,039	0,010	0,004	0,014	0,016	0,028	0,017
Litvanya	0,027	0,009	0,034	0,023	0,027	0,028	0,032	0,017	0,012	0,014
Lüksemburg	0,035	0,053	0,040	0,049	0,020	0,043	0,019	0,051	0,041	0,033
Macaristan	0,013	0,016	0,024	0,018	0,023	0,005	0,022	0,013	0,037	0,037
Malta	0,015	0,038	0,034	0,003	0,021	0,024	0,004	0,056	0,041	0,021
Hollanda	0,041	0,049	0,044	0,051	0,022	0,038	0,047	0,043	0,034	0,036
Avusturya	0,031	0,037	0,024	0,036	0,039	0,043	0,045	0,049	0,019	0,031
Polonya	0,017	0,008	0,026	0,012	0,023	0,001	0,012	0,025	0,027	0,021
Portekiz	0,023	0,029	0,037	0,026	0,022	0,035	0,017	0,025	0,024	0,017
Romanya	0,005	0,007	0,020	0,008	0,003	0,000	0,012	0,008	0,010	0,025
Slovenya	0,040	0,024	0,024	0,013	0,035	0,029	0,035	0,027	0,022	0,029
Slovakya	0,022	0,014	0,016	0,011	0,017	0,010	0,021	0,012	0,035	0,040
Finlandiya	0,046	0,037	0,051	0,043	0,038	0,042	0,041	0,049	0,025	0,030
İsveç	0,050	0,048	0,053	0,044	0,046	0,038	0,041	0,053	0,039	0,032
Birleşik Krallık	0,042	0,047	0,026	0,042	0,030	0,030	0,042	0,027	0,042	0,048
İzlanda	0,035	0,045	0,055	0,045	0,035	0,043	0,049	0,019	0,043	0,014
İsrail	0,024	0,031	0,023	0,017	0,063	0,026	0,044	0,034	0,054	0,036
Makedonya	0,010	0,018	0,011	0,012	0,018	0,019	0,014	0,005	0,002	0,017
Norveç	0,040	0,039	0,040	0,054	0,036	0,042	0,042	0,015	0,028	0,019
Sırbistan	0,018	0,009	0,005	0,015	0,034	0,025	0,029	0,008	0,027	0,023
İsviçre	0,055	0,060	0,040	0,046	0,061	0,056	0,044	0,055	0,035	0,043
Ukrayna	0,031	0,005	0,001	0,006	0,012	0,006	0,003	0,004	0,023	0,012

Ülkelerin İnovasyon Performanslarının Ölçümünde Entropi ve MA...

Türkiye	0,009	0,010	0,023	0,021	0,037	0,029	0,020	0,003	0,003	0,021
---------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Bir sonraki aşamada Eşitlik (3)'ten yararlanılarak, Tablo 3'de hesaplanan normalize edilmiş değerler (p_{ij}) ile bu değerlerin logaritma değerleri ($\ln(p_{ij})$) birbirleriyle çarpılıp, toplanır. Eşitlik (3)'de yer alan k değeri ise karar alternatifleri sayısının logaritması alınarak hesaplanmaktadır. Uygulamada otuz altı tane ülke yer aldığından dolayı bu değer, $k = (\ln(m))^{-1}$ formülünden yararlanılarak $k = (\ln(36))^{-1} = 0,2791$ olarak hesaplanır. Elde edilen Entropi değerleri (e_j) Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Entropi Değerlerinin Elde Edilmesi

ÜLKE/KRİTER	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Belçika	-0,104	-0,140	-0,105	-0,127	-0,126	-0,146	-0,151	-0,100	-0,087	-0,104
Bulgaristan	-0,063	-0,037	-0,062	-0,040	-0,063	-0,023	-0,046	-0,102	-0,105	-0,056
Çek Cumhuriyeti	-0,083	-0,077	-0,084	-0,074	-0,106	-0,094	-0,090	-0,081	-0,115	-0,122
Danimarka	-0,152	-0,148	-0,159	-0,129	-0,109	-0,114	-0,131	-0,161	-0,104	-0,104
Almanya	-0,095	-0,092	-0,100	-0,129	-0,140	-0,141	-0,126	-0,149	-0,104	-0,139
Estonya	-0,102	-0,090	-0,102	-0,118	-0,077	-0,040	-0,088	-0,122	-0,084	-0,091
İrlanda	-0,127	-0,125	-0,097	-0,105	-0,098	-0,152	-0,099	-0,065	-0,147	-0,150
Yunanistan	-0,077	-0,090	-0,050	-0,064	-0,066	-0,118	-0,100	-0,052	-0,079	-0,072
İspanya	-0,112	-0,088	-0,105	-0,109	-0,077	-0,055	-0,082	-0,090	-0,096	-0,102
Fransa	-0,116	-0,117	-0,101	-0,161	-0,093	-0,121	-0,109	-0,102	-0,098	-0,131
Hırvatistan	-0,055	-0,046	-0,051	-0,062	-0,100	-0,083	-0,080	-0,046	-0,079	-0,046
İtalya	-0,064	-0,088	-0,071	-0,083	-0,068	-0,109	-0,071	-0,117	-0,084	-0,102
Kıbrıs	-0,096	-0,101	-0,055	-0,068	-0,065	-0,106	-0,074	-0,125	-0,072	-0,102
Letonya	-0,074	-0,057	-0,104	-0,127	-0,045	-0,024	-0,059	-0,067	-0,099	-0,070
Litvanya	-0,097	-0,044	-0,115	-0,088	-0,098	-0,100	-0,110	-0,070	-0,052	-0,059
Lüksemburg	-0,117	-0,156	-0,128	-0,148	-0,078	-0,134	-0,076	-0,153	-0,130	-0,113
Macaristan	-0,055	-0,065	-0,091	-0,073	-0,086	-0,028	-0,083	-0,057	-0,121	-0,122
Malta	-0,065	-0,125	-0,116	-0,016	-0,080	-0,089	-0,021	-0,162	-0,131	-0,082
Hollanda	-0,130	-0,148	-0,138	-0,152	-0,084	-0,125	-0,144	-0,134	-0,115	-0,119
Avusturya	-0,109	-0,123	-0,090	-0,120	-0,127	-0,134	-0,139	-0,148	-0,076	-0,108
Polonya	-0,069	-0,038	-0,096	-0,053	-0,088	-0,007	-0,052	-0,092	-0,098	-0,080
Portekiz	-0,088	-0,102	-0,122	-0,094	-0,083	-0,117	-0,069	-0,091	-0,090	-0,069
Romanya	-0,027	-0,035	-0,079	-0,039	-0,020	0,000	-0,052	-0,037	-0,047	-0,092
Slovenya	-0,129	-0,090	-0,090	-0,057	-0,118	-0,102	-0,117	-0,097	-0,084	-0,103
Slovakya	-0,083	-0,059	-0,068	-0,049	-0,068	-0,047	-0,082	-0,053	-0,117	-0,128
Finlandiya	-0,141	-0,122	-0,152	-0,136	-0,125	-0,134	-0,132	-0,148	-0,091	-0,106
İsveç	-0,150	-0,145	-0,156	-0,137	-0,141	-0,124	-0,131	-0,155	-0,126	-0,110
Birleşik Krallık	-0,133	-0,143	-0,094	-0,134	-0,104	-0,105	-0,132	-0,099	-0,134	-0,146
İzlanda	-0,117	-0,139	-0,159	-0,139	-0,117	-0,135	-0,147	-0,076	-0,135	-0,059

İsrail	-0,091	-0,108	-0,088	-0,068	-0,175	-0,095	-0,136	-0,116	-0,158	-0,120
Makedonya	-0,046	-0,073	-0,050	-0,053	-0,073	-0,076	-0,058	-0,025	-0,012	-0,070
Norveç	-0,128	-0,128	-0,129	-0,157	-0,120	-0,132	-0,134	-0,063	-0,100	-0,077
Sırbistan	-0,072	-0,042	-0,027	-0,062	-0,116	-0,093	-0,103	-0,039	-0,099	-0,086
İsviçre	-0,160	-0,168	-0,129	-0,142	-0,170	-0,161	-0,137	-0,159	-0,116	-0,135
Ukrayna	-0,107	-0,028	-0,008	-0,031	-0,052	-0,029	-0,017	-0,024	-0,086	-0,054
Türkiye	-0,041	-0,047	-0,088	-0,080	-0,121	-0,103	-0,078	-0,017	-0,018	-0,081
<i>e_j</i>	0,970	0,955	0,965	0,955	0,970	0,948	0,964	0,949	0,973	0,980

Entropi yönteminin son aşamasında Tablo 4'teki (e_j) değerleri ve Eşitlik (4)-(5)'ten yararlanılarak farklılaşma dereceleri ve kriter ağırlıkları bulunur. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Entropi Yöntemiyle Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

KRİTERLER	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
<i>d_j</i>	0,030	0,045	0,035	0,045	0,030	0,052	0,035	0,051	0,027	0,020
<i>w_j</i>	0,081	0,121	0,094	0,121	0,081	0,141	0,095	0,139	0,072	0,055

Tablo 5'te yer alan Entropi yöntemi sonuçlarına göre en önemli kriterin yenilikçilik (K6) olduğu, bu kriteri sırasıyla fikri varlıklar (K8) ile finansman ve destekler (K4) kriterlerinin izlediği; en az öneme sahip kriterlerin ise sırasıyla satışların etkisi (K10), istihdam etkisi (K9) ve insan kaynakları (K1) kriterleri olduğu görülmektedir.

5.2. MABAC Yöntemi İle Ülkelerin İnovasyon Performanslarının Değerlendirilmesi

MABAC yöntemi ile çözüm yapılırken diğer ÇKKV yöntemlerinde olduğu gibi öncelikle ilk olarak normalizasyon işlemi yapılır. Tablo 2'de yer alan karar matrisindeki değerler, tüm kriterler maksimizasyon yönlü olduğundan Eşitlik (8)'den yararlanılarak normalize edilir. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. MABAC Yöntemi Normalize Edilmiş Karar Matrisi

ÜLKE/KRİTER	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Belçika	0,489	0,735	0,533	0,691	0,591	0,863	1,000	0,472	0,403	0,486
Bulgaristan	0,197	0,041	0,252	0,105	0,192	0,076	0,147	0,487	0,537	0,072
Çek Cumhuriyeti	0,332	0,262	0,388	0,300	0,446	0,461	0,447	0,340	0,608	0,677
Danimarka	0,922	0,803	1,000	0,712	0,471	0,599	0,800	0,993	0,527	0,485
Almanya	0,421	0,359	0,499	0,707	0,700	0,817	0,759	0,878	0,526	0,872
Estonya	0,474	0,346	0,515	0,615	0,269	0,151	0,434	0,644	0,381	0,365
İrlanda	0,680	0,604	0,478	0,513	0,395	0,910	0,523	0,240	0,887	1,000
Yunanistan	0,289	0,349	0,187	0,236	0,208	0,630	0,530	0,165	0,349	0,196
İspanya	0,557	0,333	0,533	0,545	0,271	0,225	0,388	0,401	0,469	0,470

Ülkelerin İnovasyon Performanslarının Ölçümünde Entropi ve MA...

Fransa	0,589	0,543	0,503	1,000	0,367	0,650	0,604	0,488	0,479	0,780
Hırvatistan	0,146	0,087	0,189	0,226	0,411	0,386	0,374	0,131	0,348	0,000
İtalya	0,200	0,336	0,305	0,359	0,222	0,565	0,309	0,598	0,380	0,474
Kıbrıs	0,429	0,420	0,214	0,265	0,205	0,541	0,330	0,668	0,304	0,465
Letonya	0,268	0,146	0,524	0,691	0,105	0,079	0,226	0,250	0,488	0,184
Litvanya	0,435	0,075	0,614	0,391	0,394	0,496	0,607	0,267	0,184	0,093
Lüksemburg	0,598	0,883	0,720	0,876	0,276	0,761	0,346	0,912	0,740	0,579
Macaristan	0,150	0,192	0,434	0,294	0,322	0,094	0,394	0,191	0,660	0,680
Malta	0,206	0,605	0,617	0,000	0,288	0,423	0,015	1,000	0,746	0,283
Hollanda	0,710	0,807	0,802	0,917	0,312	0,681	0,930	0,745	0,609	0,648
Avusturya	0,524	0,589	0,426	0,631	0,596	0,759	0,880	0,869	0,331	0,529
Polonya	0,232	0,048	0,470	0,178	0,335	0,018	0,184	0,415	0,479	0,270
Portekiz	0,362	0,430	0,666	0,433	0,304	0,621	0,294	0,408	0,425	0,172
Romanya	0,000	0,032	0,352	0,103	0,000	0,000	0,185	0,085	0,157	0,376
Slovenya	0,696	0,350	0,431	0,197	0,529	0,512	0,675	0,451	0,386	0,484
Slovakya	0,328	0,153	0,285	0,154	0,219	0,181	0,384	0,167	0,628	0,740
Finlandiya	0,816	0,585	0,927	0,769	0,585	0,757	0,808	0,873	0,431	0,509
İsveç	0,897	0,778	0,962	0,778	0,708	0,679	0,798	0,935	0,700	0,554
Birleşik Krallık	0,739	0,761	0,455	0,749	0,436	0,532	0,814	0,460	0,770	0,956
İzlanda	0,597	0,723	1,000	0,794	0,526	0,769	0,966	0,306	0,783	0,093
İsrail	0,386	0,472	0,412	0,263	1,000	0,464	0,856	0,591	1,000	0,652
Makedonya	0,095	0,235	0,186	0,175	0,245	0,342	0,225	0,033	0,000	0,185
Norveç	0,695	0,628	0,722	0,964	0,548	0,745	0,832	0,227	0,495	0,237
Sırbistan	0,253	0,065	0,074	0,229	0,516	0,450	0,554	0,097	0,487	0,322
İsviçre	1,000	1,000	0,727	0,822	0,961	1,000	0,862	0,977	0,622	0,827
Ukrayna	0,510	0,000	0,000	0,064	0,137	0,099	0,000	0,027	0,398	0,057
Türkiye	0,070	0,091	0,413	0,340	0,553	0,522	0,355	0,000	0,024	0,275

Normalize edilen karar matrisi Eşitlik (10)'dan yararlanılarak, uygulamanın ilk aşamasında Entropi yöntemiyle Tablo 5'te hesaplanan kriter ağırlıkları ile çarpılır ve ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi Tablo 7'de gösterilen şekilde elde edilir.

Tablo 7. Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

ÜLKE/KRİTER	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Belçika	0,120	0,210	0,144	0,205	0,128	0,263	0,189	0,205	0,101	0,082
Bulgaristan	0,096	0,126	0,118	0,134	0,096	0,152	0,109	0,207	0,111	0,059
Çek Cumhuriyeti	0,107	0,152	0,131	0,158	0,117	0,206	0,137	0,186	0,116	0,093
Danimarka	0,155	0,218	0,188	0,208	0,119	0,226	0,170	0,277	0,110	0,082
Almanya	0,114	0,164	0,141	0,207	0,137	0,257	0,167	0,261	0,110	0,103
Estonya	0,119	0,163	0,143	0,196	0,102	0,163	0,136	0,229	0,100	0,075
İrlanda	0,135	0,194	0,139	0,184	0,112	0,270	0,144	0,172	0,136	0,110
Yunanistan	0,104	0,163	0,112	0,150	0,097	0,230	0,145	0,162	0,097	0,066

İspanya	0,125	0,161	0,144	0,188	0,102	0,173	0,131	0,195	0,106	0,081
Fransa	0,128	0,186	0,142	0,243	0,110	0,233	0,152	0,207	0,107	0,098
Hırvatistan	0,092	0,131	0,112	0,149	0,114	0,196	0,130	0,157	0,097	0,055
İtalya	0,097	0,161	0,123	0,165	0,098	0,221	0,124	0,222	0,100	0,081
Kıbrıs	0,115	0,171	0,114	0,154	0,097	0,218	0,126	0,232	0,094	0,081
Letonya	0,102	0,138	0,143	0,205	0,089	0,152	0,116	0,174	0,107	0,065
Litvanya	0,116	0,130	0,152	0,169	0,112	0,211	0,152	0,176	0,086	0,060
Lüksemburg	0,129	0,227	0,162	0,228	0,103	0,249	0,127	0,266	0,126	0,087
Macaristan	0,093	0,144	0,135	0,157	0,107	0,155	0,132	0,166	0,120	0,093
Malta	0,097	0,194	0,152	0,121	0,104	0,201	0,096	0,278	0,126	0,071
Hollanda	0,138	0,218	0,170	0,233	0,106	0,238	0,183	0,243	0,116	0,091
Avusturya	0,123	0,192	0,134	0,198	0,129	0,249	0,178	0,260	0,096	0,084
Polonya	0,099	0,127	0,138	0,143	0,108	0,144	0,112	0,197	0,107	0,070
Portekiz	0,110	0,173	0,157	0,174	0,105	0,229	0,123	0,196	0,103	0,065
Romanya	0,081	0,125	0,127	0,134	0,081	0,141	0,112	0,151	0,084	0,076
Slovenya	0,137	0,163	0,135	0,145	0,123	0,214	0,159	0,202	0,100	0,082
Slovakya	0,107	0,139	0,121	0,140	0,098	0,167	0,131	0,162	0,118	0,096
Finlandiya	0,146	0,191	0,181	0,215	0,128	0,248	0,171	0,260	0,103	0,083
İsveç	0,153	0,215	0,185	0,216	0,138	0,237	0,170	0,269	0,123	0,086
Birleşik Krallık	0,140	0,213	0,137	0,212	0,116	0,217	0,172	0,203	0,128	0,108
İzlanda	0,129	0,208	0,188	0,218	0,123	0,250	0,186	0,182	0,129	0,060
İsrail	0,112	0,178	0,133	0,153	0,161	0,207	0,176	0,221	0,144	0,091
Makedonya	0,088	0,149	0,112	0,143	0,100	0,190	0,116	0,144	0,072	0,065
Norveç	0,136	0,197	0,162	0,239	0,125	0,247	0,173	0,171	0,108	0,068
Sırbistan	0,101	0,129	0,101	0,149	0,122	0,205	0,147	0,153	0,107	0,073
İsviçre	0,161	0,241	0,163	0,221	0,158	0,283	0,176	0,275	0,117	0,101
Ukrayna	0,122	0,121	0,094	0,129	0,092	0,155	0,095	0,143	0,101	0,058
Türkiye	0,086	0,132	0,133	0,163	0,125	0,215	0,128	0,139	0,074	0,070

MABAC yönteminin bir sonraki adımında sınır yakınlık alanı değerleri Eşitlik (11)'den yararlanılarak hesaplanır. Hesaplanan bu değerler ile oluşturulan sınır yakınlık alanı matrisi Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Sınır Yakınlık Alanı Matrisi

KRİTERLER	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Gi	0,115	0,167	0,139	0,176	0,112	0,208	0,142	0,199	0,107	0,078

Tablo 8'deki her kriter için hesaplanan sınır yakınlık alanına, her bir ülke değerinin uzaklıkları Eşitlik (14)'ten yararlanılarak hesaplanır. Sınır yakınlık alanına olan uzaklıklar matrisi Tablo 9'de gösterilmiştir.

Tablo 9. Sınır Yakınlık Alanına Uzaklıklar

ÜLKE/KRİTER	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Belçika	0,005	0,042	0,005	0,030	0,016	0,056	0,048	0,005	-0,005	0,004
Bulgaristan	-0,019	-0,042	-0,021	-0,041	-0,016	-0,056	-0,033	0,007	0,004	-0,019
Çek Cumhuriyeti	-0,008	-0,015	-0,008	-0,018	0,004	-0,001	-0,005	-0,013	0,010	0,014
Danimarka	0,040	0,050	0,050	0,032	0,006	0,018	0,029	0,078	0,004	0,003
Almanya	-0,001	-0,003	0,002	0,032	0,025	0,049	0,025	0,062	0,004	0,025
Estonya	0,003	-0,005	0,004	0,021	-0,010	-0,045	-0,006	0,029	-0,007	-0,003
İrlanda	0,020	0,026	0,000	0,008	0,000	0,062	0,002	-0,027	0,030	0,032
Yunanistan	-0,011	-0,004	-0,027	-0,026	-0,015	0,023	0,003	-0,037	-0,009	-0,012
İspanya	0,010	-0,006	0,005	0,012	-0,010	-0,035	-0,010	-0,005	-0,001	0,003
Fransa	0,013	0,019	0,003	0,067	-0,002	0,025	0,010	0,007	0,000	0,020
Hırvatistan	-0,023	-0,036	-0,027	-0,027	0,002	-0,012	-0,012	-0,042	-0,009	-0,023
İtalya	-0,019	-0,006	-0,016	-0,011	-0,014	0,013	-0,018	0,023	-0,007	0,003
Kıbrıs	0,000	0,004	-0,024	-0,022	-0,015	0,010	-0,016	0,032	-0,012	0,002
Letonya	-0,013	-0,029	0,005	0,030	-0,023	-0,055	-0,026	-0,026	0,001	-0,013
Litvanya	0,000	-0,037	0,013	-0,007	0,000	0,004	0,010	-0,023	-0,021	-0,018
Lüksemburg	0,013	0,060	0,023	0,052	-0,009	0,041	-0,014	0,066	0,019	0,009
Macaristan	-0,023	-0,023	-0,004	-0,019	-0,006	-0,053	-0,010	-0,034	0,013	0,014
Malta	-0,018	0,026	0,013	-0,054	-0,008	-0,007	-0,046	0,079	0,019	-0,008
Hollanda	0,022	0,051	0,031	0,057	-0,006	0,030	0,041	0,043	0,010	0,012
Avusturya	0,008	0,025	-0,005	0,022	0,017	0,041	0,036	0,060	-0,011	0,006
Polonya	-0,016	-0,041	0,000	-0,033	-0,005	-0,064	-0,030	-0,003	0,000	-0,008
Portekiz	-0,006	0,005	0,018	-0,002	-0,007	0,021	-0,019	-0,004	-0,004	-0,014
Romanya	-0,035	-0,043	-0,012	-0,042	-0,032	-0,066	-0,030	-0,049	-0,023	-0,003
Slovenya	0,021	-0,004	-0,004	-0,030	0,011	0,006	0,017	0,002	-0,007	0,003
Slovakya	-0,008	-0,028	-0,018	-0,036	-0,014	-0,041	-0,011	-0,037	0,011	0,018
Finlandiya	0,031	0,024	0,043	0,039	0,016	0,041	0,029	0,061	-0,003	0,005
İsveç	0,038	0,047	0,046	0,040	0,026	0,029	0,028	0,070	0,016	0,007
Birleşik Krallık	0,025	0,045	-0,002	0,037	0,004	0,009	0,030	0,004	0,021	0,029
İzlanda	0,013	0,041	0,050	0,042	0,011	0,042	0,044	-0,018	0,022	-0,018
İsrail	-0,004	0,011	-0,006	-0,022	0,049	-0,001	0,034	0,022	0,038	0,013
Makedonya	-0,027	-0,018	-0,027	-0,033	-0,012	-0,018	-0,026	-0,056	-0,034	-0,013
Norveç	0,021	0,029	0,023	0,063	0,013	0,039	0,032	-0,029	0,001	-0,010
Sırbistan	-0,014	-0,039	-0,038	-0,026	0,010	-0,003	0,005	-0,047	0,001	-0,005
İsviçre	0,046	0,074	0,024	0,046	0,046	0,075	0,035	0,075	0,010	0,022
Ukrayna	0,006	-0,047	-0,045	-0,046	-0,020	-0,052	-0,047	-0,057	-0,006	-0,020
Türkiye	-0,029	-0,035	-0,006	-0,013	0,013	0,007	-0,013	-0,060	-0,033	-0,008

MABAC yönteminde son aşamasında, Tablo 9'daki sınır yakınlık alanına uzaklıklar kullanılarak, ülkelerin kriter fonksiyonları Eşitlik (16)'dan yararlanılarak hesaplanır. Hesaplanan bu değerler ve ülkelerin inovasyon performanslarına ilişkin bir sıralama Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. S_i Değerleri ve Ülkelerin İnovasyon Performanslarına Göre Sıralaması

ÜLKE/KRİTER	S_i	Sıralama
Belçika	0,205	9
Bulgaristan	-0,235	33
Çek Cumhuriyeti	-0,040	21
Danimarka	0,310	3
Almanya	0,219	8
Estonya	-0,019	19
İrlanda	0,154	14
Yunanistan	-0,117	25
İspanya	-0,036	20
Fransa	0,163	13
Hırvatistan	-0,209	32
İtalya	-0,050	23
Kıbrıs	-0,041	22
Letonya	-0,150	27
Litvanya	-0,079	24
Lüksemburg	0,261	6
Macaristan	-0,143	26
Malta	-0,003	17
Hollanda	0,291	4
Avusturya	0,200	11
Polonya	-0,199	31
Portekiz	-0,010	18
Romanya	-0,332	35
Slovenya	0,016	16
Slovakya	-0,164	29
Finlandiya	0,285	5
İsveç	0,348	2
Birleşik Krallık	0,202	10
İzlanda	0,230	7
İsrail	0,133	15
Makedonya	-0,264	34
Norveç	0,182	12
Sırbistan	-0,156	28
İsviçre	0,453	1
Ukrayna	-0,334	36
Türkiye	-0,177	30

Tablo 10'da gösterilen sonuçlara göre; inovasyon performansı en iyi olan ülkenin İsviçre olduğu, İsveç ve Danimarka'nın sırasıyla İsviçre'yi takip ettiği

görülmektedir. İnovasyon performansı en düşük olan ülkeler ise sırasıyla Ukrayna, Romanya ve Makedonya olarak belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Ülkeler sürdürülebilir bir büyüme sağlanması, toplumsal refahın yükseltilmesi ve ülkede yaşayan insanların yaşam kalitelerinin artırılması gibi nedenlerden dolayı inovasyonu bir kalkınma aracı olarak görmektedirler. Bu doğrultuda kendi teknolojisini üretip, diğer ülkeler karşısında öne geçmek isteyen ülkeler için inovasyon kavramı oldukça önem arz etmektedir. Son yıllarda ülke kaynaklarının önemli bölümlerinin Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerine ayrılması ile, bu faaliyetlerin sonuca odaklı olup olmadıklarının tespit edilmesi ve ülkelerin diğer ülkeler karşısındaki durumlarını görebilmeleri bir diğer ifadeyle ülkelerin inovasyon faaliyetlerinin performans ölçümünün yapılması önemli bir konu haline gelmiştir.

Ülkeler için oldukça önem arz eden inovasyon performansının ölçümünün yapılması bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuş ve bu doğrultuda performans ölçümü ile ilgili son yıllarda sıklıkla kullanılmakta olan ÇKKV yöntemlerinden ikisi bütünleşik olarak kullanılarak, bir uygulama gerçekleştirilmiştir. İnovasyon performans kriterleri, Avrupa İnovasyon Karnesi kapsamında yer alan bir rapordan yararlanılarak belirlendikten sonra, bu kriterlerin önem ağırlıkları objektif bir ağırlıklandırma yöntemi olan Entropi ile hesaplanmıştır. Entropi yöntemi sonuçlarına göre en önemli kriterler sırasıyla yenilikçilik, fikri varlıklar, finansman ve destekler; en az öneme sahip kriterlerin ise sırasıyla satışların etkileri, istihdam etkileri ve insan kaynakları olarak belirlenmiştir. Uygulama kapsamında yer alan otuz altı ülkenin inovasyon performanslarına göre sıralamasının yapılması için bir diğer ÇKKV karar verme yöntemi olan MABAC'tan yararlanılmıştır. MABAC yöntemi sonuçlarına göre inovasyon performansı en yüksek olan ülkeler sırasıyla İsviçre, İsveç ve Danimarka, en düşük olan ülkeler ise Ukrayna, Romanya ve Makedonya olarak belirlenmiştir. Uygulama sonuçları Entropi ve MABAC yöntemlerinden oluşan bütünleşik bir uygulama modelinin, inovasyon performansının ölçülmesinde kullanılabileceğini göstermiştir.

Gerek uluslararası gerekse de ulusal literatürde inovasyon performansının MABAC yöntemi ile değerlendirilmesine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması bakımından, mevcut çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda farklı ÇKKV yöntemleri ile uygulamalar gerçekleştirilerek, elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca inovasyon performansının ölçülmesinde daha farklı kriterler göz önüne alınabilir, kriter ağırlıklarına yönelik değerlendirmelerin Entropi'den farklı yöntemler kullanılarak yapılabileceği çalışmalara yer verilebilir.

Kaynakça

- Abbasi, F., Hajihoseini, H. ve Haukka, S. (2010). “Use of virtual index for measuring efficiency of innovation systems: a cross-country study”, *International Journal of Technology Management & Sustainable Development*, 9(3), 195-212.
- Apokin, A. ve Ipatova, I. (2016). “How R&D Expenditures Influence Total Factor Productivity and Technical Efficiency?”, Higher School of Economics Research Paper No. 128/EC/2016.
- Aydın, H.İ. ve Yalçınkaya, Ö. (2016). “Ar-Ge Yatırımlarının Toplam Faktör Verimliliği Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerinde Panel Veri Analizi (1994-2014)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 178-196
- Bayraktutan, Y. ve Kethudaoğlu, F. (2017). “Ar-Ge ve İktisadi Büyüme İlişkisi: OECD Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 1-16
- Božanić, D. A., Pamučar, D. S. ve Karović, S. M. (2016). “Use of the fuzzy AHP–MABAC hybrid model in ranking potential locations for preparing laying-up positions”, *Vojnotehnički Glasnik / Military Technical Courier*, 64(3), 705-729.
- Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). “AB ülkelerinde bütünlüklük Entropi ağırlık-TOPSIS yöntemiyle Ar-Ge performansının ölçülmesi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 77-95.
- Çatı, K., Eş, A. ve Özevin, O. (2017). “Futbol takımlarının finansal ve sportif etkinliklerinin Entropi ve TOPSIS yöntemiyle analiz edilmesi: Avrupa'nın 5 büyük ligi ve süper lig üzerine bir uygulama”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 13(1), 199-222.
- Chaghooshi, A. J., Fathi, M. R. ve Kashef, M. (2012). “Integration of fuzzy Shannon's Entropy with fuzzy TOPSIS for industrial robotic system selection”, *Journal of Industrial Engineering and Management*, 5(1), 102-114.
- Chen, C. P., Yang, C. H. ve Hu, J. L. (2011). “An international comparison of R&D efficiency of multiple innovative outputs: The role of the national innovation system”, *Innovation: Management, Policy & Practice*, 13, 341–360.
- Chen, G. (2017). “An Entropy-TOPSIS method for evaluation innovation performance of the high-tech industry”, *Boletín Técnico*, 55(3), 155-163.

- Elçi, Ş. (2007). *İnovasyon: Kalkınma ve Rekabetin Anahtarı*. INOMER: İstanbul.
- Erol, İ. ve Ferrell Jr, W.(2009). “Integrated approach for reorganizing purchasing: theory and a case analysis on a Turkish company”, *Computers & Industrial Engineering*, 56(4), 1192-1204.
- Gault, F. (2018). “Defining and measuring innovation in all sectors of the economy”, *Research Policy*, 47, 617–622.
- Ghazinoory, S., Riahi, P., Azar, A. ve Miremadi, T. (2014). “Measuring innovation performance of developing regions: learning and catch-up in provinces of Iran”, *Technological and Economic Development of Economy*. 20(3), 507–533.
- Gigović, L., Pamučar, D., Božanić, D. ve Ljubojević, S. (2017). “Application of the GIS-DANP-MABAC multi-criteria model for selecting the location of wind farms: A case study of Vojvodina, Serbia”, *Renewable Energy*, 103, 501-521.
- Gömleksiz, M., Şahbaz, A. ve Mercan, B. (2017). “Toplam Faktör Verimliliğinin Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Seçilmiş OECD Ülkeleri Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(2), 65-82
- Griffith, R., Redding, S. ve Reenen, J.V. (2004). “Mapping The Two Faces of R&D: Productivity Growth In A Panel of OECD Industries”, *Review of Economics and Statistics*, 86(4), 883-895
- Hagedoorn, J. ve Cloudt, M. (2003). “Measuring innovative performance is there an advantage in using multiple indicators”, *Research Policy*, 32, 1365–1379.
- Hung, C. C. ve Chen, L. H. (2009). “A fuzzy TOPSIS decision making model with Entropy weight under intuitionistic fuzzy environment”, *Proceedings of the International MultiConference of Engineers and Computer Scientists IMECS 2009*, Hong Kong.
- Işık, N. ve Kılınç, E.C. (2011). “Bölgesel Kalkınma’da Ar- Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 9- 54
- İnel, M. N. ve Türker, M. V. (2016). “Ulusal inovasyon performansının ölçümü için çok nitelikli karar verme teknikleri ile bir model denemesi”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 147-166.
- Katila, R. (2000). “Using patent data to measure innovation performance, *International Journal of Business Performance Measurement*”, 2, 180-193.

- Kijek, A. ve Kijek, T. (2010). "The comparative analysis of innovation performance in the EU countries", *Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica*. 242, 193-204.
- Konings, R. ve Louw, E. (2014). "Innovation performance of the transport sector at regional level", *International Conference on Traffic and Transport Engineering - Belgrade*, 27-28 November.
- Korkmaz, S. (2010). "Türkiye'de Ar- Ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi", *Journal of Yasar University*, 20(5), 3320- 3330
- Li, W., Yi, P. ve Zhang, D. (2018). "Sustainability evaluation of cities in Northeastern China using dynamic TOPSIS-Entropy methods", *Sustainability*. 10, 1-15.
- Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H. ve Gao, C. (2011). "Application of the Entropy weight and TOPSIS method in safety evaluation of coal mines", *Procedia Engineering*, 26, 2085–2091.
- Mavi, R. K. ve Standing, C. (2017). "Eco-innovation analysis with DEA: an application to OECD countries", *International Journal on Computer Science and Information Systems*, 12(2), 133-147.
- Milosavljević, M., Bursać, M. ve Tričković, G. (2018). "Selection of the railroad container terminal in Serbia based on multi criteria decision-making methods", *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 1(2), 1-15.
- OECD (2005). *Oslo Klavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler*. Avrupa Komisyonu.
- Ömürbek N., Karaatlı, M. ve Balcı, H. F. (2016). "Entropi temelli MAUT ve SAW yöntemleri ile otomotiv firmalarının performans değerlemesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 227-255.
- Özdağoğlu, A., Yakut, E. ve Bahar, S. (2017). "Machine selection in a dairy product company with Entropy and SAW method integration", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 341-359.
- Pamučar, D. ve Ćirović, G. (2015). "The selection of transport and handling resources in logistics centers using multi-attributive border approximation area comparison (MABAC)", *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028.
- Pamučar, D., Petrović, I. ve Ćirović, G. (2018). "Modification of the Best–Worst and MABAC methods: A novel approach based on interval-

- valued fuzzy-rough numbers”, *Expert Systems with Applications*, 91, 89-106.
- Pop, D. M. ve Pop, M. T. (2018). “Measuring the innovation of economy through global and European tools”, *MATEC Web of Conferences*, 184, 1-5.
- Roszkó-Wójtowicz, E. ve Bialek, J. (2016). “A multivariate approach in measuring innovation performance”, *Zb. rad. Ekon. fak. Rij*, 34(2), 443-479.
- Sadraoui, T. ve Zina, N. B. (2009). “A Dynamic Panel Data Analysis for R&D Cooperation and Economic Growth”. *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 5(4), 218- 233.
- Sarı, E.B. (2017). “Endüstri İşletmelerinde Ar-Ge Projelerini Öncelik Sıralamasında Entropi Ağırlıklı TOPSIS Yöntemine Dayalı Çok Kriterli Bir Analiz”, *International Journal of Academic Value Studies*, 3(11), 159 -170.
- Sarı, E. B. (2017). “Toplam Verimli Bakım Uygulayan Bir İşletmede Bakım Personelinin Performans Değerleme Puanlarının Entropi Tabanlı VIKOR Sıralaması ile Karşılaştırılması”, *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(3), 59-78.
- Taş, Ş., Taşar, İ. ve Açıcı, Y. (2017). “Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 197-206
- Tiryakioğlu, M. (2007). “Araştırma Geliştirme-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Vesković, S., Stević, Z., Stojić, G., Vasiljević, M. ve Milinković, S. (2018). “Evaluation of the railway management model by using a new integrated model Delphi-SWARA-MABAC”, *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 1(2), 34-50.
- Vujičić, M. D., Papić, M. Z. ve Blagojević, M. D. (2017). “Comparative analysis of objective techniques for criteria weighing in two MCDM methods on example of an air conditioner selection”, *Tehnika*, 72(3), 422-429.
- Wakelin, K. (2001). “Productivity Growth and R&D Expenditure in UK Manufacturing Firms”, *Research Policy*, 30, 1079–1090
- Wang, T. C. ve Lee, H. D. (2009). “Developing a fuzzy TOPSIS approach based on subjective weights and objective weights”, *Expert Systems with Applications*, 6(5), 8980-8985.

- Xue, Y. X., You, J. X., Lai, X. D. ve Liu, H. C. (2016). “An interval-valued intuitionistic fuzzy MABAC approach for material selection with incomplete weight information”, *Applied Soft Computing*, 38, 703–713.
- Yu, S. M., Wang, J. ve Wang, J. Q. (2017). “An interval type-2 fuzzy likelihood-based MABAC approach and its application in selecting hotels on a tourism website”, *International Journal of Fuzzy Systems*, 19(1), 47-61.
- Zhang, H., Gu, C. L, Gu, L. W. ve Zhang, Y. (2011). “The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy—a case in the Yangtze River delta of China”, *Tourism Management*, 32(2), 443-451.
- Zhang, Y. (2015). “TOPSIS method based on entropy weight for supplier evaluation of power grid enterprise”, *2nd International Conference on Education Reform and Modern Management (ERMM 2015)*.
- Zhuparova, A. S. (2012). “Problems of measuring effectiveness of innovation performance”. *International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 6(6), 1601-1608.
- Zizlavsky, O. (2016). “Innovation performance measurement: research into Czech business practice”, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29(1), 816-838.

Marksizm'den Post-Marksizm'e Farklı Siyasal Açılımlar

Different Political Perspectives from Marxism to Post-Marxism

Rasim Berker BANK ¹

Geliş tarihi: 25.11.2018, Kabul tarihi: 04.04.2019, Basım tarihi: 15.11.2019

Öz

Post-Marksizm, tüm toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir şeklindeki geleneksel Marksist düşünceden farklı olarak, merkezinde sınıf mücadelesinin, sınıf sömürüsünün yer aldığı tarihsel materyalizmin reddi üzerine oturur. Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal Marksizm'den başlayıp post-Marksizm'e uzanan tarihsel süreç içinde oluşan siyasal ve ideolojik uğrakların kuramsal çözümlemesini amaçlamaktadır. Hedeflenen bu çerçevede Marksist düşüncenin gelişimi; Ferdinand de Saussure'ün dilbilim ve Lèvi Strauss'un antropoloji alanındaki yapısalcı toplum kavrayışı; yapısalcı Marksizm'in yapı özne arasındaki ilişkiden hareketle geliştirdiği sınıf, siyaset ve devlet çözümlemesi; Post-Fordizmin gelişimiyle birlikte sınıf mücadelesinin yerini farklı toplumsal hareketlere bırakması ve post-Marksist düşüncenin en yetkin ifadesi olarak kabul edilen Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un söylem kuramı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marksizm, Post-Marksizm, Yapısalcılık, Söylem, post-Fordizm, Sınıf Mücadelesi

JEL Kodları: B14, B15

Abstract

Different than the traditional Marxist thought indicating that the history of all societies is the history of class struggles, post-Marxism is grounded on the rejection of historical materialism with class struggle and class exploitation at its center. The primary research question that forms the basis of this study aims to make a theoretical analysis of the political and ideological grounds that emerge during the historical process starting from Marxism and stretching all the way to post-Marxism. Development of Marxist thought; structuralist society understanding of Ferdinand de Saussure in linguistics and of Lèvi Strauss in anthropology; the class, politics and state analysis of structuralist Marxism developed as based on the relationship between structure and object; class struggle being replaced by different social movements with the development of Post-Fordism and the discourse theory of Ernesto Laclau and Chantal Mouffe accepted as the most competent expression of post-Marxist thought are issues that the study lays emphasis on.

Keywords Marxism, post-Marxism, Structuralism, Discourse, post-Fordism, Class Struggle

JEL Codes: B14, B15

¹ Giresun Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Dr. Öğretim Üyesi
berkerberker@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3292-9274>

Giriş

Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal Marksizm'den başlayıp post-Marksizm'e uzanan tarihsel süreç içinde oluşan siyasal ve ideolojik uğrakların kuramsal çözümlemesini amaçlamaktadır. Marx'ın insan tarihine dair kavrayışı materyalist tarih kavrayışı olarak adlandırılır. O'na göre, bugüne kadarki tüm toplum tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir (Marx, 2011:140). Post-Marksizm, esas olarak, merkezinde sınıf mücadelesinin yer aldığı tarihsel materyalizmin reddi anlamına gelir.

Tarihsel materyalizm terimi tarihsel olayların gelişimini ve asıl itici gücünü toplumun ekonomik gelişiminde, üretim ve mübadele biçimlerinin değişiminde, bunun sonucunda toplumun farklı sınıflara ayrılmasında ve bu sınıfların birbirlerine karşı verdikleri mücadelelerde arayan tarihsel görüşü tanımlamak amacıyla (aktaran, D'Amato, 2014: 69) kullanılmaktadır. Kendi varoluşlarının toplumsal üretimi içerisinde insanlar kaçınılmaz olarak, kendi iradelerinden bağımsız belli ilişkilere, yani kendi maddi üretim güçlerinin gelişimi içindeki verili bir aşamaya uygun düşen üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim ilişkilerinin bütünselliği, toplumun ekonomik yapısını, hukuki ve politik üstyapının üzerinde inşa olduğu, belli başlı toplumsal bilinç formlarının ona uygun düştüğü gerçek temeli meydana getirir (Marx, 1995:24-5). Her yeni üretim biçimi en başta, toplumun üretici güçlerinin gelişiminin tetikleyicisi olarak ortaya çıkar. Ancak toplumun üretici güçlerinin gelişimindeki aşamalı değişimler, zamanla mevcut toplumsal ilişkilerle çatışır hale gelir. Her bir gelişim aşamasında kurulmuş olan toplumsal ilişkiler yeni ilişkilerin gelişimini engeller ve toplumun ilerleyişini sınırlandırır. Her hâkim sınıf ilk başta toplumu daha ileri bir aşamaya taşımak için harekete geçer. Üretim ilişkilerinin geliştirilmesi anlamında bu sınıf ilerici bir sınıf olarak tanımlanır (D'Amato, 2014:70-1). Bir süre sonra bu sınıf toplum üzerindeki hâkimiyetini genişletip sınıfsal egemenliğini devam ettirmek için o ana kadar fayda sağladığı sistemde oluşabilecek her türlü toplumsal değişime engel olmaya başlar. Bu sınıf mevcut üretim ilişkilerinin gelişmesine engel olduğu ölçüde gerici bir sınıf olarak tanımlanır. Üretim ilişkilerinin gelişmesine engel olan sınıf ile bu ilişkilerin dönüştürülmesi yönünde çabalayan sınıf arasında bir mücadele başlar. İşte bu sınıf mücadelesi Marksist düşünce sistemi içinde tarihin itici gücünü oluşturur.

Post-Marksizm, farklı kaynaklardan beslenen eleştirel bir bakış açısıyla ortaya çıkmış olsa da, esas olarak tarihsel materyalizmin iki kurucu kertesini ifade eden temel yapı ile üstyapı arasındaki birliğin oluşturduğu toplumsal formasyonun mevcut üretim tarzından daha ileri bir üretim tarzına geçişte beliren yeni bir toplumsal formasyonun oluşum sürecindeki değişim ve gelişim dinamiklerinin merkezinde yer alan sınıf mücadelesi, sınıf sömürüsü, sınıf iktidarı, sınıf ideolojisi şeklindeki tarihsel materyalizmin öncül kavramlarının reddi üzerine oturur. Bu makalede; post-Marksizm'in tarihsel

süreç içinde gelişimine doğrudan ya da dolaylı olarak dayanak hazırlayan siyasal ve ideolojik uğrakların kuramsal çözümlemesi yapılmaktadır. Hedeflene bu çerçevede: (a) Doğal hukuk öğretisiyle başlayan Immanuel Kant ile doruk noktasına ulaşan birey özne kavramsallaştırmasının, G. F. Hegel'le tarihselleşip K. Marx'la maddi bir niteliğe bürünmesinin felsefi arka planı ve bunun siyasal sonuçları üzerinde durulmaktadır. (b) Ferdinand de Saussure'ün dilbilim alanında yaptığı yapısalcı çözümlemesinin, Lèvi Strauss'un antropolojik alanda yapısalcı toplum çözümlemeleri üzerindeki etkisinin tarihsel dönüşüm süreçlerinde ister birey ister kolektif bağlamda olsun öznenin yadsınmasına ve post-Marksizm'in gelişimine kuramsal açıdan hangi noktalarda dayanak oluşturduğu gösterilmektedir. (c) Yapısalcı düşüncenin Marksizm'e uyarlanmasıyla Louis Althusser'in sınıfı yapının bir taşıyıcısı haline getirmesinin; Nicos Poulantzas'ın devleti toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu sağlayan bir yapı şeklinde tanımlamasının, sınıf mücadelesi açısından doğurduğu siyasal sonuçları ve bu sonuçların post-Marksizm'in gelişimine nasıl katkı sağladığı gösterilmektedir. (d) Post-Fordizm'le birlikte üretim alanında ortaya çıkan değişime bağlı olarak sivil toplum uğrağındaki farklı kimlik hareketlerinin sınıf mücadelesinin yerini almasının kuramsal gerekçeleri açıklanmaktadır. (e) Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un, aşamalı olarak, sınıf mücadelesiyle olan bağını koparıp, radikal, özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi için hegemonya inşa etme çabası temelinde kendilerini post-Marksizm şeklindeki bir siyasal zemin üzerinde konumlandırmalarının kuramsal dayanakları gösterilmektedir.

1. Aydınlanma ve Kolektif Öznenin Oluşumu

Ernst Cassier, koşulsuz bir hümanizm ve mutlak bir rasyonalizmde somutlaşan Aydınlanma düşüncesinin, kendisini yıkma ve inşa etmede, analiz ve sentezde bu iki yönlü düşünme hareketinde aklın, eylemle ilgili kullanımından dolayı, kendisini en mükemmel bir biçimde açığa çıkaran bir değer sistemi olarak (2000:43) tanımlar. Yapısalcılık ve post-Yapısalcılık şeklinde ifade edilen düşünce akımları, Aydınlanma Devrimi sonrası ortaya çıkan çeşitli düşüncelerin şüpheli eğilimlerinin doruk noktası olarak yorumlanabilir. Bu düşünce akımlarının, hümanizme ve özneye yönelik geliştirdikleri ortak eleştiriler, hem felsefe hem sosyal bilimlerde mevcut olan şüpheli eğilimlerin açığa çıkarılmasında kuramsal açıdan önemli bir dayanak noktasını oluşturur. Yapısalcı ve post-Yapısalcı düşünce akımlarıyla başlayan değişimin en önemli sonucu Modernite'yle birlikte gelişen birey-özne kavramsallaştırmasının, *hümanizm* ve *rasyonalizm* içindeki ayrıcalıklı felsefi ve politik statüsünün radikal bir biçimde sorgulanmaya başlanmasıdır (West, 1998: 213). Bu düşünce akımlarının eleştirel düzeyde ortaya koyduğu kuramsal çözümlemeler Marksist düşüncenin temel önermelerini oluşturan sınıflar mücadelesinin tarihsel açıdan toplumların değişimi ve dönüşümünde

oynadığı belirleyici rolünün yadsınmasına yol açacaktır. Post-Marksist eleştirel düşünce de bu noktada anlam kazanır.

Modern dönemin felsefi rasyonalizmi, kendi inançları, değerleri ve kararlarından insan aklının ya da öznelliğinin sorumlu olduğuna inanır. İnsan aklı hakikat, iyilik ve adaletin biricik ve yeterli yargıcı olarak görülür (West, 1998: 214). Bilgi, değerler ve politik iktidar rasyonel değerler üzerine oturur. Ayrıca, modern toplumsal hayatın *rasyonalizm* temelinde şekillendirilmesi, dini öğretiyi üzerine kurulu geleneksel otoritenin şekillendirdiği toplumsal hayattan radikal bir kopuşa işaret eder. Akılcılık ve aklın kamusal kullanımını esas alan Aydınlanma'nın inşa etmeye çalıştığı yeni dünyada mutlak bir *hümanizm* ile bu hümanizme bağlı olan mutlak bir akılcılıkla, insan davranışının yegâne rehberinin gelenek ya da din değil de, kendisi dışında başka bir kaynaktan yardım görmeyen akıl tarafından beslenen inançla karakterize (Cevizci, 2007: 26) olmasıdır. Aydınlanma akılcılığının gerçek ifadesi bilimcilik'tir. Bilumum batıl inançları ve hurafeleri besleyen din ve metafizik Aydınlanma'nın baş düşmanıysa, bilim de Aydınlanma'nın en önemli ölçüsüdür ve gerekli zihniyet değişiminin öncüsüdür (Cevizci, 2007: 27). Modern toplumsal hayatın şekillendirilmesinde insan aklının önemine ilişkin yapılan vurguyu destekleyecek felsefi argümanlar bilginin nesnesi ile değerlerin öznesi hakkında yapılan rasyonel tanımlamalarda kendini gösterir. Böylece, bilginin teorisi ile ahlaki rasyonelleştirme girişimi felsefi etkinliğin en önemli uğraşısı haline gelir. Modern toplumsal hayatı çevreleyen insan ilişkilerinin rasyonelleştiği bir dönemde siyasal iktidarın bu radikal değişimin dışında kalması mümkün değildi. Böylece, mutlak güce karşı rasyonalizm temelinde gelişen modern politika, tarihsel anlamda önem kazanmaya başlar. Bu değişimin anlamı birey öznenin pratik alanda kendini kurucu bir otorite olarak inşa (West, 1998: 215) etmesidir. Bu çerçevede siyaset de insanileşir.

Thomas Hobbes ve John Locke'un kurgusal (*fictive*) bir anlayışa dayandırarak geliştirdiği doğa durumundan siyasal topluma geçişte ister kişinin bencil olmasından kaynaklı bir güvenlik endişesi olsun (Tannenbaum, 2017:206-14), ister olası dış tehlikeler karşısında bir güvenlik endişesinden (2017:225-31) kaynaklansın her iki durumda da korumasız halde bulunan bireyin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla sahip olduğu doğal hakların bir kısmını egemene aktararak oluşturduğu toplum sözleşmesi, kapitalizmin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan özel mülkiyetin ve piyasa ilişkilerinin korunmasına; birey özgürlüğünün geliştirilmesi ve siyasal otoritenin merkezileştirmesine duyulan ihtiyacın bir ürünü (Savran, 2003: 24-40) olarak kavranmalıdır. Gelişen ve dönüşen toplumsal ve siyasal ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkan bu düşünceler burjuva toplumunun şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Modernitenin öznesi bireydir. Bu birey tanımı zaman içinde çeşitli argümanları içerecek şekilde değişime uğramışsa da, en uygun şeklini İmmanuel Kant'ın felsefesinde ifadesini bulur. O'na

göre, özne, hem gerçekliğin özsel yapısından hem de kendi kendine yasa koyan rasyonel irade olarak ahlak yasasından sorumlu kılınır. Kant, bilgi ya da eylemin öznesinin zorunlu ve ezeli-ebedi ya da “*transendental*” yönlerini belirleme iddiasıyla ortaya çıkar (West, 1998: 215). Örneğin, ahlaki kuralların ayırt edici özelliği, onların bütünüyle ve eksiksiz bir biçimde önsel (*a priori*) bir kökene sahip olmasıdır. Farklı bir ifadeyle, onların doğruluğu bizim deneyimden öğrendiğimiz ne varsa ondan çıkarılan saf bir uslamlama ediminden kaynaklanır. İnsanlar ussal varlıklar olarak, ampirik dünyada yaşamının yanı sıra, bu bütünüyle bedenden ayrı, soyut ve biçimsel olan yolda uslamlama yapma yetisine sahip varlıklardır. Ussal varlıklar olarak bizler kendi seçtiğimiz yasalara göre yaşayabilir ya da kendi kaderimizi kendimiz yazabiliriz. Kant'a göre ahlakın olabilirliği bu türden özgür kişiler olma olasılığına, kendi kendine yeten ahlaki bir yetkeye sahip olmamıza bağlıdır (Abramson, 2012: 317). Ne var ki, Kant'ın, aklı bütün gelenekten, bütün inançlardan ve deneyimden bağımsız kılma çabası başarılı olduğu söylenemez. Zira, bilebildiğimiz tüm bilgilerimiz Kant'ın ortadan kaldırmaya çalıştığı kaynaktan gelmektedir (Çiğdem, 2011: 94). Bununla birlikte Kant'ın felsefi sonuçlarının *transendental* statüsünü –tam olarak, öznenin Kant tarafından tespit edilmiş olan yapısal karakteristiklerinin zorunluluğunu- ispatlamanın zor olduğu anlaşılmıştır. Kant'ın *transendental* çıkarsamalarından ikna olmayan Hegel, özneyi tarihselleştirip kolektifleştirir. Marx da zaten tarihselleşmiş olan özneyi Hegel idealizminden farklı olarak maddileştirir (West, 1998: 215). Marx, Hegel'den farklı olarak, ekonomik faaliyete daha büyük açıklayıcı rol, açıklanıcı öncelik vermesinin yansıra ekonomik politığe dönük eleştirel tutum (Rockmore, 2014: 253) içindedir.

Modernitenin birey öznesi, Hegel ile başlayıp Marx ile doruk noktasına ulaşan düşünce süreci içinde ‘tarihsel’, ‘kolektif’ ve ‘maddi’ bir niteliğe bürünür. Kolektif öznenin bu şekilde kavranışı, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi tanımlayan kurgusal düşünceler yerini, belli bir soyutlama düzeyinden hareketle üretici güçler (*productive forces*) ile üretim ilişkileri (*relations of production*) birliğinin oluşturduğu temel yapı ile üstyapı arasındaki diyalektik ilişkinin belirlediği bir toplum çözümlemesine bırakır. Böylece, Marx, tarihsel süreci, temel dayanağını sınıflar mücadelesinin oluşturduğu belli bir üretim tarzının üstyapı üzerindeki belirlenimi ve karşılıklı etkileşimi (1995:23) üzerinden açıklanmaya yönelir. Bu çerçevede, kolektif öznenin sahip olduğu bilgi ya da irade olarak bilinç düzeyi, tarihsel açıdan toplumun sosyo-ekonomik gelişme düzeyinin aldığı özgül biçime uygun düşen sınıf mücadelesine bağlı olarak tanımlanır:”...insanların varlığını belirleyen şey,

² Kant, bilinçli insan deneyimini mümkün kılan koşullara, kavram, kategori, form ve yapılarla ilişkin bilgiye ‘*transendental*’ bilgi adını vermiştir. Bu tür bilgi deneyim ve bilginin ‘*a priori*’ öğelerini konu alan, insan bilgisinin, deneyiminde bağımsız ve önce olan vazgeçilmez koşullarını ve dolayısıyla deneysel bilgiye bir anlamda aşkın olan bilgi türüdür (Cevzici, 2002: 940).

bilinçleri değildir; onların toplumsal varlıklarını belirleyen, toplumsal varlıklarıdır” (1995:46).

Marx’a göre, bilinç, sınıf mücadelesine bağlı olarak gelişir. Bir toplumdaki hâkim ideoloji hâkim olan maddi üretim ilişkilerinin fikrîsel yansımasından başka bir şey değildir (Marx, 1987: 70). Dolayısıyla, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili toplumsal oluşuma bağlı gelişen dini ve ahlaki tüm toplumsal inanç ve değer biçimleri bir hakikati yansıtmaktan ziyade sınıfsal bir temele dayanır. Bu çerçevede, Aydınlanma ideolojisi tarafından karakterize edilen sözde evrensel içerikli ‘eşitlik’, ‘özgürlük’, ‘kardeşlik’ şeklindeki derin felsefi vurgu sınırlarını burjuva dünya görüşünün belirlediği ve esas olarak burjuva vicdanını yansıtan mülk sahiplerinin kişisel çıkarlarının ötesine geçemez. Buna göre, üretim araçları karşısındaki konumlanışından hareketle farklı sosyal sınıflara bölünmüş bir toplumsal oluşumda aynı ekonomik ve siyasal hedefler doğrultusunda tüm sosyal sınıfları kapsayacak evrensel içerikli ilkelerden bahsetmek mümkün değildir.

Tüm bu açıklamalar dikkate alındığında Marksizm’in ideolojiye bakışı, bilişsel ve pratik özneye yönelik geliştirilmiş kendi içinde tutarlı bir eleştiri olarak yorumlanabilir. Zira, modern toplumun en önemli kurucu ögesi olan birey öznenin, kuramsal ya da ahlaki hakikatin rasyonel ölçütlerine ulaşması olanaksızdır. Marksist düşüncede maddi dünyanın nesnel gerçekliğini anlamaya yönelik bir girişim, sınırlarını burjuva özgürlüğünün çizdiği özel mülkiyet, bireysel çıkar ve piyasa ilişkilerini esas alan toplumsal düşüncelerden hareketle değil, sınıf mücadelesinin oluşturduğu üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin belirlediği toplumsal ilişkilerin çözümlenmesinden hareketle anlam kazanır.

Modern burjuva toplumunun gelişimiyle birlikte birey-özneye yüklenen ayrıcalıklı felsefi statü Marx’la birlikte tam anlamıyla ortadan kalkmaz; tarihsel, kolektif, maddi niteliğe sahip olan kolektif özneye, yani proletaryaya aktarılır. Böylece Marx, kapitalist üretim tarzı içindeki sömürülen konumu nedeniyle kapitalist üretim tarzını aşır, sınıfsız sömürsüz bir komünist toplum kurma ideali temelinde proletaryaya tarihsel ve siyasal açıdan evrensel bir rol atfetmiş olur. Zira, tarihin seyri içinde tüm sınıf çelişkileri (*antagonism*) üretim ilişkilerinin ulaştığı gelişmişlik düzeyinin aldığı özgül biçimin en ileri aşamasını ifade eden kapitalist üretim tarzına eklenerek çeşitli dolaylımlar altında kendini açığa vurur. Marx’ın düşüncesi bir bütün olarak ele alındığında, sınıflı toplumların tüm çelişkilerini tarihin diyalektiği içinde biriktirdiği ve yeni üretim tarzlarına eklenerek geliştirdiği kapitalist üretim tarzının aşılıp, sınıfsız, sömürsüz bir topluma ulaşma idealinin tarihsel açıdan kolektif öznenin ifade ettiği proletaryaya ait olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Marx’ın tarihsel açıdan proletaryaya yüklediği rol evrensel bir rol’dür. Ne var ki, tarihin itici gücü olarak öznenin bilinçli etkinliğinin -ister tekil

anlamda ister kolektif anlamda olsun- yadsınması önce dilbilim alanında sonra da antropoloji alanında yapılan yapısalcı çalışmalarda kendini gösterir. Yapısalcılık altında gelişen anti-hümanizm vurgusu zamanla Marksist düşünceye uyarlanarak sınıfları yapının birer taşıyıcısı, sınıf mücadelesini de yapılar arasında bir mücadele şeklinde kuramsallaştırır. Tarihin itici gücü olarak sınıf mücadelesinin yadsınması *post-Marksizm*'in kuramsal açıdan en önemli öncül dayanağını oluşturur. Anti-hümanizmin önce 'dilbilim' ve 'antropoloji' alanlarında, daha sonra 'Marksist' düşünce alanında nasıl ortaya çıktığının kuramsal çözümlemesine geçebiliriz.

2. Dilbilimden Antropolojiye Yapısalcılık

Ferdinand de Saussure, Gabriel Tarde'nin metodolojik bireyciliğinin karşısında, Émile Durkheim'in metodolojik kolektivizmini öne çıkarır. O'na göre dil, kolektif bir temsili, somut dil'in kullanımlarını yönlendiren dilbilimsel kuralların soyut bir sistemini, kolektif zihin ile dilsel grupların ürünü olan biçimsel ve tutarlı bir yapıyı oluşturur (Swingewood, 1998: 348). Dil (*langue*), bireyin bir dil'i öğrenirken özümledikleri, bir bölük biçim ya da söz'ün kullanılması yoluyla, aynı toplumdaki olan kişilerde gerçekleşen bir birikimdir. Söz (*parole*) ise, dil'in uygulamalı yanını oluşturur (Culler, 1985: 31). Dil'i söz'den ayırmanın anlamı, (a) toplumsal olguyu bireysel olgudan; (b) önemli olguyu belli bir oranda rastlantısal nitelik taşıyan önemsiz olgulardan ayırmak (1985: 32) demektir. Böylece, Saussure, 'dil'in toplumsal karakteri ile 'söz'ün bireysel karakteri arasında ayırma bulmuş olur.

Saussure'e göre, dil bir göstergeler dizgisidir. Sesler düşünceleri dile getirmeye ya da iletmeye yaradıklarında dil yerine geçerler; yoksa ses olarak kalırlar. Düşünce iletebilmek için bir uzlaşma dizgesinin, bir gösterge dizgesinin parçası olmaları gerekir. Bu çerçevede, 'gösteren' ile 'gösterilen'in ayrı varlıklarıdır söz edebiliriz ama bu ikisi ancak göstergenin bileşenleri olarak var olurlar (Culler, 1985: 20). Gösteren ile gösterilen arasında hiçbir içsel bağ olmadığından gösterge nedensizdir. O halde tüm dillerin temel öğelerinin nedensiz göstergeler olduğunu söyleyebiliriz. Her dil dünyayı değişik biçimde eklemler ya da düzenler. Dil var olan ulamları adlandırmakla kalmaz, kendi ulamlarını eklemler (1985: 23). Gösterge, gösterenle gösterilenin belli bir birleşimi olan nedensiz bir varlıktır (1985: 20). Göstergiyi oluşturan bu farklılığın birliği, başladığı yerde kalmaz, her bir göstergenin değeri de diğer göstergeler tarafından belirlenir. Saussure'ün, dil'i bu farklılık ilişkileri üzerinden tanımlanma edimi post-Marksist düşüncenin gelişimiyle birlikte sınıf mücadelesinin yerini "öteki"yi tanımlayacak olan etnik, cinsiyet, mezhepsel, dinsel farklılığın oluşturduğu kimlik politikalarının oluşmasına kuramsal düzeyde zemin hazırlayacaktır (Adaklı, 2011:15-6).

Saussure'e göre, dil, gösterilenleri önceden var olan kavramlar değil bir dil'in bir aşamasından ötekine geçişebilen, rastlantısal kavramlardır. Saptanmış evrensel gösterenler olmadığından, gösterenle gösterilen

arasındaki bağıntının nedensiz olması demek, gösterilenin de gösterenin de nedensiz olması demektir (1985: 24). O halde dildeki sözcüklerin anlamı sözcüğün belirttiği nesneden değil, dil yapılarından ortaya çıkar. Nesnelerin anlamları nesnelerin kendilerinde içkin değildir, dil yapısı içinde oluşturulurlar. Bu gösteren ile gösterilen arasındaki uygun düşmeme durumu post-Yapısalcılığın temel argümanı olarak derinleştirilecek (Adaklı, 2011:15), metin ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki koparılacaktır.

Özetle, anlam, konuşan bireysel öznelere mal edilemeyeceği için Saussure'ün dil çözümlemesinin anti-hümanist düşünceye dayandığı açıkça söylenebilir. Anti-hümanizm, öznel olan her şeyi soyutlayarak faaliyetlerinin tam anlamıyla bilimsel olanın doğasını ispatlamaya çalışan yapısalcı düşüncenin felsefi alandaki en önemli kurucu ilkesini oluşturur. Saussure'ün yapısalcı dilbilim çalışmalarını yapısalcı antropoloji temelinde topluma uyarlayan ilk kişi Lèvi-Strauss olmuştur.

Strauss, Saussure'ün dilbilim kuramını devralarak, ondaki potansiyeli geliştirir. O'na göre, dil gibi, toplumsal olan da özerk bir gerçekliktir; semboller sembolize ettikleri şeylerden daha gerçekler, gösteren gösterilenden önce gelir ve onu belirler (Callinicos, 2004:396). Böylece, Strauss, dil'in özerk bir sistem olarak anlaşılmasını mümkün kılar. Strauss, insan doğasının sürekliliği ve düşüncenin birliği konusunda yapısalcı düşüncüyü savunur. O'nun yapısalcı örnekleri, ne işlevseldir, ne genetik, ne de tarihseldir; bunlar tümünden gelime dayanır ve dizisel'dir (Piaget, 1999: 97).

Strauss'un temel düşüncesine göre, ne kadar ilkel olursa olsun tüm sosyal yaşam, insanda, biçimsel özelliklerinin toplumun düzenlemesinin bir yansıması olmayacak, bir düşünsel eylemin varlığını gerektirir (Piaget, 1999: 98). Somut sosyal ilişkilerin ardında her zaman biçimselleştiren algısal yapı yatar, bu bilinçsizdir ve soyut yapısalcı örneklerin geliştirilmesiyle ortaya konulabilir. Strauss'un amacı, bilinç dışı kavramsal yapıları açığa çıkartmaktır; ama bunu kazanılan deneyimin altında yatan ben'in etkinliğine atfetmeden yapar. Strauss'un, antropolojik anlamda kullandığı yapıların rolünü ve anlamını kavramamıza yardımcı olacak bir alıntıya daha yakından bakalım: "...beynin bilinçsiz eylemi içeriğe biçim kazandırıyor ve bilinçler temelde (...) ilkel veya çağdaş, eski veya gelişmiş tüm beyinlerde temel olarak benzeşiyorsa, diğer kurumları ve diğer gelenekleri yorumlayabilmek için her bir kurum ve her bir geleneğin altında yatan bilinçsiz yapıyı saptamak (...) yeterli olacaktır" (Piaget, 1999: 101). Farklı bir ifadeyle, mitosların, kurumların, davranışların biçimlendirdiği benzeşmez türden ve çok çeşitli olan görünüşlerin arkasında bilinçsiz bir mantık yapısı vardır; toplumsal görünümün bilgisine bu bilinçsiz yapıların açığa çıkarılmasıyla ulaşılabilir. Bu çerçevede düşünüldüğünde O'nun için yapılar deneyüstü özler değildir. Zira, Strauss, ben ve yaşanmışın öncülüğünü kabul etmez. Dolayısıyla, Strauss

ister bireysel ister kolektif olsun özneye birincil ve kurucu konum değil, ikincil ve kurulan bir konum (Callinicos, 2004:397) atfeder.

Yapılar düşünceden, bir anlamda insan beyninden doğarlar. Strauss, yapıyı bilinçli etkinliğin bir ürünü olarak kavramaz. Eğer öyle olmuş olsaydı, tarihin akışını öznenin bilinçli etkinliğine indirgemiş olur, anti-hümanizm'den bahsetmek mümkün olamazdı. Ne var ki, Strauss, yapıyı bilinçdışı mantıklı bir etkinlik olarak kavramaktadır. Strauss, yapıların deneyüstü olmadıklarını söylerken kastetmeye çalıştığı şey, çeşitli inanç biçimlerinin oluşturduğu yapıların, bilinçdışı mantıklı yapıların bir sonucu olarak biçimlenmiş olmasıdır. Bu nedenle Strauss, bilinçdışı mantıklı yapıları esas olarak zihinsel kaynaklı olduklarından bunları kavrayabilmek için somut alanda ifadesini bulduğunu düşündüğü toplumsal yapılardan, daha açık ifadeyle akrabalık sistemlerinden, kültürel yapılardan, mitler gibi toplumsal ilişkilerden hareketle bilinçdışı zihinsel yapılara doğru yönelmiştir. Bunun için yapıları deneyüstü özler olmadığı şeklinde ifade etmiştir.

Yapılan bu açıklamalar çerçevesinde Yapısalcılık şu şekilde özetlenebilir: (a) Özne'nin eleştirisi. (b) Tarihselcilğin eleştirisi. (c) Anlamın eleştirisi (Sarup, 2004:9). Saussure'ün, varlığın merkezi konumundaki insan öznesinin dilbilim alanında başlattığı eleştirisi, Strauss'un ilkel toplumların inanç biçimlerinin incelenmesine yönelik antropolojik alanda geliştirdiği çalışmalarla daha ileri bir noktaya taşınır. Yapısalcılık, Marksist düşünce alanına da uygulanır. Yapısalcı düşünce altında geliştirilen anti-hümanist, anti-tarihselci (*anti-historicism*) çalışmaların ilk örnekleri Louis Althusser'in kuramsal çözümlemelerinde ortaya çıkar. Althusser kuramsal çözümlemelerinde sınıfları, tarihin faili olduğu şeklindeki geleneksel Marksist söylemden farklı olarak yapıların taşıyıcısı olarak belirler ve ideolojiye kurucu rol atfeder. Böylece, post-Marksizm'e giden süreçte en önemli kapı aralanmış olur.

3. Öznenin İnşası ve İdeolojik Aygıtlar

Althusser, tarihsel materyalizmin iki kurucu kertesini ifade eden 'temel yapı' ile 'üstyapı' arasındaki ilişkiyi analiz ederken –geleneksel Marksist söylemden farklı olarak- ekonominin son kertede belirleyici olduğunu ileri sürer. Ekonominin son kertede belirleyiciliği vurgusunun önemli kılan iki yönü vardır: (a) Üstyapının temel yapı karşısında görece özerk olması; (b) üstyapının doğası ve onun özünü niteleyen şeyin yeniden üretimden kalkarak anlaşılabilceği (Althusser, 2003:162). Althusser, bu noktada, iki tez öne sürer: Birinci tez: “İdeoloji, bireylerin içinde buldukları (gerçek) varoluş koşulları ile olan hayal (*imaginary*) ürünü ilişkisini temsil” (2003: 89) etmesi; ikinci tez: “İdeoloji, maddi bir varoluşa sahip” (2003:93) olması.

Althusser, birinci tez'de geçen ideoloji kavramını, 'gerçek' ile 'hayal' arasında kurduğu bir ilişki üzerinden hareketle tanımlanmaya çalışır. O,

ideolojiyi tarihsel seyri içinde basit bir şekilde yanlısamayla ilişkilendirilerek yapılan tanımlamaya karşı çıkar (2003: 89). Althusser, insanların ideolojide gerçek varoluş koşullarını -gerçek dünyalarını- değil, gerçek varoluş koşullarıyla olan ilişkilerini hayali (*imaginary*) olarak tasarımıldıklarını ileri sürer (2003: 91). O'nun ideolojiye yönelik yaptığı bu kuramsal çözümlerlerin son kertede üretim ilişkilerine bağlandığına dikkat edilmelidir (Barrett, 2000: 113). Buna göre, üretim, sömürü, baskı, ideolojileştirme ve bilimsel pratik içinde konumlanmış bulunan bireylerin gerçek varoluş koşullarının tasarımılanması, son kertede üretim ilişkilerinden ve bu ilişkilerden türeyen ilişkilerden kaynaklanıyorsa, her ideoloji, yarattığı ve imgesel olması zorunlu çarpıtmasında bireylerin üretim ilişkileri ve bu ilişkilerle kurdukları imgesel ilişkiyi (Althusser, 2003: 93) yansıtır.

İkinci tez'de vurgulandığı biçimiyle ideoloji düşünsel, tinsel değil, ama maddi bir oluşa sahiptir (Althusser, 2003: 93). Devletin ideolojik aygıtları ve bu aygıtların pratiklerinin her biri ideolojinin gerçekleşmesidir. Bu da maddi var oluştur. Althusser'e göre, ideoloji gerçek ilişkilerle kurulan imgesel bir ilişkiyse, imgesel ilişkinin kendisi de maddi bir varoluşa sahiptir (2003: 94). Diğer bir ifadeyle, gerçek ilişkilerle kurulan hayali tasarımın bir sonucu olarak gelişen ideoloji, somut ifadesini devlet aygıtlarının (baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlar) pratiklerinde bulur. Böylece, Althusser, ideolojiye kurucu rol atfetmiş olur.

Özne her bireyin, toplumsal pratikleri gerçekleştirdiği her bir temsilcinin aldığı biçimi oluşturur. Zira, üretim ve yeniden üretim ilişkileri, işlevini yerine getirebilmek için her bireye toplumsal özne niteliğini yüklenmesi gereken, birleştirici unsuru içerir (Resch, 2014: 223). Althusser'e göre, ideoloji, insani varlıkları birer toplumsal özne olarak kuran ve bu özneleri bir toplumdaki egemen üretim ilişkilerine bağlayan, yaşanan ilişkileri üreten anlamlandırma pratiklerini düzenlemenin belirli bir yoludur (Eagleton, 2011: 41). Mevcut üretim ilişkilerinin yeniden üretilebilmesi için, Althusser'in 'seslenme' adını verdiği bir süreç aracılığıyla gerçekleşir. O'na göre, seslenme süreci, sayısız özneler seslenilerek mutlak bir Özne açısından tanımlandığı, genel bir merkezde toplanması aracılığıyla gerçekleşir (Althusser, 2003: 207). O'na göre, öznelerin mutlak Özne tarafından seslenilmesinin ideolojik açıdan taşıdığı derin anlam üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlıyor olmasında yatar (2003: 209). Her ideoloji bir özne aracılığıyla ve özneler için vardır. (Althusser, 2002: 99).

Althusser'in, mutlak Özne ile O'na tabi olan özneler arasındaki ilişkiye dikkat çekerek göstermeye çalıştığı şey, mutlak Özne'nin sahip olduğu toplumsal işlevin (ki bu ideolojik bir niteliğe sahiptir) kurumsal yapıların geliştiği ve kökleştiği toplumsal oluşumlarda devletin ideolojik aygıtları tarafından yerine getiriliyor olmasıdır. İdeoloji her toplumun değişmez bir parçasıdır, biçimlendirdiği toplumsal hayatta birleştirici bir öge işlevini görür

ve kapitalist toplumsal oluşumda siyasal sınıf egemenliğinin dayanağını oluşturur (McLellan, 1999: 51). Özne devletin ideolojik aygıtlar aracılığıyla inşa edildiğine göre toplumsal oluşum öznesiz bir nesnel süreçler sistemidir. Althusser, insanı tarihin yaratıcı öznesi ya da faili olduğu düşüncesi yerine, bireylerin içerisine yerleştirdikleri yapısal ilişkilerin taşıyıcısı (*träger*), taşıyıcıları (*porters*) ya da destekçileri (*supporters*) olduğunu; ekonomik belirlenimciliği reddedip, onun yerine siyasal ve ideolojik düzeylerin oluşturduğu üstyapı uğrağının ekonomi karşısındaki görece özerkliğini (Corney, 2014: 120) savunur.

Althusser'in, Gramsci'nin tarihselci ve Hegelci hümanizmine dayalı eleştirileri yapısalci Marksizm çözümlemesinde önemli bir yere sahiptir. Ne var ki, Gramsci'nin sivil toplum ve siyasal toplum birliğinin oluşturduğu 'genişletilmiş devlet' vurgusu Althusser'in, devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtı ayrımı üzerine oturur (Schechter, 2015:134-5). Althusser, öznenin inşası ve üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi noktasında devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtı birliğinin oluşturduğu devleti işlevsel kılarak tarihsel dönüşüm süreçlerinde üstyapı uğrağına önem kazandırmış olur. Artık, sınıf mücadelesi geleneksel Marksist düşünceden farklı olarak, yerini yapıların etkinliğine bırakmış durumdadır. Althusser'in, Marx'ın çalışmalarından hareketle tarihi öznesiz bir süreç şeklinde yorumlama edimi kuramsal düzeyde büyük tartışmalara yol açmıştır. Marx'ın "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan verili olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar" (Marx, 2007:14) şeklindeki ifadesi Althusser'in özneyi yadsıyan yapısalci değerlendirmelerine kuramsal düzeyde dayanak oluşturur. Ne var ki, Marx, *Feurbach Üzerine Tezler* adlı çalışmasında "... koşulların değişmesi ile insan etkinliğinin örtüşmesi ancak devrimci pratik olarak kavranıp doğru olarak anlaşılabilir" (2013:506) şeklindeki açıklaması da tersi yönde yorumlanmaktadır. Dünyanın değiştirilmesi noktasında özneye yapılan bu vurgunun Althusser tarafından dikkate alınmamasının nedeni Marx'ın *Kapital* öncesi çalışmalarında çok büyük ölçüde Hegel felsefesinin etkisinin devam ediyor olmasıdır. Althusser'in 'devletin ideolojik aygıtları' çerçevesinde ideolojiye yüklediği kurucu rol Foucault'da iktidar özne sorunsalına, Laclau'da söylem (*discourse*) çözümlemesi şeklinde yeni bir arayışa yol açacaktır.

Althusser'in yapısalci düşüncelerinin kısmen etkisinde kalan bir diğer düşünür de Nicos Poulantzas olmuştur. Poulantzas, devleti, bir toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu sağlayan yapısal düzey (*level*) ve kertelerin (*instance*) birliği şeklinde tanımlamakla kalmaz; sınıfları da ideoloji alanında yaratılan etkiler üzerinden tanımlamaya yönelir. Althusser ve Poulantzas'ın işlevsel açıdan ideolojiye yükledikleri ayrıcalıklı rol post-Marksizm'in önemli teorisyenleri olarak kabul edilen Laclau ve Mouffe'un düşüncesinde söylem (*discourse*) çözümlemesi şeklinde ortaya çıkacaktır.

4. Sınıf, Siyaset ve Devlet

Poulantzas, devlet ile tekeli sermaye arasındaki ilişkiyi bir kaynaşma meselesi olarak ele alıp devletin işlevini, tekeli sermayenin hegemonyasını örgütleyen fraksiyonunun politik eğilimi üzerinden açıklayan FKP'nin (Fransız Komünist Partisi) politikalarını eleştirir (Wood, 2011: 58). O'na göre, FKP'nin, sınırlarını anti-tekeli stratejisinin çizdiği temel politikaların devlet ile tekeli sermayeyi iç içe geçmiş özdeş bir yapı olarak konumlandırmasının sonucu olarak mevcut iktidar blokunun birden çok egemen sınıf fraksiyonundan oluştuğu gerçeğinin göz ardı edilmesine neden olmuştur.

Poulantzas'ın, FKP'nin politik açımlarındaki temel kaygısı sınıf mücadelesini esas alan politikalarda bir belirsizliğin ortaya çıkmasıdır. Şöyle ki; devlet, tekeli sermayenin çıkarları ile özdeş hale getirilip, burjuvazinin tekeli olmayan fraksiyonlarının çıkarlarını eşit ölçüde halk kitlelerine ait şeyler olarak görülmesiyle sonuçlanmıştır. Poulantzas'a göre, anti-tekeli politik açılımın temelinde yatan kuramsal varsayım devletin bir araç olarak düşünülmüş olmasıdır. Poulantzas'a göre, devletin işlevi şu ya da bu hakim sınıf fraksiyonun devlet ile arasında kurulan bir özdeşlik üzerinden tanımlanacak olunursa, devletin burjuvazi veya proletarya tarafından ele geçirildiği takdirde ekonomik gelişmenin teknik ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde bir araca indirgenmiş olacaktır (Wood, 2011:58).

Poulantzas'a göre, kapitalist devlet tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal formasyonu oluşturan 'siyasal', 'ekonomik' ve 'ideolojik' düzeyler arasında tutunum (*cohesion*) faktörünü oluşturacak şekilde özel bir fonksiyona sahiptir (2013: 46). Devletin bu fonksiyonunun göstergesi aynı zamanda verili formasyonun çeşitli düzeylerinin açığa çıkan çelişkilerin yoğunlaştığı bir yapı olmasıdır. O'na göre, devlet bir toplumsal formasyonun birliğinin ve yapısındaki eklemlenmenin deşifre olmasına olanak sağlayan bir uğrak olarak ortaya çıkar (2013: 47). Poulantzas, politika ve tarih arasındaki ilişki sorununu toplumsal formasyonun birliğinin tutunum faktörünü sağlayan devletle, yapısal düzey ve mertelerin çeşitli çelişkilerinin yoğunlaşma yeri olan devlet arasındaki ilişkiden yola çıkarak çözülebileceğini ileri sürer. Böylece, devlet, hem toplumsal formasyonun birliğini sağlayan hem de toplumsal çelişkilerin yoğunlaştığı bir uğrak olarak önem kazanır. Bu ilişki politığın yapısını, bir formasyonun özgül düzeyi ve dönüşümlerinin yeri olarak ve politik mücadeleyi de tarihin motoru olarak betimler (2013: 47).

Devlet bir formasyonun (hem düzeylerin eklemlendiği hem de çelişkilerin yoğunlaşma yerini temsil ettiği) çeşitli düzeylerin özgül çelişkileriyle sürekli ilişki halindedir. Bu, toplumun kendisiyle çalışmasının bir ifadesidir (Poulantzas, 2013: 51). Bu çerçevede, devlet toplumun tüm çelişkilerinin yoğunlaştığı bir yapı olarak tanımlanmış olur. Devletin düzen sağlama fonksiyonu çeşitli tarzlar sunar. Bu tarzlar, bu fonksiyonun özel olarak

gerçekleştiği düzeylere denk düşer: Ekonomik düzeyde teknik ekonomik fonksiyon; politik sınıf mücadelesi düzeyinde tamamen politik fonksiyon; ideolojik düzeyde ideolojik fonksiyon (Poulantzas, 2013:53). Devletin teknik-ekonomik fonksiyonuyla ideolojik fonksiyonu, bir formasyonun birliğinin tutunum faktörü olarak devletin 'küresel rolünün' tarzlarını oluşturmaları bakımından, devletin tamamen politik olan- politik sınıf mücadelesiyle ilişkisi olan- fonksiyonuyla üst belirlenir. Devletin bu 'global rol'ü politik rolünü oluştur (Poulantzas, 2013: 53). Bu çerçevede devlet, sınıflara bölünmüş bir toplumla ve politik sınıf egemenliğiyle ilişki halindedir; kendi birliğinde bir formasyonun sınıflara bölünmesine ve politik sınıf egemenliğine yol açan yapıların tümünün içinde bir yeri ve bir rolü olması ölçüsünde kurulan bir ilişkidir bu. Daha açık olarak devletin bir tek ekonomik, ideolojik, politik fonksiyonu yoktur; konumun kendisine verdiği 'küresel tutunum' fonksiyonu ve bu fonksiyonun özgül politik fonksiyon aracılığıyla üst belirlenen tarzları vardır (Poulantzas, 2013: 53). Böylece, Poulantzas, tarihin itici gücü olarak sınıf mücadelesini ekonomik uğraktan siyasal uğrağa taşıyarak post-Marksizm'e giden yolu aralamış olur.

Poulantzas'ın düşünceleri çerçevesinde iki önemli sonuca ulaşmış bulunuyoruz: (a) Devletin toplumsal bir formasyonun birliğinin tutunumunda oynadığı global rolün, formasyonun çeşitli düzeylerine ilişkin özel tarzlarını oluşturan ideolojik, ekonomik ve politik –politik sınıf çatışmasında- fonksiyonları vardır. (b) Devletin politik sınıf çatışması olmayanlar dâhil çeşitli özel fonksiyonları devletin politik rolüne katılarak ortaya çıkarlar. Devletin global rolünün politik bir karaktere bürünmesi, çeşitli düzeylerin çelişkilerinin politik bir sınıf egemenliğinde yoğunlaştığı bir formasyonun birliğinin tutunumunu sağlamasıdır. Egemen sınıfın politik çıkarlarına denk düşen ekonomik ya da ideolojik fonksiyonları devletin politik fonksiyonlarını oluştur (Poulantzas, 2013: 57). Farklı bir ifadeyle, bu fonksiyonların öncelikli hedefi formasyonun birliğinin korunması olduğu ölçüsünde, egemen sınıfın politik çıkarlarına denk düşer ve toplumsal bir formasyonun her zaman politik bir formasyonun temeli olduğunu belirtir.

Poulantzas'ın düşüncesinde, geleneksel Marksist öğretilerde üretim ve sömürü ilişkisinin devlet karşısında kapladığı merkezi önemi, yerini siyasal düzeyin başatlığına bırakır. Siyasal düzeyin başatlığı sınıfların tanımlanmasında kendini gösterir. Kuramsal düzeyde bu kavrayışın dolaysız sonucu sınıf mücadelesinin 'iktidar bloku' ile 'halk ittifakı' arasında kurulan siyasal karşıtlığa dönüşmesidir (aktaran, Wood, 2011:59). Böylece, Poulantzas, emek-sermaye çelişkisinin ifade ettiği sömürü ilişkilerini sınıfların belirlenmesi bakımından başat unsur olmaktan çıkarır. Ne var ki, işçi sınıfının tanımlanmasına ölçüt oluşturacak kriter nicel açıdan öyle küçük boyutlara indirgemıştır ki, 'halk ittifakı'na dayanmayan bir sosyalist mücadelenin başarı şansı ortadan kalkmıştır (aktaran, Wood, 2011: 60). Farklı bir ifadeyle, Poulantzas'ın sınıf tanımı işçi sınıfının kapsamını o kadar

daraltmıştır ki, pratik anlamda işçi sınıfının öncülüğünden bahsetmek neredeyse mümkün değildir. Tarihin itici gücü sınıf mücadelesi olmaktan çıkmış, yerini iktidar bloku ile halk arasındaki mücadeleye bırakmıştır.

Poulantzas'a göre, işçi sınıfı ile yeni küçük burjuvazi arasındaki ayrımı karakterize eden ölçüt 'üretken emek' ile 'üretken olmayan' emek arasındaki ayrımda ortaya çıkmaktadır (Wood, 2011: 64). Böylece, üretken emek temelinde tanımlanan işçi sınıfı üretken olmayan emek temelinde tanımlanan beyaz yakalı ya da yeni küçük burjuvaziden ayrılmış olur. Ancak, Wood'un da haklı olarak vurguladığı üzere, üretken ve üretken olmayan emek ayrımı temelinden hareketle yapılan küçük burjuvazi tanımı Poulantzas'ın düşüncesini tartışmalı hale getirir. Şöyle ki: (a) Üretim araçlarının yoksunluğa bağlı emek gücünü satmak zorunda bırakılması şeklindeki kriterler işçi sınıfının tanımlaması için gerekli olduğu kadar küçük burjuvaziyi tanımlamak için de gerekli; üretken olmayan emek kriterini esas alarak küçük burjuvaziyi, işçi sınıfından ayırmanın nedeni yeterince açık değildir. (b) Üretken olmayan emek kavramı esas alındığında mühendisleri, teknisyenleri ve yönetici kadroyu açıklamada yetersiz kaldığı gibi, bu heterojen unsurları işçi sınıfından farklı olarak tek bir sınıf içinde tanımlamak da (Wood, 2011: 65-6) mümkün değildir.

Üretken ve üretken olmayan emek ayrımına dayalı yapılan sınıf tanımının neden olduğu belirsizlik yerini siyasal ve ideolojik düzeylerden hareketle yapılan tanıma bırakır. Böylece, Poulantzas sınıfları üstyapı uğrağından hareketle tanımlamaya yönelir. Poulantzas, son çözümlemede, bu grupları, sömürülüyor olmaları nedeniyle burjuvaziden ayrıldıktan sonra, onları işçi sınıfından ayıran ortak etmenin ideoloji olduğunu düşünür (Wood, 2011: 66). Bu ayrım esas olarak 'ideolojik' bir bölümeledir.

Poulantzas'ın düşüncesinde, birleşik işçi sınıfı temelinde yürütülmesi hedeflenen sosyalist stratejinin yerini, sınıfsal farklılıklara dayanan 'halk ittifakı' almış durumdadır. O'nun geliştirdiği "halk ittifakı" kavramının stratejisini oluşturan bu görüş işçi sınıfı partilerini farklı grup ve partilerle ittifak oluşturmasıyla sınırlandırmayıp, başka sınıfsal çıkarları da temsil eden örgütler olarak konumlandırır (Wood, 2011: 70). O'na göre, işçi sınıfı önderliğindeki halk ittifakı başlangıçta sınıflar arası bazı farklılıklara dayanabilir. Bu sınıflar arasındaki farklılıklar yürütülen mücadele süresince zamanla dönüşüme uğrayacaktır. Ancak, bu değişim halk ittifakını oluşturan sınıflara ödünler verilmesi yoluyla değil, özgül sınıf belirlenimleri ve onları etkileyen özgül yöneliş dikkate alınmak koşuluyla, kesintisiz mücadele sürecinde ve mücadelenin her uğrağında bu müttefikleri dönüşüme uğratabilecek hedeflerin saptanması yoluyla gerçekleşecektir (Wood, 2011: 70). Kısacası, işçi sınıfı partisi işçi sınıfının bütün çıkarlarını korumakla kalmayıp, aynı zamanda yeni küçük burjuvazinin sınıf çıkarlarını da korumalıdır.

Poulantzas'ın amacı devleti temel yapının tek yönlü belirlenimini esas alan ekonomik belirlenimden kurtarmak ve siyasete daha geniş bir alan açmaktır. Ancak, siyasal ve ideolojik uğraklar özelinde üstyapıyı işlevsel açıdan ayrıcalıklı hale getirmesi ve sınıfı üstyapı uğrağında yarattığı etkiler üzerinden tanımlaması post-Marksizm'in gelişiminde belirleyici olacaktır. Yukarıda yapılan açıklamalar dikkate alındığında beş (5) temel sonuca ulaşabiliriz. Birincisinde devlet ekonomik, siyasal ve ideolojik düzey ve kerelerin oluşturduğu bir ilişki şeklide kuramsallaştırıldı. Böylece, devlet, bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu (*cohesion*) sağlayan siyasal rolü çerçevesinde işlevsel hale getirildi. Bir sınıf aygıtı olarak devlet bu siyasal rolünü ekonomi karşısında görece özerk bir niteliğe bürünmüş olarak yerine getirmektedir. İkincisi, sınıf mücadelesi ekonomik alandan devlet (siyasal aygıt ve ideolojik aygıtlar) alanına taşınmış oldu. (c) Orta sınıf üretim araçları karşısındaki konumlanışı üzerinden değil, ideolojik alanda yarattığı etkiler üzerinden hareketle tanımlandı. (d) Kapitalizme özgü temel sınıflar arasındaki karşıtlık yerini 'iktidar bloku' ile sınıfsal farklılıklara dayanan 'halk ittifakı' arasındaki karşıtlığa bıraktı. (e) İşçi sınıfının partisi salt bir sınıf partisi olmaktan çıkartıp, yerini farklı sınıfların çıkarlarını koruyan bir partiye indirdi.

1960'ların sonunda, yoğunlaşan toplumsal başkaldırılar, yeni toplumsal, bireysel ve cinsel özgürlük istemleri şeklinde ortaya çıktılar. 1970'lerde bu iç içe geçmiş, çatışan düzenlemeler, on yılın sonunda ekonomik, toplumsal ve politik anlamda şiddetli bir bunalımı tetikleyerek dağılmaya başladı. 1980'lerin ekonomik yeniden yapılanması işçi sınıfı içinde derin bölünmeler meydana getirdi. Yerleşik mesleki, cinsel ve kültürel kimlikler, dayanışma ve ortak kimlik tanımlama kaynakları çözülmeye başladı. *Marxist Today* dergisi çevresini oluşturan yazarlar üretim alanında yaşanan değişimi ve bunun sınıf politikaları üzerindeki yansımalarını ifade etmek için kavramsallaştırdıkları *Yeni Zamanlar*'da sınıf karşıtı politikaların yanında kendilerini konumlandırıdılar.

5. Yeni Zamanlar ve Radikal Demokrasi Projesi

İkinci Dünya Savaş sonrası Britanya toplumunun temelinde iki önemli gelişme yatar. Birincisi, 1930'lar bunalımının, sanayinin kömür ve buhara dayalı 19. yüzyıldan kalma üretim yöntemlerinden elektrik, gaz ve petrole dayalı yeni teknolojilere geçişine yol açması. İkincisi, 1930'larda faşizme ve işsizliğe karşı savaşı boyunca zirveye ulaşan ekonomik, politik ve toplumsal mücadelelerin yükselmesi (Hall ve Jacques, 1989:31). Böylece, fabrikalarda 'seri üretim' yöntemleri devreye sokulmuş, işçi sınıfı ve savaşın beslediği toplumsal baskıyla birlikte geleceğe ilişkin özelemler ekonomik ve toplumsal programın işaret ettiği değişimle birlikte iktidara taşınmış oldu. Bu gelişmeler *Fordizm* olarak tanımlanır.

Fordizm karakteristik olarak ekonomi ve toplum yaşamının, sosyal demokrat devlet tarafından düzenlenmesi eşliğinde gelişti. Sosyal demokrat proje, devletin meşru olarak kolektif toplumsal çıkarların temsilcisi ve koruyucusu olarak davranabileceği varsayımına dayanıyordu (Leadbeater, 1985:126). Fordizm'in kitlesel üretim yöntemlerine geçen büyük imalat işletmeleri ekonomik gelişmenin, kapitalist kârlılığın ve birikimin önde gelen birimlerini oluşturmaya başladı (Hall & Jacques, 1989:32). Üretim sürecinde yaşanan değişimi dikkate alarak Fordizm'i dört (4) temel ilkeye dayandırarak açıklamak mümkün: (a) Ürünler standartlaşmıştır; (b) görevler aynı kaldığı koşullarda bazıları mekanize edilmiştir; (c) geriye kalan görevler bilimsel görevler ya da *Taylorizm*'e tabidir; (d) sabit tezgâhın yerini yürüyen bant almıştır (Murray, 1985: 47).

ABD ve İngiltere hükümetlerinin savaş sonrası ekonomik düzeni planlama amacı, iktisat politikalarını kuramsallaştırıcı eylemler için geniş bir gündem oluşturdu (Türel, 2017:143). *Keynesçi* politikalar bağlamında tam istihdam politikası kolektif pazarlıkla işçi hareketine gözle görülür bir güç kazandırdı. Bu değişim, aynı zamanda, şirketlerin büyüyen, korunan bir ulusal piyasadan yararlanabilecekleri anlamına da geliyordu. Büyük fabrikalardan piyasaya sevk edilen televizyonlar, buzdolapları, elektrikli süpürgeler ve otomobiller, savaş sonrası yıllarının bolluğunu yaratarak, tüketimi ve ev işini bambaşka bir biçime soktu. Emekle sermaye arasındaki ataerkil düzenleme, savaş sonrasında tekrar işlerlik kazandı. Savaştan hemen sonra kadınlar emek piyasasından dışlandılar ve bunu izleyen yıllarda yeni ve katı bir cinsel işbölümü bağlamında piyasaya yeniden girdiler; bu işbölümü içinde, erkeklerin durumu büyük oranda değişmeden kalırken kadınların yaşamları eskisinden daha fazla ücretli ve ücretsiz emek arasında bölündü. Kadınların savaş sonrası yeni kimliklerine bir yenisi daha eklendi. Kadınlar, tüketimin odağı haline geldiler. 'Anne' olarak üstlenilen rollere, çocuk yetiştirme konusundaki yeni popüler teoriler de içinde olmak üzere, ideolojik ve kültürel gelişmeler sonucu büyük ölçüde önem atfedildi (Hall ve Jacques, 1989:33). Toplum aynı zamanda baskıcı bir ırksal düzenlemeyle kendisini gösterdi. Bu düzenleme, emek piyasasına girmeye teşvik edilen göçmenler ve siyahiler, 1950'ler ve 1960'larda, işlerde, evlerde ve hizmetlerde yaygın bir renk gelişimiyle karşılaştılar (Hall ve Jacques, 1989:34).

Bu sistem esas olarak, Amerika'nın sanayileşmiş ekonomisiyle askeri gücüne, Soğuk Savaş'ın silah yarışına, Bretton Woods para sistemiyle düzenlenmiş uluslararası ekonomi ve Amerikan çokuluslu şirketlerinin Avrupa, Afrika, Latin Amerika ve Asya'ya yayılan yeni sömürgecilğine dayanıyordu (Hall ve Jacques 1989:35). Çeşitli yerlerde gelişen bağımsızlık mücadeleleri, Britanya İmparatorluğu'nun hızla dağılması ile yüz yüze gelince, imalat sanayisine zayıflığını gizleyen bir korunmalı piyasa sağlamış olan emperyalist mirasına elinden geldiğince sarılmaya başladı. Nükleer silahlarla dünya çapındaki rolünü modernize etme yoluna girişti. Bu, savaş

sonrası düzenin en güçlü çelişkilerinden birinin kaynağıydı (Hall ve Jacques, 1989:36).

17 Ekim 1973'te Arap-İsrail savaşının bir sonucu olarak petrol ihraç eden Arap ülkelerinin ABD'ye petrol ambargosu başlatması üzerine kapitalist sistemi oluşturan kilit ülkelerin (ABD, İngiltere, Japonya) ekonomilerini resesyona itti. Petrol fiyatları dört katı arttı (Mason, 2005:136). 1970'lerde bu iç içe geçmiş, çatışan düzenlemeler, on yılın sonunda ekonomik, toplumsal ve politik anlamda şiddetli bir bunalımı tetikleyerek dağılmaya başladılar. Zira bu, 1970'lerin bunalımıyla açığa çıkan uzun erimli bir zayıflığın yarattığı, yapısal bir bunalımdı (Hall ve Jacques, 1989:36). Birleşik Krallık içinde derinleşen bu çatışma bütün ileri ekonomilerin dengesini bozan uluslararası başkaldırılarla iç içe geçti. Amerikan hegemonyası, Vietnam yenilgisi ve Bretton Woods uluslararası ekonomik anlaşmalarının çöküşüyle büyük bir darbe aldı ((Hall ve Jacques, 1989:37). Kârların düştüğü, ücretlerin arttığı ve işçi mücadelesinin uyarıcı düzeylere ulaştığı bir ortamda sosyal yardım politikalarının daha fazla sürdürülmesini olanaksız hale getirdi (Mason, 2015: 137). Böylece, ayrıksı sınıf siyaseti hareketleri, savaş ve yeniden inşanın anıları ve bölgesel devletlerin egemenlikleriyle özdeşleşmiş ulusal sosyalist politika modelleri kargaşaya sürüklendi (Eley, 2008: 719). 1960'lar sonunda, yoğunlaşan toplumsal başkaldırılar, yeni toplumsal, bireysel ve cinsel özgürlük istemleri şeklinde ortaya çıktılar. Giderek dayatmacı hale gelen bir gençlik kültürü 1970'lerde saygın duyarlılıklara yönelik punk saldırısıyla zirvesine ulaştı. Kadınların özgürleşme hareketi, cinsel işbölümünün karşısına dikildi. Irksal düzenleme konusundaki çatışmalar arttı (Murray, 1985: 51). Çalışmanın özneteliği ve dağılışındaki değişimler, Fordizm döneminde üretimi ve çalışmayı birleştiren eğilimleri zayıflattı. 1980'lerin ekonomik yeniden yapılanması işçi sınıfı içinde derin bölünmeler meydana getirdi. Yerleşik mesleki, cinsel ve kültürel kimlikler, dayanışma ve ortak kimlik tanımlama kaynakları çözülmeye başladı. Beyaz ve mavi yakalı işçiler, vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki ayırım çizgileri daha temel bölünmelere yol açtı. Uzun dönemli işsiz olanlar çalışanlardan; yarı zamanlı (*part-time*) geçici işçiler tam gün çalışanlardan; yeni teknolojileri kullanmayı bilenler bilmeyenlerden; farklı bölgelerinde çalışan işçileri ülkenin diğer bölgelerinde çalışan işçilerinden ayırdı (Leadbeater, 1985: 130-1).

Yeni Zamanlar'ın merkezi sanayilerini enformasyon teknolojileri ve mikro-elektronığe dayalı üretim oluşturmaya başladı. İmalat sektöründeki iş daha küçük ama yetkin işyerlerinde esnek bir ekip çalışması etrafında dönecek şekilde örgütlendi. Hizmet sektörü, 1990'lar ekonomisinin çekirdeğinde yer alan kadınların yarı zamanlı (*part-time*) istihdamının mevcut yükselişine olanak vererek yeni iş alanlarının ana kaynağı olmaya başladı. Daha profesyonel, yüksek vasıflı teknisyen meslekleri yanında düşük vasıflı, düşük ücretli, düşük teknoloji kullanan meslekler ortaya çıktı. Ekonomi, büyük şirketlerle artan sayılarda yarı zamanlı işçi çalıştıran küçük yan kuruluşlar, tam istihdamla

uzun dönemli işsizler arasındaki ayrımla belirlenmeye başlandı (Hall ve Jacques, 1989:40). Bu gelişmeler ekonomide yapısal bir değişime yol açtı. Modern kapitalizmin sanayi ve ekonomik çekirdeğindeki bu kargaşa, savaş sonrası toplumsal düzenlemelerin yerini toplumsal parçalanma, bölünme ve kutuplaşmaya (1989:41) bıraktı. Yeni Zamanlar'da, ekonominin sanayi kalbi '*post-Fordizm*' şeklinde tanımlanan bir üretim sürecine dönüştü.

Post-Fordizm standartlaşmış ürünleri, sermaye yoğunlaşması, Taylorist iş örgütlenmesi ve disiplini ile birlikte seri üretim döneminden farklı, bütünüyle yeni bir devri anlatan daha geniş bir terimdir (Hall, 1983: 107). *Post-Fordizm* ile ortaya çıkan gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz. (a) Üretim yeni enformasyon tekniklerine kaymaktadır. (b) Emek sürecinin daha esnek uzmanlaşan ve âdemi merkezileşen bir biçim almasıyla ve bunun sonucunda, eski imalatçı temelin düşüşüyle oluşan bir değişim ve yeni doğan bilgisayar temelli yüksel teknoloji sanayileri ve bölgelerinde büyüme görülmektedir. (c) O zamana kadar evde el birliği temelinde götürülen işlev ve hizmetlerin yok olmaları ya da başkalarına yaptırılmaktadır. (d) Tüketimin, tercih ve ürün farklılaşması, pazarlama, perakende ve tasarım; yaşam tarzı, zevkler ve kültür sayesinde tüketicilerin hedeflenmesi şeklinde eğilimlerin öncü rolü vardır. (e) Vasıflı, erkek kol emeğine dayalı işçi sınıfının oranında bir düşüş yaşanırken, hizmet ve beyaz yakalılar sınıfında ters orantılı bir yükseliş görülmektedir (Hall, 1983: 107-8).

Post-Fordizm ile ortaya çıkan değişim bağlamında artık bir örgütsüzleşmeden bahsedilebilir. Bunun nedeni; (a) tek tek toplumların tutarlılıklarını, bütünlüklerini ve birliklerini zayıflatan ekonomik, toplumsal ve politik ilişkilerin 'küreselleşmesi' (Urry, 1995: 99). (b) Binlerce erkek işçinin çalıştığı imalatçı işletmelerdeki standartlaşmış ürünlerin seri üretimi kuşku götürmez bir biçimde geçmişe ait bir şey haline gelmesi (1995: 99). (c) Şirketler artık dünya çapında iş yapabileme, farklı ücret ve greve gitme oranlarının avantajlarından yararlanarak ülkelere girip çıkabilme, küresel bir strateji uyarınca işlemlerini alt birimlere bölebilmeye ve yeni bir işi kazanmak ya da elde tutabilmek için işçileri kendi aralarında rekabete zorlayabilme kapasitesi taşınması (Urry, 1995: 100). (d) İşverenler çok daha fazla hareketli ve yenileşmeci, işgücü ise giderek gerici bir görüntü sunmaktadır (Urry, 1995: 101). (e) Toplumsal yaşam, kültür ve politika artık pek toplumsal sınıflara göre örgütlenmesi (1995:101). (f) Kültür değişmesi (1995:102) şeklinde özetlenebilir.

Kolektif toplumsal özneler sınıf, ulus ya da etnik grup özneleri gibi parçalara ayrılmış ve 'çoğullaşmış' hale gelirken, birey-özne daha çok önem kazanmaktadır. Artık 'birey'i bir bütün olarak merkezileşmiş, kararlı ve tamamlanmış ego ya da özerk, rasyonel benlik anlamında kavrayamayız. 'Benlik', daha parçalı ve tamamlanmamış, içinde yaşadığımız farklı toplumsal dünyalarla ilişki içinde çoklu 'benlikler' ya da kimliklerden oluşan, tarihi olan

ve süreç içinde 'üretmiş' bir şey ' olarak kavranabilir. 'Özne' farklı söylemler ve pratikler tarafından farklı bir biçimde yerleştiriliyor konumlandırılıyor (Hall, 1995: 109). Brunt'a göre, 'kimlik politikası' belli dönemlerde, cinsellik, cins ayrımı ve etnik köken etrafında örgütlenen ve 'kişisel olan politiktir' sözünü günlük dile tercüme etmeye çalışan hareketler için bağlamsal bir kısaltma olarak gündeme gelmektedir (Brunt, 1982:143). O'na göre, kimlik politikasının başlangıç noktası temsil konusudur: Kimliklerimizin kültür yoluyla ve içinde nasıl temsil edildikleri ve belli kategorilere nasıl denk geldikleri; politik olarak bizi kim ve ne temsil eder, bizim adımıza nasıl konuşur ve davranır. Bu alanlar hem dünyayı nasıl 'anlamlandırdığımızı' hem de bu dünyadaki 'yerimizi' nasıl anladığımızı düşünmemize yardım eder (Brunt, 1982:145). O'na göre, kimliklerin nasıl çalıştıklarını yeterince kavranmadıkça, dünyayı değiştirmede etkin olunamaz (Brunt, 1982:146). Sivil toplum elbette, katıksız özgürlüğün ideal alanı değildir. Onun mikro-dünyalarında çok sayıda çatışma ve güç odakları ve dolayısıyla sömürü, baskı ve dışlama noktaları vardır. Günlük yaşamımızın pek çok yönü bu güç biçimleri içinde ve onların kesişim hattında yakalanmıştır. Burada sisteme direniş olmaması düşünülemez. Yeni antagonizma noktalarının, bunlar etrafında örgütlenmiş yeni toplumsal direniş hareketlerinin ortaya çıktığı görülmektedir (Hall, 1995:120).

Tüm bu gelişmelere rağmen örgütsüz sosyalist muhalefetin gelişmekte olduğu ileri sürülebilir. Bu muhalefet ekonomi ve toplumdaki doğan eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri düzeltmede devletin kullanılması olasılıkları üzerinde yeni bir değerlendirme arayışındadır. Bu çerçevede sınıf mücadelesinin modern toplumları sosyalist bir doğrultuda dönüştürmek için kendi içinde yeterli bir dinamik taşımadığı öngörülmektedir. Politikanın ve sivil toplumun önemli bir alana sahip olduğuna ve modern toplumlarda örgütsüzleşmeye yol açan birçok gelişmenin, toplumsal yaşam, kültür, boş zaman, sanat ve mimari, tüketim, çevrecilik, feminizm, etnik farklılık, yerel demokrasi gibi alanların çok daha karmaşık, farklılaşmış ve politik olarak da muhalif bir dizi mücadeleyi beslediği ve ürettiğine inanılmaktadır. *Marxist Today* dergisini oluşturan çevreye göre, örgütlü kapitalizmin bir ürünü olan sınıf mücadelesi bitmiştir. Artık sosyalist mücadele çeşitli alternatif örgütlenme temelleri, yeni toplumsal hareketler, araçsalcı bir kolektivizm, uluslararasılaşmış sınıfsız bir kültür, devlet karşıtı bir neo-liberalizm ve sermaye ile emek arasında aracı, güçlü bir hizmet sınıfının kurumsal ve kültürel kaynaklarının gelişmesi tarafından üretilmektedir (Urry, 1995:103).

Tarihsel dönüşüm süreçlerinde sınıf mücadelesinin belirleyici olduğu düşüncesi post-Fordizm'le birlikte öneminin azalıp, yeni toplumsal hareketlere cevap vermekte yetersiz kaldığı ölçüde meşruiyetini kaybetmeye başlamışsa da; esas olarak toplumsal hareketlerin incelenmesinde sınıfla olan ilişkinin tam anlamıyla koparılmasının kuramsal öncülüğünü Laclau ve Mouffe'un geliştirdiği söylem çözümlemesiyle ortaya çıkacaktır. Geleneksel

Marksist düşünceden farklı olarak politik ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkan çelişkiler ile sınıflar mücadelesi arasındaki ekonominin belirleyici etkisinden uzaklaşılması Laclau'yu üç önemli sonuca götürür.

Birincisi, sınıfların ideolojik ve politik düzeylerdeki varlığını bir indirgemeci süreç olarak değerlendirmek mümkün değildir. Eğer sınıflar ideolojik ve politik düzeylerde var iseler ve eğer ideolojik ve politik pratiğin içeriği sınıfların bu düzeydeki varoluş biçimi olmaktan çıkıyorlarsa, bu düzeylerde varlığı kavrayabilmenin yolu bir ideolojinin sınıfsal karakterini içeriğinin değil, biçiminin verdiğini söylemektir. Bir ideolojinin biçimi bu ideolojiyi oluşturucu adlandırmaların eklemleme ilkesine dayanır (Laclau, 1998:174). Dolayısıyla, bir ideolojik söylemin sınıf karakterini oluşturan temel unsur onun özgül eklemleme ilkesine dayanmasıdır. Sınıflar, ideolojik ve politik düzeylerde, bir indirgeme süreci değil, bir eklemleme süreci içinde var olurlar. İkincisi, egemen sınıf hegemonyasını iki şekilde gerçekleştirir: (a) sınıfsal olmayan çelişki ve adlandırmaları kendi sınıf ve söyleminde eklemleyerek; (b) ezilen sınıfların ideolojik ve politik söylemlerinin bir parçasını oluşturan içeriklerini özümseyerek (Laclau, 1998: 176). Üçüncüsü, eğer sınıflar bir “üretim tarzı”nın *antagonistik* kutupları olarak tanımlanıyorsa, ve eğer üretim düzeyi ile politik ve siyasal üstyapılar düzeyi arasındaki ilişki indirgeme değil de, eklemleme biçiminde kavranmak zorundaysa, o halde sınıflar ile *ampirik* olarak gözlemlenen gruplar çakışmak zorunda değildir. Bireyler, tamamı sınıfsal çelişkilerden ibaret olmayan bir çelişkiler birikiminin taşıyıcıları ve kesişme (Laclau, 1998: 177) noktalarıdır.

Laclau'nun bu kuramsal çözümlerinden çıkarılabilecek olası sonuçlar şöyle özetlenebilir: (a) Her ne kadar bu çelişkiler birikiminde sınıfsal çelişkilerin önceliği varsa da ve diğer çelişkiler sınıfsal söylemlere eklemleme olarak bulunuyorlarsa da, bu diğer çelişkileri eklemleyen sınıfın zorunlu olarak bireyin ait olduğu sınıf olacağı sonucu çıkarılmaz. (b) Eğer sınıflar kendilerini sınıf olarak üretim ilişkileri düzeyinde oluşturuyorlarsa, ve eğer her söylemin eklemleyici ilkesi daima sınıfsal bir ilke ise, toplumdaki üretim ilişkilerinde yer almayan kesimlerin kendilerine ait bir eklemleyici ilkeye sahip olamayacakları ve ideolojilerinin birleştirilmesinin diğer sınıflara bağlı olacaktır. (c) Bir sınıfın hegemonyası, sınıfsal olmayan adlandırmaları kendi söyleminde eklemlemesinden oluşuyorsa ve sınıflar yalnızca ideolojik ve siyasal düzeyde eklemleyici ilkeler olarak var oluyorsa, bir sınıf bu düzeylerde ancak kendi hegemonyası için mücadele ettiği ölçüde var olur (Laclau, 1998: 178).

Laclau, bir siyasi hareketin veya ideolojinin sınıf aidiyetini değerlendirirken, onu oluşturan adlandırmalardan (*interpellation*) bazılarının sınıfsal olmadığını ileri sürer (1998: 178). Bu çerçevede Laclau, sınıfsal olmayan adlandırmalardan hareketle ‘popülizm’ kavramının kullanımına işlerlik kazandırır. Laclau, popülizm teriminin çeşitli kullanımını esas alarak ortak

bir anlam özü olup olmadığını araştırır. O'na göre, *popülizm* teriminin tüm olası kullanımlarının tamamında ortak bir örneğe temeline başvurulduğunu düşünür ki, bu da “halk”tır (Laclau, 1998: 179). Her durumda halka başvurma ‘popülizm’de merkezi bir yer teşkil eder.

Laclau'ya göre, halk, somut toplumsal formasyon düzeyindeki hakim çelişkinin iki kutbundan birini oluşturur. (1) Halk/iktidar bloku çelişkisi üretim ilişkilerine değil, toplumsal formasyonu oluşturan politik ve ideolojik egemenlik ilişkileri karmaşasına bağlı olan bir antagonizmadır. (2) Üretim tarzı düzeyindeki hakim çelişki özgül sınıf mücadelesi alanını oluşturuyorsa, somut toplumsal formasyon düzeyindeki hakim çelişki de popüler demokratik mücadele alanını oluşturur. (3) Sınıf mücadelesinin popüler demokratik mücadele üstünde önceliği olduğundan, popüler demokratik mücadele ancak sınıfsal tasarımlara eklenmiş olarak var olurlar. Buna karşılık politik ve ideolojik sınıf mücadelesi sınıfsal olmayan adlandırma ve çelişkilerden oluşan bir düzlemde yapıldığından, bu mücadele ancak sınıfsal olmayan adlandırma ve çelişkilerin antagonistik eklemelerinden oluşabilir (Laclau, 1998: 180). Popüler gelenekler bir sınıf çelişkisinden farklı olarak Halk/iktidar bloku çelişkisini ifade eden adlandırmalar bütününe meydana getirir. Bu, iki önemli noktayı açıklamamıza imkân sağlar. Birincisi, “popüler gelenekler” baskıya, yani, devletin hakiki biçimine karşı direnişin ideolojik billurlaşmasını temsil ettiği ölçüde, sınıfsal ideolojilerden daha uzun ömürlü olacak ve daha kalıcı bir yapısal başvuru çerçevesi meydana getirecektir. Fakat ikinci olarak ise, popüler gelenekler, tutarlı ve örgütlü bir söylem meydana getirmeyip, sadece sınıfsal söylemlerle eklenmiş olarak var olan öğelerdir. Bu, en aykırı siyasal hareketlerin niçin aynı ideolojik simgelere başvurduğunu açıklar (Wood, 2011:181).

Laclau, siyasal ve ideolojik düzeylerde yürütülen mücadeleyi ekonomik düzey karşısında ayrıcalıklı hale getirerek, ekonomizme karşı Marksist düşünce içinde alternatif bir teorik çerçevenin temelini oluşturabileceğini düşünmüştür. Dolayısıyla, Laclau bu ilk çalışmasında (*İdeoloji ve Politika*) sınıf mücadelesinden tam olarak koptuğunu söylemek mümkün değil. Bir toplumsal kategori olarak sınıf, hegemonyanın inşasında ‘belirleyici’ bir rol üstlenerek değil, “eklemleyici ilke” olarak üstlendiği rol ile öne çıkmaktadır. Ne var ki, Laclau'nun kuramsal düzeydeki bu çözümlenmeleri somutla olan bağını kurmakta başarısız olduğu için kendi içinde tutarlı bir bütün oluşturmaktan oldukça uzaktır. O'nun düşüncesinin tutarsızlığını kavramak için kuramsal çözümlenmesinin öncül dayanağını oluşturduğu Althusser'in bilgi teorisinin anlaşılması gerekir.

Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine* adlı çalışmasında toplumsal formasyonu çeşitli üretim tarzlarının eklenildiği somut düzeydeki bir oluşum olarak ele alır. Bu çeşitli üretim tarzlarından biri analiz edildiğinde zorunlu olarak bir soyutlama yapılmaktadır (2005:42,52). O'nun toplumsal formasyon

düzeydeki ‘somut’ çözümlemesi ile üretim tarzı düzeyindeki ‘soyut’ çözümlemesi kuramsal açıdan özgün bir katkı sağlamaz. Marx’ın çalışmalarında mevcut olan bilgi tekrarlanmıştır. Ancak, Althusser’in iki farklı soyutlama düzeyini ele alış biçimi Marx ile arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Althusser’in kuramsal çözümlemelerinin temel dayanağını bilgi üretim sürecinde kullandığı yöntemi meydana getirir. Yöntembilimsel düzeyde ‘Genellemeler I’, ‘Genellemeler II’, ‘Genellemeler III’, şeklinde ifade edilen ve aralarında kurulan ilişkilere dayalı olarak geliştirilen bilgi üretim süreci Althusser’in kuramsal çözümlemelerinin temel dayanak noktasını oluşturur (Althusser, 2002:199-269) O’nun bu yönetime bağlı kalarak geliştirdiği toplum çözümlemesinin yetersiz kalmasının temel nedeni somut ile olan ilişkisinin kurulamamış olmasıdır.

Althusser’in toplumsal formasyon düzeyindeki çözümlemeleri ile üretim tarzı düzeyindeki çözümlemeleri birbiriyle ilişkilendirme çabası başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Şöyle ki, gerçek olgu veya pratik hem düşünce sürecine girmeden önce (düşünce gerçeğini oluşturmuş olan ve buna karşılık somut bilgiyi, Genellemeler III’ü üretecek kavramlar olan Genellemeler II’in üzerinde işlem geçireceği Genellemeler I’den önce) hem de deneyime ve teorinin olgular karşısındaki ve teorinin pratik karşısındaki yeterliliği sorusunun ortaya çıktığı Genellemeler III’den, yani düşünce sürecinin tamamlanmasından sonra vardır (Laclau, 1990:114-116; Poulantzas, 1976:65-66). Farklı bir ifadeyle somut olgular, Genellemelerin çeşitli aşamalarıyla anlatılan teorik üretim sürecinden önce de, sonra da mevcuttur. Sürecin sonuna gelindiğinde somut bilgi –somut bilgi üretildiğinde- hem deneyimlenmesini yapmak ve pratiğe uygunluğunu ölçmek gerekir. Ancak, Althusser, teorik çalışmayı pratikten koparmakta ve üretilen teorinin doğruluğunu sınaama işlemini yine teorinin kendi içinde gerçekleştirmektedir.

Laclau’un “üretim tarzı” ile “toplumsal formasyon” ayrımının kuramsal arka planını, yukarıda ifade edildiği üzere Althusser’in geliştirdiği “düşüncedeki somut” ile “gerçek somut” arasındaki ikilik oluşturur (Laclau, 1990:115-1160). Dolayısıyla, Laclau, üretim tarzı düzeyinde belirlenen sınıfları, politik ve ideolojik mücadele söz konusu olduğunda, sınıfsal belirlenimlerden ayrı olarak, halk/iktidar bloku çelişkisi çerçevesinde ele alır. Ne var ki, üretim tarzı düzeyinin belirlediği sınıflar mücadelesi soyut düzeydeki bir kuramsal çözümlmeye uygun düştüğünden, formasyon düzeyindeki siyasal ve ideolojik mücadele ile ilişkilendirme çabasının somut düzeyde bir karşılığı yoktur. Zira, üretim tarzı düzeyinde belirlenen sınıf mücadelesinin gerçekliği sadece soyut düzeyde kavrandığından somutla kurulmaya çalışılan ilişki betimleyici kalmaktadır. Laclau, metodolojik açıdan farklı gerçeklik düzeylerine uygun düşen soyut ve somut arasındaki ilişkinin neden olduğu gerilimin farkındadır. Dolayısıyla, sınıfsal belirlenim ile siyasal ve ideolojik mücadele arasındaki kopukluğu, Laclau ve Mouffee tarafından yazılan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* adlı çalışmasında toplumsal mücadelenin

ağırlık merkezini siyasal ve ideolojik alanda yoğunlaştırdığı ölçüde, sınıf mücadelesinin ve sınıf sömürsünün önemi yadsınacaktır.

Mouffe ve Laclau'nun yorumunda ifade bulduğu haliyle sosyalist politika ile işçi sınıfı arasında Marx'ın kurduğu ilişki esas olarak bir tek önermeye dayanır. Buna göre, Marksizm, işçi sınıfının birliğinin ve sosyalist dürtüsünün, ideoloji ve politika “alanları”ndan hiçbir dış müdahale olmaksızın, kapitalist gelişmenin basit bir sonucu, yani üretici güçlerin nötr ve doğal gelişmesinin bir sonucu olduğu (Wood, 2011: 91) şeklinde yorumlanır. O'nlara göre, klasik Marksizm, kapitalist üretimin ekonomik gerçekleri ile birleşik bir sosyalist güç olarak işçi sınıfının oluşumu arasında birtakım araçlar bulunması gereğini kabul ettiği ölçüde, kendi varlığını etkisiz kılmış olur. Zira, tarihsel olarak parçalanmış olan ve sınıf çıkarlarından başka birçok tarihsel çıkara tabi bulunan bir işçi sınıfına “nesnel çıkarlar” atfetmenin hiçbir haklı gerekçesi olamaz. Böylece, Mouffe ve Laclau, sınıf mücadelesiyle olan bağı koparıp, önceki çalışmasındaki kuramsal tutarsızlığını gidermiş görünür. Mouffe ve Laclau, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru* adlı çalışmasının Marksizm üzerine yazılmış diğer çalışmalarla arasındaki farklılığını şu ifadelerle ortaya koyar: “Sınıf (...) ile uğraşmaktansa, bunların söylemsel olarak işleyebilirliğini sağlayan ön koşulları yeniden etkinleştirmeye çalıştık ve bu koşulların çağdaş kapitalizmde sürekliliğe sahip olup olmadığını sorduk. Bu alıştırmamızın sonucunda, (...) Marksist teoriler alanının, aslında muğlaklıklar ve çeşitliliklerle dolu olduğunun farkına vardık” (Laclau ve Mouffe, 2008:9). Bu ifadenin anlamı Marksizm'in temel argümanlarının çağdaş kapitalizmde bir sürekliliğe sahip olmadığıdır. O'nlara göre, Marksist kategorilerin günümüzde ne ölçüde geçerli olduklarını anlamak bir evrensel sınıfın ontolojik olarak ayrıcalıklı konumuna dayanan her türlü epistemolojik imtiyazdan vazgeçildiği takdirde mümkün olacaktır (Laclau ve Mouffe, 2008: 29).

Karl Korsch, *Marksizm ve Felsefe* adlı eserinde Marksizm'in yaşadığı krizin aşılabilmesinin yolu olarak Marksizm'in bütünlüğünü yeniden kurmayı (1991:129) önerir. Bütünlüğün yeniden kurulmasının yolu diyalektik bakış açısının yeniden ele alınmasıdır (1991:54). Ancak, bu şekilde, Marksizm, dogmatizmden kurtulabilir. Marksizm'in dogmatikleşmesinin nedeni indirgemecilik'tir. Marksist kuramın bilime indirgenmesinden söz etmek Marksizm'in ekonomizme indirgenmesinden söz etmek demektir (Gülenç, 2010:147). O'na göre, yapılması gereken eski teorinin devrimci niteliğinin korunarak yorumlanması ve yeni tarihsel koşullar çerçevesinde geliştirilerek sürdürülmesidir (Korsch, 1991: 107). O'nun eleştirisinin özünde temel yapı ile üstyapı arasındaki ilişkinin yeniden ele alınması arayışı yatmaktadır.

Laclau ve Mouffe'un post-Marksist siyaset anlayışının inşasında çıkış noktası olarak belirledikleri kavram da hegemonyadır. Fakat, O'nlara

hegemonya kavramsallaştırması Gramsci'nin yaklaşımından oldukça farklı bir politik zemine dayanır. Hegemonya kavramının Gramsci'nin düşünsel bütünlüğü içindeki kullanımına baktığımızda bir toplumsal formasyonu oluşturan çeşitli bileşenlerin 'rıza'ya dayalı bir şekilde sürekliliğini sağlaması açısından belirleyici bir öneme sahip olduğu görülecektir. Bu çerçevede bir toplumsal denetim biçimi olarak hegemonya, egemen sınıfların bağımlı sınıflar üzerindeki 'rıza'ya dayalı iktidarını sürdürme kapasitesi olarak tanımlanır. Bu anlamda hegemonya politik bir niteliğe sahiptir (Buci-Glucksmann, 2012: 123). Gramsci'nin siyasal örgütlenme ve eylem teorisinin yenilikçi tözünü sağlayan şey, işçi sınıfı öncülüğünde toplumun diğer sömürülen kesimleriyle birlikte kurulması amaçlanan sınıf ittifakının dayandığı hegemonya kavramının önceki dar kullanımından farklı olarak, yeni bir tarihsel bloku oluşturan çeşitli bileşenleri ve onun sürekliliğini sağlayan temel dinamikleri tanımlayacak şekilde kapsamının daha da genişlemiş olmasıdır. Hegemonya kavramının bu genişleyen içeriği çerçevesinde değerlendirildiğinde, (a) sınıfsal bir tabana dayanması; (b) entelektüel bir örgütlenme olması; (c) toplumsal tabanda bağlaşıklık gruplara ve hegemonik bir sistem içerisindeki güç ilişkilerinin çözümlenmesine dayanması biçiminde özetlenebilir. Gramsci'nin stratejik düşüncesinde ise sivil toplum ön plana çıkar ve politik toplum karşısında üstün gelir (Portelli, 1982: 71-73). Hegemonik mücadele, Gramsci'nin politik olarak nitelediği tek eylem biçimidir (Sassoon, 2012: 116). Bir sınıfın birlik olarak çıkarlarını temsil etmek amacıyla salt parlamentoya katılması gerçek anlamda politik eylem değildir (Gramsci, 1971: 181-182). Politik mücadelenin hegemonik bir nitelik kazanması gerekir, bu da toplumun çeşitli kesimleriyle varılacak uzlaşılarda mümkün olabilir. Gramsci, sınıftan ayrı, belirsiz bir politik özneyi inşa etme fikrine hiç bir zaman yönelmemiştir. Farklı bir ifadeyle, Gramsci, hegemonya kavramını sınıfsal bağlamda ele almakta ve hegemonik öznenen bahsederken sınıfa vurgu yapmaktadır (Kaygalak, 2001:39).

Laclau ve Mouffe'un yeni sosyalist strateji tasarımı, içsel özcü bir mantığın üstünde yükselerek şekillenen sosyalist bir hareketin var olamayacağı yönündedir. Yeni stratejide hegomonik süreçlerin içinde öne çıkabilecek ve bu yolla süreçleri belirleyebilecek sınıf eksenli bir siyaset anlayışı artık yer almayacaktır (Gülenç, 2010: 154). Hegemonik eklemlenme mantığının anlaşılması için Laclau ve Mouffe'un istikrarsızlık ya da sabit olmayış mantığının kavranması gerekir. Bu çerçevede özcülükten kurtulmak bir başlangıçtır. Özcülükten kurtulmak için üretim ilişkileri ile politik failerin kimlikleri arasındaki bağlantının koparılması yetmez, aynı zamanda politik failerin de sorgulanması gerekir (Savran, 1990:74). Farklı bir ifadeyle önceden varsayılan bir bütün içindeki sabit öğelerin birbirinden ayırmak yetmez, parçalamak gerekir. Laclau ve

Mouffe, hegemonyanın ortaya çıktığı alanı genel olarak eklemleyici³ pratikler alanı olarak belirlemektedir (Laclau ve Mouffe, 2008:214). Bu alan 'öğeler'⁴in 'momentler'⁵ halinde billürleşmediği bir alandır. Eklemlemeyle oluşan bütün ise söylem'dir. Söylemsel bütünüün özelliği sınırları önceden belirlenmemiş açık uçlu tamamlanmamış oluşumdur (Savran, 2004:75). Sınıflar da dahil olmak üzere bütün toplumsal hareketler söylemsel olarak harekete geçirilir. Bu hareketin başarılı ya da başarısızlığa uğraması olumsal (*contingent*) bir şeydir; direniş ya da başkaldırının yol açtığı toplumsal değişim başka bir şeye indirgenemez (Therborn, 2010: 175). Böylece, hem dilbilimsel hem de dilbilim dışı unsurları kapsadığı farz edilen dillendirme faaliyetlerinin yapılandırılmış bir bütünlüğü olarak tanımlanan söylem, ideolojinin yerini (Rehmann, 2015: 198) almış olur. Momentlerin billürleşmemesi bir anlamda her momentin anlamının kesin bir sabitliğinin olmadığını ifadesidir. Dolayısıyla, sistem sürekli akmakta; kesin belirlemeler yapılamamakta; açık uçluluk süreci belirlemektedir. Zaten her momentin anlamının kesinlikle sabit olduğu, kapalı bir ilişkisel kimlikler sisteminde hegemonik bir pratiğe yer yoktur (Laclau ve Mouffe, 2008:214). Hegemonik pratiğin olduğu yerde muğlaklık var demektir. Kapalı olmama durumu da sabitsizliğin göstergesidir. Sabitsizlik, post-Marksistlere göre bütün toplumsal kimliklerin temel koşuludur.

Laclau ve Mouffe'a göre,, hegemonize edilen görev ile onun 'doğal' faili olduğu varsayılan sınıf arasındaki çözülmez bağdan kaynaklanan "sabitlik"ten bahsedilemez. Sabitlik sabitsizliğe dönüştürülmüş, bu yolla hegemonya kavramının içine işlemiş ve bu kavramın radikal bir şekilde politik ve teorik potansiyellerinin anlaşılmasını engellemiş olan "epistemolojik engeller" ve bu engellerin üzerinde yükseldiği sınıf eksenli özcu ontolojik siyasal perspektif yıkılmıştır. Artık hegemonya kavramı bu kavrama sığmayan bir oyunun adı olmuştur (Laclau ve Mouffe, 2008:293) Laclau ve Mouffe'a göre, eğer kimlikler tamamen ilişkisel ve bu ilişkiler ağı da açık uçluyorsa, bu durum başka bir ikilikten de artık söz edemeyeceğimizi göstermektedir. Söz konusu ikilik 'zorunluluk' ve "olumsallık" ikiliğidir. Zorunluluk ilişkisi belirli bir sabitliği varsaymakta ve bu kavram geleneksel bakış açısında her zaman kendisinin karşıtı olan olumsuzlukla birlikte düşünülmektedir. Bu düşünceye, karşıt kavramlar arasındaki mevcut ikiliğin sabitlilik-sabitsizlik ilişkisi üzerinden tariflenmesi eşlik etmektedir. Ne var ki, hegemonik pratiklerin olanaklı olabilmesinin koşulu sabitsizlik'tir. Bu sabitsizlik ve ilişkisellik tespiti üzerinden hegemonik ilişkiler artık ne salt

³ Eklemleme, eklemleyici pratiğin bir sonucu olarak öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratiğin genel adıdır (Laclau & Mouffe, 2008:169).

⁴ Öğeler, söylemsel olarak eklemlememiş farklılıklardır (Laclau & Mouffe 2008:169).

⁵ Momentler, eklemleyici pratikten doğan yapılaşmış bir bütün olan söylem içinde eklemlemiş durumda görünürken ortaya çıkan farklılık konumlandırır (Laclau & Mouffe, 2008:169).

zorunlulukla ne de katıksız bir olumsuzlukla (Laclau ve Mouffe, 2008:146) açıklanabilir.

Mouffe ve Laclau'un bu değerlendirmelerinden hareketle üç (3) sonucu ulaşabiliriz. Birincisi, sınıfın, tarihin itici gücü olduğu yönündeki geleneksel Marksist söylem artık geçerli değildir. İşçiler, artık anti-kapitalist siyaset hattının ve örgütlenmesinin 'ayrıcalıklı özneleri' değillerdir. İşçi sınıfının talepleri ancak eşit bir zeminde, sosyalist 'kolektif irade'ye eklenilebilirse işçi sınıfı hareketinin başarı olanağı vardır (2008:147). Toplumsal hareketler arasında artık bir öncelik sonralık ilişkisi belirlemek ve hiyerarşik dizilişte ontolojik bir öncelik sunmak doğru bir siyaset anlayışı değildir. Çoğulculuk, toplumsalı, kapalı bir bütün olarak değil radikal heterojenlik bağlantıları içinde anlama çabasıdır. Bu heterojenlik mücadele alanlarının çok farklı kimliklerin birlikteliklerinden oluştuğunu da göstermektedir. Yeni toplumsal hareketler (ekolojik hareketler, eşcinseller, feministler, insan hakları savunucuların, öğrenci hareketleri, anti-otoriter hareketler, kimi etnik hareketler vb.) çoğu zaman algılandığı gibi işçi sınıfının yedek unsurları değildir. Yeni sosyalist stratejide hiçbir toplumsal mücadele dinamiğinin ayrıcalıklı bir konumu yoktur. Tüm hareketler devrimci "kolektif irade"ye bağlıdır (Laclau ve Mouffe, 2008:147-8). Üçüncüsü özne konumları arasındaki ilişkinin kavranış biçimiyle ilişkilidir. Yapılan analiz bu ilişkiyle kurulmuş bütünlükleri dağıtmaya yöneliktir (Laclau ve Mouffe, 2008:148).

Radikal Demokratik okulun iddiasına göre, kapitalist düzen giderek yaşamın her alanını metalaştırıp, iktisadi olanla sınırlı olmayan yeni toplumsal talepler ve siyasi kimlikler yarattıkça, toplumsal değişimin öznesini sınıfla sınırlayan Klasik Marksist kuramın üstyapı uğrağına ilişkin sorunlara yanıt vermede yetersiz kalması noktasında bir meşruiyet krizini ortaya çıkardı. Radikal Demokratik proje, Marksizm'in siyasi krizinin aşılabilmesi için ekonomik indirgemeciliğin ve sınıf özcülüğünün tamamen terkedilmesinin gerekli olduğunu ileri sürer (Madran, Özselçuk ve Erçel, 2013:120). Radikal Demokratik Proje yekpare bir siyasi özne anlayışının yerine hegemonik mücadeleler içinde inşa edilen, açık uçlu bir toplum modelini ve çoğul kimliklerin eklenmesiyle kurgulanan bir toplumsal özne anlayışına dayanır. Bu eleştirilere göre Radikal Demokratik kuram kimliklerin ve siyasi ittifakların söylem zemininde siyasi mücadeleler içinde kurulduğunu savlayarak, Marksist sınıf siyasetinin olmazsa olmaz koşulu varsayılan ekonomi merkezli (ve dolayısıyla da "maddeci") bir bilginlik ve varlıkbilim anlayışını da reddetmiş oluyor (Madran, Özselçuk ve Erçel, 2013: 120-21).

Radikal Demokratik Proje bir yandan toplumsalın söylem zemininde siyasi olarak inşa olduğunu iddia ederken, diğer taraftan bu mantığı ekonomi bağlamında uygulamaktan kaçınıyor (Madran, Özselçuk ve Erçel,

2013:122). Proletaryanın biricik tarihsel Özne olarak ekonomik sınıf mücadelesine ayrıcalık tanıyan "özcü" Marksizm'den post-Modernizmin indirgenemez mücadeleler çoğulluğuna geçişe ilişkin bu standart ifadesi kapitalizmi tek model olarak kabul etmeyi ve var olan kapitalist liberal rejimin üstesinden gelmeye yönelik her türlü gerçek çabadan vazgeçme şeklinde bir teslimiyet anlamına gelmektedir (Žižek, 2015: 101-2). Böylece, Radikal Demokratik Proje ekonomiyi kendi felsefi duruşlarına rağmen hâlâ bir gereklilik alanı, siyaset-dışı bir "şey" olarak kavramsallaştırmış olur. Kapitalizm bu tahlilde klasik Marksist çözümlerden fazlasıyla tanışık olduğumuz çehresiyle, sermaye birikimi, kâr ençoklaması, metalaşma gibi kendinden menkul, siyaset-dışı işleyen bir dizi iktisadi mantık olarak karşımıza çıkar (Madran, Özselçuk ve Erçel, 2013:122-23). Bu tasarımın, toplumsal mücadelenin öncü bir gücünün olmaması/belirlenmemesi gerektiği iddia edildiğinden işçi sınıfının Marksist kuramdaki belirgin rolü yeni sosyalist stratejide artık yer almamaktadır. İşçi sınıfının öncülüğü olmaksızın sosyalizmin nasıl gerçekleşeceği sorusuna post-Marksist düşünürlerce verilen yanıtlar oldukça belirsizdir.

Laclau ve Mouffe'un post-Marksist söyleminin temel zaafı, söylemin, "çelişki" yerine "farklılık" (veya çeşitlilik) kavramına dayanmasıdır. Bu noktadan sonra geriye kalan tek soru çoğalan kimliklerin nasıl ekleneneceği sorusudur. Bu soru özgürleşimin öznesiz bir biçimde söylemsel olarak gerçekleşeceği inancının farklı bir ifadesi olarak okunabilir. Norman Geras, düşünürlerin bu çabasını söylemci idealizm başlığı altına yerleştirmektedir. O'na göre her şeyin söylemsel karakterli olduğunu kabullenmek, bir anlamda söylemsel idealizmin en tipik biçimlerinden birine yakalanmaktır. Geras'a göre bu tartışmalarda es geçilen en önemli nokta söylemselliğin kendisinin nereden kaynaklandığı problemidir (aktaran, Gülenç, 2010).

1970'li yılların başı itibariyle refah devleti bütün sanayileşmiş batılı kapitalist ülkelerde ortadan kaldırıldı. Bu gelişmeler, iktidara muhafazakâr ya da sosyal demokrat partilerin gelmesinden bağımsız bir şekilde gerçekleşti. M. Postone'a göre, bu türden genel gelişmeler olumsal siyasal kararlar üzerinde açıklanamazlar; bunlar genel yapısal sınırlılıkların ve zorunlulukların varlığını güçlü biçimde görünür (Postone, 2017:78). Tarihi, post-Yapısalcı gibi olumsallık üzerinden anlamaya kalkışan görüşlerin kapitalist toplumun tarihi ile *amprik* açıdan uyumlu olmadığı görülmektedir (2017:79). Žižek de benzer bir şekilde üretim alanında ortaya çıkan değişim ile düşünce evreninde beliren değişimin kapitalizmin küresel ölçekteki değişiminden ayrı olarak ele alnamayacağını şöyle vurguluyor: "...Özcü Marksizm'den post modern olumsal (Laclau) siyasete geçiş ya da cinsel özcülükten olumsal toplumsal cinsiyet oluşumuna (Butler) geçiş ya da metafizikçilikten ironiste geçiş (Richard Rorty) epistemolojik ilerleme değil, kapitalist toplumun kendi doğasındaki küresel değişimin bir parçasıdır" (Žižek, 2015:120-121). Eagleton bu durumu şöyle ifade ediyor: "...söylem, siyaset ve çıkarlara

ilişkin her şey hakkında konuşuyor ama kendi olanaklılığının tarihsel temellerine gelindiğinde susar” (2011:303).

Tarihsel dönüşüm süreçlerinde öznenin bilinçli etkinliğinin eğleyici rolünün, içkin bir zorunluluk tarafından önemsizleştirilmesi kaçınılmaz bir şekilde tarihin, özgürlüksüzlük biçiminde yorumlanmasına neden olacağı açıktır. Ancak, Marx’ın modern dünyadaki tarihsel dinamiklerin ve yapısal değişimlerin temelinde yatan zorunluluklar ve sınırlılıklardan hareketle kapitalizme yönelik yaptığı eleştirilerin, tarihin bu özgürlüksüzlük biçimini de hedef aldığı gerçeği gözden kaçmamalıdır.

Lenin’in, düz çizgisel (*Lineer*) tarih anlayışı temelinde II. Enternasyonalin reformizmine ve bu düşüncenin bir türevi olarak ekonomik determinizmini reddedip devrimci iradenin (*volontarizm*) önemine vurgu yaparak politikanın özerkliğini öne çıkarması; Rus köylüsünün (*Mujik*) kendine özgü eşitlikçi yapısından hareketle kapitalist aşamanın yaşanmadan komünizme geçilebileceği düşüncesine karşı hâkim üretim tarzı olarak kapitalizmin yaygın üretim tarzı olarak feodalizmin yerini almaya başladığını ampirik verilerle göstermeye çalışması; burjuvazinin yeteri kadar gelişmediği toplumlarda demokratik görevlerin işçi sınıfının öncülüğünde başta köylülük olmak üzere toplumun diğer ezilen katmanlarıyla birlikte kurulacak bir iktidar aracılığıyla yerine getirileceğini ileri sürmesi; sosyalist devrimlerin Marx’ın düşüncelerini geliştirdiği kapitalizmin rekabetçi aşamasından farklı olarak tekelci aşamada üretim ilişkilerinin belli bir gelişmişlik düzeyine ulaştığı şu ya da bu Batılı kapitalist ülkelerde gerçekleşmeyip, emperyalist zinciri oluşturan en zayıf halkaların kopmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürüp, devrimlerin Doğuya kaydığını söylemesi, öznenin bilinçli etkinliğinin içkin bir zorunluluk tarafından önemsizleştirilen tarih anlayışını temelden reddeden somut örnekler arasındadır.

Marx’ın eleştirel kuramı, içkin bir zorunluğun tarihi özgürlükten yoksun bırakmasını olumsuzlaştıra odaklanarak reddetmek yerine, bu özgürlüksüzlüğün temelini, onun üstesinden gelme yollarını ve imkânlarını ortaya çıkarmayı amaçlar.

Wood’un yaptığı Laclau eleştirisinde, işçilerin yaşam durumlarının ve deneyimlerinin belirlenmesinde, kapitalist sömürü koşullarının, onların yaşamını etkileyen başka koşullardan ve rastlantılardan daha önemli olmadıkları anlamına geldiğini ve kapitalist sömürünün işçiler üzerindeki etkisinin, doğrudan sömürüye hedef olmayan başka insanlar üzerindeki etkisinden daha fazla olmadığı (2011: 93) sonucuna ulaşır. Bu görüş şunları da ima etmektedir: Kapitalistler, işçilerin sömürülmesinden hiçbir esaslı yarar elde etmezler; işçiler, kapitalistler tarafından sömürülmekten dolayı hiçbir esaslı zarara uğramazlar; işçiler, sömürünün sona erdirilmesinden hiçbir esaslı yarar sağlamazlar; sömürülüyor olma koşulu, sınıfsal

sömürünün sona erdirilmesinden doğacak 'çıkâr'ı beraberinde getirmez; sermaye ile emek arasındaki ilişkiler, toplumsal ve siyasal iktidarın tüm yapısı açısından hiçbir sonuç doğurmaz; sermaye ile emek arasındaki çıkâr çelişkisi yalnızca dışarıdan bakanların gözünde (Wood, 2011: 93) bir anlam ifade eder.

Wood'a göre, Laclau, yapısalcılıktan post-Yapısalcılığa uzanan, rotayı izlemiştir; ama toplumsal gerçekliği, post-Yapısalcı bir tutumla, söylem içinde eritmiştir. Pratikte bunun anlamı şudur: Yalın, mutlak, mekanik, doğrusal ve çelişkisiz bir belirlenme yoksa hiçbir kesinlik, hiçbir ilişki, hiçbir nedensellik de yoktur. Hiçbir tarihsel koşul, bağlantı, sınır, olanak yoktur. Yalnızca keyfi bitişmeler, 'konjonktürler' ve rastlantılar vardır. Gerçekliğin ayrı ayrı ve birbirinden soyutlanmış parçalarını bir arada tutan bir şey varsa, bu, sadece söylemin mantığıdır (Wood, 2011: 94).

6. Çokluk ve Agonistik Siyaset

Yukarıda ifade edilen bu kuramsal tartışmaların eksenini oluşturan hakın yönelim klasik Marksist düşüncenin önermeleri ile post-Marksist düşüncenin varsayımları arasında geliştiği görünse de; Radikal Demokrasi Projesinin hayata geçirilmesi noktasında post-Marksistlerin kendi aralarında da bazı temel tartışmalar söz konusudur. Toplumsal hareketler içerisinde oldukça etkili olan ilk öneri "kurumlardan geri çekilme" stratejisini desteklerken; Mouffe'un savunduğu ikinci stratejiye "kurumlara dâhil olma" çağrısı şeklinde ortaya çıkar. Antonio Negri ve Micheal Hardt, üretim sürecinde yaşanan bir dizi değişime bağlı olarak "çokluk"un (*multitude*) öncülük ettiği bir toplumsal değişim modeli öneriyor. O'lar küreselleşmenin ve Fordizmden post-Fordizme geçişin sonuçlarını şöyle özetliyor. (a) Egemenlik, tek bir yönetim mantığı altında birleşmiş bir dizi ulusal ve ulus-üstü organizmalardan meydana gelen yeni bir biçime kavuşmuştur. Emperyalizm aşamasından farklı olarak İmparatorluk hiçbir teritoryal iktidar merkezine sahip değildir; İmparatorluk, açık ve giderek genişleyen hudutları olan, giderek küresel alanın tamamını bünyesine dâhil eden, merkezsizleşmiş bir yönetim aygıtıdır. (b) Bu dönüşümler, endüstriyel fabrikanın rolünü azaltan ve onun yerine iletişimsel, müşterek ve duygusal emeği geçiren kapitalist üretim biçimine bağlıdır. (c) "Disiplin toplumundan" yeni iktidar paradigmasının betimlediği "denetim toplumuna" doğru bir geçişe tanıklık ediyoruz. (d) Kitlesele fabrika işçilerinin artı-değer üretiminde işgal ettiği merkezi rol, günümüzde giderek entelektüel, maddi olmayan ve iletişimsel emek-gücü tarafından doldurulmaktadır. İletişime, duyguların ortaklaşmasına yeniden üretilmesine etki eden maddi olmayan emek motifi, kapitalist üretim şemasında giderek merkezi bir konum işgal etmektedir. (e) Post-moderniteye ve biyopolitik üretime geçişte emek- gücü giderek kolektif ve toplumsal bir hal almıştır. Bu kolektif işçinin adı "Çokluk"tur (aktaran, Mouffe, 2013: 60-62).

Hardt ve Negri, çokluğu, toplu çıkış ve özgürleşme tasarısını politik olarak örgütlemek açısından yeterli bir kavram olarak (2011:173) düşünüyor. O'nlar çokluk sorununu iki temel tartışma ekseninde ele alıyor: (a) çokluğun tutarlı bir politik eylem geliştirme yeteneği ile, (b) çokluğun eylemlerinin ilerici veya özgürleştirici karakteri.

Laclau'nun ifadelerinde somutlaşan birinci eleştiri hattı politik eylem içkinlik (*immanence*) alanındaki tekilliklerin aralarındaki politik ilişkileri yapılandırmak/tanımlamak için bir eklemleme sürecine girmelerini gerektirir. Ancak Laclau, eklemlemenin meydana gelebilmesi için içkinlik düzeyinde süreci yönlendirmeye ve tüm tekillikler için bir kimlik noktası olarak hizmet görmeye muktedir olan yönlendirici bir hegemonik gücün ortaya çıkmasının zorunlu olduğunda ısrar eder. Hegemonya, tekillikler çoğulluğunu bir "birlik" olarak sunar ve böylece çokluğu da, birliği sayesinde politik eylem ve karar almaya muktedir olduğu farz edilen halka dönüştürür. Dolayısıyla, politik eylem, her zaman bir 'halk'ın mücadelesinin ürünü olacaktır. Laclau çokluğu, politika yolunda olan ancak henüz politik olmayan bir figür olarak değerlendirir (Hardt ve Negri, 2011:173-4).

İkinci eleştiri hattı çokluğun içeriğiyle ilgilidir. Paolo Vimo, çokluğun politikliğini son derece belirsiz bulur; çünkü onun gözünde çokluk ne kadar toplumsal dayanışma gösteriyorsa aşağı yukarı o kadar da saldırganlık sergiler. Çokluğun elindeki iletişim, duygu, bilgi vb'nin yanı sıra dilsel de olan yeni güçlü araçların genel eğilim olarak iyilik için olma zorunluluğu yoktur; bu araçlar kolaylıkla kötüye de kullanılabilir. Böylece Virno, çokluğun pozitif politik kapasitelerine dair her tartışmanın negatif kapasiteyi de unutmaması gerektiğinde ısrar eden "realist" bir konumu savunur (Hardt ve Negri, 2011:174-5). Bu noktada Virno, geleceğe ilişkin daha az umut taşır.

Virno, Hardt ve Negri gibi maddi olmayan emeğin genelleşmesini "kendiliğinden komünizmin" bir türü olarak görmek yerine ^post-Fordizmi işin ortadan kaldırılması, devletin çözülmesi anlamında "sermaye komünizminin" bir dışa vurumu (Virno, 2005:126) olarak görme eğilimindedir. Virno günümüzde kapitalist teşebbüslerin kendi yararları için, potansiyel bir komünist geleceğin yolunu açabilecek bu maddi ve kültürel koşulları eksiksiz bir şekilde organize ettiğini kaydeder. Virno, post-Fordist dönemin devlet kontrolünde olmayan müşterek sorunlar sahası şeklinde tasarladığı bir Çokluk Cumhuriyetin'in gerektirdiğini ileri sürer. Çokluğun siyasal eylem biçiminin ayırt edici özelliğini kavramak için iki anahtar terim önerir: "çıkış" ve "sivil itaatsizlik." "Çıkış", modern siyasetin meydan okumalarına karşı koymaya muktedir tam teşekküllü bir siyasal eylem modelidir. "Zekânın kamusalığı" çalışmanın dışında ve ona karşıt olarak geliştirmeyi amaçlayan devletten kitlesel bir kopuşa dayanır.

Sivil itaatsizlik ise, devlet-dışı kamusal alanın gelişiminin yanı sıra birlikler, konseyler, Sovyetler etrafında örgütlenmiş, temsili olmayan, parlamento dışı demokrasi biçimlerinin inşa edilmesi ve deneyimlenmesi üzerinden şekillendirilmiş, tümüyle yeni bir demokrasi türünün (aktaran, Mouffe, 2013: 64) gerekli olduğuna işaret eder.

Bu eleştirilere bir yanıt olarak Hardt ve Negri, çokluğun kendiliğinden bir politik özne değil, bir politik örgütlenme tasarısı olduğunu göstermeye çalışır ve dolayısıyla tartışmayı çokluk oluşturan, çokluğu yapmaya/yaratmaya doğru kaydırmanın gerekliliğini düşünür. O'nlara göre çokluk da "halk" gibi bir politik kuruluş sürecinin sonucudur; fakat halk çoğul toplumsal alanın üzerinde duran bir hegemonik iktidar tarafından bir birlik olarak oluşturulurken, çokluk hegemonyasız içkinlik alanındaki eklemlenmeler aracılığıyla (Hardt ve Negri, 2011:176-7) gerçekleşir.

Hardt ve Negri'ye göre, çokluk temsil kavramının reddedilmesine dayanır: "Bir çokluk, indirgenemez bir çoğulluktur". Çokluk, farkların bileşkesi değil, Bir'in çok karşısında geçersiz kılınmasıdır. Bu anlamda çokluğun en genel tanımı, ortak hareket eden tekilliklerdir (2004:119). Çokluk, tekillikleri temsil potasında eritmeden, hiyerarşik bir düzene ve sınıfın sınırlayıcı alanına hapsedmeden, yatay bir örgütlenme içerisinde bir araya getiren öznedir (Hardt ve Negri, 2002:15). Bu anlamıyla, çokluğun demokrasisi, asla bir çoğunluğa dönüşmeyi arzu etmeyen ve hükmetmeyi reddeden bir güce sahip, eylem halindeki azınlıkların bir topluluğu içinde kendini ifade eder.

Mouffe'a göre, çokluğun özgürleşmesine daha uygun olan siyasal eylem türüyle ilgili olarak, Virno ile terk etme ve çıkışı savunan Hardt ve Negri arasında strateji açısından temel bir fark yoktur. Disiplin döneminde temel direniş biçimi sabotajken, emperyal denetim dönemindeki temel direniş biçiminin terk etme olduğunu ileri sürerler. İmparatorluğa karşı yürütülen savaşların iktidar mevkilerinin boşaltılması ve terk etme aracılığıyla kazanılabileceğini düşünürler. O'nlara göre terk etmek ve çıkış, emperyal post-Modemiteye karşı sınıf mücadelesinin güçlü bir biçimidir (Mouffe, 2013: 65).

Hardt ve Negri ile Virno arasındaki önemli bir başka uzlaşma noktası ise çokluğun demokrasisi hakkındaki kavrayışlarıyla ilgilidir. Mouffe'a göre, Virno asla "mutlak demokrasi" terimini kullanmaz, ama hem Virno'da hem de Hardt ve Negri'de temsilî demokrasi modelinin bir reddini ve "Çokluk" ile "Halk" arasındaki katı bir karşıtlığın taslağını buluruz. Bu düşünürlere göre halk kavramına ilişkin sorun, bu kavramın, tek bir istenci olan bir bütünlük olarak temsil edilmesi ve Devletin varoluşuna bağımlı olmasıdır. Çokluksa, aksine, siyasal bütünlükten sakınır. Çokluk temsil edilemez, çünkü o, tekil bir çokluktur. Asla tüzel bir kişi statüsüne erişemeyen ve bir genel istenç içinde bütünlüşemeyen etkin ve kendi kendisini örgütleyen bir faildir. Bir anti-devlet ve anti-halktır (Mouffe, 2013: 65-6).

Hardt ve Negri'ye göre radikal siyaset, çokluğun kendi kendisini örgütlemesini güçlendirmek amacıyla, mevcut kurumlardan "geri çekilme" ekseninde tahayyül edilir (aktaran, Mouffe, 2013: 66). Mouffe'un düşüncesi ise, devletten ve çoğulluğun örgütlenmesini sağlayan kurumlardan herhangi bir geri çekilme değildir. Tersine, parlamenter ve parlamento dışı mücadele ederek birleştirerek bu kurumların derinlemesine dönüşümü sağlanmalıdır. O'na göre amaç eşitlik ilkesini mümkün olduğu kadar çok sayıda toplumsal ilişkiyi kapsayacak şekilde genişletecek olan farklı demokratik taleplerin ifadesi için bu kurumları bir araca dönüştürmek olsun. İşte hegemonik yaklaşımın tahayyül ettiği radikal siyaset budur ve bu tür bir proje kurumlarla *agonistik* bir ilişkilenebilir (Mouffe, 2013: 70; 2015:140).

Mouffe, "agonistik" demokrasi modelini, antagonizma bağlamında geliştirerek bir dizi görüşler ileri sürer. O, kolektif kimliklerin önemi ve onların inşasında duyguların oynadığı önemli rolün "toplulaştırıcı model" (*aggregative model*) ile "müzakereci/katılımcı model" (*deliberative model*) tarafından göz ardı edildiğini düşünür. Böylece Mouffe, agonistik demokrasi modelinden hareketle, bu iki modelin rasyonalist ve bireyci yaklaşımlarının çözüm sunmadığı tüm sorunlarla ilgilenmeyi amaçlar. O'na göre, siyasetin önündeki en önemli engellerden bir tanesi, antagonizmayı çözmeye çabasıdır. Temel soru, kimseyi dışlamadan nasıl bir konsensüse varılacağı şeklinde olmamalı. Zira, bu yönde bir eğilim sergilendiği sürece "onlar"ı olmayan "biz" kurmayı gerektirecektir (Mouffe, 2015:26). O'nun yapmaya çalıştığı, biz/onlar ayrımını aynı zamanda çoğulculuğun da tanınmasına izin verecek bir şekilde nasıl kurulabileceğini göstermektedir.

Çoğulcu demokrasileri ayırt edici özelliği çatışmanın tanınması ve meşrulaştırılması düşünüldüğünde liberal demokratik toplumlarda çatışma ortadan kaldırılamaz. Liberal demokratik siyaset, diğerlerinin fikirlerine karşı mücadele edilmesi gereken ancak bu fikirleri savunma hakkının sorgulanamayacağı muhalifler (*adversary*) olarak görülmesini gerektirir (Mouffe, 2015:27). Başka bir ifadeyle, önemli olan çatışmanın "antagonizma" (düşmanlar arasındaki mücadele) değil, bir "agonizma" (muhalifler arasındaki mücadele) biçimini almasıdır.

Agonistik bakış açısından demokratik siyasetin ana kategorisini, demokratik "herkese özgürlük ve eşitlik" ilkelerine bağlı ancak bunların yorumlanması konusunda ayrışan "muhalif" kategorisi oluşturur. Muhalifler bu ilkeleri yorumlayış biçimlerinin hegemonik olması için mücadele etseler de aleyhtarlarının kendi pozisyonlarının galibiyeti için verdikleri mücadelenin meşruiyetini sorgulamaz. Mouffe'a göre, muhalifler arasındaki bu karşılaşma, canlı bir demokrasinin olmazsa olmazı "agonistik mücadelenin" var olma şartıdır (Mouffe, 2015:27). Burada Mouffe'un

önerdiği ve liberal görüşe ters düşen “muhalif” (*adversary*) anlayışına göre, antagonizmanın varlığı ortadan kaldırılmıyor, sadece “dönüştürülüyor” (*sublimate*). Agonistik siyasette antagonistik boyut her zaman mevcut kalır. Demokratik siyasetin özgüllüğü biz/onlar zıtlığının ortadan kaldırılması değil, onun tesis ediliş biçimidir (Mouffe, 2015:29). Agonistik demokratik siyasetin asıl amacı tutkuları kamusal alanda konsensüs yaratmak için onları özel alana havale etmek değil, bu duyguları demokratik yapılara doğru harekete geçirerek, demokratik amaçlar etrafında kolektif özdeşleşme biçimleri yaratarak “dönüştürmektir”.

Çokluk ile agonistik yaklaşım da modern demokratik koşullar altında insanların “bir/tek” olarak düşünülemediğini' savunuyor. Ne var ki, çokluk yaklaşımı insanları “çeşitli/birçok olarak görürken agonistik siyasete göre insanlar “bölünmüştür”. Mouffe'a göre, tam anlamıyla siyasi bir şekilde düşünebilme ihtimali, ancak bölünme ve antagonizmaların ortadan kaldırılamayacağı kabul edildiği koşulda doğar (Mouffe, 2015:35).

Sonuç

Post-Marksizm'i karakterize eden düşüncelerden çıkarılabilecek olası sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Kolektif toplumsal özneler sınıf, ulus ya da etnik grup özneleri gibi parçalara bölünmüş ve 'çoğullaşmış' hale gelirken, birey-özne daha çok önem kazanmaktadır. Artık “birey”i bir bütün olarak merkezileşmiş, kararlı ve tamamlanmış ego ya da özerk, rasyonel benlik anlamında kavrayamayız. “Benlik”, daha parçalı ve tamamlanmamış, içinde yaşadığımız farklı toplumsal dünyalarla ilişki içinde çoklu “benlikler” ya da kimliklerden oluşan, tarihi olan ve süreç içinde ‘üretilmiş’ bir şey ' olarak kavranmalıdır.

Sınıf mücadelesi, sınıf sömürüsü, sınıf bilinci, sınıf iktidarı şeklindeki tarihsel materyalizmin merkezini oluşturan temel kavramlar post-Marksizm'in gelişimiyle birlikte yerini farklı bir toplum çözümlemesine bırakmıştır. Bu toplum çözümlemesinin merkezinde sınıf mücadelesi yoktur. Marx'a göre işçi sınıfının üretim sürecindeki yeri ve üretim araçları karşısındaki konumlanışı nedeniyle sömürücü bir sınıf olmadığından; onun siyasal iktidarı farklı bir sınıfın üzerinde egemenliğe yol açmayacak ve sınıfsız bir toplumun ikamesi, geçici egemenliğinin ortadan kalkmasıyla mümkün olabilecekti. Bu anlamıyla işçi sınıfı evrensel bir sınıftır. Post-Marksizm'e göre, üretim sürecindeki konumlanışı işçi sınıfını diğer sınıf ya da gruplar karşısında onu ayrıcalıklı hale getirmez. İşçi sınıfının daraldığı, kendi içinde bölündüğü ve yeni muhalefet biçimlerinin ortaya çıktığı gelişmiş Batılı kapitalist toplumlarda işçi sınıfı diğer bütün toplumsal kesimler gibi sahip olduğu imkânlar ile sınırlı bir özne olmakla birlikte hiçbir ayrıcalıklı konuma sahip değildir. Bu çerçevede sınıf mücadelesinin modern toplumları sosyalist

bir doğrultuda dönüştürmek için kendi içinde yeterli bir dinamik taşımadığı kabul edilmelidir.

İşçi sınıfının kapitalist üretim ilişkileri içindeki sömürülen sınıf konumu nedeniyle sosyalizmi hedef alan bir sınıf mücadelesi yerine birbiriyle benzeşmeyen öznelerin inşasını hedef alan bir antikapitalist mücadelenin gerçekleşebileceği ön görülmelidir.

İşçi sınıfı kendi içinde çelişkili bir sınıftır. Kendi içinde çelişkili bir sınıfın nesnel çıkarları olamayacağı için işçi sınıfına özgü bir sınıf bilincinden de bahsedilemez. Dolayısıyla, artık, politik zeminde istikrarsız bir şekilde konumlandırılmış özneler söz konusudur.

Kimlikler tamamen ilişkisel ve bu ilişkiler ağı da açık uçlu olduğundan, başka bir ikilikten, yani 'zorunluluk' ve 'olumsallık' ikiliğinden artık söz edilemez. Üretim sürecindeki konumlanışlarına bağlı olarak işçilerin nesnel çıkarları olmadığı gibi, sömürü ilişkilerinin dışında kalan şu ya da bu kişiye yönelik uygun bir söylem geliştirerek sosyalist mücadelenin bir parçası olması işçi sınıfınınkinden daha az önemli olduğu söylenemez. Siyasal bölünmelerin oluşturulmasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olan belirli toplumsal karşıtlıkların var olduğu anlayışını terk edip; onun yerine, "toplumsalın çoğulluğunu ve belirlenmemişliğini kabul etmek gerekir. Hiçbir 'sabit' toplumsal çıkar ya da kimlik yoktur.

Sivil toplum, katıksız özgürlüğün ideal alanı değildir. Onun mikro-dünyalarında çok sayıda çatışma ve güç odakları ve dolayısıyla sömürü, baskı ve dışlama noktaları mevcuttur. Burada sisteme direniş olmaması düşünülemez. Yeni antagonizma noktalarının, bunlar etrafında örgütlenmiş yeni toplumsal direniş hareketlerinin gelişeceği açıktır.

Bağımlılığa karşı gösterilen türlü çeşitli direnişlerden siyasal mücadeleler yaratmak, söylemsel inşa ile ilgili bir konudur. Bu nedenle, eşitsizliklere karşı mücadele etmeye ve bağımlılık ilişkilerine meydan okumaya yönelik ortaklaşa bir eylemin doğması için gerekli söylemsel koşullar üzerinde yoğunlaşılması gerekir. Demokratik devrimin yeni olan yanı, demokratik kültürün gelişmesine zemin hazırlamış olmasıdır. Demokratik kültürün önemi birtakım 'bağımlılık ilişkilerini baskı ilişkilerine ve dolayısıyla da karşıtlık alanlarına dönüştüren söylemsel koşulları sağlayacak politik bir zemin yaratmış olmasıdır.

Post-Marksizm Yapısalcılıktan post-Yapısalcılığa uzanan, rotayı izlemiştir; ama toplumsal gerçekliği, post-Yapısalcı bir tutumla, söylem içinde eritmiştir. Pratikte bunun anlamı şudur: Yalın, mutlak, mekanik, doğrusal ve çelişkisiz bir belirlenme yoksa hiçbir kesinlik, hiçbir ilişki, hiçbir nedensellik de yoktur. Hiçbir tarihsel koşul, bağlantı, sınır, olanak yoktur. Yalnızca keyfi bitişmeler, "konjonktürler" ve 'rastlantılar' mevcuttur. Gerçekliğin ayrı ayrı

Marxizm'den Post-Marxizm'e Farklı Siyasal Açılımlar

ve birbirinden soyutlanmış parçalarını bir arada tutan bir şey varsa, bu, sadece söylemin kendi mantığıdır.

Kaynakça

- Althusser, L. (2002) *Marx İçin*. (Çev. A. I. Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Althusser, L. (2003) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. A. Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Althusser, L. (2005) *Yeniden Üretim Üzerine*. (Çev. A. I. Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Abramson, J. (2012) *Minerva'nın Baykuşu Batı Siyasi Düşünce Tarihi*. (Çev. İ. Yıldız), Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Adaklı, G. (2011) Post-Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açılımları, *Praksis*, 1, 13-32.
- Brunt, R. (1982) Kimlik Politikası. *Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Barrett, M. (2000) *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*. (Çev. A. Fethi), Mavi Ada Yayınları, İstanbul.
- Buci-Glucksmann, C. (2012) Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji. *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*. (Çev. M. K. Coşkun), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Corney, M. (2014) *Devlet Ve Siyaset Teorisi*. (Çev. S. Coşar, A. Örkü, M. Pamir, M. Yetiş), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Cassier, E. (2000) Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi. (Çev. D. Özlem), *Toplumbilim/ Aydınlanma Özel Sayısı*. Sayı 11, 37-49.
- Cevizci, A. (2002) *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2017) *Aydınlanma Felsefesi*. Say Yayınları, İstanbul.
- Culler, J. (1985) *Saussure*. (Çev. N. Akbulut), Afa Yayınları, İstanbul.
- Callinicos, A. (2004). *Toplum Kuramı, Tarihsel Bir Bakış*. (Çev. Y. Tezgiden), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çigdem, A. (2011) *Aydınlanma Düşüncesi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- D'Amato, P. (2014) *Marksizmin Anlamı*. (Çev. A. E. Pilgir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Eley, G. (2008) *Demokrasiyi Kurmak, Avrupa Solunun Tarihi, 1850-2000*. (Çev. A.Y. Güneç), Doruk Yayınları, İstanbul.
- Eagleton T. (2011). *İdeoloji*. (Çev. M. Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gülenç, K. (2010). Post-Marksizm, Radikal Demokrasi ve Eleştirileri, *Yeditepe'de Felsefe*, 9, 138-188.
- Geras, N. (1987) Post-Marxizm? *New Left Review*. 163, 40-82.
- Gramsci, A. (1971) *Selecrion from The Prison Netebooks*. Q. (Çev. Hoare ve G. N. Smith), Lawrence and Wishart, London.

Marksizm'den Post-Marksizm'e Farklı Siyasal Açılımlar

- Hall, S. (1983) Yeni Zamanların Anlamı, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der.), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 105-118.
- Hall, S. ve Jacques, S. (1989) Yeni Zamanlar İçin Manifesto'dan, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der.), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 11-43.
- Hardt, M. ve A. Negri (2002) *İmparatorluk*. (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hardt, M. ve A. Negri (2004) *Çokluk*. (Çev. E. B. Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hardt, M. ve A. Negri (2011) *Ortak Zenginlik*. (Çev. E. B. Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kaygalak, S. (2001) Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi. *Praksis*, 1, 33-59.
- Korsch, K. (1991) *Marksizm ve Felsefe*. (Çev. M. Öner), Belge Yayınları, İstanbul.
- Laclau, E. (1998) *İdeoloji ve Politika*. (Çev. H. Sarıca), Belge Yayınları, İstanbul.
- Laclau, E., Poulantzas, Nicos., Miliband, R. (1990) Kapitalist Devlet Sorunu, (Çev. Y. Berkman), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2008) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. (Çev. A. Kardam), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Leadbeater, C. (1985) İktidar Kişiyne, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der.), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 127-134.
- Madura, Y. M., Özselçuk, C., Erçel, K. (2003) "Bir Tabu Olarak Ekonomi", *Toplum ve Bilim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1 (95), 104-139.
- Mason, P. (2015) *Kapitalizm Sonrası, Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz*. (Çev. Ş. Alpagut), Yordam Yayınları, İstanbul.
- Mclellan, D. (1999) *İdeoloji*. (Çev. E. Özkaya), Doruk Yayınları, Ankara.
- Murray, R. (1985) Fordizm ve Post-Fordizm, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der.), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 46-57.
- Mouffe, C. (2013) Günümüzde Radikal Siyaset, İçinde: A. Pendakis, J. Diamanti, N. Brown, J. Robinsan, I. Szeman (der.), *Çağdaş Marksist Kuramsal Tartışmalar: Siyasalın Düzenekleri*, (Çev. S. Çalıcı), Dipnot Yayınları, İstanbul, 59-81.
- Mouffe, C. (2015) *Dünyayı Politik Düşünmek, Agonistik Siyaset*. (Çev. M. Bozluolcay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (1987) *Alman İdeolojisi*. (Çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.

- Marx, K. (1995) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (Çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2007) *Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i*. (Çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2011) *Komünist Manifesto*. (Çev. M. Erdost), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. (Çev. T.Ok, O. Geridönmez), Evrensel Yayınevi, İstanbul.
- Piaget, J. (1999) *Yapısalcılık*. (Çev. A. Ş. Okyayuz), Doruk Yayınları, Ankara.
- Portelli, H. (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok*. (Çev. K. Somer), Savaş Yayınları, Ankara
- Poulantzas, N. (2013) *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. (Çev. Ş. Ünsaldı), Epos Yayınları, Ankara.
- Poulantzas, Nicos (1976) “The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau”, *New Left Review*, 1 (95): 63-83.
- Postone, M. (2017) Marx'ın Eleştirel Kuramını Yeniden Düşünmek, İçinde: A. Pendakis, J. Diamanti, N. Brown, J. Robinsan, I. Szeman (der.), *Yapılar Sistemler Süreçler*, (Çev. D. Şahin), Dipnot Yayınları, İstanbul, 77-99.
- Rehmann, J. (2015) *İdeoloji Kuramları, Yabancılaşma ve Boyun Eğme Güçleri*. (Çev. Ş. Alpagut), Yordam Yayınları, İstanbul.
- Resch, P. R. (2014) *Althusser ve Yeni Marksist Toplumsal Kuram*. (Çev. F. Şahin), Pales Yayınları, İstanbul.
- Rockmore, T. (2014) *Marksizmden Sonra Marx, Karl Marx'ın Felsefesi*. (Çev. H. Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sassoon, A. S. (2012) Hegemonya, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale. *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*. (Çev. M. K. Coşkun), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Schechter, D. (2015) *Marx'tan Bugüne Solun Tarihi*. (Çev. S. Torlak, K. Özdil), Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Swingewood, A. (1998) *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev. O. Akinhay), Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Savran, G. (2003) *Sivil Toplum ve Ötesi*. Belge Yayınları, İstanbul.
- Savran, G. (1990) ‘Öz’lerin Reddinden Sınıf Politikasının Reddine, G Savran (der.), *Özne Yapı Gerilimi* içinde, Kanat Yayınları, İstanbul, 59-102.
- Savran, G. (1992) Marksizm ve Yeni Toplumsal Hareketler Tartışması, G. Savran (der.), *Özne Yapı Gerilimi* içinde, Kanat Yayınları, İstanbul, 103-136.
- Sarup, M. (2004) *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. (Çev. A. Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Türel, O. (2017) *Küresel Tarihçe, 1945-76*. Yordam Yayınları, İstanbul.
- Tannenbaum, D. G. (2017) *Siyasi Düşünce Tarihi*, Filozoflar ve Fikirleri. (Çev. Ö. Orhan), BB101 Yayınları, Ankara.

Marksizm'den Post-Marksizm'e Farklı Siyasal Açılımlar

- Therborn, G. (2010) *Marksizmden Post-Marksizme*. (Çev. D. Evcı), Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Urry, J. (1987) Örgütlü Kapitalizmin Sonu, İçinde: S. Hall ve M. Jacques (der), *Yeni Zamanların Anlamı. Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 95-118.
- Virno, P. (2005) *Çokluğun Grameri*. (Çev. V. Kocagül, M. Çelik), Otonom Yayınları, İstanbul.
- West, D. (1998) *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Rousseau, Kant Hegel'den Foucault ve Deleuze'ye Giriş. (Çev. A. Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Wood, E. M. (2011) *Sınıftan Kaçış*. (Çev. Ş. Alpagut), Yordam Yayınları, İstanbul.
- Žižek, Slavoj. (2015) Post Modernizm mi, Sınıf Mücadelesi mi? Evet Lütfen!, İçinde: A. Pendakis, J. Diamanti, N. Brown, J. Robinsan, I. Szeman (der.), *Çağdaş Marksist Kuramsal Tartışmalar: Toplumsala Bakmak*, (Çev. D. Şahin), Dipnot Yayınları, İstanbul, 93-136.

The Association Between Employee Voice, Psychological Capital And Well-Being Among Nato Workers: A Multinational Study From The Perspective Of Positive Organizational Behavior

NATO Çalışanları Arasında İş Gören Sessizliği, Psikolojik Sermaye ve İyi Olma Hali Arasındaki İlişki: Pozitif Örgütsel Davranış Perspektifinden Çok Uluslu Bir Çalışma*

Olca OKUN¹

Tuba BÜYÜKBEŞE²

Received: 11.04.2019, Accepted: 16.05.2019, Published: 15.11.2019

Abstract

The purpose of the present research is to investigate the effects of PsyCap and well-being (WB) on employee voice (EV) in a frame of integrated model on a multinational sample. The universe of the research was formed by the 4,000 employees of NATO operating in Afghanistan. Data were collected from 598 personnel from 13 different countries by using the questionnaire method. The data were analyzed with the Structural Equation Modeling (SEM) techniques by using SPSS.21.0 and AMOS statistical program.

The results indicated that that the PsyCap significantly affected the WB and the EV in the positive direction. Significant relationships were also found between PsyCap, WB subscales and EV. In examining the intermediary role, it was found that self-efficacy has a partial mediating role between positive well-being (PWB) and EV. Implications for future research and practice are discussed.

Keywords: Positive Organizational Behavior, Psychological Capital, Employee Voice, Well-Being

JEL codes: D23, E71, M12

Öz

Bu çalışmanın temel amacı psikolojik sermayenin iş gören sessizliğine etkisinde iyi olma halinin aracı rolünün bütüncül bir model çerçevesinde çok uluslu bir örneklem üzerinde incelenmesidir. Araştırmanın evrenini NATO bünyesinde Afganistan'da bulunan kamplarda görev yapan çeşitli uluslardan 4000 sivil ve resmi çalışan oluşturmaktadır. Çalışmada 13 ayrı ülkeden 598 personelden veri toplanmıştır. Veriler yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir.

* Bu çalışma Hasan Kalyoncu Üniversitesinde "Psikolojik Sermayenin İş Gören Sessizliğine Etkisinde İyi Olma Halinin Aracı Rolü" başlığı altında doktora tezi olarak yayınlanmıştır.

¹ Savunma Bakanlığı, Dr.

olcayokun@yahoo.com.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7096-5794>

² Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İşletme, Doç.Dr.

tuba.buyukbese@hku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4174-9870>

Araştırma sonucunda, psikolojik sermayenin, iyi olma hali ve iş gören sesliliğini, pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulguları elde edilmiştir. Ayrıca psikolojik sermaye, iyi olma hali alt boyutları ve iş gören sesliliği arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Aracılık rolünün incelenmesinde, öz yeterliliğin iş gören sesliliği üzerindeki etkisinde pozitif iyi olma halinin kısmi aracı rolü olduğu bulunmuştur. Gelecekte yapılacak araştırma ve uygulamalar için çıkarımlar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Pozitif Örgütsel Davranış, Psikolojik Sermaye, İş Gören Sesliliği, İyi Olma Hali*

JEL kodları: *D23, E71, M12*

Introduction

For now researchers have scant information about what makes life meaningful. Positive psychology pursues information that flourish life. Positive psychology aims to improve the quality of life and to investigate the paths towards positive individuals characteristics and developing communities through actions that increase well-being, and to prevent discomfort in situations where life is vicious and meaningless (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000).

Self-help books, such as ‘One minute manager’, ‘The seven habits of effective people’ based on a positive, but they are far from being scientific theory and research infrastructure and evidence-based, although they contribute to positive understanding by filling a significant gap (Luthans et al., 2007b: 12). Unlike positive-oriented popular self-help books, positive psychology is defined as a sustainable, evidence-based positive approach to human resource management and organizational behavior (Luthans, 2012: 1). In organizational behavior researches, positive psychology finds itself in the core of psychological capital (PsyCap). PsyCap construct (which consists of hope, resiliency, self-efficacy and optimism) is associated with many positive results and promises increasing creativity and productivity in today's enterprises. It is imperative for organizations to strengthen positive psychological capacities such as psychological capital and well-being.

Employees often have knowledge and insight into how they can do their jobs better and how they could work better. Employee voice (EV) is seen a powerful source of organizational change (adaptation) in academic and popular management literature (Landau, 2009). Voice has a characteristic that quickly spreads within the atmosphere of the organization (Van Dyne et al., 2003). Well-known traditional understanding of performance of employees has changed today. Now researchers try to understand employees work functions in energetic organizational contexts (Griffin et al., 2007). Organizational resources and capabilities include all financial, physical, human and organizational assets. Human resources include all employees'

experience, training, judgments, and the tendency to take risks (Barney, 1995).

To focus positive psychology approaches in today's workplaces, Positive organizational behavior (POB) term was used by researchers couple of years ago (Avey et al. 2008, 2009). Luthans and his friends name this core construct (which consists of hope, resiliency, self-efficacy and optimism) as PsyCap (Luthans et al., 2007b). Traditional (ancient) understanding and recent research concludes the importance of positivity in the workplace (Avey et al. 2008). In organizational behavior researches it has been empirically proven that PsyCap associated with many positive outcomes for workers and organizations (Luthans et al., 2008).

WB is an umbrella construct that works under POB and therefore PsyCap, and includes psychological WB, subjective WB and workplace WB. WB which tends to be seen as a potential ingredient of the PsyCap, can be developed and measured (Diener, 1984; Luthans et al., 2013). Enhancing WB has lots of positive feedbacks on the employee and the work place like PsyCap.

After Hirschman's (1970) published his book "Exit, Voice and Loyalty" EV gathered attention. Organizational behavior researchers tried to understand why employee choose to speak or not speak, what are the organizational and personal factors to embolden them (Landau, 2009). In today's organizations it is vital to have their employees ideas, knowledge and opinions about workplace, to gain a competitive advantage. The aim of the study is to learn more much facts about the relationships between positive PsyCap, WB and EV behavior.

1. Theoretical Conceptualization and Hypotheses

PsyCap

POB has distinctive characteristics. POB is based on research, theory and has valid measurements. PsyCap open to change and development, relatively unique in the field of organizational behavior. It has positive associations with job performance and satisfaction (Luthans, 2002b). This positive emphasis on organizational behavior is an attempt to research positive psychological resource capacities that can be mobilized in today's workplace. Luthans and colleagues (Luthans et al. 2007a) found that the four psychological capacities (hope, efficacy, resilience and optimism) with a synergetic effect formed a higher structure (PsyCap). PsyCap has more effect than each of its component on the positive results obtained in the workplace. Empirical studies (Avey et al. 2011; Luthans et al. 2007a) has revealed that the PsyCap core structure is associated with numbers of weighty workplace outcomes such as workplace performance, job satisfaction, absenteeism, and employee well-being

The intensity and diversity of the challenges faced by today's organizations are often expressed. To overcome these challenges, it becomes more important to find innovative ways to increase and improve the social and psychological capacity of human resources. This struggle to gain a competitive advantage is a war of talent in a sense. From this war perspective, psychological capital is a human resource power that can overcome the challenges of today and the future with its openness to development as a high-level positive structure with four components covered. To give an example of how the factors of psychological capital interact, it is more motivated to overcome the difficulties of the employees who are hopeful to achieve their goals, and thus they will show greater psychological resilience. The self-efficacy worker will be able to direct and implement hope, optimism and psychological resilience to specific tasks in certain areas of their lives (Luthans, 2002, Luthans et al. 2007b).

PsyCap is defined as studies and practices on the strengths and psychological capacities of human resources. PsyCap components are positive, have a theoretical and research-based, can be measured with dependable and applicable scales, have sustainable and veritable affect on workplace effectuation, they are developable with microinterventions (Luthans et al., 2007b).

EV

Today, due to rapid technological developments, dynamic environment, different organizational ideas and changing business concepts, organizations have to go through many changes. In this context, as organizations move from the production economy to the knowledge economy, they are waiting for their employees to be proactive in their work to increase and advance creativity, innovation and change, to fulfill much more than their formal job descriptions (Grant and Ashford, 2008). To fulfill more than the job description referred to as organizational citizenship behavior (OCB) (Morrison, 2011). EV is defined promotive behavior in the study area of organizational behavior (Van Dyne et. al. 1995).

EV is the provision of voluntary communication to authorized persons who can take the necessary action to enhance the performance of the organization. While this kind of information risks the organization's status quo and the power-holders, it thinks that the benefits of working voice will be more than the risk (Detert and Burris, 2007). Van Dyne's and LePine's (1998) definition of employee voice as "extra-role (promotive) behavior that the constructive objection of the employee with the intention of providing improvement rather than just criticism" accepted in this study. Avery (2003) sees its employee voice as an opportunity to provide input to the organization.

There are different definitions of employee voice in the studies. Although expressed in different words, it identifies important common features. First, EV is a verbal expression, the message is transferred from the sender to the recipient. Second, the EV is an optional behavior. Employee voice is a behavior that is influenced by many factors and appears at any time. Thirdly, it is evaluated that the voice behavior is shown with constructive intent. The aim is to bring a progress and change, not just to complain and ejaculation (Morrison, 2011).

WB

Research on WB had tended to fall into two groups. First one is the hedonic view which focuses on subjective WB and frequently equated with happiness. Hedonic view defines WB as more positive affect, less negative affect and greater life satisfaction. Second one is eudaimonic view which focuses on psychological WB and defines the state of WB as the level of full functioning of the individual (Ryan & Deci, 2001; Diener et al. 1999).

WB is related to cognitive processing of events and situations, perception and emotional explanations, rather than actual conditions and coincidences (Youssef and Luthans, 2007). The individual does not act with neither an autonomous factor nor a situational effect, the WB of the individual is a product of the interaction of personal, environmental and behavioral factors. These three factors serve to become an individual's WB (Bandura, 2008). WB is acknowledged as a umbrella-like contexture which is working under the roof of POB and PsyCap. Well-being embodies psychological well-being, subjective WB and workplace WB. It is suggested that WB can be applied to many parts of life and measured over these areas. WB tends to be seen as a potential component of PsyCap, can be developed and measured. (Diener, 1984; Luthans et al., 2013).

WB is a subjective experience, the individual is as happy as he believes to be happy, positive effects are more than negative effects, and well-being is a general assessment of life. Positive WB (PWB) is the affective and cognitive reaction shown to positive progress in time with the perception of adequate personal traits and performance, strong interaction with the world, and social integration. Negative WB (NWB) can be expressed as a cognitive and affective response to perceived deficiencies in the subject areas. PWB includes elements such as life satisfaction, positive mood and energy, NWB distress, negative mood, and extreme arousal (Karademas, 2007).

2. Hypotheses development

To understand positivity and WB, we have to understand negativity, negative constructs and process. Both positivity and negativity promotes

positive change in organizations. PsyCap and its components working principle is to create positive evaluation of past, present and future events. Optimism helps positive reading of past. Self-efficacy and resiliency help positive motivation for future and in the present, hope supports realization of goals for the future. When PsyCap factors all interact together, these positive evaluations provide a higher degree of WB (Cameron, 2008; Youssef-Morgan & Luthans 2015).

In previous studies it has been found that PsyCap predicts WB (satisfaction) in vital life domains like work, social relations and health (Luthans et al., 2013). Enjoyment with vital life domains is an integral component of WB. In life domains where PsyCap is higher will affect domains where PsyCap is low and cause it to rise and also rise in WB (Youssef-Morgan & Luthans, 2013).

The basic principle of the conservation of resources (Hobfoll, 1989) is that individuals struggle to protect, build, and preserve resources they value, potential or actual lost threats. Cognitive assessments of the availability of resources are used as indicators of WB. In this context, it is a psychological resource in PsyCap and it improves the WB. This link is also compatible with Fredrickson (2001, 2003)'s "Broaden-and-Build" theory. PsyCap creates a pool for psychological resources and this pool is used to deal with difficulties and negativity. Refreshing resources with the development of PsyCap leads to a higher WB by balancing and optimizing positivity and negativity (Youssef-Morgan & Luthans 2015).

WB has two aspects depending on the negative and positive effects. In most cases it is suggested that a factor of WB is negatively related to one direction and positively related to the other. Depending on the difficult and stressful situations, the increasing difficulties and symptoms decrease the likelihood of being positive and determine the direction of WB (Karademas, 2007).

Albert Bandura (1986, 1997, 2001) has developed the Social Cognitive Theory, inspired by his own Social Learning Theory. Social cognitive theory is based on the interactive dynamic relationship between environmental, personal and individual behavior. According to this scheme, the combination of employee behavior consist of personal resources, environmental (contextual) resources and motivation of the employee. In this study it is assessed that the EV behaviour as a extra-role behavior emerged as a combination of personal resources, PsyCap and WB, contextual resources and motivation (WB can be assessed within this factor in terms of positive and negative effects).

Employee with a high level of PsyCap show a low level of intention to leave work. Because the high level of optimism about the future and the

confidence in its ability to succeed in the present job will motivate it according to those who are halfway (lost ones) in the direction of their own destiny, struggle with difficulties, resistance to adversities. A high level of resiliency will also make it easier to adhere more quickly to adverse events occurring in the workplace, to make it easier to recover and to avoid tension and intent to quit. Highly hopeful individuals will have the ability to produce more alternative ways of working in order to be more successful in their work and reduce the need for separation from the organization the least. PsyCap is expected to anticipate and indirectly reduce the employee turnover rate (Avey et al., 2008). In this context, Hirschman (1970)'s exit, voice and loyalty model foresees that employee will exhibit more voice behaviors and will not show exit behavior.

Positive attitudes towards the organization form the basis of the psychological commitment of the worker to the organization and its values. This means an active relationship between the organization and the employees. Given this active relationship between the organization and its employees, Blau's (1964) social exchange theory is emphasized. This theory suggests that when one side benefits from another, an exchange relationship between the two sides develops and that the obligation to respond by offering something useful in the face of it arises. In this context, one side can represent a real person, such as a manager, as well as the whole organization with human-like characteristics. Individuals want to be balanced between input and output and have a positive balance in their exchanges. In terms of social exchange theory, organizational managers will expect from their employees to show more EV by improving their WB.

Within the conceptual framework described above, the following hypothesis has been established regarding the relationship between PsyCap, WB and EV.

Hypothesis 1 to 4: Employees' PsyCaps components, Hope (1), Self efficacy (2), Optimism (3) and Resiliency (4) are positively related to their PWB.

Hypothesis 5 to 8: Employees' PsyCaps components, Hope (5), Self efficacy (6), Optimism (7) and Resiliency (8) are negatively related to their NWB.

Hypothesis 9 to 12: Employees' PsyCap components Hope (9), Self efficacy (10), Optimism (11) and Resiliency (12) are positively related to their EV.

Hypothesis 13: Employees' PWB is positively related to their EV.

Hypothesis 14: Employees' NWB is negatively related to their EV.

Hypothesis 15 to18: Employees' PWB mediates the relationship between EV and PsyCaps components Hope (15), Self efficacy (16), Optimism (17) and Resiliency (18).

Hypothesis 19 to 22: Employees' NWB mediates the relationship between EV and PsyCaps components Hope (19), Self efficacy (20), Optimism (21) and Resiliency (22).

3. Purpose And Importance Of Research

The main aim of the present study is to investigate the effects of PsyCap and well-being (WB) on employee voice (EV) in a frame of integrated model on a multinational sample. Nowadays, as the number of international movements is increasing, the analysis of positive organizational behavior subjects in such organizations will help us better understand the functioning of organizations. The effects of reinforcing positive constructs will be analyzed in line with the results obtained.

3.1 Method

Study Design and Sample

Present study was conducted from August 2015 to March 2016. The data for this study come from a survey NATO camps operating in Afghanistan in which 4,000 employees from various nations work. It was assumed that the demographic characteristics, attitudes and values of the individuals in the research universe were not similar. A stratified sample was used from probabilistic sampling techniques in order that the sample can represent the universe correctly. The sample was set at 350 people in the 95% confidence interval, which is generally preferred in social science research. A self-administered questionnaire in English was delivered to 621 potential respondents from 17 different countries. A total of 598 usable questionnaires were obtained. 13.2% of the participants (n = 79) were from United States, 15.4% of the participants (n = 92) were from Afghanistan, 32.1% of the participants (n = 192) were from Turkey, 4.3% of the participants (n = 26) were from United Kingdom, 5.7% of the participants (n = 34) were from Australia, 8.2% of the participants (n = 48) were from Albania, 2.3% of the participants (n = 14) were from Denmark, 3.2% of the participants (n = 19) were from Macedonia, 5.9% of the participants (n = 35) were from Czech Republic, 4.5% of the participants (n = 27) were from Azerbaijan, 2% of the participants (n = 12) were from India, 1.7% of the participants (n = 10) were from Romania and 1.5% of the participants (n = 9) were from Hungary citizens.

3.2 Measures

The universe of the research is made up of employees working in NATO's superiors operating in Afghanistan. Since all daily activities in the

camp are conducted in English, all employees have a certain level of reading and comprehension levels in English. In this context, the questionnaires were applied in English, which is their original language. The variables subject to the study were measured with the self-declaration of the personnel.

PsyCap Questionnaire

PsyCap was measured with the Luthans et al.'s (2007b) 24-item Psychological Capital Questionnaire (PCQ). The questionnaire is composed of four sub-scales: hope; optimism; self-efficacy; and resilience. Response options ranged from 1 (strongly disagree) to 6 (strongly agree). The PCQ demonstrated strong internal reliability ($\alpha=0.853$) in this study.

PsyCap scale was examined with Exploratory factor analysis (EFA) for the construct validity. EFA allowed for the factors influencing the participants' responses to be determined and identification underlying theoretical structure of the phenomena (Suhr, 2006). Factor analysis conducted on the PsyCap showed Keizer-Meyer-Olkin (KMO) value of 0.873, which exceeds the recommended value of 0.6 and the Bartlett's test of sphericity showed ($\chi^2 = 3108.813$, degree of freedom 231 and $p<0.0001$) statistical significance. The outcome showed that 22 of the 24 items (all but items 7,13) loaded on four factors, which was labelled Efficacy, Hope, Optimism and Resiliency. It was seen that four factors explained 46.174% of the total variance.

Confirmatory factor analysis (CFA) was used to determine whether the original structure of previously used scales was verified by the data collected. The test of the theoretical framework was carried out in two stages (Anderson and Gerbing, 1988). In the first stage, the scales were verified by DFA and the scales were tested as a valid scale. In the second stage, the study model was examined with DFA and hypotheses were tested. Psy Cap four-factor model was tested CFA results, (χ^2/df)= 2.25, GFI=0.934, AGFI=0.918, CFI=0.914, TLI=0.901 and RMSEA=0.046. CFA indicated that the four-factor model fit scale. After conducting EFA and CFA, results were supported the four dimensional structure of PsyCap scale developed by Luthans et al. (2007b).

Self-reported EV Questionnaire

Voice behavior was measured with the six items based on Van Dyne, et al.'s (1994) and Van Dyne and Le Pine (1998). Likert-type scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree) was used. Reliability of the scale was $\alpha= 0.755$.

EFA was conducted on EV scale to investigate construct validity and to determine the factors that best represented the data. EV scales KMO value

was 0.765, and the Bartlett's test of sphericity showed ($\chi^2 = 772,902$, degree of freedom 15 and $p < 0,0001$) statistical significance. These results showed that the data comes from the highly variable normal distribution and is suitable for factor analysis. It was found that there were no variables that loaded more than one factor and distorted the factor structure. It was seen that one factor structure explained 45.196% of the total variance. To confirm the scale's factor structure, a CFA was applied. All the items significantly loaded on a single-factor ($p < 0.05$), and fit indexes provided evidence of acceptable fit: $\chi^2(\chi^2/df) = 3.697$, GFI=0.986, AGFI=0.958, CFI=0.975, TLI=0.947 and RMSEA=0.06. EFA and CFA, results were supported the one factor EV scale based on Van Dyne, et al.'s (1994) and Van Dyne and Le Pine (1998).

WB Questionnaire

WB was measured with generally accepted self-report General Health Questionnaire-12 (GHQ-12) for the detection and measurement of overall psychological WB and general health. It was used in more than 38 languages throughout (Goldberg, 1972; Goldberg & Hillier, 1979). The questionnaire had two dimensions namely, NWB and PWB. Participants rated items on a five point Likert-type scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). Reliability of the total scale was $\alpha = 0.709$, for PWB $\alpha = 0.675$ and NWB $\alpha = 0.810$.

An analysis of the eigenvalues in showed that two factors explained WB namely PWB and NGW. The KMO value was 0.786, which exceeds the recommended value of 0.6, and the Bartlett's test of sphericity showed ($\chi^2 = 1862,207$, degree of freedom 66 and $p < 0,0001$) statistical significance. PWB was included items 1, 3, 4, 7, 8, 12 and NWB was included items 2, 5, 6, 9, 10, 11. It was seen that two factors structure explained 45.912% of the total variance. CFA was applied, all the items significantly loaded on a single-factor ($p < 0.05$), and fit indexes provided evidence of acceptable fit: $\chi^2(\chi^2/df) = 4.598$, GFI=0.940, AGFI=0.907, CFI=0.901, TLI=0.869 and RMSEA=0.078. EFA and CFA, results were supported two dimensional structure of WB scale seen in the studies of Politi et al. (1994), Glozah and Pevalin (2015).

4. Results

Correlation analysis determines whether there is a relationship between two or more variables, and if there is a relationship, it gives the direction of the relationship. Study variables correlation matrix presented Table 1. PsyCap measures were positively correlated with EV, WB and PWB and negatively correlated with NWB in the expected directions. To check the internal consistency Cronbach's α has been used (Cronbach, 1951).

Cronbach's alpha coefficients were also confirmed the reliability of the measures for each variable.

Table 1. Descriptive Statistics, Internal Reliabilities, And Bivariate Correlations

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.PsyCap	1								
2.Optimis m	0,636*	1							
3.Resilency	0,746*	0,252*	1						
4.Hope	0,766*	0,362*	0,414*	1					
5.Efficacy	0,778*	0,312*	0,467*	0,491*	1				
6.WB	0,181*	0,194*	0,103*	0,096*	0,140*	1			
7.PWB	0,524*	0,278*	0,360*	0,439*	0,459*	0,433*	1		
8.NGW	-	0,024	-	-	-	0,796*	-	1	
9.EV	0,155*	0,024	0,130*	0,191*	0,156*	0,201*	0,506*	-	1
Mean	4,75	4,58	4,56	4,83	4,99	3,11	2,31	3,89	3,99
SD	0,52	0,65	0,79	0,67	0,71	0,50	0,92	0,62	0,63
Cronbach' s alpha	0,842	0,610	0,705	0,685	0,819	0,709	0,675	0,810	0,840

* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

Structural equation modeling (SEM) has been used to check various relations proposed, it is a multivariate technique that seeks to explain the relationship among multiple variables (Kaplan, 2000). Perhaps the most important reason why the use of SEM is popular nowadays is to test the direct and indirect effects between variables that can and can not be observed in a single model. In this case, SEM can be seen as more than one regression analysis at the same time (Bryne, 2010).

Structural model is entirely theoretical, and the goal of the model test is to discover the determined relationship. As can be easily understood from the drawing of the model, the more complex the relationship between the model variables, the greater the complexity of the model. This complexity can make it difficult to interpret both the drawing of the model and the test. It is also possible to investigate the relationships drawn in the model with regression tests. But such a choice will be two major drawbacks. First, there are many regression analyzes that need to be done and it is very difficult to evaluate the results of all these analyzes together. Another problem is that it will not be possible to see indirect effects in regression analysis. However, such a model of structural equality removes these two important obstacles (Meydan & Şeşen, 2015). In the present study, the relationship between

PsyCap, WB and EV have been assessed. Before testing a structural model (Fig.1) CFA conducted to conclude whether the measurement models of the key variables have acceptable fits (Anderson and Gerbing, 1988). The overall CFA model (table-2) had an acceptable fit which met the cutoff values suggested by Hu and Bentler (1999).

Figure 1: Research Conceptual Model

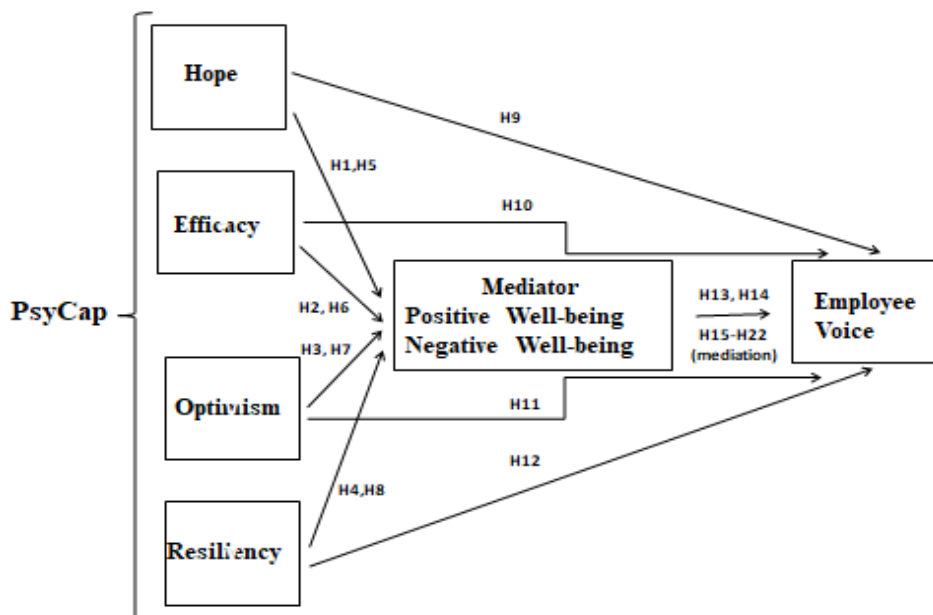

Table 2. Model fit Summary Of Measurement Model Of The Proposed Model

	χ^2	d	χ^2/sd	AGFI	GFI	CFI	TLI	RMSEA
Criterion			≤ 5	$\geq .85$	$\geq .80$	$\geq .90$	$\geq .90$	$\leq .08$
Model Fit	1448,553	697	2,078	0,886	0,866	0,906	0,873	0,042

Four-step procedure was used through SEM in which first the impact of PsyCap components Efficacy, Hope, Optimism and Resiliency were assessed on WB (Table 3). It was found that Hope ($\beta=0.330, p=0.001$), Efficacy ($\beta=0.207, p=0.001$), Resiliency ($\beta=0.207, p=0.026$) positively influences PWB, Hope ($\beta=-0.484, p=0.006$), Optimism ($\beta=-0.376, p=0.013$) negatively influences NWB. These findings make 1, 2, 4, 5, 7 hypotheses acceptable. 3, 6, 8 hypotheses have been rejected.

In the second step, impact of PsyCaps' components on EV were assessed. It was found that Efficacy ($\beta=0.435, p<0.01$) positively influences

EV. Hence, 10 hypothesis was accepted and 9, 11, 12 hypotheses have been rejected.

In the next step, the impact of WB (PWB and NWB) on EV were assessed. It was found that PWB ($\beta=0.575$, $p<0.01$), positively influences EV. These findings making 13 hypothesis was accepted and 14 hypothesis was rejected.

Table 3. Structural Model Regression Loads

	Path		β	SE	p
NWB	<---	Efficacy	-0,108	0,118	0,358
PWB	<---	Efficacy	0,207	0,064	0,001
NWB	<---	Hope	-0,484	0,176	0,006
PWB	<---	Hope	0,330	0,1	0,001
NWB	<---	Resiliency	0,007	0,167	0,967
PWB	<---	Resiliency	0,207	0,093	0,026
NWB	<---	Optimism	-0,376	0,152	0,013
PWB	<---	Optimism	0,033	0,076	0,664
EV	<---	Efficacy	0,435	0,08	0,001
EV	<---	Hope	-0,179	0,115	0,118
EV	<---	Resiliency	0,165	0,101	0,103
EV	<---	Optimism	-0,066	0,085	0,433
EV	<---	NWB	0,051	0,034	0,138
EV	<---	PWB	0,575	0,133	0,001

Significant at ****p<0.001; ***p<0.01; **p<0.05; *p<0.1

Four conditions must be met to prove the mediation relationship. These can be listed as follows (Baron and Kenny, 1986),

- Independent variable must have an effect on the dependent variable,
- Independent variable must have an effect on the mediator variable,
- Mediator variable must have an effect on the dependent variable,
- When the mediator variable included in the regression analysis with the independent variable, the effect of the independent variable on the dependent variable decreases, while the mediator variable should have a significant effect on the independent variable.

When the mediator variable is included in regression analysis, if the effect of the independent variable on the dependent variable is entirely through the mediator variable it refers to the full mediation, If there is a decrease in the relationship between the independent variable and the dependent variable, the partial mediating effect is mentioned. First three conditions of mediation were satisfied to test the mediating effect as

suggested by Baron and Kenny (1986). In order to test the mediating effect, in the last step we added the mediating variable, PWB and NWB in between PsyCap components and EV.

In order to test the mediating role, the significance of the indirect effects was examined and the bootstrap method was used. Since the AMOS program automatically generates bootstrap samples, it provides the researcher significant convenience. It has been found that the use of the bootstrap method in conjunction with the structural equation model gives better results than the Sobel test (Hayes, 2009, MacKinnon 2000). The highest likelihood method was used in 95% confidence interval of 2000 samples and Monte Carlo parametric bootstrap option was chosen. Bootstrap standardized values of Bootstrap with Lower Bounds and Upper Bounds are presented in Table 4 for the mediating effect of PWB and NWB.

Table-4. Mediating Effects Of PWB And NWB

	Optimism	Resiliency	Hope	Efficacy	NWB
Standardized Direct Impact					
NWB	0,214	0,004	-0,311	-0,077	
EV	-0,042	0,23	0,023	0,571	-0,015
Standardized Indirect Impact					
EV	-0,003	0,000	0,005	0,001	
Lower Bounds					
EV	-0,033	-0,014	-0,039	-0,013	
Upper Bounds					
EV	0,027	0,011	0,052	0,019	
Bootstrap Standardized Values					
EV	-0,003	0,000	0,005	0,001	
p					
EV	0,809	0,971	0,793	0,902	

	Optimism	Resiliency	Hope	Efficacy	PWB
Standardized Direct Impact					
PWB	0,031	0,18	0,38	0,268	
EV	-0,027	0,136	-0,191	0,48	0,429
Standardized Indirect Impact					
EV	0,013	0,077	0,163	0,115	
Lower Bounds					
EV	-0,075	0,003	0,066	0,032	
Upper Bounds					
EV	0,089	0,179	0,35	0,22	
Bootstrap Standardized Values					
EV	0,013	0,077	0,163	0,115	
p					
EV	0,777	0,046	0,002	0,007	

As presented in Table 4, there is an indirect effect between optimism, resiliency, hope and efficacy and EV. To determine whether this effect was

meaningful, the confidence interval significance was examined and the finding of significance at the level of $p < 0.05$ between resiliency, hope, and efficacy and EV was obtained. Since it was seen in main structural equation model Resiliency, Optimism and Hope had not significant influence on EV only PWB had partial mediator role between Efficacy and EV. It was seen that the standardized indirect effect between Efficacy and EV ($\beta = 0.115$), compared with the direct effect ($\beta = 0.435$), that there was a decrease in value. It was seen that the confidence interval values between efficacy and EV ranged from 0.032 to 0.22. These findings making 16 hypothesis was accepted and 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22 hypotheses have been rejected.

5. Discussion

Earlier studies have shown that PsyCap is positively associated with wanted employee aspects and negatively associated with unwanted employee aspects.

The effect of PsyCap on employee attitudes is basically that, employees with a high PsyCap suppose positive events will occur at workplace (optimism), they have full faith in their own success (efficacy and hope), they recover faster in the face of problems (resilience). (Avey et al. 2011)

In this research, noteworthy relations between PsyCap, WB and EV provided strengthen the generalizability of Luthans and colleagues' theory and study (Luthans, 2002a, Luthans et al. 2007a, 2007b) in the multinational context.

It was detected that PsyCap components, self-efficacy, hope, resiliency significantly affects PWB in positive direction and self-efficacy, hope negatively correlated with NWB, resiliency has no meaningful relation with the NWB. Optimism significantly affects NWB in negative direction and has no meaningful relation with the PWB.

Self-efficacy from the components of psychological capital is the positive psychological capacity that is most studied by the researchers and has the most robust theoretical infrastructure. (e.g., Bandura, 1997, 2005, 2008). Bandura (1997, 2008) requires an optimistic and flexible self-efficacy for the individual's WB. Karademas (2007) suggests that self-efficacy and positive approach are a specific premise for PWB, neuroticism and stress are specific antecedents to NWB. The results obtained in the study support these studies.

The hope dimension of the PsyCap is basically imported from the research and theory of positive psychologist Rich Snyder (1995, 2000, 2002). In Rich Snyder's research (Snyder 2002; Snyder et al. 2006), he noted that hope has improved WB in the positive direction. The results obtained in the study support these studies.

Psychological resiliency is a complementary structure for WB. Workers with high psychological resiliency show a great capacity to rapidly regain balance in physiological, psychological and social relationships after stressful events. Workers with high resiliency sustain progress capacities in the face of difficulties. In this context, psychological endurance can be maintained in a challenging and dynamic environment (Reich et al., 2010; Britt et al. 2001; Keyes, 2007).

Previous studies, it was found there are positive effects in the relation between optimism and WB (Ho et al., 2010; Williams & Cooper, 1998). In this study it was also found that optimism reduced the NWB significantly.

Self-efficacy is the judgment of individuals to organize and mobilize their ability to achieve the specified performance. If the worker sees the capacity of submitting proposals on his own, than he will show voice behavior. In this context self-efficacy affects the EV in the positive direction (Bandura, 1977; Frese et al., 1999).

It has been found that PsyCap components, self-efficacy, significantly affects EV in positive direction. Hope, optimism and resiliency has no meaningful relation with the NWB.

Based on Fredrickson's (2001, 2003) "Broaden-and-Build Theory", Avey et al. (2011) suggested that those who have high PsyCap in their work will be highly positive and show positive attitudes. In the model, using positive work-wise repertoire of thought-action, it increases the potential to show proactive extra role behaviors, such as contributing more to the organization, sharing creative ideas, or suggesting improvements. NATO is not only a military but also an economic, social and political union. This study extends the broaden-and-build theory and applied it to the more specific domain of work life. (multinational context of NATO).

The purpose of the research is to analyze the effects of organizational behavior concepts in a multinational environment. Study findings provide empirical evidence to support the idea that the resources built from PsyCap are likely to be the mechanism underlying the beneficial effects of positive employee attitudes (enhancing WB and improve EV). The development of the components of the PsyCap will improve the WB of the worker.

The EV concept is caused by the idea that employees are those who know the dissatisfaction or opportunities to improve their organization or their WB. Employees directly or indirectly express their complaints, dissatisfaction, reactions to change requests and management's plans and initiatives (Hirschman, 1970).

Positive returns that can be taken as a result of EV behavior (increased salary, progress in job conditions, removal of dissatisfactory status) may

improve WB (Wood ve Menezes, 2011). In this study it has been found that PWB significantly affects EV in positive direction and NWB has no meaningful relation with the EV.

Also, PWB has mediating role in the relationship between Efficacy and EV. This finding may bring some insights to the EV literature and encourage further exploration of possible ways of improve.

Conclusion

Each sub-dimension of PsyCap core structure is imported from a comprehensive conceptual framework supported by empirical studies. In this study, it was first verified that the PsyCap consists of the dimensions of hope, self-efficacy, optimism and psychological resiliency.

Human capital and human resources are the most important elements that will provide competitive advantage to organizations. IntelCorp.'s AndyGrove and Microsoft's Bill Gates support this idea by expressing that the most important presence of organizations is the employees coming out the door every night (Luthans & Youssef, 2004: 146).

Human capital is often defined in terms of knowledge, skills, abilities or competencies derived from education, experience, and certain identifiable skills. This definition emphasizes the explicit knowledge of human capital. It is thought that explicit knowledge can be easily imitated. The other dimension, which is often ignored of human capital, is implicit knowledge which is organization-specific. Workers socialize within the organization over time and become part of the organization's culture. They understand the processes and dynamic processes in this process and learn how they operate as a whole. This process involves a great deal of investment, especially in terms of time and effort, for the organization, managers and employees.

Moving from the implicit knowledge approach, the provision of EV and PsyCap and WB so as to provide positive contributions to the organization can provide a competitive advantage that the organization can not imitate.

The third generation of human and social capital, psychological capital, is associated with many organizational behaviors that offer competitive advantage to organizations. Positive PsyCap and sub-dimensions are promising constructs for organizations. Today's managers have to understand these constructs and by getting professional support when necessary and enhance the PsyCap, bringing up the WB employees and many more positive outcomes.

Positive psychological resources such as WB, optimism, resilience and efficacy, once thought to be reserved for “gifted” individuals (Garmezy,1974), now we have empirical studies support that these capacities can be developed (Masten & Reed, 2002; Snyder, 2000). Since each employee is unique to the organization, every kind of information, experience and contribution that will be obtained from the employee will contribute greatly to the organization. Given the fact that each employee comes from different backgrounds and cultures, it is a challenge that every level manager of the organization faces to find ways and means to improve positive and psychological resources that can be measured and improved like WB and PsyCap.

References

- Anderson, J. C. and Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103, 411-423.
- Avery, D. (2003). Personality as a predictor of the value of voice. *The Journal of Psychology*, 137, (5), 435-446.
- Avey, J. B., Luthans, F. and Youssef, C. M. (2008). The additive value of positive psychological capital in predicting work attitudes and behaviors. Leadership Institute Faculty Publications, Paper 6,1-42.
- Avey, J. B., Luthans, F. & Jensen, S. M. (2009). Psychological capital: A positive resource for combating employee stress and turnover. *Human Resource Management*, Sep/Oct2009, Vol. 48, Issue 5, 677-693.
- Avey, J. B., Reichard, R. J., Luthans, F., Mhatre, K. H. (2011). Meta-analysis of the impact of positive psychological capital on employee attitudes, behaviors and performance. *Human Resource Development Quarterly*, 22 (2), 127-152. doi: 10.1002/hrdq.20070.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: Freeman.
- Bandura A. (2001). Social cognitive theory: an agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1–26.
- Bandura, A. (2005). Evolution of social cognitive theory. In K. G. Smith & M. A. Hitt (Eds.), *Great minds in management* (pp. 9-35). Oxford: Oxford University Press.
- Bandura, A. (2008). An agentic perspective on positive psychology. In S. J. Lopez (Ed.). *Positive psychology: Expecting the best in people* (Vol. 1, p.1-27). New York: Praeger.
- Baron, R. M., Kenny D. A. (1986). The moderator mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Barney, J. (1995). Looking Inside for Competitive Advantage. *Academy of Management Executive*, 9(4), 49- 61.

- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Britt, T. W., Adler, A. B. and Bartone, P. T. (2001). Deriving benefits from stressful events: The role of engagement in meaningful work and hardiness. *Journal of Occupational Health Psychology*, 6, 53–63.
- Bryne, B. M. (2010). *Structural Equation Modeling with AMOS*. New York: Routledge.
- Cameron, K. S. (2008). Paradox in positive organizational change. *Journal of Applied Behavioral Science*, 44, 7-24.
- Cronbach, L.J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, Vol. 16 No. 3, pp. 297-334.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. and Smith, H. E. (1999). Subjective wellbeing: Three Decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276-302.
- Detert, J. R. and E. R. Burris (2007). Leadership behavior and employee voice: Is the door really open? *The Academy of Management Journal*, 50(4), 869-884.
- Garmezly, N. (1974). *The study of competence in children at risk for severe psychopathology*. In E. J. Anthony & C. Koupornik (Eds.), *The child in his family: Vol. 3. Children at psychiatric risk* (pp. 77–97). New York: Wiley
- Glozah, F. and Pevalin, D. J. (2015) Factor structure and psychometric properties of the 12-item General Health Questionnaire (GHQ-12) among Ghanaian adolescents. *Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 27(1): 53-57. doi: 10.2989/17280583.2015.1007867
- Goldberg, D. P. (1972). *The detection of psychiatric illness by questionnaire*. London: Oxford University Press.
- Goldberg, D. P. ve Hillier, V. F. (1979). A scaled version of the general health questionnaire. *Psychological Medicine*, 9 (1): 139-145.
- Grant, A. M. and Ashford, S. J. (2008). The dynamics of proactivity at work. *Research in Organizational Behavior*, 28, 3–34.
- Griffin, M. A., Neal, A., & Parker, S. K. (2007). A new model of work role performance: Positive behavior in uncertain and interdependent contexts. *Academy of Management Journal*, 50, 327–347. 10.5465/AMJ.2007.24634438.

- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56, 218-226.
- Fredrickson, B. L. (2003). The value of positive emotions. *American Scientist*, 91, 330-335.
- Frese, M., Teng, E. and Wijnen, C. (1999). Helping to improve suggestion systems: predictors of making suggestions in companies. *Journal of Organizational Behavior*, 20(7), 1139-1150.
- Hayes A.F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical Mediation Analysis in the New Millenium. *Communication Monographs* 76(4): 408–420. DOI:10.1080/03637750903310360
- Hirschman, A.O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations and states*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ho, M. Y., Cheung, F. M. and Cheung, S. F. (2010). The role of meaning in life and optimism in promoting well-being. *Personality and Individual Differences*, 48, 658–663.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist* *American Psychological Association*, 44 (3), 513-525.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). *Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives*. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55.
- Kaplan, D. (2000), *Structural Equation Modeling: Foundations and Extensions*, Sage, NewsburyPark, CA.
- Karademas, E. C. (2007). Positive and negative aspects of well-being: Common and specific predictors. *Personality and Individual Differences*, 43(2), 277-287. doi: 10.1016/j.paid.2006.11.031.
- Keyes, C. L. M. (2007). Promoting and protecting mental health as flourishing: A complementary strategy for improving national mental health. *American Psychologist*, 62, 95–108.
- Landau, J. (2009). When employee voice is met by deaf ears. *S.A.M. Advanced Management Journal*, 74(1), 4-12.
- Luthans, F. (2002a). Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths. *Academy of Management Executive*, 16(1), 57–72.

- Luthans, F. (2002b). Positive psychology approach to OB. In F. Luthans (Ed.), *Organizational behavior* (9th ed., pp. 286-322). New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Luthans, F. (2012). Psychological capital: Implications for HRD, retrospective analysis, and future directions. *Human Resource Development Quarterly*, 23 (1),1-8. doi: 10.1002/hrdq.21119.
- Luthans, F., Avolio, B., Avey, J. B., & Norman, S. M. (2007a). Psychological capital: Measurement and relationship with performance and job satisfaction. *Personnel Psychology*, 60(3), 541–572.
- Luthans, F., Harms, P. D., Youssef, C. M. and Sweetman, D. S. (2013). Meeting the leadership challenge of employee well-being through relationship PsyCap and health PsyCap. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 20(1), 118-133.
- Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., & Avey, J. B. (2008). Supportive climate and organizational success: The mediating role of psychological capital. *Journal of Organizational Behavior*, 29(2), 219–238.
- Luthans, F., Youssef, C. M., and Avolio, B. J. (2007b). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. New York: Oxford University Press.
- Luthans, F. and Youssef, C. M. (2004). Human, social and now positive psychological capital management: Investing in people for competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33 (2), 143-160.
- MacKinnon D.P. (2000). Contrasts in Multiple Mediator Models In J.S.Rose, L.Chassin, C.C.Presson ve S.J.Sherman (Eds.) *Multivariate Applications in Substance Use Research:New Methods for New Questions*. Mahwah,NJ, Erlbaum: 141-160.
- Masten, A. S., & Reed, M.-G. (2002). Resilience in development. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 74–88). London: Oxford University Press.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayınları.
- Morrison, E. W. (2011). Employee voice behavior integration and directions for future research. *The Academy of Management Annals*, 5-1, 373-412. doi: 10.1080/19416520.2011.574506.
- Politi P.L., Piccinelli, M. and Wilkinson, G. (1994). Reliability, validity and factor structure of the 12-item General Health Questionnaire

- among young males in Italy. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 90(6), 432-7.
- Reich, J.F., Zautra, J. A. and Hall, J. S. (2010). *Hand Book of Adult Resilience*. New York: The Guilford Press.
- Ryan, R. M. and Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141-166.
- Seligman, M. E. P. and Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14.
- Snyder, C. R. (1995). Conceptualizing, measuring, and nurturing hope. *Journal of Counseling and Development*, 73, 355-360.
- Snyder, C. R. (2000). *Handbook of hope*. San Diego: Academic Press.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13, 249-275.
- Snyder, C. R., Lehman, K. A., Kluck, B. and Monsson, Y. (2006). Hope for rehabilitation and vice versa. *Rehabilitation Psychology*, 51, 89–112.
- Suhr, D.D. (2006). Exploratory or confirmatory factor analysis? Cary, NC: SAS Institute.
- Van Dyne, L., Ang, S. and Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Construct. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1360-1392.
- Van Dyne, L., Graham, J. W., & Dienesch, R. M. 1994. Organizational citizenship behavior: Construct redefinition, operationalization, and validation. *Academy of Management Journal*, 37: 765-802.
-
- Van Dyne, L., Cummings, L. L., & McLean Parks, J. 1995. Extra-role behaviors: In pursuit of construct and definitional clarity. In L. L. Cummings & B. M. Staw (Eds.), *Research in organizational behavior*, 17: 215-285. Greenwich, CT: JAI Press.
- Van Dyne, L. & LePine, J. A. (1998). Helping and voice extra-role behaviour: Evidence of construct and predictive validity. *The Academy of Management Journal*, 41(1), 108-119.
- Youssef, C. M. and Luthans, F. (2007). Positive organizational behavior in the workplace the impact of hope, optimism, and and resilience. *Journal of Management*, 33(5), 774-800. doi: 10.1177/0149206307305562

- Youssef-Morgan, C. M. and Luthans, F. (2015). Psychological capital and well-being. *In Stress and Health*, 31 (3), 180-188.
- Youssef-Morgan, C. M. and Luthans, F. (2013). Psychological capital theory: Toward a positive holistic model. *Advances in positive organizational psychology*, 1, 145–166.
- Williams, S. and Cooper, C. L. (1998). Measuring occupational stress: Development of the Pressure Management Indicator. *Journal of Occupational Health Psychology*, 3(4), 306-321.
- Wood, S. and Menezes L. (2011). High involvement management, high-performance work systems and well-being. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(7), 1586–1610.

The impact of import on inflation: an ARDL analysis for the Turkish Economy

İthalatın enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye Ekonomisi için bir ARDL analizi

Can Tansel TUĞCU¹

Ayşe Meral UZUN²

İlyas ÖZKÖK³

Received: 26.03.2019, Accepted: 22.07.2019, Published: 15.11.2019

Abstract

Since it has complicated and prominent interrelations with another macro and microeconomic issues, determination of the causes of high level of inflation ranks almost first among the major goals of economic policy. According to the Triangle Model that was recently developed by Gordon (1997), inflation stems from three dynamics called inertia, demand and supply. On the other hand, the Monetarists and the Structuralists argue that inflation is caused by excessive money supply and cost/push factors, respectively. In this context, the aim of this study is to examine the impact of import volume on domestic inflation rate in the Turkish economy for the period 1961-2017 by utilizing a proper cointegration technique. Findings illustrated that inflation in Turkey basically stems from monetary issues and it is import driven, as well. Thus, policy makers had better take this bilateral structure into account while dealing with general price level instabilities in the Turkish economy.

Keywords: *Inflation, Import, ARDL, Turkish economy*

JEL: E31, O24, C22

Öz

Diğer makro ve mikroekonomik konularla karmaşık ve önemli ilişkilere sahip olduğundan, yüksek enflasyon düzeyinin sebeplerinin belirlenmesi ekonomi politikasının ana hedefleri arasında neredeyse ilk sırada yer almaktadır. Son dönemde Gordon (1997) tarafından geliştirilmiş olan Üçgen Modeline göre enflasyon atalet, talep ve arz adı verilen üç dinamikten kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan Paracılar ve Yapısalcılar enflasyonun nedeninin sırasıyla aşırı para arzı ve maliyet arttırıcı

¹ Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Doç. Dr. cantanseltugcu@akdeniz.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9204-6361>

² Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Doç. Dr. aysemeraluzun@akdeniz.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8787-8240>

³ Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Arş. Gör. iozkok@akdeniz.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3305-7199>

faktörler olduğunu ileri sürmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, uygun bir eşbütünleşme analizi kullanarak, Türkiye ekonomisinde 1961-2017 döneminde ithalat hacminin yurtiçi enflasyon oranı üzerindeki etkisini incelemektir. Bulgular, Türkiye'de enflasyonun temelde parasal gelişmelerden kaynaklandığını ve aynı zamanda ithalat tarafından da yönlendirildiğini göstermektedir. Bu nedenle, politika yapıcıların Türkiye'de genel fiyat düzeyi istikrarsızlıkları ile ilgilenirken bu ikili yapıyı dikkate almaları yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, İthalat, ARDL, Türkiye Ekonomisi

JEL Kodu: E31, O24, C22

Introduction

Inflation as one of the most important macroeconomic problems has been under investigation for many years. Since it has devastating effects especially on well-being, both political and economic policy makers are responsible for taking necessary measures and stabilizing general prices. In this regards, the triangle model that was developed by Gordon (1997) suggests that inflation depends on three determinants namely, *inertia* that represents the lagged value of inflation rate, *demand* that indicates the excess demand (i.e. the gap between nominal and potential GDP growth), and *supply* that reflects supply shocks such as the rise and fall of oil prices. As well as the triangle model, the Monetarist and Structuralist models are two other major approaches that try to explain the possible causes of higher levels of inflation.

According to the Monetarist view, inflation is caused by the proportion of money growth that exceeds income growth. They suggest that since money is capable of substituting real and financial assets, any wealth increase caused by increased money supply will conclude with consuming related assets instead of keeping them as idle money balances. This activity is going to yield a rise in the demand of those assets and their prices will follow the path. As a result, it is inevitable to face with higher levels of inflation.

On the other side, the Structuralists argue that economic activities that create demand and/or cost pressure on the prices boost inflation. Gaomab II (1998) states that “these factors operate through the supply side of the economy by increasing the unit cost of production, so that real output, or GDP contraction co-exists with resulting inflation”. Besides, excessive importing activity, increased nominal wages, predatory pricing for high profits are some other factors that the Structuralists present for the causes of higher levels of inflation.

The Turkish economy has been in a challenge with inflation for a long time. Although increase in the general price level was stabilized prior to the

global financial crisis of 2008, with its double-digit structure now, it ranks first among the macroeconomic issues to be solved. Table 1 presents some statistics related to the Turkish macroeconomic outlook for the period 1961-2017. As seen, although it has been experienced substantial increase for the absolute value of GDP and GDP per capita, the Turkish economy has been suffering instable macroeconomic balances in terms of the growth rates of GDP and GDP per capita. Besides, opposite to the increased value of GDP, unemployment is seen as one of the major macroeconomic problems of the economy. On the other hand, the foreign trade volume of the Turkish economy has been substantially increased during the period in consideration. However, since import of the economy is greater than export, this has ended with the trade deficit as one other macroeconomic issue that the Turkish economy should face with. Finally, no matter how it is measured (i.e. by consumer price index (CPI) or deflator), inflation has been a serious macroeconomic priority to be solved for the Turkish economy since the middle of 1970's. However, in spite of many economic and political interventions, Turkey has failed and inflation rate has reached its double-digit level again.

Table 1. Selected statistics for the Turkish macroeconomic outlook

Years	GDP	GDP growth	GDP per capita	GDP per capita growth	Unemployment	Import	Export	Inflation (CPI)	Inflation (GDP Deflator)
1961	7.99	1.16	284	-1.27	3.40	0.54	0.41	3.17	4.37
1970	17.09	3.23	490	0.80	11.00	1.09	0.76	7.92	8.64
1980	68.79	-2.45	1564	-4.63	7.90	8.21	3.55	94.26	93.00
1990	150.68	9.27	2794	7.38	8.20	26.49	20.14	60.30	58.24
2000	272.98	6.64	4317	5.03	6.49	61.56	53.09	54.92	49.34
2010	771.90	8.49	10672	6.98	10.66	196.45	157.84	8.57	7.01
2011	832.52	11.11	11336	9.42	8.80	253.09	185.34	6.47	8.19
2012	873.98	4.79	11707	3.09	8.15	249.77	206.85	8.89	7.42
2013	950.58	8.49	12519	6.67	8.73	266.90	211.72	7.49	6.27
2014	934.19	5.17	12096	3.39	9.88	258.30	222.00	8.85	7.42
2015	859.80	6.09	10949	4.33	10.24	223.15	200.73	7.67	7.83
2016	863.72	3.18	10821	1.51	10.84	214.64	189.72	7.78	8.10
2017	851.55	7.44	10500	5.75	10.82	249.66	211.22	11.14	10.84

Source: The Turkish Statistical Institute and The World Bank, World Development Indicators Database.

*GDP, Import and Export are in billion dollars. GDP per capita is in dollars. Others are in percentages.

One of the measures recently taken for reducing high level of inflation by Turkish economic authority is to ease domestic pressure on inflation by importing some goods. However, this does not seem an appropriate policy

for reducing demand pressure on general prices when official import statistics are being observed for the Turkish economy. Even if importing activity may sometimes help inflation to fall from the demand-side, it may also boost it from the supply/cost-side, and in the light of statistics for the percentage share of components of total import, one can conclude that this is the case in the Turkish economy. According to official foreign trade statistics released by the Turkish Statistical Institute (TUIK)⁴, considering ten-year periods of the last 50 years, while the minimum and maximum percentage shares of consumption goods in total import are 4% and 13%, respectively, the minimum and maximum percentage shares of capital and intermediate goods in total import are 86% and 95%, respectively. In this sense, assuming that importing activity in the Turkish economy is inevitable for the production, supply/cost side effect of import becomes stronger in terms of the import-inflation nexus. Additively, considering the intentional exchange regime followed by the Turkish economic authority for promoting export and recent abnormal depreciation of Turkish Lira against foreign currencies, it can be stated that importing for production is getting more expensive in the Turkish case and this may yield stronger supply/cost side effect of import on domestic inflation. In this context, as suggested by the Structuralist inflation model, importing policy itself may be one of the specific sources of persistent domestic inflation in Turkey via its effects especially on supply/cost structure.

This study aims at investigating the long and short-run impacts of import volume on domestic inflation in the Turkish economy for the period 1961 - 2017. Thus, it incorporates the bounds testing approach (ARDL) to cointegration of Pesaran et al. (2001) and tries to estimate an inflation function that was constructed in light of the views of Monetarist and Structuralist approaches.

The novelty of this study can be classified under three aspects. First, unlike previous studies that have utilized classical cointegration analyses such as the Johansen or Engle-Granger, this paper benefits the ARDL methodology in order to analyze the short and long-run relationship between import and inflation. Second, the study combines the Monetarist and Structuralist inflation models and tries to hold possible inflation dynamics in order. Third, the direct impact of import on inflation has never been studied by utilizing long time series data and ARDL methodology in the Turkish economy. Thus, this paper constitutes a contribution to the empirical literature.

⁴<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5803> Turkish import data, Classified as the Broad Economic Categories (BEC-1).

The outline of the study is as follows: Section 1 is devoted to review of literature. Section 2 and 3 presents the empirical issues. Finally, Section 4 highlights findings.

1. Review of literature

Existing literature on the interrelations of inflation-import nexus has been generally constructed around the idea that importing activity is one of the consequences of higher level of domestic inflation (e.g. McCallum and Nelson, 2001; Kara and Nelson, 2003; Gali and Monacelli, 2005; Clausen and Kandil, 2005). However, Dexter et al. (2005) opened a new strand of literature and suggested that there are two ways, namely direct and indirect channels that the availability of imports matters on domestic inflation.

As compliments to the theoretical views of Dexter et al. (2005), the issue whether importing activity boosts domestic inflation or not has also been empirically investigated. For instance, Rassekh and Wilbratte (1990), considering the Monetarist and Structuralist inflation models, examined the model that best explains inflation in the USA, UK, Canada, Japan and West Germany and concluded that the structuralist model that includes import prices as one of the explanatory variables performed better in explaining inflation. Gaomab II (1998) reviewed the factors that resulted in high level of inflation in the Namibian economy and proved that foreign prices and imported inflation from South Africa are boosting Namibian prices and inflation. Cheng and Tan (2002) identified the factors that contribute Malaysian inflation pattern and showed that external dynamics such as exchange rate and imported inflation are among the factors that boost Malaysian inflation. Bayraktutan and Arslan (2003) investigated the link between exchange rates, inflation and import volume in the Turkish economy by using causality analysis of Granger and indicated that there is bi-directional causal relationship between variables in question. Corrigan (2005) studied the link between import prices and inflation in the US economy and concluded that import prices have a significant role in explaining the US inflation patterns. Ferrucci et al. (2010) questioned the causes of increase in retail food prices in the Euro Area and proved that in the case of 10 percent increase in the price of imported commodities and if it accounts for 20 percent of the value of final spending, domestic inflation might increase by 2 percent. Ogbokor and Sunde (2011) investigated the relationship between import and inflation in the Namibian economy and presented that inflation in Namibia is heavily import driven. Muktadir-Al-Mukit et al. (2013) analyzed the link between import and inflation in the Bangladesh economy and pointed import as a cause of inflation. Chatelais et al. (2017) studied the impact of import prices on inflation in the Euro Area and found that import prices of manufactured goods explain the subsequent recovery of manufactured goods consumer price inflation. Munepapa and

Sheefeni (2017) investigated the impact of import on inflation in Namibia and revealed that while the impact is insignificant in the short-term, importing significantly increases inflation in the long-term. Ahmed et al. (2018) examined the link between inflation and exports & imports in the Pakistani economy and indicated that 1% increase in imports yields 0.57% increase in inflation over in the long-run.

2. Empirical model and data

In accordance with the views of the Monetarist and Structuralist Inflation Theories, the impact of import on inflation was examined by using an augmented log-linear inflation model that can be formulated as follows:

$$INF = f(DIFF, IMP) \quad (1)$$

where *INF* is the inflation rate, *DIFF* is the difference between money growth and income growth and *IMP* is the total import.

The study employs annual data covering the time period 1961 to 2017. Annual growth rate of the GDP deflator, annual growth rate of the Broad Money (M2), annual growth rate of GDP at market prices based on constant local currency and imports of goods and services proxy domestic inflation, money growth, economic growth and import volume, respectively. The source of data set used in this paper is World Development Indicators Database of the World Bank.

3. Methodology

The Engle and Granger (1987) with two-step residual-based procedure and/or Johansen and Juselius (1990) with system-based reduced rank regression are two of the analyses that deal with long-run relationships (cointegration) among macroeconomic variables. Since these techniques require integrated variables in a specific order, it is not appropriate to adopt them onto level relationship analyses.

Inadequacy of the cointegration tests that require specific order patterns for macroeconomic variables was partially solved after the Pesaran et al. (2001) have developed the bounds testing approach to cointegration (ARDL analysis). According to the concept of this analysis, the integration order of the variables does not matter for investigating the long-run relationship among variables in interest. Additively, Pesaran and Shin (1999) suggested that, irrespective of the underlying variables have different integration orders, the ARDL procedure yields consistent estimates of the long-run parameters by performing better in data sets with small sample size properties.

The bounds testing approach requires estimating the following ARDL representation of the theoretical inflation model that was augmented by including the import:

$$\Delta \ln INF_t = a_0 + \sum_{i=1}^p a_{1i} \Delta \ln INF_{t-i} + \sum_{i=0}^p a_{2i} \Delta \ln DIFF_{t-i} + \sum_{i=0}^p a_{3i} \Delta \ln IMP_{t-i} + \theta_1 \ln INF_{t-1} + \theta_2 \ln DIFF_{t-1} + \theta_3 \ln IMP_{t-1} + u_t \quad (2)$$

where u reflects the error term, p presents the lag length and Δ is the difference operator. There are two stages in the bounds testing analysis. The first one is to determine the existence of cointegration by testing proper hypotheses defined as $H_0: \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = 0$ and $H_1: \theta_1 \neq 0, \theta_2 \neq 0, \theta_3 \neq 0$. The procedure relies upon the classical F-statistic and two different types of critical values estimated by Pesaran et al. (2001) for deciding the availability of the link of cointegration. According to these separate critical values, all the variables in process are assumed as I(0) and I(1), respectively. Separation of the critical values makes all possible classifications of the variables covered by a bound. The rejection of the null hypothesis supports cointegration, whereas accepting the null refers no-cointegration. In addition, it may be benefited from the error-correction term, if separate bounds yield inconclusive results. Cointegration exists, if the error-correction term is negative and statistically significant.

Estimating the error-correction mechanism (ECM) is the next step of the ARDL cointegration analysis. It requires following transformation of equation (2):

$$\Delta \ln INF_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \omega_k \Delta \ln INF_{t-i} + \sum_{i=0}^p \lambda_k \Delta \ln DIFF_{t-i} + \sum_{i=0}^p \delta_k \Delta \ln IMP_{t-i} + \pi EC_{t-1} + u_t \quad (3)$$

where the residual of equation (2) is proxied by EC and the coefficient of it namely π present the term of error correction (ECT).

Given that the parameter stability is not guaranteed by the cointegration relationship, it requires an extra step in order to prove the stability of the coefficients. Thus, the ARDL analysis generally goes alongside with cumulative sum (CUSUM) and cumulative sum of squares (CUSUMSQ) statistics of Brown et al. (1975). Accordingly, recursive regression residuals constitute the concept of these statistics. For proving stability, model's break points are used against the recursively updated CUSUM and CUSUMSQ statistics. Estimated model is said to be stable, if the break points cover the statistics.

4. Findings

Since conducting a stationary analysis is not necessary for the bounds testing framework, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test was adopted

The impact of import on inflation: an ARDL analysis for the Turkis...

for dealing with one of the most important time series properties of included variables. As shown below, variables in interest are stationary in level and/or first difference, and performing the bounds testing methodology is a proper choice for the purpose in consideration.

Table 2. Unit root test results

<i>Level</i>	Variables	Test
		ADF
Intercept	<i>lnINF</i>	-1.752 (0.40)
	<i>lnDIFF</i>	-2.302 (0.17)
	<i>lnIMP</i>	-1.157 (0.68)
Intercept+Trend	<i>lnINF</i>	-1.625 (0.77)
	<i>lnDIFF</i>	-2.243 (0.45)
	<i>lnIMP</i>	-1.894 (0.64)
<i>First-Difference</i>		
Intercept	<i>lnINF</i>	-7.886 (0.00)
	<i>lnDIFF</i>	-9.375 (0.00)
	<i>lnIMP</i>	-7.472 (0.00)
Intercept+Trend	<i>lnINF</i>	-8.013 (0.00)
	<i>lnDIFF</i>	-9.567 (0.00)
	<i>lnIMP</i>	-7.470 (0.00)

Numbers in parentheses are p-values.

Panel A in Table 3 illustrates the F-statistic and error-correction term that were utilized for deciding whether considered variables are cointegrated or not. Accordingly, either F-statistic or ECT support the cointegration relationship among variables in consideration.

Panel B in Table 3 presents the long-run cointegration vector. Obviously, coefficients of *lnDIFF* and *lnIMP* are statistically significant and positive. Accordingly, 1% increase in the difference of money growth and income growth raises the inflation rate by 1.06%. This result supports the validity of the Monetarist Inflation Theory in Turkish Economy. On the other hand, 1% increase in imports raises the inflation rate by 0.45%. This finding implies that the more the Turkish Economy imports, the higher it suffers from inflation.

Panel C in Table 3 shows the short-run regression relation of inflation-import nexus. Findings reveal that, despite the coefficient of the *lnDIFF* is relatively low, it is still statistically significant and it has positive impact on inflation. Accordingly, 1% increase in the difference of money growth and income growth in the short-run raises the inflation by 0.40%. However, since the *lnIMP* has no statistically significant coefficient, it is not possible to make any interpretation.

Panel D at Table 3 indicates the diagnostic checking results for the considered ARDL model. Accordingly, the assumptions of normality, no-functional misspecification, homoscedasticity and no-serial correlation were not violated.

Table 3: Estimation results

	<u>Dependent variable</u> lnINF
<u>Panel A</u>	
F-stat	7.65
ECT	-2.134 [0.00]
<u>Panel B</u>	
lnDIFF	1.06 [0.00]
lnIMP	0.45 [0.01]
<u>Panel C</u>	
lnDIFF	0.40 [0.00]
lnIMP	0.24 [0.43]
<u>Panel D</u>	
Adj-R ²	0.91
Normality ^a	1.08 [0.58]
Functional Form ^b	0.02 [0.88]
Heteroscedasticity ^c	1.74 [0.18]
Serial Correlation ^d	0.17 [0.68]
<u>Panel E</u>	
CUSUMSQ	S
CUSUM	S

(4.19-5.06), (4.87-5.85), and (6.34-7.52) are the critical values that were provided in Table CI(v) Case V at Pesaran et al. (2001) for 10, 5, and 1 percent level of significance, respectively.

a: The Jarque–Bera test

b: The Ramsey Reset test

c: The White test

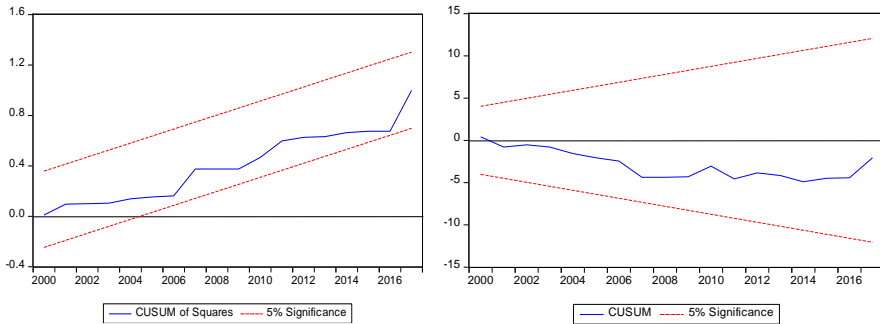
d: The Breusch–Godfrey LM test

Stable model is proxied by “S”.

The brackets contain p-values.

Finally, according to the CUSUM and CUSUMSQ test results demonstrated at Panel E in Table 3 and graphs demonstrated in Figure 1, the ARDL output has stable long-run parameters at 5 percent level of significance.

Figure 1: Graphs of Stability Checking

Conclusion

In this study, the long and short-run impacts of import on inflation in the Turkish economy were examined by using annual time series data for the period 1961-2017. Thus, study utilized the bounds testing approach to cointegration and estimated an inflation model that contains the Monetarist and Structuralist inflation motives.

Results showed that views of the both Monetarist and Structuralist approaches hold for the explanation of Turkish inflation pattern for the period in consideration. Accordingly, domestic inflation in Turkey basically stems from monetary issues and it is also import driven. In this sense, findings of Dexter et al. (2005), Ogbokor and Sunde (2011), Muktadir-Al-Mukit et al. (2013), Munepapa and Sheefeni (2017) and Ahmed et al. (2018) who support the view that domestic inflation is also import driven are consistent with present findings. This result implies a policy that utilizes increased import instead of (or with) controlling money growth for stabilizing general price level may result in undesirable consequence in the Turkish economy. Thus, policy makers had better find ways to decrease total import volume. In this context, it is urgent to produce domestic production goods and substitute them with the imported ones. Given that the largest amount of Turkish import stems from non-renewable energy products, focusing more on renewable energy sources and adopting renewable energy products to domestic production may be beneficial for easing Turkish import volume.

Finally, since this is the first attempt for the Turkish economy, the current study analyzes the impact of total import on inflation. Disaggregating import into micro components such as import of consumption, intermediate and capital goods may create an opportunity for the future research.

References

- Ahmed, R. R., Ghauri, S. P., Vveinhardt, J., & Streimikiene, D. (2018). An Empirical Analysis of Export, Import, and Inflation: A Case of Pakistan. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 21(3).
- Ayetuoma, O. C., & Tafirenyika, S. (2011). Is Namibia's Inflation Import-driven? An Econometric Investigation (1990-2007). *Journal of Development Alternatives and Area Studies*, Vol. 30, No.1-2.
- Bayraktutan, Y., & Arslan, İ. (2003). Türkiye'de döviz kuru, ithalat ve enflasyon ilişkisi: ekonometrik analiz (1980-2000). *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 5(2), 89-104.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163.
- Chatelais, N., & Schmidt, K. (2017). The impact of import prices on inflation in the euro area. *Rue de la Banque*, (37).
- Cheng, M. Y., & Tan, H. B. (2002). Inflation in Malaysia. *International Journal of Social Economics*, 29(5), 411-425.
- Clausen, J. R., & Kandil, M. (2009). On Cyclicalities in the Current and Financial Accounts: Evidence from Nine Industrial Countries. *Eastern Economic Journal*, 35(3), 338-366.
- Corrigan, T. D. (2005). *The Relationship Between Import Prices and Inflation in the United States*. WCOB Faculty Publications. Paper 18.
- Dexter, A. S., Levi, M. D., & Nault, B. R. (2005). International trade and the connection between excess demand and inflation. *Review of International Economics*, 13(4), 699-708.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Ferrucci, G., Jiménez-Rodríguez, R., & Onorante, L. (2010). Food Price Pass-Through in the Euro Area-The Role of Asymmetries and Non-Linearities. *ECB Working Paper Series*, No.1168.
- Gali, J., & Monacelli, T. (2005). Monetary policy and exchange rate volatility in a small open economy. *The Review of Economic Studies*, 72(3), 707-734.
- Gaomab, M. II. (1998). Modelling inflation in Namibia. *Research Bulletin (Bank of Botswana)*, 16(1), 53-75.

- Gordon, R. J. (1997). The time-varying NAIRU and its implications for economic policy. *Journal of Economic Perspectives*, 11(1), 11-32.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kara, A., & Nelson, E. (2003). The exchange rate and inflation in the UK. *Scottish Journal of Political Economy*, 50(5), 585-608.
- McCallum, B., & Nelson, E. (2000). Monetary policy for an open economy: an alternative framework with optimizing agents and sticky prices. *Oxford Review of Economic Policy*, 16(4), 74-91.
- Muktadir-Al-Mukit, D., Shafiullah, A. Z. M., & Ahmed, M. R. (2013). Inflation led import or import led inflation: Evidence from Bangladesh. *Asian Business Review*, 2(2), 65-69.
- Munepapa, M., & Sheefeni, J. P. (2017). The impact of import on inflation in Namibia. *European Journal of Business, Economics and Accountancy*, 5(2), 43-51.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Rassekh, F., & Wilbratte, B. (1990). The Effect of Import Price Changes on Domestic Inflation: An Empirical Test of the Ratchet Effect: Note. *Journal of Money, Credit and Banking*, 22(2), 263-267.

Kişiselleştirilmiş Reklamlara Yönelik Tutumları Etkileyen Faktörlerle Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

The Investigation of The Relationship Between Purchase Behaviour and The Factors Affecting Attitudes Towards Personalized Ads

Leyla LEBLEBİCİ KOÇER¹

Harun ÖZMERDİVANLI²

Geliş tarihi: 25.11.2018, Kabul tarihi: 04.08.2019, Basım tarihi: 15.11.2019

Öz

Bu çalışma, internette ve sosyal medyada tüketicilerin karşılaştığı kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tüketicilerin tutumlarını etkileyen faktörlerin (reklam şüphecilği, reklamdaki kaçınma, algılanan kişiselleştirme, reklam güvenilirliği) satın alma niyeti üzerindeki etkilerini belirlemek için yapılmıştır. Araştırmaya Karaman’da yaşayan ve sosyal medya kullanan 451 tüketici katılmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırmada geliştirilen hipotezlerden 7’si kabul edilirken 4’ü reddedilmiştir. Araştırmanın dikkat çeken sonuçlarından biri, algılanan kişiselleştirme ile reklam şüphecilği arasında negatif değil pozitif bir ilişki olduğudur. Bu durum, kişiselleştirilmiş reklamların kişilerin özel verilerinin kullanılacağı endişesi oluşturmasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, araştırma sonucuna göre, kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tutumlar satın alma davranışını doğrudan etkilemektedir. Geleneksel medyada olduğu gibi, sosyal medyada veya genel olarak internette bir reklamın güvenilirliği ve inandırılığı tüketicilerin reklam hakkında şüphelerinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olarak, gerektiğinde reklamı azaltarak ve tüketicinin reklamdaki kaçınmasını engelleyerek ve reklam için olumlu tutum geliştirerek sağlanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kişiselleştirilmiş Reklam, Reklam Şüphecilği, Reklamdaki Kaçınma, Reklam Güvenilirliği, Algılanan Kişiselleştirme, Reklam Tutumu, Satın Alma Niyeti.*

Jel kodları: M31, M37

Abstract

This study was conducted to determine the effects of factors (ad skepticism, ad avoidance, perceived personalization, ad credibility) affecting consumers' attitudes towards personalized advertising, which consumers face in the internet and social media, on their intention to purchase. 451 consumers who live in Karaman and use social media participated in the survey. Structural equation modelling was applied to test the research hypothesis. 4 of the hypotheses developed in the study were rejected while 7 were accepted. One of the remarkable results of the research is that

¹ Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Doç Dr.

leyla@erciyes.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4238-5749>

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Erasmus Kurum Koordinatörlüğü,

harunoz@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1096-5976>

there is a positive, not negative, relationship between perceived personalization and advertising skepticism. This is thought to be related to the fact that personalized ads are a concern for the use of personal data of individuals. Moreover, according to the research result, attitudes towards personalized advertisements directly affect the buying behavior. As in traditional media, the reliability and credibility of an ad on the social media or on the internet in general can be achieved by helping consumers remove suspicions about the ad, reducing the ad when necessary, preventing the consumer from avoiding advertising, and developing a positive attitude for the ad.

Keywords: *Personalized Ads, Ad Skepticism, Ad Avoidance, Ad Credibility, Perceived Personalization Ad Attitude, Purchase Intention.*

Jel Codes: M31, M37

Giriş

Günümüzde, kişisel bilgileri kullanarak belirli müşteriler için teklif gönderme gibi kişiselleştirilmiş pazarlama yaklaşımları, kitle pazarlama konseptinden daha önemli hale gelmektedir ve kişiselleştirilmiş pazarlama mesajlarının gönderilmesinin verimliliği artmaktadır. Artık kitlesel pazarlama ve kitlesel reklamcılık konumlarını kaybetmeye ve kişiselleştirilmiş pazarlama, pazarlama stratejisinin yeni bir yolu olarak baskın olmaya başlamıştır (Barutçu vd., 2017: 401). Gelişmiş bilgi işlem teknolojisi, reklamcılarının odağını geleneksel kitle reklamcılığından kişiselleştirilmiş reklama kaydırmaktadır. Bu değişiklikte ise kişisel tercihlere göre uyarlanmış mesajları tüketicilere iletebilmek etken olmuştur (Baek ve Morimoto, 2012: 59).

Reklam karmaşası ve tüketiciler tarafından artan reklam önleme, reklam verenlerin yüz yüze olduğu en kritik sorunlardan biri haline gelmiştir. Giderek artan reklam karmaşasını ortadan kaldırmak için reklam verenler, reklamlarını, minimum maliyetle ve en az tüketici rahatsızlığı ile fark edilir ve kaçınılmaz kılarak reklam etkilerini en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Sürekli gelişen veri toplama ve veri madenciliği teknolojileri, bireysel tüketiciler için kişiselleştirilmiş alakalı reklam mesajları oluşturarak reklam verenlerin bu hedeflere ulaşmalarını sağlamaktadır. Web analitiği ve büyük veri madenciliğinin kullanılabilirliği nedeniyle bireyselleştirilmiş hedefleme ve reklam kişiselleştirme düzeyi son yıllarda önemli ölçüde artmıştır (Kim ve Huh, 2017: 92).

Kişiselleştirme, çevrimiçi perakendeciler tarafından bir araç olarak giderek daha fazla kullanılmaktadır; çünkü İnternet, tüketici bilgilerini toplamak, bir araya getirmek reklamları ve reklamları bireysel kullanıcılarla eşleştirmek için çok büyük fırsatlar sunmaktadır (Kalaignanam vd., 2017: 1). Son yıllarda İnternet reklamlarını kişiselleştirmek yaygın bir uygulama olarak kullanılırken önde gelen İnternet şirketleri için de önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir (Köster vd., 2015 :181).

Bu araştırmanın amacı, internette ve sosyal medyada tüketicilerin karşılaştığı kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tüketicilerin tutumlarını etkileyen faktörlerin (reklam şüpheciligi, reklamdaki kaçınma, algılanan kişiselleştirme, reklam güvenilirliği) satın alma niyeti üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Bu konuyu incelemekteki motivasyonlar ise, konunun yeni olması, Türkiye’de kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tutum ve satın alma ilişkisinin çok fazla çalışılmamış olması ve literatüre bu bağlamda katkı sağlamak olarak sıralanabilmektedir. Bu amaç ve motivasyonlar doğrultusunda, ilk bölümde kuramsal çerçeve çizilerek, ikinci bölümde tutumları etkilediği düşünülen faktörler açıklanacak ve hipotezler geliştirilecek, üçüncü bölümde literatür taraması yapılarak dördüncü bölümde metodoloji (amaç, model, yöntem, bulgular) kısmına yer verilecek ve son olarak da araştırma sonuç ve önerilerle tamamlanacaktır.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Kişiselleştirme Kavramı

Bir kavram olarak kişiselleştirmenin muhtemelen herhangi bir ticari ilişki kadar eski olduğu ve ilk kişiselleştirilmiş doğrudan pazarlama mektuplarının 1870’lerde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Modern anlamda kişiselleştirme, konum teşhisten, mesajın görsel düzenini ve içeriğini uyarlamak ve ürünü uyarlamak gibi farklı anlamlar taşımaktadır (Vesanen, 2007: 140). Li ve Unger’a göre (2012: 623), kişiselleştirilmiş ürün ya da hizmet teklifleri, İnternet’ten çok önce zaten mevcuttu, ancak bilgi teknolojisindeki ve internetteki gelişmeler, tüketicilere verimli ve değerli ürün ve hizmet önerileri sunmayı mümkün kıldı.

Bireysel müşteri tercihlerini öğrenmek ve teklifleri bu tercihlere göre düzenlemek yeni bir kavram değildir ve birçok hizmet, iş dünyası ve diğer pazarlarda standart uygulama olmuştur. Ancak, yeni teknolojiler artık pazarlamacıların çok daha geniş bir pazar yelpazesinde kitlesel kişiselleştirme kullanarak bireysel pazarlama uygulamalarını mümkün kılmıştır (Simonson, 2005: 32).

Kişiselleştirilmiş iletişim stratejileri, uygun kitleye uygun zamanda doğru kitleye uygun reklam mesajlarının uygun bir maliyetle ulaştırılması amacıyla reklam verenler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Kişiselleştirme kavramı ağırlıklı olarak pazarlama bağlamında geniş anlamda kullanılsa da, reklam bağlamındaki bu kavram, her bir alıcının kişisel tercihine veya kişisel bilgilerine dayalı olarak uyarlanmış mesaj içeriği stratejilerine daha dar bir şekilde odaklanma eğilimindedir (Kim ve Huh, 2017: 93-94).

Kişiselleştirilmiş reklam kavramını tanımlamadan önce kişiselleştirme kavramını tanımlama gereği bulunmaktadır. Maslowska vd.’ye (2011:91) kişiselleştirme, mesajı daha anlamlı ve dolayısıyla ikna edici hale getirmeyi amaçlayan bir (pazarlama) iletişim stratejisidir. Tran ’a göre (2017: 231),

kişiselleştirme belirli bir müşteriye ilgileri doğrultusunda özel olarak geliştirilen bireysel iletişim faaliyetidir veya bir başka ifade ile bir firmanın müşteri bilgilerini kullanma ve bu müşterilere hedeflenmiş çözümler sunma pratiğidir. Vesanen (2007: 410) 'e göre ise kişiselleştirme, bir iş ile her bir bireysel müşteri arasındaki elektronik ticaret etkileşimlerini uyarlamak için teknoloji ve müşteri bilgilerinin kullanılmasıdır.

Kişiselleştirilmiş reklam tanımları kişiselleştirme kavramı ile paralellik göstermektedir. Baek ve Morimoto (2012: 59)' nun yapmış olduğu tanım şu şekildedir: "Kişiselleştirilmiş reklam her bir tüketiciye kişisel bilgiler (tüketicilerin isimleri, satın alma geçmişleri, demografik özellikleri, psikografik bilgileri, konuları ve yaşam tarzları) temelinde ücretli medya aracılığıyla sunulan kişiselleştirilmiş tanıtım mesajlarıdır." Keyzer vd. (2015: 125) bir bireyin özelliklerine ve/veya ilgi alanlarına veya zevklerine göre uyarlanmış reklamlar şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Yu ve Cude (2009: 504)'un yapmış olduğu tanıma göre ise kişisel bilgiler (e-posta adresi, ziyaret edilen web siteleri, alışveriş geçmişi, belirli bir ürün tercihi, hobiler) kullanılarak kişiye özel olarak oluşturulan reklamlardır.

Kişiselleştirilmiş reklam kavramının yaygın olarak kullanılan İngilizce karşılığı "personalized add " olmasına karşın, kişiselleştirme ve kişiselleştirilmiş reklam kavramlarını açıklamak için oba (online behavioral advertising-çevrimiçi davranışsal reklam), retargeting (yeniden hedefleme), customatizon (kişiselleştirme-uyarlama), profiling (profil oluşturma), one-to-one marketing (bire bir pazarlama), tailoring (uyarlama) kavramları da kullanılmaktadır (Vesanen ve Rulas, 2006: 6). Kişiselleştirme terimi çeşitli kavramları kapsamasına rağmen, bunların ardındaki fikir aynıdır, yani bir alıcıya kendisine gönderme yapan mesajlar oluşturmaktır (Maslowska vd., 2011 :91).

1.2. Kişiselleştirilmiş Reklamların Amacı ve Önemi

Pazarlama uygulamaları, kitleden kişiselleşmeye doğru bir seyir izlemektedir (Barutçu vd., 2017 : 403). Kişiselleştirilmiş programlar aracılığıyla pazarlama, müşterilerin kendilerini özel hissetmelerini sağlamak ve kurumun onlara olağanüstü ilgi duyduğunu algılamasını sağlamak için kritik önem taşımaktadır (Nyheim vd., 2015: 150).

Kişiselleştirme, reklamları kullanıcılar için daha alakalı ve reklam verenler için daha etkili hale getirmeyi amaçlamaktadır. Reklamcılığın kullanıcı algılarına olan etkilerini anlamak, yayıncılar, reklam verenler ve yeni reklam biçimlerini dizayn edenler için önem taşımaktadır. Rahatsızlık duyulan reklamlar, kullanıcılar, reklam verenler ve reklamcılık araçları için ciddi bir maliyet oluşturmaktadır. Reklamların ilgi düzeyini artırmak, bu tür rahatsızlığı azaltabilir ve reklamları çok daha etkili hale getirebilir. İçeriğe dayalı hedeflemenin yanı sıra kişiselleştirme, reklamları kullanıcı özelliklerine,

davranışlarına ve kullanım içeriğine göre uyarlayarak bireysel kullanıcılarla daha alakalı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Reklamlar, hem örtülü kullanıcı davranışı (aramalara, bağlantı tıklamalarına, bekleme süresine göre) hem de açık geri bildirimleri (beğeniler, derecelendirmeler) kullanarak uyarlanabilir (O'Donnell ve Kramer, 2015: 1293).

Kişiselleştirme çabalarının artmasının nedenleri, müşterilerin dikkatini çekmek ve pazarlama etkinliğini artırmaktır. Etkin kişiselleştirilmiş mesajlar göndermek için oluşturulan uzman sistemler doğru müşteriyi doğru zamanda seçmek ve reklam kaynaklarını daha verimli bir şekilde tahsis etmek için bir araç işlevi görebilir. Uzman sistem uygulamasında, müşterilerin bilgileri, demografik özelliklerinden ve önceki satın alımlardan vb. elde edilebilir. Uzman sistemler, insan uzmanlığını gerektiren bir karar almak için bir bilgisayar tarafından kaydedilen bilgileri kullanır (Barutçu vd., 2017: 401).

Kişiselleştirilmiş reklamlarda, tüketiciler yalnızca kendileriyle ilgili, satın alma niyetleri veya diğer istenen yanıtları oluşturma olasılığı daha yüksek olan mesajlar alırlar (Yu ve Cude, 2009: 504). Kişiselleştirmenin bir reklama olan ilgiyi artırması, içeriğinin hatırlanmasını sağlaması ve tüketiciler tıklanma oranlarını artırması beklenmektedir (Köster vd., 2015: 181). Kişiselleştirmiş reklam oluşturulurken toplanan kişisel veriler dikkate alınmaktadır. Bu veriler kullanıcıların internet arama geçmişleri, medya tüketim verileri (örneğin izlenen videolar), uygulama kullanım verileri, satın almalar, sosyal medya paylaşımları vb. bir çok şeyden oluşabilir (Boerman vd., 2017: 364).

Tüketicilerin web sitesi ziyaretleri reklam verenler tarafından oluşturulan reklam ağı sayesinde izlenmektedir. Tüketici, otomobillerle ilgili çeşitli web sitelerini ziyaret ederse, ağ tüketicinin arabalarla ilgilendiğini varsayar. Ağ, daha sonra, otomobiller için reklamları yalnızca otomobillerle ilgilenen kullanıcılara gösterebilir. Sonuç olarak, iki kişi aynı web sitesini aynı anda ziyaret ettiğinde, otomobil reklamlarını görülebilirken, diğeri (mobilyalarla ilgili web sitelerini ziyaret etmiş olan) mobilya reklamları görebilir (Boerman vd., 2017: 363).

İnternet tabanlı uygulamalarda kişiselleştirme birçok nedenden ötürü önemli hale gelmiştir. İlk olarak, bazı alanlarda (örneğin, farklılaşma yoluyla) önemli bir rekabet avantajı kaynağı olabilir. İkincisi, İnternet'teki müşterilere sunulan seçenek sayısında bir patlama olduğu için, firmalar müşterinin karar sürecini basitleştirmek için uygun bilgileri sağlayarak değer katabilirler. Üçüncü olarak, bilgi teknolojileri (BT) maliyetlerindeki büyük düşüş, veri tabanı teknolojilerinin geliştirilmesi ile birleştiğinde, müşterilerin verilerinin toplanması, depolanması ve işlenmesi ekonomisini önemli ölçüde değiştirmiştir. Düşük kişiselleştirme maliyeti, firmaların dijital ürünler için özelleştirilmiş ürünler ve hatta daha fazlasını sunma kabiliyetlerini önemli ölçüde artırmaktadır (Murthi ve Sarkar, 2003: 1344).

1.3. Kişiselleştirilmiş Reklamların Avantaj ve Dezavantajları

Kişiselleştirilmiş reklamcılık hem tüketicilere hem de pazarlamacılara yarar sağlamaktadır. Tüketiciler bu reklamlar sayesinde istedikleri şeylere hızlı bir şekilde odaklanabilmektedirler, çünkü ilgili iletişim mesajları tercihlerine dayanmakta ve tüketicilerin istedikleri şeyi tam olarak bulmak için tüm ürün çeşitliliği yoluyla bilgi aramaya harcadıkları süreyi en aza indirmektedir. Pazarlamacılar için, kişiselleştirilmiş reklamcılık, geleneksel kitle reklamcılığına kıyasla daha uygun maliyetli olacaktır, çünkü hedef pazarda uygulanabilir bir beklenti olarak tanımlanan bireysel bir tüketiciye yüksek oranda uyarlanmış ticari mesajlar dağıtma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, kişiselleştirilmiş reklamcılık, müşteri ilişkileri yönetiminde merkezi bir rol oynamaktadır (Nyheim vd., 2015: 146).

Araştırmalar, kişiselleştirmenin reklam etkinliğini artırdığını göstermiştir (Yu ve Cude, 2009: 504). Kişiselleştirilmiş mesajlar, daha akılda kalıcı, daha sempatik ve kişisel olmayan mesajlardan genel olarak daha etkilidir. Müşteriler arasında bu reklamlar daha fazla karşılık bulmaktadır (Keyzer vd., 2015: 125). Kişiselleştirme teknolojileri, müşterilerin bilgileri verimli bir şekilde bulmasını ve daha fazla bilgi kullanılabilirliği için fırsattan yararlanmasını sağlar (Li ve Unger, 2012: 621).

Kişiselleştirilmiş reklamcılık, birebir pazarlama iletişimi, olası kitlelerin segmentasyonu/hedeflenmesi ve doğrudan pazarlama iletişimi kampanyalarında ölçülebilir yanıtlar elde etme konusundaki avantajlı özellikleri nedeniyle, müşteri ilişkileri yönetiminde reklam verenler için daha fazla fırsat sağlamaktadır (Baek ve Morimoto, 2012: 59) Müşterilerine çevrimiçi kişiselleştirme sağlamak, müşteri ihtiyaçlarını anlayarak ve yerine getirerek şirketlerin ürün farklılaşmasını daha iyi bir şekilde uygulayabilmelerini ve böylece daha yüksek kar marjları elde etmelerini sağlar. Müşteri tercihlerini öğrenmek ve sonuç olarak ürün ve hizmet tekliflerinin kalitesini artırmak, hizmet sağlayıcılar için “önemli ölçüde kâr payı” na yol açmaktadır (Li ve Unger, 2012: 623).

Kişiselleştirilmiş reklamcılığın pazarlama uygulamaları için cazip olmasına rağmen, çok sayıda kişiselleştirilmiş reklam, müşterileri tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bu da, çevrimiçi reklamları engelleme ve e-postaların aboneliğini iptal etme gibi reklamlardan kaçınma eylemlerine yol açmaktadır (Nyheim vd., 2015: 146).

Kişiselleştirilmiş reklamcılık, gizlilikle ilgili sorunları gündeme getirme potansiyeline sahiptir çünkü çoğu pazarlamacı, daha alakalı ve hedefli mesajlar geliştirmek için tüketici veri tabanlarına güvenmektedir. Gizlilikle ilgili kaygıların önemi düşünüldüğünde, kişiselleştirilmiş reklamın kendisi, reklamdaki kaçınma gibi reklamcılıkla ilgili olumsuz yanıtları tetikleyebilir (Baek ve Morimoto, 2012: 61).

Kişiselleştirilmiş reklamlar gizlilik endişelerini artırabilir ve tüketiciler tarafından rahatsız edici görünebilir. Bu özellikle kullanıcılar kişisel olarak tanımlanabilir bilgilerin uyarlama sürecinde kullanıldığını ve üçüncü taraflarla veya reklam verenlerle şüpheli veri alışverişi kullanıcı endişelerini artırdıklarında geçerlidir (O'Donnell ve Kramer, 2015: 1293).

2.Hipotez Geliştirme

Araştırma hipotezleri geliştirilirken modeli oluşturan kavramlar arası ilişkiler dikkate alınarak literatür taraması yapılmıştır.

2.1. Reklam Şüphenciligi

Reklam şüphenciligi genellikle tüketicinin reklama olan güvensizliğini ifade eder (Thakor ve Lessard, 2008: 1342). Bu bağlamda yapılan tanımlardan biri “genel olarak reklamlarda yer alan iddialara inanmama eğilimidir” şeklindedir (Obermiller ve Spangenberg, 1998: 160). Hemen hemen tüm reklam iddiaları olumlu olduğu için, bu iddialara daha az inanmak, daha az olumlu tutum ve satın alma niyetlerine yol açmaktadır. Yüksek reklam kuşkuculuğu, reklamın geçerliliğine dair genel bir güvensizliği yansıtmaya nedeniyle, yüksek şüphenciligi olan tüketiciler, reklamları görmezden gelmeye ve diğer kaynaklardan ürün bilgisi almaya meyilli olmaktadır (Obermiller vd., 2005: 8).

2. 2. Reklamdan Kaçınma

Reklamcılıktan kaçınma, kullanıcılarının, reklam içeriğiyle etkileşimlerini farklı şekilde azaltan tüm eylemlerini ifade etmektedir. Reklamdan kaçınmanın, tüketicinin İnternet reklamcılığına verdiği yanıt açısından üç bileşeni bulunmaktadır: bilişsel, duyuşsal ve davranışsal. Bilişsel reklamdan kaçınma reklam mesajlarını kasıtlı olarak göz ardı etmeyi içerir. Tüketici, reklam mesajlarını beğenmediğinde veya bunlardan nefret ettiğinde, duyuşsal reklamdan kaçınma gerçekleşir. Davranışsal reklamlardan kaçınma, tüketicinin reklam sayfasından hemen çıkarak, reklamları engelleyerek, devre dışı bırakarak veya tıklamaktan kaçınarak reklamlardan sakınma eylemini temsil eder (Ham, 2017: 639-640). Şüpheli bir tüketicinin, reklamın güvenilirliğinden şüphe etmesi muhtemeldir. Bu durum da reklamdan kaçınma eğilimini artırmaktadır. Bu sebeple, araştırmanın ilk hipotezi;

“H₁: Reklam şüphenciligi ile reklamdan kaçınma eğilimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır” şeklinde belirlenmiştir.

2.3. Algılanan Kişiselleştirme

Tran'a göre (2017: 231) kişiselleştirme, belirli bir müşteriye ilgileri doğrultusunda özel olarak geliştirilen bireysel iletişim faaliyetidir veya bir başka ifade ile bir firmanın müşteri bilgilerini kullanma ve bu müşterilere hedeflenmiş çözümler sunma pratiğidir. Kişiselleştirilmiş reklam tanımları

kişiselleştirme kavramı ile paralellik göstermektedir. Baek ve Morimoto'nun yapmış olduğu tanım şu şekildedir (2012: 59): "Kişiselleştirilmiş reklam her bir tüketiciye kişisel bilgiler (tüketicilerin isimleri, geçmiş satın alma geçmişleri, demografik özellikleri, psikografik bilgileri, konumları ve yaşam tarzları) temelinde ücretli medya aracılığıyla sunulan kişiselleştirilmiş tanıtım mesajlarıdır." Keyzer vd. (2015: 125) ise, bir bireyin özelliklerine ve/veya ilgi alanlarına veya zevklerine göre uyarlanmış reklamlar şeklinde bir tanımlama yapmıştır.

Kişiselleştirilmiş reklamcılık, müşteri özelliklerine ve ilgi alanlarına uygun olarak reklam mesajlarını optimize etmek için kullanılan stratejik bir yaklaşımdır. Bir müşterinin ihtiyacına göre uyarlanmış kişiselleştirilmiş bir reklam, yararlı bilgiler sağlamakta ve bu nedenle müşterilerin reklama maruz kaldıklarında reklam kaçınma, reklam şüphesi, reklam tutumu ve reklam güvenilirliği ile ölçülen yanıt verme şeklini etkilemektedir (Tran, 2017: 231).

Algılanan kişiselleştirme de, tüketici ilgileri ve tercihleriyle eşleşen reklam mesajlarının optimize edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan algılanan kişiselleştirme, reklama yönelik ilgi düzeyi ile yakından ilişkilidir. İyi hazırlanmış kişiselleştirilmiş mesajlar yararlı bilgiler içerdiğinden, tüketicinin gözünde reklamın kendisini değerli kılabilir ve reklam şüphesini azaltabilir. Ayrıca, reklamlar yararlı ve değerli olarak algılandığında, tüketiciler reklamdaki kaçınma eğilimi göstermektedirler (Baek ve Morimoto, 2013: 64). Verilen bilgiler doğrultusunda araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi geliştirilmiştir.

H₂: Algılanan kişiselleştirme ile reklamdaki kaçınma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

H₃: Algılanan kişiselleştirme ile reklam şüphesini arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

2.4.Reklam Güvenilirliği

Reklam güvenilirliği, tüketicinin, reklamdaki marka hakkında yapılan iddiaları doğru ve dürüst bir şekilde algılayabilme derecesidir (Prendergast vd., 2009: 321). Bir başka tanıma göre, tüketicinin reklam iddialarına ne ölçüde inandığını ya da güven duyduğunu ifade etmektedir (Yaakop vd., 2013: 156). Güvenilirlik, mesajın sonuçlarını değiştiren ikna edici bir mesajın en kritik bileşenlerinden biri olarak algılanır. Güvenilir olmayan herhangi bir mesaj, görüntüleyenler tarafından sıklıkla önlenir veya yok sayılır. Bir reklam daha güvenilir olduğunda, tüketicilerin reklamdaki iddialarının doğru olduğuna ikna olma olasılığı daha yüksektir (Tran, 2017: 232). Ayrıca reklam verenin güvenilirliği reklamın güvenilir olarak algılanmasında önemli bir etkidir (Mackenzie ve Lutz, (1989:60).

Tüketiciler kendi ilgi alanlarına giren, kendilerine özel sunulan ve tanıdıkları kaynaktan gelen kişiselleştirilmiş reklamlara daha fazla güven duyacaklardır. Bu sebeple,

H₄: Algılanan kişiselleştirme ile reklam güvenilirliği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

H₅: Reklam şüphecilik ile reklam güvenilirliği arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

H₆: Reklam güvenilirliği ile reklamdan kaçınma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

2.5.Reklamlara Yönelik Tutum

Tutum, tüketicilerin satın aldıkları ürünlerle ilgili kararlar almak için kullandıkları kriterleri özetleyen, ürün özelliklerine ilişkin beğeni, onay veya tercihtir. Tutum, çevrimiçi satın alma işlemlerini tahmin etmek için kullanılabilir satın alma kararlarının önemli bir yönüdür (Xu, 2006: 11). Lutz (1985)'deki makalesinde reklamlara yönelik tutumu; belirli bir reklam uyarısına belirli bir süre maruz kalanların verdiği olumlu ya da olumsuz tepki olarak tanımlamıştır. Yapılan bir çalışmada kullanıcılara göre reklamları kişiselleştirmenin reklamlara olan tutuma etki eden en önemli faktör olduğu belirlenmiştir (Aydın, 2016).

Tüketicilerin bir kısmı bu reklamlara ilişkin negatif tutum sergilerken bir kısmı da pozitif tutum sergilemektedir. Negatif tutum sergileyen bazı tüketiciler bu reklamlarla ilgilenmemekte, engellemek için yollar aramakta veya bir süre sonra görmezden gelmektedir. Bazı tüketiciler mahremiyet endişeleri taşıdığından bu reklamlara karşı olumsuz tutum geliştirebilmektedir. Örneğin bir kişi evindeki bilgisayardan internet üzerinden özel bir eşya araştırması yaptığında aynı kullanıcı bilgileri ve hesabıyla iş yerindeki bilgisayarında bu araştırmaya ilişkin önerileri görmek istemeyebilir. Bilgilerinin reklam verenler tarafından kullanıldığını düşünebilir.

Yapılan bazı araştırmalar, tüketicilerin reklam mesajlarının kendilerine iyi hedeflenmediğini (doğrudan kendilerini ilgilendirmediklerini) düşündüklerinde kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik olumsuz tutumlarının olduğunu göstermektedir. Tüketiciler satın alma veya muhtemel diğer yanıt verme olasılığı olan ilgili mesajlar alma eğilimindedirler (Baek ve Morimoto, 2012: 61). Bununla birlikte müşteriler genellikle mesajlarını seçici bir şekilde okuduğundan, mesaj gönderen kişinin itibarı, tüketicinin mesajı görmesini ve okumasını ikna etmede son derece önemlidir. Bu nedenle, pazarlamacılar müşteriler arasında kendi özelliklerine göre farklılaşmalı ve kişiselleştirilmiş mesajları buna göre göndermelidir (Barutçu vd., 2017: 403).

Kişiselleştirilmiş internet reklamları genellikle son kullanıcının çevrimiçi mağaza ziyaretinde bir kullanıcının daha önce bildirilen tercihlerini yansıtır. Tüketiciler, son çevrimiçi mağaza ziyareti ile bir reklam gösterimi arasında ne kadar zaman geçtiğine bağlı olarak kişiselleştirilmiş reklam içeriğine farklı yanıt verebilirler (Beleier ve Eisenbeiss, 2015: 669).

Genel olarak, tüketicilerin kişiselleştirilmiş reklam konusunda algıları karışık görünmektedir. Bazıları bu reklamların yararlı olduğunu düşünürken, bazıları bu reklamlara karşı kuşkulu yaklaşmakta ve kişisel gizliliği ihlal edici olarak değerlendirmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yetişkinlerin çoğu, reklamlarının kişisel bilgilerine göre uyarlanmasını istememektedirler. Yaş gibi bazı demografik özelliklere göre de kişiselleştirilmiş reklam tutumu değişiklik gösterebilmektedir. Ayrıca perakendecilerin güvenilirliği de diğer bir etken olarak gösterilmektedir. Güvenilir perakendecilerden gelen reklamlar güvenilir olmayan perakendeci reklamlarına göre daha olumlu karşılanmaktadır. Algılanan kullanışlılık da bir başka etken olarak gösterilebilir (Boerman vd., 2017 : 368).

Gizlilik, müşterilerin çevrimiçi kişiselleştirme kullanımında büyük bir endişe kaynağı olabilir. Daha önce yapılan araştırmalar, müşterilerin genellikle kişiselleştirilmiş hizmetleri kullanmakla ilgilendiklerini, ancak çevrimiçi şirketlerin kendi özel verilerini nasıl kullandıkları hakkında da şüpheli olduklarını göstermiştir. Bu durum kişiselleştirme-gizlilik paradoksu (privacy personalization paradox) olarak adlandırılmaktadır. Kişiselleştirme firma ile tüketici arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Çünkü, tüketiciler verilerin nasıl toplandığı ve kullanıldığı ve bu verilerin gizliliği konusunda endişelenmektedir (Aguirre, Grewall ve Wetzels, 2016). Öyle ki, verilen hizmetler değerli olsalar bile, müşteriler için, ilgili bilgi paylaşımından kaynaklanan mahremiyet, hizmetleri kullanmanın yararlarından daha ağır basıyorsa, bunları kullanmayı tercih etmeyebileceklerdir (Li ve Unger, 2012: 622).

Keyzer vd. (2015: 126) göre bir sosyal iletişim ağındaki bir reklamı daha kişisel olarak algılayan tüketiciler markaya daha olumlu bir tutum sergileyecek ve reklamı tıklamak için daha niyetli olacaklardır. Bu etkinin algılanan ilgi düzeyine aracılık ettiği dikkat çekicidir. Özellikle sosyal medya için yapılan araştırmalar, Facebook'a karşı olumlu bir tutum sergileyen Facebook kullanıcılarının, reklamı yapılan ürünleri satın alma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Sosyal medyaya karşı olumlu bir tutum sergileyen tüketiciler, bu olumlu hissi gömülü (ziyaret edilen sayfaya yerleşik) reklamlara doğru aktarabilirler. Sosyal medyaya nispeten daha olumsuz bir tutumu olan kullanıcılar, kişiselleştirilmiş reklam mesajlarının meşruiyetini veya arkasındaki sebepleri sorgulayabilir.

Kim ve Huh (2017: 101), tüketicilerin kişiselleştirilmiş reklamlara maruz kalma sıklığı, çevrimiçi olarak geçirilen süre, çevrimiçi ürün arama sıklığı,

tüketici demografisi kişiselleştirilmiş reklamlara karşı tutumu etkileyen faktörler arasında olduğunu belirtmiştir. İlgilenim düzeyi yüksek olarak algılanan reklamlar tüketicilerin daha çok dikkatini çekmekte, daha olumlu tutum sergilemelerine, daha fazla tıklamalarına yol açmaktadır.

H₇: Reklam güvenirliliği ile reklamlara yönelik tutumlar arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

H₈: Reklamdan kaçınma ile reklamlara yönelik tutumlar arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

H₉: Reklam şüphecililiği ile reklamlara yönelik tutumlar arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

H₁₀: Algılanan kişiselleştirme ile reklama yönelik tutumlar arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

2.6.Satın Alma Niyeti

Satın alma niyeti, tüketicinin ürün ya da hizmeti satın alma tercihiyle ilgilidir. Tüketicinin satın alma niyetini etkileyen içsel ve dışsal pek çok faktör (ürünün ambalajı, marka, tüketicinin bilgi düzeyi, reklam, tutum, kişilik vb. gibi) vardır. Bu faktörlerden en önemlilerinden birinin de reklam olduğu araştırmalarda çokça yer edinmiştir. Sayısız çalışma, reklamlara yönelik tutum ve satın alma niyeti arasındaki pozitif ilişki hakkında ampirik bulgular sağlamıştır (Jung vd., 2016). Bir reklam mesajının bir tüketicinin satın alma niyetini etkilemesi için öncelikle tüketicinin reklam mesajını fark etmesi, bunun için de mesajın doğru yerde ve doğru zamanda tüketiciye sunulması gereklidir (Jovanovic, vd., 2016: 36). Sosyal medya (Facebook, Instagram, Twitter vb.) ise günümüzde özellikle kişiselleştirilmiş reklam mesajları için en doğru yer olarak düşünülmektedir. Reklam mesajlarına yönelik olumlu tutum sergileyen tüketicilerin kendilerine özel sunulan reklam mesajlarında gördükleri ürünleri daha fazla satın alma eğiliminde buldukları ise aşikardır.

H₁₁: Reklama yönelik tutumlar satın alma niyetini pozitif yönde etkilemektedir.

3.Literatür İncelemesi

Çin'de kişiselleştirilmiş mobil reklamcılığa karşı tüketici tutumlarının incelendiği çalışmada (Xu, 2006) kişiselleştirmenin, özellikle kadın kullanıcılar için, tüketicilerin mobil reklamcılığa karşı tutumlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu tespit edilmiştir.

Yu ve Cude (2009), çalışmalarında genel olarak, tüketicilerin kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik genel algıları olumsuz olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Baek ve Morimoto (2013) tarafından yapılan çalışmada, kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik algılanan gizlilik kaygısı ve rahatsızlık duygusundaki artışın bu reklamlara karşı şüpheciliği ve sergilenen kaçınma davranışını artırdığı ve kişiselleştirilmiş reklamcılığa karşı şüpheciliğin, kişiselleştirilmiş reklamlardan kaçınma ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Kişiselleştirilmiş bir reklam kampanyasıyla ilgili ikincil veriler, müşterilerin kendi kişisel bilgileri rızaları olmadan toplandığını fark ettiklerinde, tıklama oranlarındaki keskin düşüşler olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte firmalar gizli veri toplamaya giriştiğinde, kişiselleştirilmiş reklamın daha az güvenilir web sitesinde daha fazla güvenlik açığı olabileceği kaygısıyla tıklama oranlarında azalma görülebilmektedir (Aguirre vd., 2015).

Keyzer vd. (2015) Facebook kullanıcılarının kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tutumunu incelemiş ve “bir Facebook reklamı ne kadar kişiselleştirilmiş olarak algılanırsa, o kadar alakalı algılanır ve tüketicinin markaya karşı tutumu ve reklamına tıklama isteği o kadar olumlu olur” sonucuna ulaşmıştır.

Kişiselleştirilmiş reklamlardan kaçınma konusunda Nyheim vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan sonuçlar, reklam rahatsızlığının reklamlardan kaçınma ile pozitif ilişkili olduğunu, algılanan kişiselleştirmenin reklamlardan kaçınma ile daha az ilgili olduğunu göstermektedir.

Matic vd. (2015) tarafından yapılan deneysel çalışmada, web tarama geçmişi, konum geçmişi ve kişisel özellikleri dikkate alınarak 17 katılımcıya yüksek oranda kişiselleştirilmiş reklamlar gösterilmiş ve çoğunluk tarafından olumlu tepkiler alınmıştır.

Walrave vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada, ergenlerin reklama yönelik tutum, marka katılımı ve ileriye yönelik niyetleri açısından kişiselleştirilmiş reklamlara nasıl tepki verdiğini ve gizlilikle ilgili kaygıların yanıtlarını etkileyip etkilemediği araştırılmış. 4–18 yaşları arasında 40 katılımcının yer aldığı bir deney çalışması gerçekleştirilmiştir. Kişiselleştirilmiş reklamcılığın üç durumu, sırasıyla düşük, orta ve yüksek düzeyde kişiselleştirme ile tasarlanmış ve etkileri araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, en yüksek kişiselleştirme durumunun en olumlu tepkiyi aldığı ve gizlilik endişeleri kişiselleştirmenin etkilerini hafifletmediği tespit edilmiştir.

Çevrimiçi davranışsal reklamcılık (ÇDR veya İngilizce Online Behavioural Advertising/OBA) konusunda yapılan bazı çalışmaların kişiselleştirilmiş reklamcılık kavramıyla eşleşmesi nedeniyle bu çalışmaların bulgularına da yer verilmiştir.

Tran (2017) tarafından yapılan ve Facebook'ta algılanan kişiselleştirilmiş reklamların müşterinin tutum ve davranışsal tepkilerine etkilerini ele alınan

çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır. Algılanan kişiselleştirilmiş reklamların reklamdan kaçınma üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını, ancak reklam şüpheciliği üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, reklam tutumu ve güvenilirliği üzerinde olumlu önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, beklenenden farklı olarak, reklam şüpheciliğinin reklamdan kaçınma ve reklam tutumunda önemli bir etkisi yoktur. Diğer yandan, reklam güvenilirliğinin reklamdan kaçınma, reklam şüphesi ve reklam tutumu üzerinde önemli etkisi vardır. Reklamdan kaçınma, reklam tutumunda önemli bir etkiye sahiptir. Son olarak, reklam tutumunun davranışsal niyet üzerinde olumlu etkisi vardır.

Kim ve Huh (2017) tarafından çevrimiçi davranışsal reklamcılık konusunda yapılan çalışmada, kişiye özel olarak uyarlanan reklamlara karşı tüketici tepkilerinin algılanan reklamlara yönelik ilgi düzeyini güçlü ve pozitif yönde, gizlilik kaygılarını ise negatif ve nispeten daha zayıf yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Hyejin Kim, Jisu Huh ile olan çalışmasında (Kim ve Huh, 2017) ulaştıkları sonuçların benzerini kendi tez çalışmasında da (Kim, 2013) elde etmiştir. Bu sonuçlara göre, tüketicilerin bir online davranışsal reklamları algılama ve kişiselleştirilme düzeyi, reklamcılık konusundaki tutumlarıyla olumlu yönde ilişkili olabilmektedir. Tüketicilerin bu tarz reklamlarla ilgili gizlilik endişeleri, reklamcılık konusundaki tutumları ile ise olumsuz yönde ilişkili olma eğilimi göstermektedir.

Karabıyık ve Armağan (2017) tarafından tüketicilerin çevrimiçi davranışsal reklamlara karşı cevap verme davranışını ölçebilmek amacıyla yapılan çalışmada şu bulgular elde edilmiştir. Çevrimiçi davranışsal reklamcılığı görüntüleme kararı; çevrimiçi davranışsal reklamın içeriğinin tüketiciye hitap etmesi ile pozitif ilişkili, tüketicinin mahremiyet endişesi ile ilişkisiz bulunmuştur. Aynı zamanda çevrimiçi reklamcılık uygulamalarına ilişkin güven duygusu ile mahremiyet kaygıları negatif ilişkili ve çevrimiçi davranışsal reklamcılık uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmak mahremiyet endişesi ile ilişkisiz bulunmuştur.

Aydın (2018)'in sosyal medya reklamlarına yönelik tutumları incelediği çalışmasında, güvenilirliğin, kişiselleştirmenin, bilgilendiriciliğin ve eğlencenin reklamın değeri üzerinde doğrudan ancak sosyal medya reklamları üzerinde dolaylı etkileri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın önemli bir bulgusu ise, kişiselleştirmenin reklamlara olan tutuma etki eden tüm faktörlere pozitif yönde etki ettiği ve tutum oluşumunda en önemli faktör olarak öne çıkmasıdır.

4. Metodoloji

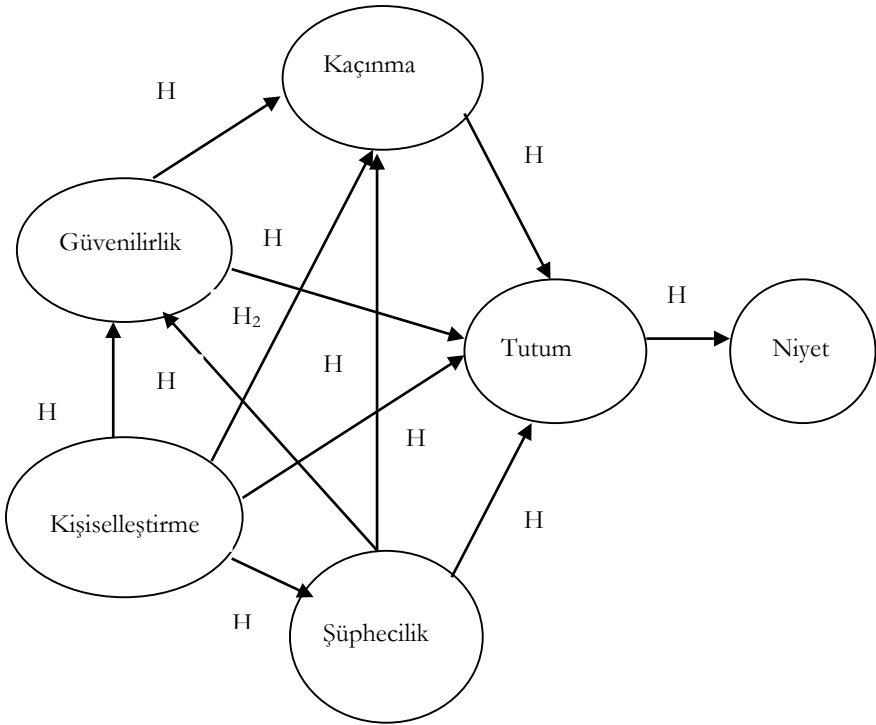
4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, internette tüketicilerin karşılaştığı kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tüketicilerin tutumlarını etkileyen faktörlerin (reklam şüphecilği, reklamlardan kaçınma, algılanan kişiselleştirme, reklam güvenilirliği) satın alma niyeti üzerindeki etkilerinin incelenmesidir.

4.2. Araştırma Modeli ve Araştırmanın Hipotezleri

Yapılan literatür incelemesi sonucunda konunun kapsamı da dikkate alınarak geliştirilen araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4.3. Araştırmanın Yöntemi

4.3.1. Veri Toplama Yöntem ve Araçları

Araştırmanın ana kütlesini Karaman’da yaşayan sosyal medya kullanıcısı tüketiciler oluşturmaktadır. Teori temelinde üretilen bir modeli test etmek için aynı zamanda da zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı Karaman ili

seçilmiştir ve kolayda örnekleme yoluyla toplamda 451 kişiye (ifade başına 15 gözlem) ulaşılmıştır.

Bu çalışmada veriler yüz yüze ve online anket yöntemleri ile elde edilmiştir. Ankette kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tutumları ölçmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Yüz yüze yöntemle 280 anket yapılmış, bunlar içerisinde 42 anket cevapsız bırakılan sorular ve tutarsız cevaplar yüzünden değerlendirmeye alınmamıştır. Dolayısıyla bu yöntemde 238 anket değerlendirmeye alınmıştır. Online yöntemde ise yüz yüze yöntemde yapılan ankette yer alan sorular Google Documents yardımıyla hazırlanmış ve Google Drive uygulamasına yüklenerek anket linki e-posta ve sosyal medya uygulamaları (facebook, messenger, whatsapp) yoluyla ilgili kişilerle paylaşılmış ve katılım göstermeleri konusunda ricada bulunulmuştur. Bu yöntemde ise toplam 216 kişi ankete katılım göstermiş ve 213 anket değerlendirmeye alınmıştır. 3 Anket çelişkili bilgiler nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Toplamda 451 (238+213) anket değerlendirmeye alınmıştır. İki farklı yöntemle uygulanan anketler arasında geçerlilik ve güvenilirlik açısından bir fark gözlenmemiştir.

Anket ölçeği oluşturulurken ağırlıklı olarak Tran (2017) ve Baek ve Morimoto (2013) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bununla birlikte doğrudan kişiselleştirilmiş reklam konusunda olmasa da reklam konusunda yapılan bazı çalışmalardaki ifadelerden uyarlamalar da yapılmıştır. Bunlar; Arslan ve Dursun (2015), Boz ve Karakaş (2014), Çakır vd. (2010), Cömert ve Yükselen (2017), Karabıyık ve Armağan (2017), Şahin ve Aytakin (2012) tarafından yapılan çalışmalardır.

Anket üç bölüm şeklinde düzenlenmiştir. İlk bölümde demografik sorulara yer verilmiştir. İkinci bölüm kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tüketicilerin tutumlarını etkileyen faktörlerle ilgili 5 farklı ölçekte 5'li likert (1:Kesinlikle Katılmıyorum... 5:Kesinlikle Katılıyorum) ölçeği ile yönetilmiş sorulardan oluşmaktadır ve 29 ifadeyi içermektedir. Son bölüm ise kişiselleştirilmiş reklamlarla alakalı senaryo durumuna ait 7 ifadeden oluşmaktadır. Yöneltilen soruların daha anlaşılır algılanması için anket içerisinde kişiselleştirilmiş reklam kavramı kısa bir şekilde açıklanmış ve senaryo bölümündeki farazi soruların katılımcıların zihninde canlanması için bir senaryo görseli eklenmiştir. Elde edilen veriler SPSS 23,0 ve AMOS 23,0 paket programları kullanılarak değerlendirilmiştir.

4. 4. Bulgular ve Değerlendirme

4. 4. 1. Demografik Dağılımlar

Katılımcıların demografik özellikler itibariyle dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yaş	Frekans	Yüzde	Cinsiyet	Frekans	Yüzde
20 yaş ve altı	59	13,1	Kadın	249	55,2
21-30	215	47,7	Erkek	201	44,6
31-40	144	31,9	Toplam	451	100,0
41-50	29	6,4	Eğitim	Frekans	Yüzde
51-60	2	0,4	İlköğretim	3	0,7
61 ve üzeri	2	0,4	Lise	139	30,8
Toplam	451	100	Ön lisans	32	7,1
Aylık Gelir	Frekans	Yüzde	Lisans	133	29,5
1600 TL veya az	180	39,9	Lisansüstü	144	31,9
1601-2600 TL	25	5,5	Toplam	451	100
2601-3600 TL	67	14,9	Meslek	Frekans	Yüzde
3601-4600 TL	28	6,2	Öğrenci	187	41,5
4601-5600 TL	100	22,2	İşçi	6	1,3
5601 TL veya fazla	51	11,3	Memur	92	20,4
Toplam	451	100	Özel Sektör Çalışanı	23	5,1
			Akademisyen	130	28,8
			İşsiz	7	1,6
			Diğer	6	1,3
			Toplam	451	100

Araştırma 451 kişi ile yürütülmüştür. Cevaplayıcıların yüzde 55,2'yi kadın yüzde 44,6'ı erkektir. Yüzde 47'si 21-30 yaş aralığındayken yaklaşık yüzde 32'si ise 31-40 yaş aralığındadır. Gelir durumuna bakıldığında, yaklaşık yüzde 40'ının geliri 1600 lira ve altındayken, yüzde 22,2'sinin geliri 4601-5600 lira arasındadır. Eğitim durumu açısından, lisansüstü (31,9) lise (% 30,8) ve lisans (% 29,5), mezunları arasında benzer oranlarda bir dağılım söz konusudur. Ankete katılanların çoğunluğunu öğrenci (% 41), akademisyen (%28) ve memur (%20) oluşturmaktadır.

4.4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Yapılan araştırmalarda daha önceden başka araştırmacılar tarafından kullanılan ölçekler yeniden kullanıldığında bu ölçeklerin orijinal yapıya uygun olup olmadığını test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılması gerekmektedir. Bu analizi yapmaktaki amaç, ölçeğin faktör yapısını ve faktör yüklerini inceleyerek geçerlilik analizini yapmaktır (Meydan ve Şeşen, 2011: 57). Doğrulayıcı faktör analizi yapıldığında gizli değişkenlerin bileşenleri test edilirken bu değişkenlerin alt boyutlarıyla da ilgili bilgiler elde edilebilmektedir.

Bu çalışmada da ankette kullanılan ölçeği test edebilmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi Amos 23 programı kullanılarak yapılmıştır. Ölçüm

modelinin ürettiği bazı uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olmadığı görüldüğünden hata terimleri üzerinde modifikasyonlar oluşturulması gereği ortaya çıkmış ve tutum ölçeğindeki 26. İfade “Bana özel bir reklam gördüğümde, web siteden ayrılırim veya o reklamı kapatırım”, satın alma niyeti ölçeğindeki 29. İfade “İlgilendiğim ürünü almama rağmen hala o ürünle ilgili reklamların gösterilmesi hoşuma gitmez” ile reklam şüpheciliği ölçeğindeki 15. “Kişiselleştirilmiş reklamların çoğunu gördükten sonra o reklamların daha önceden aradığım ürünlerle ilgili olduğunu fark ettim” ifadeler çıkarılarak model yeniden çalıştırılmıştır.

Ölçeklerin uyum değerleri, araştırma modeli ve kabul edilebilir değer aralıkları Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2’de verilen değerler Bentler ve Bonett’in (1980)’de, Schermelleh-Engel ve Moosbrugger’in (2003)’de ve İlhan ve Çetin’in (2014) yılında yaptıkları çalışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 2: Ölçüm Modeli ile Veri Arasındaki Uyumun Değerlendirilmesi

Uyum Ölçüleri	Araştırma Modeli (N=451)	Kabul Edilebilir Uyum	Kısaltmalar
χ^2 Değeri	1804,237	,000	CMIN
Serbestlik Derecesi	480	-	DF
p	,000	<,005	P
χ^2/df	3,759	<5	CMIN/DF
Uyum İyiliği İndeksi	,901	,90 ≤ GFI ≤ ,95	GFI
Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi	,865	,85 ≤ AGFI ≤ ,90	AGFI
Normlaştırılmış Uyum iyiliği İndeksi	,902	,90 ≤ NFI ≤ ,95	NFI
Artırmalı Uyum İndeksi	,943	,90 ≤ IFI ≤ ,95	IFI
Karşılaştırılmalı Uyum İndeksi	,942	,90 ≤ CFI ≤ ,95	CFI
Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü	,078	,05 ≤ RMSEA ≤ ,08	RMSEA

Tablo 2’de verilen kabul edilebilir uyum değerleri incelendiğinde analiz sonucunda bulunan değerlere göre model ile verinin uyumlu olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 3: Modelde Gözlenemeyen Değişkenlerle İlgili Faktör Yükleri

Tahmin			
S1←----Kaçınma	,669	S16←---Şüphencilik	,696
S2←----Kaçınma	,854	S14←---Şüphencilik	,791
S3←----Kaçınma	,863	S13←---Şüphencilik	,807
S4←----Kaçınma	,656	S12←---Şüphencilik	,775
S5←----Kaçınma	,781	S11←---Şüphencilik	,777
S6←----Kaçınma	,731	S10←---Şüphencilik	,728
S7←----Kaçınma	,693	S9←--- Şüphencilik	,616
S8←----Kaçınma	,722	S20←---Tutum	,858
S19←---Güvenilirlik	,911	S21←---Tutum	,824
S18←---Güvenilirlik	,934	S22←---Tutum	,790
S17←---Güvenilirlik	,733	S23←---Tutum	,817
S34←---Kişiselleştirme	,607	S24←---Tutum	,756
S33←---Kişiselleştirme	,601	S25←---Tutum	,762
S32←---Kişiselleştirme	,678	S27←--- Niyet	,799
S31←---Kişiselleştirme	,794	S28←--- Niyet	,672
S30←---Kişiselleştirme	,559	S36←--- Niyet	,650
S35←---Kişiselleştirme	,717		

Anket sorularının güvenilir olup olmadığını değerlendirmek amacıyla, anket formunda yer alan, Likert tipi 5 ölçeğin ve senaryo şeklinde oluşturulan ölçeğin güvenilirliği araştırılmış ve yapılan analiz sonucunda güvenilirlik katsayıları (Cronbach Alpha) Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Yapı Güvenilirliği ve Ortalama Varyans Değerleri

Ölçekler	Cronbachs Alpha Değerleri	Bileşik Güvenilirlik (CR)	Açıklanan Ortalama Varyans (AVE)
Reklam Şüphenciligi	0,855	0,890	0,556
Reklamdan Kaçınma	0,861	0,871	0,553
Algılanan Kişiselleştirme	0,822	0,823	0,458
Reklam Güvenirliği	0,884	0,897	0,742
Reklamlara Yönelik Tutum	0,816	0,906	0,617
Satın Alma Niyeti	0,746	0,750	0,582

“İşsel tutarlılığın ölçümünde en yaygın kullanılan yöntem Cronbach Alfa olarak da bilinen alfa katsayısıdır. Alfa değeri 0 ile 1 arası değerler alır ve kabul edilebilir bir değer en az 0,7 olması arzusu edilir” (Altunışık, vd., 2012: 126). Araştırmada kullanılan ölçeklerin ayrı ayrı alfa katsayıları değerlendirildiğinde ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

Modelin güvenilirliğini belirlemek için yakınsak ve ıraksak geçerlik analizleri de yapılmıştır. Yakınsaklık geçerliliğini belirleyebilmek için Fornell ve Larcker’in 1981 yılında belirlediği yöntemden yararlanılmıştır. Bu

yönteme göre ölçeğin yakınsaklık geçerliliğinin sağlanabilmesi için değişkenlere ait ortalama açıklanan varyans (AVE) değerlerinin 0,50'nin üzerinde; bileşik güvenilirlik değerlerinin (CR) ise 0,70'in üzerinde olması gerekmektedir (Hair vd., 2010:723)

Araştırmada kullanılan ölçeklerin bileşik güvenilirlik değerleri (CR) 0,70 değerinin üzerindedir. Değişkenlerin ortalama açıklanan varyans değerleri (AVE) algılanan kişiselleştirme değişkeni hariç 0,50'nin üzerindedir. Algılanan kişiselleştirme 0,458 AVE değerine sahiptir. Ancak, bu değişkenin bileşik güvenilirlik değeri 0,70 değerinden yüksek olduğu için yakınsaklık geçerliliği sağlanmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda modelde yer alan altı değişkenin de yakınsaklık geçerliliğini sağladığı söylenebilmektedir.

Modelin ayrışma geçerliliğini belirlemek için yine Fornell ve Larcker'in (1981) önerdiği yöntemden yararlanılmıştır. Bu yöntemde, bir faktöre ait ortalama açıklanan varyans değerinin (AVE) karekökünün, bu faktörün diğer faktörlerle olan korelasyon değerlerinden büyük olması ayrışma geçerliliği için yeterlidir. Yapılan analizlere göre modeldeki boyutların ayrı yapılar olduğu ve ayrışma geçerliliğinin de sağlandığı gözlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Ayrışma Geçerliliği

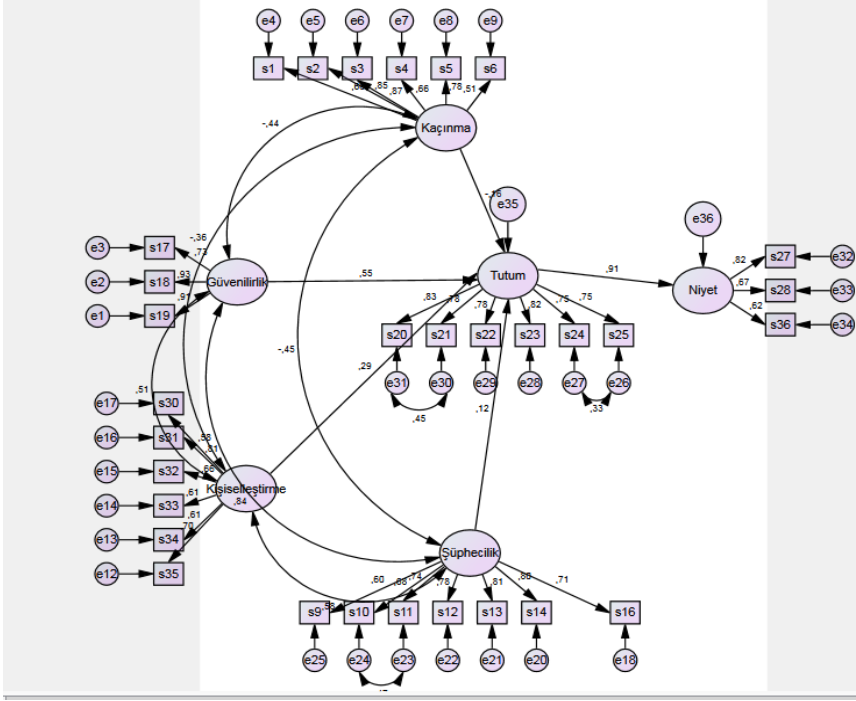
	1	2	3	4	5	6
Şüphecilik (1)	*0,741					
Kaçınma (2)	0,302	*0,741				
Kişiselleştirme (3)	0,387	0,245	*0,670			
Güvenirlilik (4)	0,649	0,344	0,396	*0,860		
Tutum (5)	0,133	0,177	0,319	0,521	*0,781	
Niyet (6)	0,404,	0,387	0,509	0,682	0,555	*0,707

*AVE değerlerinin karekökleri

4.4.3. Hipotez Testleri

AMOS 23.0 paket programından yardımıyla geliştirilen yapısal eşitlik modeli Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

Geliştirilen yapısal eşitlik modeli sonucu elde edilen uyum iyiliği değerleri modelin kabul edilebilir bir model olduğunu göstermektedir (χ^2 Değeri:1296,126; $\chi^2/df=3,086$; GFI=,930; AGFI=,898; NFI=,903, IFI=,905, CFI=,904 ve RMSEA=,068 olarak tespit edilmiştir).

Modelde tespit edilen regresyon katsayılarına ilişkin yürütülen T Testi sonuçları ve anlamlılık düzeyleri de incelenmiş ve elde edilen yapısal eşitlik modeli katsayıları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Geliştirilen Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

Hipotez	Değişkenler	Standart Hata	St. Beta Kat.	T	P
H ₁ (Kabul)	Kaçınma ←--- Şüphecilik	,044	-,302	-6,947	,000
H ₂ (Kabul)	Kaçınma ←--- Kişiselleştirme	,042	-,245	-5,817	,000
H ₃ (Kabul)	Şüphecilik ←--- Kişiselleştirme	,048	,387	8,017	,000
H ₄ (Kabul)	Güvenilirlik ←--- Kişiselleştirme	,050	,396	7,949	,000
H ₅ (Kabul)	Güvenilirlik ←--- Şüphecilik	,060	,649	10,853	,000
H ₆ (Kabul)	Kaçınma ←--- Güvenilirlik	,047	-,344	7,269	,000

H ₇ (Kabul)	Tutum ←--- Güvenilirlik	,060	,521	8,682	,000
H ₈ (Kabul)	Tutum ←--- Kaçınma	,035	-,177	-5,008	,000
H ₉ (Red)	Tutum ←--- Şüphencilik	,070	,133	1,900	,057
H ₁₀ (Kabul)	Tutum ←--- Kişiselleştirme	,044	,319	7,212	,000
H ₁₁ (Kabul)	Niyet←---Tutum	,055	,902	16,348	,000

*p<0,05 düzeyinde anlamlı

Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde (Tablo 6), “H₂: Algılanan kişiselleştirme ile reklamlardan kaçınma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır, H₄: Algılanan kişiselleştirme ile reklam güvenilirliği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır, H₆: Reklam güvenilirliği ile reklamlardan kaçınma arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır, H₇: Reklam güvenilirliği ile reklamlara yönelik tutumlar arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır, H₈: Reklamlardan kaçınma ile reklamlara yönelik tutumlar arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır, H₁₀: Algılanan kişiselleştirme ile reklama yönelik tutumlar arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır, H₁₁: Reklama yönelik tutumlar satın alma niyetini pozitif yönde etkilemektedir” hipotezleri değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve belirtilen yönde ilişkiler olduğu için kabul edilmiştir.

Ancak, “H₉: Reklam şüphenciligi ile reklamlara yönelik tutumlar arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır” şeklindeki hipotez p<0,005 olmadığı için desteklenmemiştir. H₁:Reklam şüphenciligi ile reklamlardan kaçınma eğilimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır, H₃: Algılanan kişiselleştirme ile reklam şüphenciligi arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır, H₅: Reklam şüphenciligi ile reklam güvenilirliği arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır” şeklinde belirlenen hipotezler ise istatistiksel olarak anlamlı çıktığı için kabul edilmiştir. Ama beklenen yönde ilişkiler tespit edilememiştir. Şöyle ki reklam şüphenciligi ile reklamlardan kaçınma eğilimi arasında anlamlı ancak negatif bir ilişki vardır. Bu durum cevaplayanların reklamlara yönelik şüpheleri olsa da reklamlardan kaçınma eğilimi göstermedikleri şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde algılanan kişiselleştirme ve reklam şüphenciligi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmesine rağmen literatürün tersine iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Kişiselleştirme arttıkça şüphencilik azalmaktadır. Aynı durum reklam şüphenciligi ile reklam güvenilirliği arasında da gözlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

İnternet kullanımının ve sosyal medyanın gelişmesiyle reklam stratejileri de eskiye nazaran oldukça gelişme kaydetmiştir. Online reklam verenler bu gelişmeyi kendi lehlerine çevirmiş ve yeni fırsatlar sunarak işletmelerle ve onların tüketicileriyle daha farklı etkileşimler kurmaya başlamışlardır. Bu etkileşim türlerinden biri de artık sürekli internette karşımıza çıkan kişiselleştirilmiş reklamlardır. Tüketicilerin ilgileri doğrultusunda daha önceden internette yaptıkları herhangi bir ürün aramaları kullanılarak

tüketicie yönelik kişisel tekliflerin sunulması kişiselleştirilmiş reklamlara temel oluşturmaktadır. Kitlesel pazarlamadan kişisel pazarlamaya geçilen günümüz pazarlama sürecinde tüketicilerin bu tarz reklamlara yönelik tutumlarının belirlenmesi hem reklam veren işletmeler hem de reklamcılar açısından oldukça önemlidir.

Bu bağlamda, bu araştırma, internette tüketicilerin karşılaştığı kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tüketicilerin tutumlarını etkileyen ve literatür taramasında da önemli olduğu görülen reklam şüpheciligi, reklamdan kaçınma, algılanan kişiselleştirme, reklam güvenilirliği faktörlerinin satın alma niyeti üzerindeki etkilerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Bahsedilen etkileri belirlemek için yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır.

İlk olarak modele doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış ve modelin geçerli bir model olduğu test edilmiştir. Daha sonra oluşturulan hipotezler yapısal eşitlik modellemesi yardımıyla test edilmiştir. Belirlenen amaç ve geliştirilen araştırma modeli doğrultusunda oluşturulan hipotezlerden yedisi kabul edilmiş dördü ise reddedilmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, algılanan kişiselleştirme ile reklamdan kaçınma arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Reklamı daha fazla kişiye özel algılayan tüketicilerde reklamdan kaçınma o kadar azalmaktadır. Ayrıca, algılanan kişiselleştirme ile reklam güvenilirliği arasında pozitif ilişkiler olduğu belirlenirken; reklam güvenilirliği ile reklamdan kaçınma arasında negatif, reklam güvenilirliği ile reklamlara yönelik tutumlar arasında pozitif, reklamdan kaçınma ile reklamlara yönelik tutumlar arasında negatif, algılanan kişiselleştirme ile reklama yönelik tutumlar arasında pozitif, reklama yönelik tutumlar ile satın alma niyeti arasında ise pozitif yönde ilişkiler tespit edilmiştir. Burada önemli olan reklamlara yönelik tutumların satın alma davranışını doğrudan etkilemesidir.

Ancak, reklam şüpheciligi ile reklamlara yönelik tutumlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir. Reklam şüpheciliginin kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tutumlar üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Ayrıca, reklam şüpheciligi ile reklamdan kaçınma eğilimi arasında beklenenin aksine pozitif değil negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu durum, tüketiciler reklamdan şüphelenseler de kişisel olarak gönderilen mesajlardan daha az kaçınma eğilimi gösterdikleri şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu sonuçlar, Tran'ın çalışmasını destekler niteliktedir (Tran,2017). Ayrıca kişiselleştirmenin diğer tüm değişkenleri etkileyen bir faktör olması da Aydın'ın (2018) çalışmasını destekler niteliktedir.

Araştırmanın dikkat çeken sonuçlarından biri de, algılanan kişiselleştirme ile reklam şüpheciligi arasında negatif değil pozitif bir ilişki olduğudur. Her ne kadar kişiselleştirilmiş reklamların kişiye özel olmasının şüpheciligi

azaltacağı düşünülse de araştırmaya katılan tüketici grubuna göre kişiselleştirme arttıkça şüphencilik de artmaktadır. Anket uygulanmadan önce görüşülen bir grup tüketici mesajların kişiye özel gelmesinin verilerinin kullanılma endişesini artırdığını belirtmişlerdir. Bu sonucun bu endişe ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bir başka önemli görülen sonuç ise, reklam şüphenciligi ile reklam güvenilirliği arasında negatif değil pozitif bir ilişki belirlenmiş olmasıdır. Reklama şüpheli yaklaşan kişiler daha fazla araştırma yapma gereği duyduklarından güvenebilecekleri reklamları tıklama konusunda kendilerini güvende hissetmektedirler.

Firmalar bu tarz endişeleri azaltmak ve özellikle de kişiselleştirme gizlilik paradoksunu azaltmak için topladıkları bilgileri titiz bir şekilde kullanmak zorundadırlar. Örneğin, tüketicilere bazı gizlilik haklarının kontrolünü sağlayabilirler. Açık gizlilik politikaları uygulamak veya güvenlik mühürleri sunmak gibi. Böylece reklamlara karşı negatif tutum azaltılabilecektir.

Son zamanda yapılan çalışmalar, tüketiciler verilen mesajın odağındaki ürünle doğrudan ilgilendiklerinde kişiselleştirilmiş reklamların diğer reklam türlerinden daha etkili olduğunu göstermiştir (Li ve Liu, 2017). Firmalar kişiselleştirilmiş reklamları verirken tüketici ilgilerini ve beğenilerini dikkate almak zorundadırlar.

Çoğu bilimsel araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da zaman ve maliyet kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın ana kütesini Karaman İlinde yaşayan tüketiciler oluşturduğundan ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılmasından dolayı, bu çalışmanın Türkiye genelinde yaşayan tüketiciler için genelleştirilemeyeceği söylenebilir.

Sonraki çalışmalarda algılanan kişiselleştirmeye veya tutumlarla ilgisi olduğu düşünülen değişkenleri etkilediği varsayılan bazı faktörlerin aracılık etkisi olup olmadığını belirlemek literatüre farklı bir bakış açısı kazandırabilecektir.

Ayrıca çalışmanın başka şehirlerde yeniden yapılarak elde edilen bulguların karşılaştırılması da farklı bakış açıları kazandırabilecektir.

Kaynakça

- Aguirre, E., Mahr, D., Grewal, D., Ruyter, K. ve Wetzels, M. (2015). “Personalized Ads On Facebook: An Effective Marketing Tool For Online Marketers”. *Journal of Retailing*, 1(91): 34-49.
- Altunışık, R.; Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Geliştirilmiş 7. Baskı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Arslan, B. ve Dursun, T. (2015). “Türk Tüketicilerinin Mobil Reklamlara Yönelik Tutumları”. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 5(6): 9-19.
- Aydın, G. (2018). “Role of Personalization in Shaping Attitudes Towards Social Media Ads”. *International Journal of E-Business Research*, 14 (3), 54-76.
- Baek, T. H. ve Morimoto, M. (2012). “Stay Away From Me”. *Journal of Advertising*, 41 (1): 59-76.
- Barutcu, S., Yaldir, A. ve Hasiloglu, S. B. (2017). “From Mass to Personalized Mobile Marketing Strategies: The New Dimensions Through Expert Systems”. *European Scientific Journal*, Special Edition, 400-409.
- Bentler, P. M. ve Bonett, D. G. (1980). “Significance Tests And Goodness Of Fit In The Analysis Of Covariance Structures”. *Psychological Bulletin*, 88: 588-606.
- Bleier, A. ve Eisenbeiss, M. (2015). “Personalized Online Advertising Effectiveness: The Interplay of What, When, and Where”. *Marketing Science*, 34(5): 669-688.
- Boerman, S. C., Kruikemeier, S. ve Borgesius, F. J. Z. (2017). “Online Behavioral Advertising: A Literature Review and Research Agenda”. *Journal of Advertising*, 46(3): 363-376.
- Boz, M. ve Karakaş, E. (2014). “Türkiye’de Tüketicilerin Mobil Reklama Yönelik Tutumları”. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 5(10): 1-20.
- Çakır, G. ve Yükselen, C. (2017). “İnternet Reklamlarına Yönelik Tüketici İnanç ve Tutumlarının Reklam İzleme Davranışları Üzerine Etkisi”. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1): 51-61.
- Çakır, F., Çakır, M. ve Çiftçi, T. E. (2010). “Tüketicilerin Sms Reklam Mesajlarına Yönelik Tutum ve Davranışları”. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1): 27-35.

- Fornell C. ve Lacker, D. F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error". *Journal of Marketing Research*, 18 (1): 39-50.
- Ham, C. D. (2017). "Exploring How Consumers Cope With Online Behavioral Advertising". *International Journal of Advertising*, 36 (4): 632-658.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis A Global Perspective*. Seventh Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- İlhan, M. ve Çetin, B. (2014). "LISREL ve AMOS Programları Kullanılarak Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Analizlerine İlişkin Sonuçların Karşılaştırılması". *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2): 26-42.
- Jovanovic, P., Vlastelica, T. ve Kostic, S. C. (2017). "Impact of Advertising Appeals on Purchase Intention". *Management: Journal Of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, 21(81): 35-45. doi:10.7595/management.fon.2016.0025
- Jung, J., Shim, S. W., Jin, H. S. ve Khang, H. (2016). "Factors Affecting Attitudes and Behavioural Intention Towards Social Networking Advertising: A Case of Facebook Users in South Korea". *Asian Social Science*, 35 (2): 248-265.
- Kalaignanam, K., Kushwaha, T. ve Rajavi, K. (2017). "How Does Web Personalization Create Value for Online Retailers? Lower Cash Flow Volatility or Enhanced Cash Flows". *Journal of Retailing*, 94(3): 1-15.
- Karabıyık, B. K. ve Armağan, E. (2017). "Tüketicinin Çevrimiçi Davranışsal Reklamlara Tıklama Kararını Etkileyen Faktörler". *Journal of Yasar University*, 12(47): 202-215.
- Keyzer, F. D., Dens, N. ve Pelsmacker, P. D. (2015). "Is this for me? How Consumers Respond to Personalized Advertising on Social Network Sites". *Journal of Interactive Advertising*, 15(2): 124-134.
- Kim, H. (2013). *Exploring the Effects of Perceived Relevance and Privacy Concerns on Consumer Responses to Online Behavioral Advertising*. Unpublished Master Thesis, University Of Minnesota, Minnesota.
- Kim, H. ve Huh, J. (2017). "Perceived Relevance and Privacy Concern Regarding Online Behavioral Advertising (OBA) and Their Role in Consumer Responses". *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 38(1): 92-105.

- Koster, M., R uth, M., Hamborg, K. C. ve Kaspar, K. (2015). “ Effects of Personalized Banner Ads on Visual Attention and Recognition Memory”. *Applied Cognitive Psychology*, 29: 181-192.
- Li, Cong, ve Liu, Jiangmeng, (2017). A Name Alone Is Not Enough: A Reexamination of Web-Based Personalization Effect, *Computers in Human Behavior*, (72), 132-139.
- Li, T. ve Unger, T. (2012). “ Willing to Pay for Quality Personalization? Trade off between Quality and Privacy,”. *European Journal of Information Systems*, 21(6): 621-642.
- Lutz, Richard J. (1985), "Affective and Cognitive Antecedents of Attitude Toward the Ad: A Conceptual Framework" in *Psychological Processes and Advertising Effects: Theory, Research and Application*, L. F. Alwitt and A. A. Mitchell, eds. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 45-63.
- MacKenzie, Scott B ve Lutz, Richard J. (1989). “An Empirical Examination of the Structural Antecedents of Attitude toward the Ad in an Advertising Pretesting Context”, *Journal of Marketing*, 53(2) (Apr., 1989), 48-65
- Maslowska, E., Smith, E. ve Putte, B. V. D. (2011). “ Is Personalized Communication Superior? The Effectiveness of Personalization and the Role of Consumers’ Characteristics”. *Asia-Pacific Advances in Consumer Research*, 9: 91-96.
- Matic, A., Pielot, M. ve Oliver, N. (2017). “ OMG! How did it know that?” Reactions to Highly Personalized Ads”. *UMAP’17: Proceedings of the 25th ACM Conference on User Modeling, Adaptation and Personalization*: 9-12 July 2017, Bratislava, Slovakia, 41-46.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal EŞitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Murthi, B. P. S. ve Sarkar, S. (2003). “ The Role of the Management Sciences in Research on Personalization”. *Management Science*, 49(10): 1344-1362.
- Nyheim, P., Xu, S., Zhang, L. ve Mattila, A. S. (2015). “ Predictors Of Avoidance Towards Personalization Of Restaurant Smartphone Advertising: A Study From The Millennials’ Perspective”. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 6(2): 145-159.
- Obermiller, C. ve Spangenberg, E. R. (1998). “ Development of a Scale to Measure Consumer Skepticism Toward Advertising ”. *Journal of Consumer Psychology*, 7(2): 159-186.

- Obermiller, C., Spangenberg, E. R. ve Maclachlan, D. L. (2005). “ Ad Skepticism: The Consequences of Disbelief “. *Journal of Advertising*, 34 (3): 7-17.
- O’donnell, K. ve Cramer, H. (2015). “People’s Perceptions of Personalized Ads”. *WWW’15 Companion Proceedings of the 24th International Conference on World Wide Web*. 18 – 22 May 2015, Florence, Italy, 1293-1298.
- Prendergast, G., Liu, P. ve Poon, D. T. Y. (2009). “ A Hong Kong Study Of Advertising Credibility ”*Journal of Consumer Marketing*, 26 (5): 320-329.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Muller, H. (2003). “ Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures”. *Methods of Psychological Research*, 8(2): 23-74.
- Simonson, I. (2005). “ Determinants of Customers’ Responses to Customized Offers: Conceptual Framework and Research Propositions”. *Journal of Marketing*, 69 (1): 32-45.
- Şahin, A. ve Aytekin, P. (2012). “ Üniversite Öğrencilerinin Mobil Reklamlara Yönelik Tutumlarının İzimli Pazarlama Ekseninde İncelenmesi”. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2): 17-36.
- Tran, T. P. (2017). “ Personalized Ads On Facebook: an Effective Marketing Tool For Online Marketers”. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(2): 230-242.
- Thakor, M. V. ve Lessard, K. G. (2008). “Development of a Scale to Measure Skepticism of Social Advertising Among Adolescents”. *Journal of Business Research*, 62 (12): 1342–1349.
- Vesanen, J. ve Raulas, M. (2006). “ Building Bridges for Personalization: a Process Model for Marketing ”. *Journal of Interactive Marketing*, 20(1): 5-20.
- Vesanen, J. (2007). “ What Is Personalization? A Conceptual Framework”. *European Journal of Marketing*, 5(6): 409-418.
- Xu, D. J. (2006). “The Influence of Personalization in Affecting Consumer Attitudes Toward Mobile Advertising in China”. *Journal Of Computer Information Systems*, 47(2): 9-19.
- Yaakop, A., Anuar, M. M. ve Omar, K. (2013). “Like It or Not: Issue of Credibility in Facebook Advertising ”. *Asian Social Science*, 9 (3): 154-163.

- Yu, J. ve Cude, B. J. (2009). "Possible Disparities in Consumers' Perceptions Toward Personalized Advertising Caused by Cultural Differences: U.S. and Korea". *Journal of International Consumer Marketing*, 21(4): 251-269.
- Walrave, M., Poels, K., Antheunis, M. L., Broeck, E. V. D. ve Noort, G. V. (2016). "Like or dislike? Adolescents' Responses to Personalized Social Network Site Advertising". *Journal of Marketing*, 24(6): 599-616.

İmalat Sanayi Rekabet Gücünün Yapısal Belirleyicileri*

Structural Determinants of Competitiveness in Manufacturing Industry

Şebnem ARIK¹

M. Şükrü ERDEM²

Geliş tarihi: 10.07.2019, Kabul tarihi: 24.09.2019, Basım tarihi: 15.11.2019

Öz

Bir ülke ekonomisinin uluslararası rekabet gücü refah artışının ön koşulu niteliğindedir. Ülke ekonomisinin rekabet gücü özellikle imalat sanayinin rekabetçiliğini ifade etmektedir. Etkin bir kurumsal yapının varlığı, teknoloji odaklı dönüşümün gerçekleştirilmesi, nitelikli işgücü oluşumunu sağlayarak yetkinliğin artırılması, gerekli altyapı desteklerinin sağlanması uluslararası ekonomik arenada diğer ülkelere göre öne çıkabilmek için gerekli unsurlardır.

Bu çalışmanın amacı, imalat sanayi rekabet gücünün fiyat-maliyet dışı yapısal unsurlarını değerlendirerek, yapısal dönüşümün ne şekilde gerçekleştirilebileceğine ilişkin çıkarımlarda bulunmaktır. Yapısal unsurların, rekabetçi sanayi performansı üzerindeki etkisi 31 ülkeye ait 2000-2016 yılları verileri kullanılarak panel veri analizi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgular kurumsal çerçevedeki iyileşme, yenilikçilik, sermaye birikimi ve altyapı yatırımlarının imalat sanayi rekabetçiliğini arttırdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Rekabet Gücü, Rekabetçi Sanayi Performansı, CIP*

Jel Kodları: *F01, C33, O57*

Abstract

International competitiveness of a country is a prerequisite for welfare improvement. The competitiveness of the national economy especially refers to the competitiveness of the manufacturing industry. Existence of an efficient institutional structure, carrying out technology-oriented transformation, increasing the capability by supplying high-skilled labor force, providing the necessary infrastructure are essential components to stand out against the competitors in the international economic arena.

The aim of this study is to evaluate the non-price structural elements of manufacturing industry competitiveness, and to make inferences about how the

* Bu çalışma, Doç. Dr. M. Şükrü Erdem danışmanlığında, Şebnem Arık tarafından hazırlanan "Rekabet Gücünün Yapısal Belirleyicileri: Türkiye ve Seçili Ülkeler için Panel Veri Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Dr.

sebnemarik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1392-745X>

² Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Doç. Dr.

serdem@akdeniz.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6416-6657>

structural transformation will be carried out. In this regard, the effects of structural factors on competitive industrial performance are investigated by using data of 31 countries over 2000-2016 period with panel data analysis. The findings show that improvements in the institutional framework, innovation, capital accumulation and infrastructure investments increase the competitiveness of the manufacturing industry.

Keywords: *Competitiveness, Competitive Industrial Performance, CIP*

Jel Codes: *F01, C33, O57*

Giriş

Ulusal rekabet gücü, Dünya Ekonomik Forumu (WEF) (2017: ix) tarafından "verimlilik düzeyini belirleyen kurumlar, politikalar ve faktörler bütünü" olarak tanımlanmaktadır. Ülkeler verimlilik düzeylerindeki farklılıklar neticesinde, diğer ülkelere karşı rekabet avantajı sağlayabilmekte, farklı malların üretiminde uzmanlaşabilmektedirler.

Rekabet gücünün yalnızca fiyat ya da maliyet avantajı yoluyla elde edileceği düşüncesi, kısa dönemli bir bakış açısını yansıtmaktadır. Ülkelerin uzun dönemli ve süreklilik arz eden verimlilik ve refah artışını sağlayabilmeleri için rekabetçiliğin yapısal unsurlarında iyileşme gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Yapısal rekabetçilik unsurları, bir ekonominin sahip olduğu beşeri sermaye, teknolojik yetenek, altyapı, işgücü ve ürün piyasası düzenlemeleri, yasal ve kurumsal çerçeve gibi çeşitli karakteristikler olarak tanımlanmaktadır (Avrupa Merkez Bankası, 2005: 44). Avrupa Komisyonu (2010: 19), ekonomik faaliyetler için daha uygun iş çevresi koşullarına sahip ülkelerin daha fazla ihracat gerçekleştirdiğini, dolayısıyla ihracat performansı ve rekabetçiliğin daha iyi anlaşılabilmesi için dış talep ve fiyat/maliyet rekabetçiliği gibi geleneksel belirleyicilerin ötesine bakmak gerektiğini ifade etmektedir.

İmalat sanayinde elde edilen rekabet avantajı, ülkelerin sınai kapasitesini ve ilerlemesini yansıtmakta, teknolojik gelişmişlik seviyesine ilişkin bir gösterge niteliği taşımaktadır (Zhang, 2014: 530). Uluslararası pazarlarda rekabet edebilmek isteyen bir ülkenin teknolojik yeniliklere önem vermesi, teknolojik gelişimi sağlayacak yeterlilikleri geliştirmesi, ekonomik birimlerin üretim ve ticaret faaliyetlerini güvenli bir biçimde gerçekleştirecekleri koşulları sağlaması zorunludur. Gerekli yapısal dönüşüm ve gelişimi gerçekleştiremeyen ülkelerin diğer ülkeler karşısında dezavantajlı duruma düşmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu nedenle rekabet gücünün yapısal unsurlarına yönelik sanayi politikası uygulamaları, ülkenin avantaj elde etmesini sağlayabilmektedir. Sanayi politikası firmaların, sektörlerin ve ekonominin bir bütün olarak rekabet gücünü artırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, seçili ülkelerin imalat sanayi rekabetçiliğindeki göreceli konumunu ve dönem içerisindeki değişimi tespit ederek durum

değerlendirmesinde bulunmak ve ülkelerin rekabet gücünü etkileyen yapısal unsurların imalat sanayi rekabetçiliği üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaçla, 31 ülkeye ait 2000-2016 dönemi verileri kullanılmış, örneklem kapsamına Türkiye'nin performansının karşılaştırılabileceği, ilgili verilerin sağlanabildiği, yapısal bakımdan benzer gelişmekte olan ülkeler ile dünya ekonomisinde büyük payı olan gelişmiş sanayi ülkeleri dahil edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde öncelikle rekabet gücü kavramına değinilerek, takip eden bölümde rekabet gücünü etkileyen yapısal faktörlere yer verilecektir. Üçüncü bölümde, çalışmada ana rekabet gücü ölçütü olarak kullanılan, Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) tarafından yayımlanan Rekabetçi Sanayi Performansı (CIP) Endeksi ve bileşenleri hakkında bilgi verilmesinin ardından izleyen bölümde araştırmalarında ilgili endeksten yararlanan çalışmalara değinilmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde CIP endeksi ve alt bileşenleri yardımı ile örneklem ülkelerinin göreceli imalat sanayi rekabetçiliği değerlendirilmiştir. CIP endeksi, oluşturulan ekonometrik modellerde bağımlı değişken olarak kullanılarak, panel veri analizi yöntemi ile yapısal faktörlerin imalat sanayi rekabetçiliği üzerindeki etkisi araştırılmış ve sonuçlar altıncı bölümde sunulmuştur. Son bölümde ise elde edilen bulgulara ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Rekabet Gücü Kavramı

Rekabetçilik kavramı karmaşık, çok boyutlu, göreceli, zamana ve şartlara göre değişen bir kavramdır (Chaudhuri ve Ray, 1997: 83). Küreselleşme ve liberalizasyon süreci nedeniyle yerel ve uluslararası piyasalar arasındaki sınırların belirsizleşmesi ile firmalar için ulusal ve uluslararası rekabetçilik arasındaki farkın ortadan kalkmaya başladığı söylenebilmektedir (Olczyk, 2016: 430).

Rekabetçilik kavramı, genellikle bir ürünü veya ticari hizmeti yaratma, geliştirme, üretme, satma ve servis etme yeteneklerini temsil etmekte ve işletme düzeyinde, yani mikro açıdan ölçüme ve değerlendirmeye uygun bir konu olarak anlaşılmaktadır (Djogo ve Stanisic, 2016: 92). Ancak zaman içerisinde bu durum değişmiş ve makro ekonomik rekabetçilik de önemli ve tartışmalı bir konu haline gelmiştir.

Makro düzeyde rekabet gücü, ülkelerin uluslararası arenada birbirine karşı konumunu ifade etmektedir. Haque (1995:4) rekabet gücünü "bir ülkenin, uluslararası pazarlara sürülebilir mal ve hizmetler üretebilme ve eş anlı olarak reel gelir artışı sağlama ve aynı zamanda vatandaşlarının refah seviyesini artırma yeteneği" olarak tanımlamaktadır. Porter (1990)'ın ulusal rekabet gücü yaklaşımını benimseyen Dünya Ekonomik Forumu (2017: ix)'na göre ulusal rekabet gücü ise girişte de belirtildiği gibi "birtakım faktörlerin, politikaların ve kurumların bir ülkenin verimlilik düzeyini belirlemesi" olarak tanımlanmıştır. Yapılan tanımlar incelendiğinde, makro

düzye rekabet gücünün temel olarak ülke vatandaşlarının refahı ve reel gelirini arttırmak ile ilgili olduğu görülmektedir.

Bir ekonominin mikro ve makro ekonomik karakteristikleri verimlilik ve rekabetçilik düzeyini belirlemektedir. Garelli (2012), rekabetçiliğin kavramsallaştırılması ve ölçülmesinde uluslar ve işletmeler arasındaki bağlantıyı netleştirmekte ve firmaların iktisadi değer yaratımından, devletlerin ise bu değerın yaratılmasını teşvik edecek ortamın kurulmasından sorumlu olduğunu vurgulamaktadır. Makro düzeyde ülkelerin ne şekilde rekabet ettiğinin ve rekabet güçlerinin kaynaklarının daha iyi anlaşılabilmesi için ülkelerin geçmişten günümüze yaşadığı değişimlerin ve karşılıklı durumlarının detaylı şekilde araştırılması gerekmektedir (Garelli'den akt. Bhawsar ve Chattopadhyay, 2015: 666). Diğer bir ifadeyle rekabet gücü dinamik bir analiz gerektirmektedir.

Ülkelerin elde ettiği rekabet avantajını fiyat ve maliyet avantajı kaynaklı gören ve bu bağlamda yazında düşük ücret ya da kur savaşları yoluyla diğer ülkeler karşısında avantaj elde edebileceğini savunan görüşler ile karşılaşmak mümkündür. Ancak, rekabetçiliğe bu şekilde yaklaşmak hatalıdır ve kısa dönemli bir bakışı yansıtmaktadır. Ücretleri düşük tutma ihtiyacı aslında rekabet avantajının eksikliğine işaret etmekte ve ülke vatandaşlarının refahının azalması anlamına gelmektedir. Bu nedenle gerçek anlamda rekabet gücü verimlilik düzeyi ile değerlendirilmelidir. Verimlilik yüksek ücretlere, ulusal paranın gücünü korumasına ve yatırım getirisinin cazip olmasına ve yüksek yaşam standardına imkân vermektedir. Küresel piyasada rekabet etmek “sıfır toplamı” bir oyun değildir. Pek çok ülke verimlilik düzeylerini arttırarak refah düzeyini iyileştirebilmektedir. Dolayısıyla uluslararası rekabetin yanı sıra iktisadi kalkınmada da asıl önemli olan, hızlı ve sürdürülebilir verimlilik artışını sağlayacak ortamı yaratabilmektir (Alexandros ve Metaxas, 2016: 78).

Çalışmada, yazında sıklıkla karşılaşılan ve bir ülkenin verimlilik düzeyini ve dolayısıyla rekabet gücünü etkileyen yapısal faktörlere yer verilmiş ve ilgili faktörlerin imalat sanayi rekabetçiliği üzerinde ne derece etkili olduğu incelenmiştir.

2. Rekabet Gücünü Etkileyen Yapısal Faktörler

2.1. Beşeri Sermaye

Bir ülkenin yeni teknolojileri benimseme, işgücünün yeteneklerini geliştirebilme, uluslararası düzeyde rekabet edebilir standartta ve kalitede mal ve hizmet üreterek küresel pazarlara entegre olabilme yetisi ülkelerin eğitim sistemi performansı ile yakından ilişkilidir. Yüksek katma değer üreten sanayilere sahip olarak küresel değer zincirinde yukarılarda yer almak isteyen ülkelerin iyi eğitim almış bir işgücüne sahip olmaları zorunludur (Ramoniene ve Lanskoronskis, 2011: 136-137). Günümüzün küreselleşen dünyasında,

ülkelerin değişen teknolojilere kolayca adapte olabilen iyi eğitilmiş çalışanlar yetiştirmesi gerekmektedir. Ülkenin iyi bir eğitim sistemi oluşturma ve işgücünün sahip olduğu bilgi düzeyini eğitim yoluyla arttırabilme kabiliyeti rekabetçilik için büyük önem arz etmektedir.

Beşeri sermaye donanımının artırılması için eğitime yapılan yatırımlar, ülkelere gelecekte teknoloji üretebilme ve öncülük etme şansı sağlamaktadır. Bu bağlamda ülkelerin rekabet gücünün yapısal belirleyicilerinden bir tanesi, sahip olunan beşeri sermayenin niceliği ve niteliğidir. CIP endeksinin yaratıcılarından olan Lall (2003: 20)'e göre rekabetçilik pek çok unsura dayanmaktadır, ancak en önemli belirleyici etken işgücünün becerileridir. Sabadie ve Johansen (2010), belli başlı rekabetçilik endekslerinde beşeri sermaye bileşenlerinin ölçümünü, bu bileşenlere verilen önemi incelemiş; eğitim ve mesleki eğitimin ulusal rekabet gücüne katkısını araştırmış ve eğitimin ulusal rekabetçiliğin köşe taşı konumunda olduğunu belirtmişlerdir.

Temel eğitime ve orta öğretime yapılan yatırımlar, sanayileşmenin ilk aşamasında olan ve daha ziyade emek yoğun endüstrilerde uzmanlaşan ülkeler için gerekli yetilere sahip işgücünün sağlanması bakımından önemli iken, sanayi yapısı daha karmaşık faaliyetleri içerecek şekilde evrimleştikçe, endüstrilere özgü mesleki eğitim almış ve yüksek öğrenim görmüş teknik işgücünün varlığına ihtiyaç duyulmaktadır (Wignaraja, 2003: 35). Ülkede imalat sanayi daha karmaşıktıkça, imalat sanayine daha nitelikli ve uygun beşeri sermaye sağlamak daha zorlu bir görev haline gelmektedir. Bu süreçte sınai yapının gereksinim duyacağı nitelikte işgücünün oluşturulması için eğitim sisteminin ihtiyaçlara cevap verecek şekilde dizayn edilmesi gereklidir.

2.2. Araştırma-Geliştirme ve İnovasyon

Ar-Ge, insanların ve toplumun bilgi stokunu ve bu bilgi stokunun yeni uygulamalar tasarlamak için kullanımını arttırmak amacıyla sistematik olarak gerçekleştirilen yaratıcı gayretlerden oluşmaktadır (OECD, 2002: 30). Ar-Ge harcamaları ülkelerin bilgi tabanlı bir ekonomiye geçişini destekleyerek, ülkelere rekabet avantajı sağlayabilmektedir. Rekabetçi üstünlüğün yapısal olarak elde edilmesinin yolu maliyetleri düşürmekten ziyade, yüksek kaliteli, farklılaştırılmış ve yenilikçi malların üretiminden ve ticarileştirilmesinden geçmektedir.

Endüstrilerin yaptıkları Ar-Ge harcamaları ile ilgili endüstrinin uluslararası rekabetçiliğinin yakından ilişkili olduğu görülmektedir (Alemu, 2013: 17). Ar-Ge harcamaları ve gerçekleşen teknolojik gelişmeler, sermaye birikimini, etkin kaynak kullanımını, buluşları ve yenilikçiliği arttırmaktadır. Ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerinden kaynaklanan teknolojik gelişmeler, hem iç piyasada talep artışını sağlamakta hem de ihracatı arttırmaktadır (Kabaklarlı vd., 2018: 53). Birçok gelişmekte olan ülke, özellikle Doğu Asya ekonomileri, dikkate değer yurt içi Ar-Ge harcamaları ve dışarıdan teknoloji transferi

sayesinde yüksek teknolojlili mal ihracatını gittikçe arttırmış, bilim ve teknolojide önemli yol kat etmiş ve rekabet gücü kazanımı sağlamışlardır.

İktisadi kalkınma ve servet yaratımı için temel unsurlardan olan yenilikçilik; girişimcilik, yaratıcılık ve yeteneklere olduğu kadar, kamu ve özel sektör tarafından desteklenen dinamik Ar-Ge faaliyetlerine de dayanmaktadır (WEF, 2016: 14). İyileştirilmiş bir ürün (mal ya da hizmet), üretim süreci, pazarlama yöntemi ya da organizasyonel yöntem geliştirmeyi ifade eden yenilikçilik, rekabetçiliği hızlandırmaktadır ve bu etki yalnızca firma düzeyinde değil ülkeler için de geçerlidir (Özçelik ve Taymaz, 2004: 412). Yenilik yaratabilen ve yeni ürünler geliştirebilen bir ülkenin ürünlerine ait pazar payını elinde tutması, görece ucuz faktör maliyeti avantajını kullanan ülkeye göre daha olasıdır (Mishra vd., 2016: 80). Özer ve Çiftçi (2009: 47) 19 OECD ülkesinde Ar-Ge harcamaları ile toplam ihracat, bilgi ve iletişim teknolojileri ihracatı ve ileri teknoloji ihracatı arasındaki ilişkileri incelemiş ve Ar-Ge faaliyetleri ile ihracat arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Bournakis ve Tsoukis (2016) yaptıkları çalışmada OECD ülkelerinin yenilik yapma ve uluslararası ticarete farklılaştırılmış ürünler sunmalarının rekabet avantajını artırdığına ilişkin kanıtlar sunmuşlardır. Fagerberg (1988: 356), uluslararası rekabetçiliğin maliyet rekabetçiliğinden ziyade teknolojik rekabete dayandığını belirtmiş ve yaptığı çalışmada teknoloji girdi ve çıktısını temsil eden Ar-Ge harcamaları ve patent başvurularını, ülkelerin dünya pazar paylarını açıklamakta kullandığı değişkenler arasında kabul etmiştir.

2.3. Yatırım Düzeyi

Uluslararası rekabetçiliği etkileyen faktörlerden bir diğeri ülkelerin yatırım düzeyidir. Fagerberg (1988: 362), fiziki yatırım düzeyinin teknolojik yeteneklerin yaratımı için gerekli koşullar arasında yer aldığını ve fiziki üretim kapasitesindeki artışın, beşeri sermaye ve Ar-Ge yatırımının tamamlayıcısı niteliğinde olduğundan uluslararası rekabetçiliğin açıklayıcı unsurları arasında sayıldığını belirtmektedir.

Yüksek yatırım düzeyi toplam talebi uyararak ve üretim kapasitesini arttırarak sanayileşmeyi desteklemektedir (Weiss ve Clara, 2016: 1). Yatırımlar sonucunda gerçekleşen sermaye birikimi daha sofistike bir üretim yapısına olanak sağlamakta ve ekonomi aşama aşama beceri ve teknoloji yoğun sektörlerle doğru geçiş yapmaktadır (Memedovic ve Iapadre, 2009: 1). Beşeri ve fiziki sermaye gibi üretim faktörlerinin birikimi ekonomik gelişmişliğin yapısını belirlerken, karşılaştırmalı üstünlüğe de dinamik bir yapı kazandırabilmektedir (Veeramani, 2008: 145-146). Sonuç olarak daha yüksek yatırım düzeyleri yerel sanayinin kalkınmasını sağlamakta, yapısal dönüşümü teşvik etme ve uzun dönemli büyüme için ön gereksinim olma bakımından anahtar rol oynamaktadır.

Yapısal rekabetçiliğin öğelerinden biri olan yatırımın temsilcisi olarak literatürde gayrisafı sabit sermaye birikimi değişkeni kullanılmıştır. Gayrisafı sabit sermaye birikimi ilgili dönemde ülkenin üretim kapasitesine ne kadar yeni sermaye eklendiğini ve üretim kapasitesinin ne derece geliştiğini göstermektedir. Muratoğlu ve Muratoğlu (2016) çalışmasında fiziki sermaye, OECD ülkeleri imalat sanayinde ihracat rekabetçiliğini belirleyen en önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Mishra vd. (2016) ve Hyun (2018) çalışmalarında rekabet gücünü belirleyen faktörleri incelerken gayrisafı sermaye oluşumunu üretim faktörlerinin temsilcisi olarak kullanmışlardır. Hchaichi ve Ghodbane (2014) ve Kabaklarlı vd. (2018) gayrisafı sabit sermaye oluşumunu yatırımın göstergesi olarak modellerine dahil etmişler ve yatırımın ihracat rekabetçiliğini etkileyen yapısal faktörlerden biri olduğundan hareket ederek, ilgili değişkenin çeşitli sektörlerin ihracat performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir.

2.4. Kurumsal Yapı

Bir ülkenin kurumsal yapısı rekabetçiliğin belirleyici faktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kurumlar, ülkedeki işleyiş kurallar, kanunlar ve yaptırım mekanizmaları ile resmi ve hukuki olarak bağlayıcı kısıtlar koymakta, bireylerin ekonomik işlemlerini nasıl organize edeceğini oluşturan toplumsal kuralları şekillendirmektedirler.

North (1990: 6) kurumların bir toplumdaki temel görevinin insanlar arası etkileşim için sağlam bir temel kurarak belirsizliği azaltmak olduğunu belirtmekte ve karmaşık değişim işlemlerinin kurumsal çerçevenin güvenilirliği sayesinde yapılabildiğini ifade etmektedir. Belirsizliğin azalması neticesinde vatandaşlar ekonomik aktivitelerde bulunma konusunda kendini daha güvende hissetmektedirler. Bireylerin niteliklerini geliştirmek için eğitim alması, gelecekte elde edilmesi beklenen getiri ile alakalıdır ve ekonomik birimlerin gelecekte elde edecekleri getirileri güvence altına almak istemesi beklenen bir durumdur. Özellikle yenilik faaliyetlerinin etkin biçimde gerçekleştirilebilmesi için fikri mülkiyet hakları korumasını sağlayan düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlam bir kurumsal çerçeve bu bağlamda tüm ekonomik birimler için güven telkin edici ve teşvik edici bir olgudur. Şiddet, organize suçlar ve terörizmin engellenmesi de ülke vatandaşlarının ekonomik işlemlerini güvenli bir şekilde sürdürülebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu durum ülkede temel güvenlik, sözleşme ve mülkiyet haklarının, kaliteli bir kurumsal yapı vasıtasıyla garanti altına alınması ile mümkün olmaktadır (WEF, 2015: 45). Gelişmiş ve tutarlı bir kurumsal çevrenin varlığı, rekabet gücü kazanımı ve dolayısıyla büyüme ve kalkınmanın sağlanması için gerekli koşul niteliğindedir.

2.5. Fiziki Altyapı

Altyapı, bir ekonominin işlediği çevreyi oluşturan otoyollar, demiryolları, limanlar, havalimanları, enerji, toplu taşıma, telekomünikasyon, gayrimenkul ve araçlardan meydana gelmektedir. Altyapı hem sermaye birikiminin bir parçası olması hem de üreticiler ve tüketiciler arasında sağladığı bağlantı bakımından önem arz etmektedir (WEF, 2016: 14). Üretim sürecinde gerekli altyapı hizmetlerinin eksiksiz biçimde temin edilebilmesi ekonomik faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

Etkin bir ulaşım ve iletişim altyapısı, elektrik, su, doğalgaz için etkin hizmet sağlayıcılara erişim sağlanabilmesi, verimlilik ve rekabetçilik üzerinde etkilidir (Ketels, 2016: 17). İşletmeler için elektrik, geniş ve etkin otoyol ve demiryolu ağları, ulaşılabilir internet ve telekomünikasyon hizmetleri, iyi bir iş çevresi sağlayabilmek için aslı unsurlardandır. Ülkenin ulaşım ve telekomünikasyon altyapısının yetersiz olması, izolasyona ve küresel ekonomiye katılımın zorlaşmasına neden olmaktadır. Altyapı hizmetlerinde sürekli sıkıntılar meydana gelmesi, işlem maliyetlerinin artmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla etkin ve rekabetçi maliyet avantajı sağlayan fiziki altyapının varlığı, sınai faaliyetler ve rekabetçilik ile yakından ilişkilidir.

Ülkelerin altyapı gelişmişliğinin ihracat performansı ve rekabetçilik üzerine etkileri çeşitli çalışmalarla incelenmiştir. Wignaraja ve Taylor (2003: 82), imalat sanayi ihracat performansı yüksek olan ülkelerin modern altyapılarının daha gelişmiş olduğunu ortaya koyarken, Lectard ve Rougier (2018: 98), ülkenin altyapı kalitesinin (ülkedeki telefon hat sayısı verisi ile temsil edilmiştir) ihracat karmaşıklığı üzerinde pozitif etkisi olduğunu belirlemiştir. Muratoğlu ve Muratoğlu (2016: 117) çalışmasında ise altyapının ülkenin rekabet gücünü arttırdığı tespit edilmiştir. Yeaple ve Golub (2007), otoyolların, telefon hatlarının ve elektrik üretim tesislerinin toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisini 18 ülkedeki 10 sektöre ait 1979-1997 yılı verilerini kullanarak incelemiş ve otoyol ve elektrik ağının karşılaştırmalı üstünlüğü pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

2.6. Ticaret Politikası

Tarihsel olarak, günümüz sanayileşmiş ülkelerinin rekabet gücü kazanmak amacıyla sanayileşmenin ilk evrelerinde sıklıkla başvurdukları yol, korumacı ticaret politikaları olmuştur. Geleneksel sanayi politikası tarifeler, ihracat vergi iadeleri, kotalar gibi araçlar vasıtasıyla daha ziyade bebek endüstrileri korumaya yönelik politika uygulamaları biçiminde ortaya çıkmaktadır (Lall, 1995: 121; Nübler, 2014: 137; Felipe ve Rhee, 2015: 45).

Ticaret politikasının, ekonomilerin gelişmiş ülkeleri yakalama dönemlerinde önemli rol oynadığı konusunda şüphe yoktur. Tarifeler, sermaye birikimi, teknolojik değişim, verimlilik artışı ve istihdam üzerinde sonuçlar doğurduğundan sanayi politikasının kilit araçlarından biri olarak

görülmektedir (Banda vd., 2015: 19). Hükümetler tarifeleri geçici araçlar olarak görerek, bebek endüstrilere, gelişme alanı yaratmak amacıyla kullanabilmektedirler. Hükümetlerin geçici olarak endüstrileri desteklememesi halinde firmalar, yaparak öğrenmenin faydalarının verimliliğe yansıdığı olgunluk seviyesine ulaşamayacaklardır (Moreno-Brid, 2013: 229). Kalkınmanın erken dönemlerinde öğrenme imkânlarının bulunduğu endüstrilerin uluslararası rekabetten geçici olarak korunması, firmalara gerekli yeterlilikleri edinmede zaman kazandırmaktadır.

Kuşkusuz korumacı politikaların belirli çıkar çevrelerini kayırması söz konusu olabilmektedir. Korumacı politikalar sonucunda elde edilen rantın, yetkinlikleri geliştirecek, yatırımları cesaretlendirecek biçimde kullanılıp kullanılmadığı da önem arz etmektedir (Banda vd., 2015:18). Bu bağlamda politika tasarımı ve uygulamasının dikkatli bir biçimde yapılması gerekmektedir.

3. Rekabet Gücünün Ölçümü

Rekabet gücünün üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımının olmaması literatürde rekabet gücünün değerlendirilmesinde farklı ölçütlerle karşılaşılmasına neden olmaktadır. Çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlar pek çok göstereyi göz önünde bulundurarak rekabet gücü endeksleri oluşturmakta ve bu şekilde ülkelerin görece ekonomik, sosyal, kurumsal açıdan dünyada bulunduğu konum karşılaştırmalı olarak incelenebilmektedir.

Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) tarafından hazırlanan Rekabetçi Sanayi Performansı Endeksi (Competitive Industrial Performance Index – CIP) ülkelerin imalat sanayi performanslarının karşılaştırılmasında sıklıkla kullanılmaktadır. CIP endeksi ülkelerin sanayi rekabetçiliğini ölçmede ve karşılaştırmada UNIDO tarafından benimsenen ana tanılayıcı araç olarak kullanılmakta ve bu endeks yardımıyla kurum tarafından yayımlanan Rekabetçi Sanayi Performansı raporunda 140³a yakın ülkeye ilişkin değerlendirmelere yer verilmektedir.

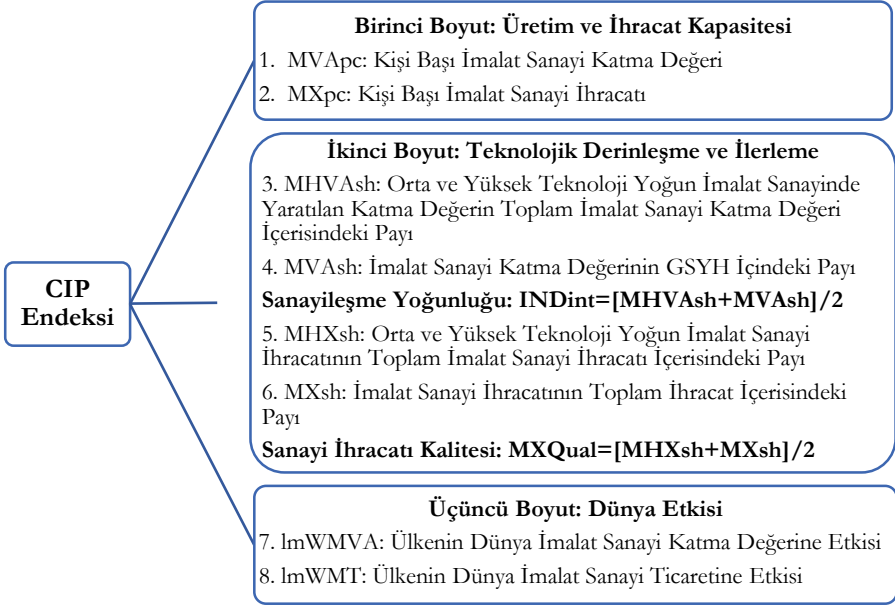
Ülkelerin imalat sanayi performansı, yarattıkları katma değer, üretim ve ihracat performansı dikkate alınarak hesaplanan endeks yardımı ile değerlendirilmektedir. Endeks hem belirli bir zamanda ülkeler arası karşılaştırma yapmaya imkân sağlamakta hem de ülkelerde zaman içerisinde gerçekleşen yapısal değişim hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca endeks politika tasarımında ve uygulanan politikaların etkinliğinin değerlendirilmesinde araç olarak kullanılabilir. Üretim ve ihracat kapasitesi, teknolojik derinleşme ve ilerleme, dünya üretim ve ticaretine etki başlıklı 3 ana gruptan oluşan endekste 8 alt gösterge bulunmaktadır. Bu alt

³ Endeks kapsamına alınan ülke sayısı yıldan yıla değişebilmektedir. 2000 yılından 2018 yılına gelindiğinde endeks kapsamına alınan ülkeler her geçen yıl artmaktadır. 2000 yılında endeks kapsamında 127 ülke bulunurken, 2016 yılında 144 ülke bulunmaktadır.

göstergelere ilişkin veriler de UNIDO veri tabanında yayınlanmakta dolayısıyla alt göstergeler düzeyinde de ülkeler arası değerlendirme yapılmasına olanak sağlanmaktadır. Böylece ülkelerin imalat sanayi yapısı, teknolojik ve ihracat performansı göz önünde bulundurularak inceleme yapılabilmektedir (UNIDO, 2017: 4-6).

CIP endeksinin bileşenleri Şekil 1’de gösterilmiştir. Endeksi oluşturan üç boyuttan ilki, üretim ve ihracat kapasitesini yansıtan alt göstergelerden oluşmaktadır. Kişi başına düşen imalat sanayi katma değeri (MVA_{pc}) ve kişi başına düşen imalat sanayi ihracatı (MX_{pc}) verileri kullanılarak ülkede yaratılan katma değer ve dış ticaret performansı hakkında bilgi endekse dahil edilmektedir. İkinci boyut ise teknolojik derinleşme düzeyi ve ilerlemeye ilişkin göstergeleri kapsamaktadır. Bu bölümde 4 alt gösterge 2 bileşik alt endeks şeklinde hesaplamaya dahil edilmektedir. Bileşik endekslerden ilki sanayileşme yoğunluğunu yansıtmakta ve orta ve yüksek teknoloji yoğun imalat sanayinde yaratılan katma değer in imalat sanayi toplam katma değeri içerisindeki payı (MHVA_{sh}) ile imalat sanayi katma değerinin toplam GSYH içerisindeki payının (MVA_{sh}) ortalamasından oluşmaktadır. İhracat kalitesini yansıtan diğer bileşik alt gösterge ise orta ve yüksek teknoloji yoğun imalat sanayi ihracatının toplam imalat sanayi ihracatı içerisindeki payı (MHX_{sh}) ve imalat sanayi ihracatının ülkenin toplam ihracatı içerisindeki payı (MX_{sh}) kullanılarak hesaplanmaktadır. Son olarak endeksin üçüncü boyutunda ise ülkenin dünya imalat sanayisinde yarattığı etki, ülkenin dünya imalat sanayi katma değerindeki (ImWMVA) ve ihracatındaki payı (ImWMT) ile değerlendirilmekte ve endekse dahil edilmektedir. CIP endeksi, bu altı alt göstergenin aynı ağırlıkta bir araya getirilmesi ile oluşturulmaktadır (UNIDO, 2017: 6-9).

Şekil 1. CIP Endeksi Alt Göstergeler

Kaynak: UNIDO (2015:4)

4. Literatür

Uygulamalı literatür incelendiğinde, CIP endeksinin hem ülke karşılaştırmalarında hem de rekabet gücünün temsilcisi olarak rekabetçiliğin unsurlarına ilişkin yapılan çalışmalarda kullanıldığı görülmektedir. Endeksin yaratıcılarından olan Sanjaya Lall'in 2003 yılında yaptığı çalışmada, 2002 yılı UNIDO raporunda rekabetçiliğin yapısal etmenleri olarak belirtilen doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), beşeri sermaye, yurt içi ar-ge harcamaları, lisanslama ve fiziki altyapının sanayi performansı üzerine etkisi 1985 ve 1998 yılları için karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Lall (2003: 12)'e göre bu değişkenler ülkenin sınai performansını belirleyen etmenlerin yalnızca bir bölümüdür. Araştırmada veri kısıtından dolayı uygulanan politikalar ve kurumlar gibi önemli etmenler analize dahil edilememiştir.

Bağımlı değişken olarak CIP endeksinin kullanıldığı model sonuçlarına göre ar-ge harcamalarının her iki dönemde de en etkili faktör olduğu, DYY hariç diğer değişkenlerin katsayılarının da anlamlı olduğu ortaya konmuştur. Çalışmanın sonuçları, düşük sınai gelişmişlik düzeylerinde dahi yurt içi teknolojik gayretlere olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Teknolojik yeteneklerin geliştirilmesi, rekabetçi sanayi performansı bakımından hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için kritik öneme sahiptir.

Çin'in sanayi rekabetçiliği uluslararası karşılaştırma yapmak suretiyle Zhao ve Zhang (2007) tarafından incelenmiştir. Çalışmada CIP endeksi kullanılarak 1985 ve 1998 yılları için Çin'in dünya ekonomisindeki pozisyonu ve sanai yeterliliklerinin dinamikleri analiz edilmiş ve Lall'in 2003 yılında yaptığı çalışmaya referansla, sanai performans rekabetçiliğinin belirleyicileri bakımından Çin'in durumu değerlendirilmiştir. Çalışmada Çin ekonomisinin rekabetçilik düzeyi hem CIP endeksi hem de endeksin alt başlıkları ve belirleyicileri bakımından incelenmiş, yapılan değerlendirmede Çin'in ilgili dönemde gerçekleştirdiği sanayi rekabetçiliğindeki sıçrayışın uluslararası üretim ağlarına katılmanın sonucu olduğu ve ülkenin ancak yenilik faaliyetleri yoluyla sanai dönüşüm ve gelişimi sağlayarak küresel bir sanayi gücü haline gelebileceği belirtilmiştir.

Rekabet gücünün belirleyicilerini ve rekabetçilik açısından ülkelerin göreceli konumunu CIP endeksi kullanarak inceleyen Değer vd. (2009), 33 ülkeden oluşan bir örneklem için 1985, 1990, 1998 ve 2002 yılları verilerini kullanmışlardır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada beşeri sermayeyi temsilen kullanılan eğitim düzeyi, altyapı ve doğrudan yabancı yatırımların rekabetçilik üzerine etkisi incelenmiştir. Sonuçlar Türk imalat sanayinin rekabet yetenekleri bakımından örnekleme bulunan pek çok ülkenin gerisinde kaldığını göstermektedir. Rekabet gücü üzerinde etkili olan faktörler incelendiğinde eğitim düzeyini temsilen kullanılan veriye göre, değişkenin anlamlılık ve etki düzeyinin farklılık gösterdiği belirtilmekte, modern altyapı değişkeninin etkisinin de anlamlı bulunmadığı ve bunun nedeninin kullanılan ölçütün yetersizliği olabileceği ifade edilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ise rekabet gücünü olumlu etkilemektedir.

Şahin (2013), Türkiye ve Çin'in sektörel rekabet gücünü incelediği çalışmasında, ülkelerin imalat sanayi rekabetçiliğini 2010 yılı CIP endeksi ve alt bileşenlerini kullanarak karşılaştırmıştır. Kostadinovic vd. (2015) Güney Doğu Avrupa ülkelerinin rekabetçiliklerini CIP endeksi kullanarak incelemişlerdir.

5. İmalat Sanayi Rekabetçilik Performansı Karşılaştırmaları

Bu bölümde öncelikle çalışma kapsamına alınan ülkelerin imalat sanayi rekabetçilikleri CIP endeksi ve alt endeksler yardımıyla incelenmektedir. Örneklem, Türkiye'nin performansının karşılaştırılabileceği, ilgili verilerin sağlanabildiği, yapısal bakımdan benzer gelişmekte olan ülkeler ile dünya ekonomisinde payı büyük olan gelişmiş ülkelerden oluşan 31 ülkeyi kapsamaktadır. Çalışmanın örneklemini oluşturan ülkeler ve ilgili ülkelere ait 2000 ve 2017 CIP endeks değerleri ve sıralamaları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Rekabetçi Sanayi Performansı Endeksi

Ülke	2000		2017	
	CIP	Sıralama	CIP	Sıralama
Almanya	0.562872	2	0.514644	1
Japonya	0.577691	1	0.404350	2
Çin	0.174057	22	0.368739	3
Güney Kore	0.311418	11	0.364611	4
Amerika	0.540913	3	0.355085	5
İrlanda	0.316486	10	0.323695	6
Belçika	0.334588	8	0.271605	8
İtalya	0.374150	5	0.269007	9
Hollanda	0.307930	13	0.268738	10
Fransa	0.357362	6	0.260482	11
Avusturya	0.245190	17	0.224175	14
Çekya	0.136451	27	0.215308	15
B. Krallık	0.334339	9	0.207033	17
İspanya	0.254033	16	0.200880	19
Danimarka	0.212358	20	0.175408	20
Malezya	0.203619	21	0.166385	21
Meksika	0.219138	19	0.166162	22
Polonya	0.094470	35	0.164909	23
Macaristan	0.126597	29	0.145933	26
Tayland	0.140690	25	0.145781	27
Türkiye	0.099305	34	0.134332	28
Rusya	0.102442	33	0.108600	31
Romanya	0.068153	48	0.108444	32
Portekiz	0.129872	28	0.101980	34
Brezilya	0.122875	30	0.097474	35
Endonezya	0.093730	36	0.089240	38
Hindistan	0.050787	56	0.084401	39
Güney Afrika	0.078202	43	0.067978	45
Yunanistan	0.075481	45	0.060842	50
Hırvatistan	0.055714	52	0.055028	54
Bulgaristan	0.036815	65	0.054079	55

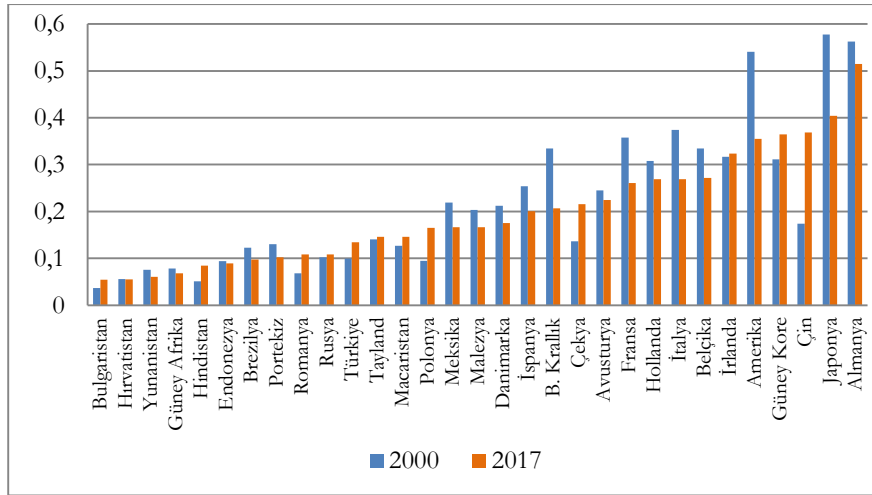
Kaynak: UNIDO CIP veri tabanı

Ayrıca çalışmada Tablo 1'de verilen endeks değerleri Grafik 1'de görselleştirilerek sunulmuştur.

Sıralamalar incelendiğinde 2017 verilerine göre Almanya rekabetçi imalat sanayi performansı en yüksek ülke konumundadır. 2000 yılında sıralamada Japonya'nın gerisinde kalan ülke zaman içerisinde liderlik konumuna ulaşmıştır. Sıralamada 3. ülke konumunda olan Çin'in dönem içerisinde gerçekleştirdiği rekabet gücü artışı dikkat çekmektedir. Şekil 1'de görüldüğü üzere dönem içerisinde imalat sanayi rekabetçiliğinde en kayda değer yükselişi gerçekleştiren ülke Çin'dir. Aynı şekilde Güney Kore'nin de ilgili yıllar arasında rekabet gücünü arttırdığı tespit edilebilmektedir. 2000 yılında 11. sırada olan ülke 2017 yılına gelindiğinde 4. sırada yer almaktadır.

Türkiye CIP endeksi sıralamasında 1990 yılında 39. sırada iken, 2000 yılında 34., 2017 yılında ise 28. sıraya yükselmiştir. UNIDO, Türkiye'yi yükselen sanayileşmiş ekonomiler grubunda değerlendirmektedir. Türkiye bu grupta Çin, Meksika, Polonya ve Tayland'ın ardından 5. sırada yer almaktadır.

Grafik 1. CIP Endeksi

Kaynak: UNIDO CIP veri tabanı

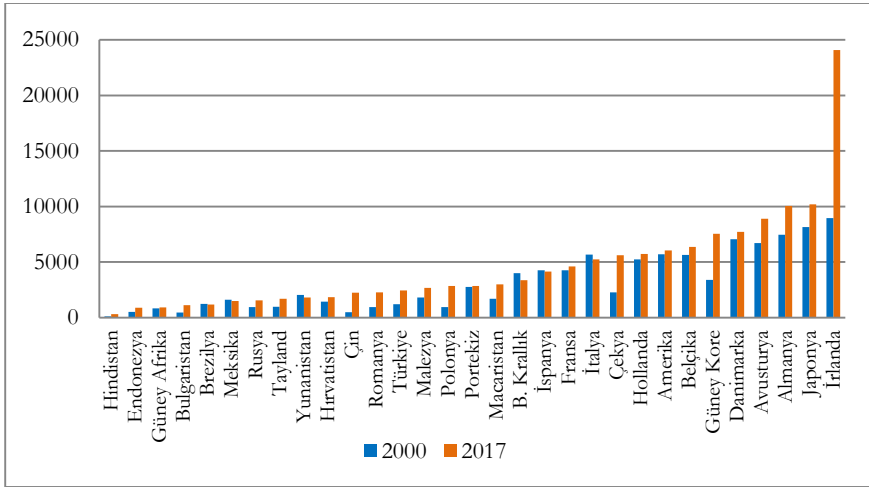
Diğer yandan dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer alan ABD ve Japonya'nın imalat sanayi rekabetçiliğinde 2000 yılından 2017'ye geldiğinde kötüleşme gözlenmektedir. Ayrıca Romanya, Türkiye, Polonya ve Çekya hariç, diğer Avrupa ülkelerinde genel olarak imalat sanayi rekabetçiliğinde gerileme olduğu görülmektedir. İtalya, Fransa ve Birleşik Krallık dönem içerisinde rekabet güçlerinde kayda değer düşüş yaşamış, özellikle Birleşik Krallık 2017 yılında 2000 yılına göre 8 sıra gerilemiştir. Genel olarak ilgili dönemde imalat sanayi performansı açısından rekabet gücünde Avrupa, ABD ve Japonya'dan Asya ülkelerine ve diğer gelişmekte olan ülkelere doğru bir kayma olduğu gözlenmektedir.

Endeksin bileşenleri bakımından ülkelerin performansları aşağıdaki grafiklerde gösterilmektedir. Endeksin üretim ve ihracat kapasitesini yansıtan birinci boyutunu oluşturan ilk gösterge olan kişi başına imalat sanayi katma değerine ilişkin veriler Grafik 2'de gösterilmiştir. Dönem içerisinde İrlanda'nın kişi başına düşen katma değer yaratımında dikkat çeken bir artış gerçekleştiği görülmektedir. Bu büyük sıçramanın önemli bir nedeni küresel şirketlere avantaj sağlayan vergi ve yatırım politikalarıdır. İrlanda GSYH'ı 2015 yılında %26.3 artmıştır. Sağlanan vergi teşvikleri neticesinde, özellikle ar-ge ve yenilikçilik faaliyetlerinde bulunan çok sayıda çok uluslu şirket

merkezlerini İrlanda'ya taşımış ve fikri mülkiyet hakları gibi yüksek değerli maddi olmayan varlıklar İrlanda'nın hesaplarına kaydedilmiştir. İrlanda'nın kişi başına düşen katma değer yaratımında yaşadığı bu sıçrama, uygulanan politikalar sonucunda küresel değer zincirlerinin üst halkalarında yer almanın yarattığı etkiyi göstermektedir (OECD, 2016; UNIDO, 2019:44).

Güney Kore, Japonya, Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde de kişi başına düşen imalat sanayi katma değerinde artış olduğu görülmektedir. Ayrıca Çekya, Polonya, Macaristan ve Romanya gibi AB'ye görece yeni üye olmuş geçiş ekonomileri de imalat sanayi katma değerinde artış yaşamıştır.

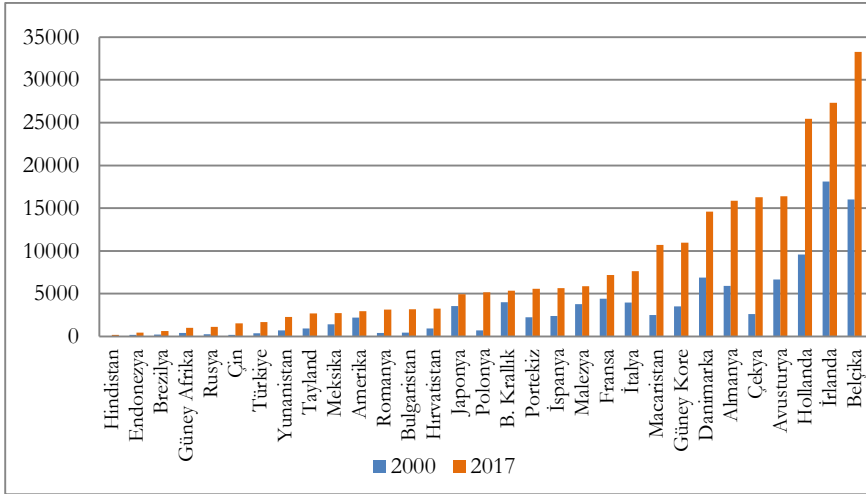
Grafik 2. Kişi Başına Düşen İmalat Sanayi Katma Değeri (MVApç)

Kaynak: UNIDO CIP veri tabanı

Grafik 3'te görülen ve CIP endeksi 1. boyutunun ihracat kapasitesi bileşenini yansıtan, ülkelerin dönem başı ve sonundaki kişi başına düşen imalat sanayi ihracat göstergeleri incelendiğinde, neredeyse tüm ülkelerin kişi başına ihracat düzeylerini arttırdığı görülmektedir. Belçika, İrlanda, Hollanda, Avusturya gibi Avrupa ülkelerinin bu göstergede sıralamada başı çektikleri görülmektedir. Özellikle yüksek nüfus yoğunluğuna sahip Çin, Hindistan, Endonezya gibi ülkeler kişi başına düşen imalat sanayi ihracatında geride kalmaktadır.

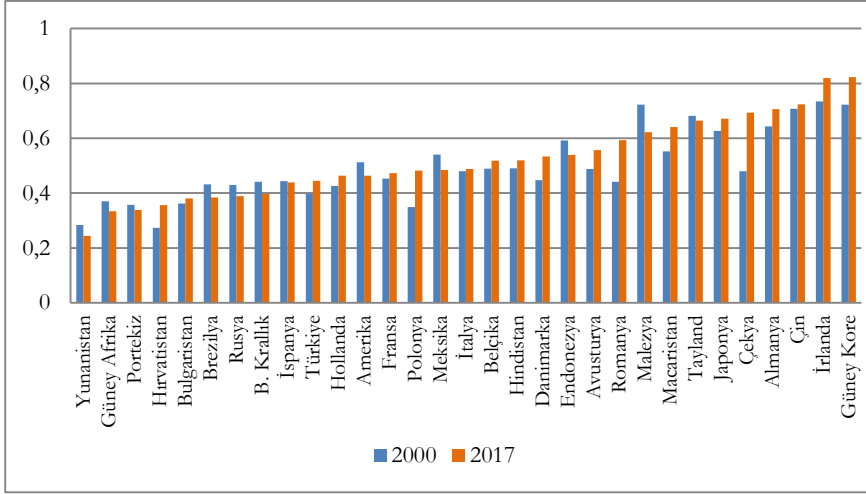
Grafik 3. Kişi Başına Düşen İmalat Sanayi İhracatı (MXpc)

Kaynak: UNIDO CIP veri tabanı

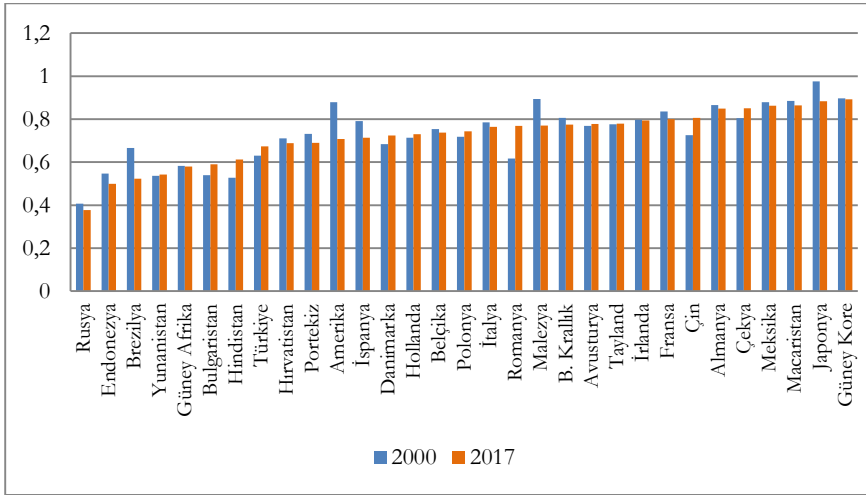
UNIDO'nun imalat sanayi rekabetçiliğinin ikinci boyutu olarak tanımladığı, ülkelerin teknolojik derinleşme ve ilerlemesini yansıtan, sanayileşme yoğunluğu ve ihracat kalitesi alt endeksleri Grafik 4 ve 5'te gösterilmiştir. Sanayileşme yoğunluğu ve ihracat kalitesi endeksleri incelediğinde Güney Kore'nin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Dönem içerisinde sanayi yoğunluğu görece daha fazla artan diğer ülkeler İrlanda, Çekya, Macaristan, Danimarka ve Polonya'dır. Bahse konu ülkeler orta ve yüksek teknoloji ürünleri imalatını arttırarak katma değer artışı sağlamışlar ve teknolojik ilerleme gerçekleştirmişlerdir. Diğer taraftan Malezya ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkeler hem sanayileşme yoğunluğu hem de ihracat kalitesi göstergelerinde gerilemişlerdir. Bu ülkelerin orta ve yüksek teknoloji imalat sanayi katma değeri ve ihracatını arttıramadıkları görülmektedir.

Grafik 4. Sanayileşme Yoğunluğu Endeksi

Kaynak: UNIDO CIP veri tabanı

Grafik 5. Sanayi İhracatı Kalite Endeksi

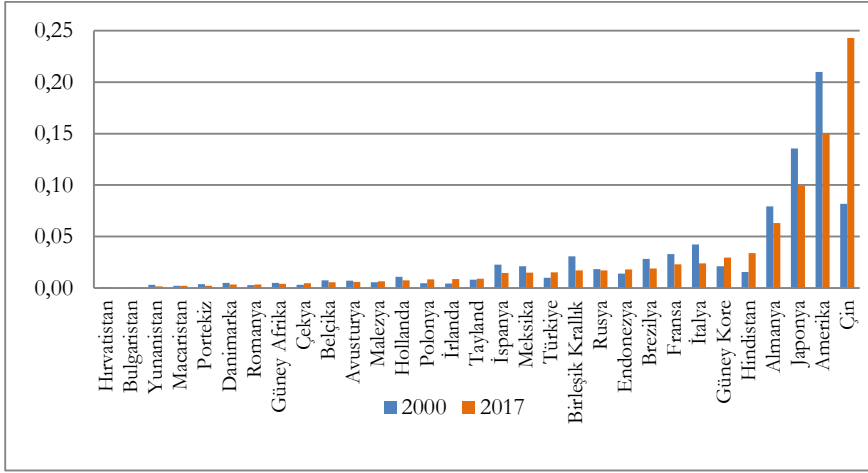

Kaynak: UNIDO CIP veri tabanı

CIP endeksinin 3. boyutu bir ülkenin dünya imalat sanayindeki etkisini yansıtmaktadır. Bu çerçevede hesaplamaya dahil edilen iki göstergeye ilişkin ülkelerin durumları Grafik 6 ve 7'de görülmektedir. Bir ülkenin dünya imalat sanayi katma değeri içindeki payı ile ölçülen ve ülkenin görece performansını ve dünya üretimi üzerindeki etkisini yansıtan gösterge Grafik 6'da verilmiştir. "Dünyanın üretim tezgahı" olarak nitelendirilen Çin, dünya üretim ve

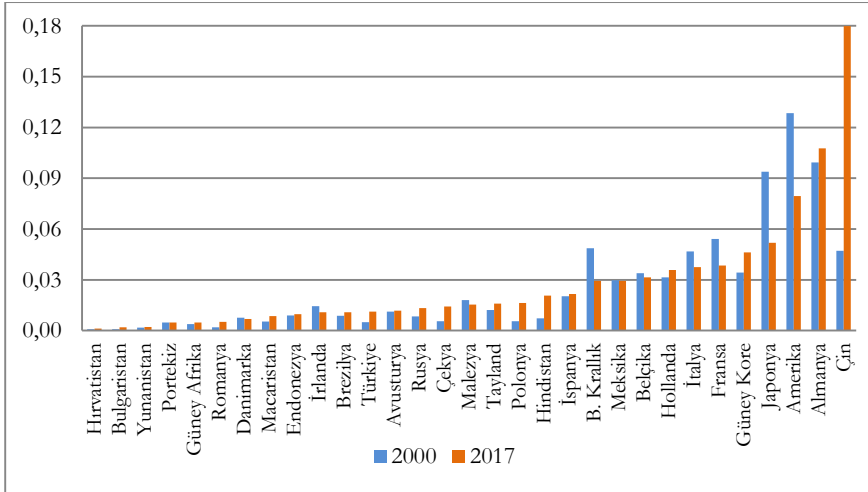
ihracatına etkisi bakımından ilk sırada yer almakta, bu durum imalat sanayi rekabetçiliğinde büyük avantaj elde etmesini sağlamaktadır.

Grafik 6. Ülkenin Dünya İmalat Sanayi Katma Değerine Etkisi (ImWMVA)

Kaynak: UNIDO CIP veri tabanı

Grafik 7. Ülkenin Dünya İmalat Sanayi Ticaretine Etkisi (ImWMT)

Kaynak: UNIDO CIP veri tabanı

Amerika ve Japonya, Çin'in ardından sıralamada en üstte yer alsalar da iki ülkenin de dünya katma değeri ve ihracatına etkisi dönem içerisinde önemli ölçüde azalmıştır. Almanya da dünya imalat sanayi katma değerine etkisi bakımından 4., ticaretine etkisi bakımından ise 2. sırada yer almaktadır.

Ancak bu dört büyük ekonominin dünya ticaretine etkisi halen diğer ülkelerden oldukça fazladır. Birleşik Krallık, İtalya ve Fransa-her iki alanda da etkisi azalan ülkelerdir.

Türkiye'nin performansı ayrıca incelendiğinde, kişi başına imalat sanayi katma değeri ve ihracatı bileşenlerinden oluşan ve üretim ve ihracat kapasitesini yansıtan 1. boyutta (Grafik 2 ve 3) dönem içerisinde artış yaşansa da ülkenin gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerin gerisinde kaldığı görülmektedir. Aynı durum imalat sanayinin dünya imalat sanayine etkisi bakımından da geçerlidir (3. boyut, Grafik 6 ve 7). İmalat sanayinin teknolojik derinleşme ve ilerleme düzeyi düşüktür ve ülke gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin gerisinde kalmıştır. İlgili göstergeler, Türkiye'nin beşeri sermaye ve teknolojik kapasite bakımından eksikliklerine işaret etmekte ve sorunun çözümü için işgücünün eğitim ve becerilerini geliştirecek, teknolojik ilerlemeyi sağlayacak politikalara olan ihtiyacı göstermektedir.

Dönem içerisinde en büyük atılımı gerçekleştirmiş olan Çin de Türkiye gibi kişi başına üretim ve ihracat kapasitesi boyutunda görece daha düşük rekabetçiliğe sahiptir. Ancak Çin, küresel değer zincirlerinde yukarılara tırmanmaya devam ederek katma değerini arttırmakta ve yapısal değişimi gerçekleştirerek daha gelişmiş ürünlerin imalatına kaymaktadır. Bu durum endeksin 2. boyutu olan teknolojik derinleşme ve ilerleme alt endeksinde ülkenin 2000 yılında 12. sırada iken, 2017'ye gelindiğinde 6. sıraya yükselmesi ile de gözlemlenebilmektedir (UNIDO, 2017: 45).

Çin'in dışa açılma sürecinde ilk aşamada düşük katma değerli endüstrilerde yüksek üretim ve ihracat artışı gerçekleşmiş ve ülke küresel değer zincirinin alt katmanlarında kendine önemli yer edinmiştir. Sonraki aşamada, sanayi politikaları ve eğitime yapılan yatırımlar sayesinde nitelikli işgücünde kayda değer artış sağlanmış, ar-ge faaliyetleri önemli ölçüde arttırılmıştır. Önemli oranda doğrudan yabancı yatırım çeken ülke, bu yatırımları belirli sektörlerle yönlendirmiş ve yabancı yatırımlar vasıtasıyla dışarıdan teknoloji transferi gerçekleştirilmiştir. Süreç içerisinde artan teknolojik yeterlilikler sayesinde daha sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerde üretime ağırlık verilmesi ve katma değer yaratımının arttırılması ile küresel üretim ağlarının üst katmanlarına ilerlemek amaçlanmıştır (Zhao ve Zhang, 2007: 7). Uygulanan etkin sanayi politikalarının imalat sanayi rekabetçiliği üzerine etkisi açıkça görülmektedir.

Benzer şekilde, ilgili dönemde imalat sanayi rekabet gücünü kayda değer biçimde arttıran sayılı ülkeler arasında bulunan Güney Kore'nin, mevcut başarıyı yakalamasında sistemli biçimde uygulanan sanayi politikalarının önemli rolü bulunmaktadır. 1960 sonrası dönemde sistemli bir kalkınma stratejisi çerçevesinde uygulanan politikalar ile Güney Kore önemli sanayileşme aşamalarından geçerek daha bilim, teknoloji ve yenilik odaklı bir

sanayi politikasına geçiş yapmıştır. 1960'lardan itibaren spesifik teknolojik araştırma enstitülerinin kurulması, ar-ge faaliyetlerinin yoğun biçimde desteklenmesi, nitelikli beşeri sermaye ve teknolojik yeterliliklerin gelişimi için sistemli eğitim politikalarının uygulanması ile sanayi yapısı geliştirilmiş, uluslararası rekabet gücünde önemli artış meydana gelmiştir (Di Maio, 2009: 116; Yülek, 2015: 189). Güney Kore, CIP endeksinin 2. boyutu olan teknolojik derinleşme ve ilerleme alanında küresel ölçekte 1. sırada yer almaktadır ve dönem içerisinde imalat sanayi rekabetçiliğinde 11. sıradan istikrarlı biçimde 4. sıraya yükselmiştir.

Sonuç olarak, küresel ekonominin güçlü oyuncuları imalat sanayi rekabetçi performanslarında kayda değer düşüş tecrübe ederken, Çin ve Güney Kore gibi ülkelerin söz sahibi olmaya başladığı görülmektedir. AB küresel üretim zincirlerine eklemlenen Çekya, Polonya, Romanya ve Macaristan gibi ülkeler, bu yapısal değişimin sonuçlarını rekabetçiliklerindeki yükselişler ile görmeye başlamışlardır. Diğer taraftan, üretimin bu ülkelere kaymış olması da diğer Avrupa ülkelerinin rekabet gücünün azalmasına neden olmuştur.

6. Ekonometrik Model

Çalışmada kullanılan ekonometrik modelde belirlenen yapısal değişkenlerin ülkelerin rekabet gücünü temsil eden rekabetçi sanayi performansı üzerine etkisi panel veri analizi ile incelenmektedir. Çalışmada 31 ülkeye ait 2000-2016 yılı verileri kullanılmıştır⁴.

$$CIP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 GFCF_{it} + \beta_2 R\&D_{it-3} + \beta_3 HC_{it-5} + \beta_4 TRF_{it} + \beta_5 INFR_{it-3} + \beta_6 INS_{it} + u_{it}$$

Modelde bağımlı değişken olarak CIP, UNIDO tarafından yayınlanan Rekabetçi Sanayi Performansı Endeksi imalat sanayi rekabet gücünü temsil etmektedir. Ülkelerin imalat sanayi rekabet gücünü etkileyen yapısal faktörleri temsilen kullanılan bağımsız değişkenler; GFCF sermaye yatırımlarını, R&D yenilik faaliyetlerini, HC beşeri sermayeyi, INS ülkenin kurumsal yapısını, INFR altyapı gelişmişliğini ve TRF ise ithalat tarifelerini temsil etmektedir.

Modelde bağımlı değişken olarak kullanılan ilgili ülkelere ait 2000-2016 dönemi CIP⁵ endeks değerleri, UNIDO veri tabanından elde edilmiştir.

⁴ Bazı ülkelere ait eksik gözlemler bulunduğundan çalışmada dengesiz panel veri seti kullanılmıştır.

⁵ Veriler arasındaki uyumu sağlayabilmek için oransal olmayan CIP endeksi, patent başvurusu sayısı, mobil telefon hattı sayısı ve kurumsal yapıya ilişkin endeksler doğal logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir.

Modelde kullanılan bağımsız değişkenlerden olan ve ülkelerin rekabet gücünü etkileyen yapısal faktörler arasında kabul edilen GFCF, ülkedeki sermaye birikimini ve yatırım düzeyini temsilen kullanılan gayrisafı sabit sermaye oluşumunun GSYH'daki payını göstermektedir. Gayrisafı sermaye birikimi, yazında yatırımları temsilen yaygın olarak kullanılan göstergelerdendir ve dönem içerisinde ülkenin üretim kapasitesindeki gelişimi yansıtmaktadır. Çalışmada kullanılan gayrisafı sermaye oluşumu (% GSYH) verisi Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators-WDI) veri tabanından elde edilmiştir.

Ülkede gerçekleştirilen yenilik faaliyetlerini (R&D) temsilen çalışmada OECD Temel Bilim ve Teknoloji Göstergeleri (Main Science and Technology Indicators) veri tabanından alınan patent iş birliği anlaşması kapsamında ülkede ilgili dönemde yapılan patent başvurusu sayısı doğal logaritması alınarak yenilik çabalarının temsilcisi olarak kullanılmıştır.

Yenilik çabalarının üretim sürecine entegre olması ve dolayısıyla rekabet gücüne etki etmesi yeniliğin ortaya çıkışının üzerinden belirli bir süre geçmesinden sonra gerçekleşecektir. Griliches (1998)'e göre bu süre 3 ile 5 yıl arasında değişmekte, Wang ve Huang (2007)'ye göre ise 3 yıl almaktadır. Bu nedenle çalışmada yenilik faaliyetini temsilen kullanılan patent başvuruları değişkeninin 3. gecikmesi modele dahil edilmiştir ve modelde $R\&D_{it-3}$ şeklinde gösterilmektedir⁶.

Rekabet gücü üzerinde etkili olan en önemli yapısal değişkenlerden olan ülkenin beşeri sermaye düzeyi ise modelde HC şeklinde gösterilmiştir. Beşeri sermaye için literatürde sıklıkla kullanılan temsilci eğitim ile ilgili verilerdir. Nüfusun eğitim seviyesine ilişkin literatürde ilköğretim, orta öğretim, yüksek öğrenim ya da teknik eğitim düzeyine ilişkin verilerin yanında eğitim politikalarını temsil etmek amacıyla ülkelerde yapılan eğitim harcamalarının gayrisafı yurt içi hasıladaki payı kullanılabilir. Ülkeler arası karşılaştırılabilir verilerin kısıtlı olması nedeniyle çalışmada beşeri sermayenin göstergesi olarak orta öğrenim kayıt oranı kullanılmıştır ve ilgili veri Dünya Bankası WDI veri tabanından elde edilmiştir. Bu noktada belirtilmelidir ki, bu gösterge her ne kadar ülkelerdeki eğitim düzeyi farklılıklarını yansıtıyor olsa da ulusal eğitimin kalitesini yansıtmak açısından zayıf bir ölçüttür.

Eğitim düzeyinin işgücünün yeteneklerine, verimliliğe ve dolayısıyla rekabet gücüne etkisi belirli bir gecikme ile gerçekleşeceğinden, modelde eğitim düzeyi için kullanılan değişkenin 5. gecikmesi kullanılmıştır. Konu ile

⁶ Çalışmada R&D, HC ve INFR değişkenlerinin farklı gecikmeleri kullanılarak modelleme yapılmıştır. Modeller arasında ilgili değişkenlerin istatistikî anlamlılığında herhangi bir fark göze çarpmamaktadır. Modeller arasında açıklayıcılığı en yüksek olan model sonuçları raporlanmıştır.

ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Değer vd. (2009) çalışmasında da eğitim değişkeninin 5. gecikmesinin modele dahil edildiği görülmektedir.

Ticaret politikası araçlarından biri olan gümrük tarifeleri (TRF) için imalat sanayi ürünlerine uygulanan ağırlıklandırılmış ortalama tarife oranı kullanılmış ve veri seti WDI veri tabanından elde edilmiştir. Kullanılan tarife oranı, bir ülkenin dünyaya uyguladığı tercihli tarife oranları da dahil olmak üzere, uygulanan tüm tarife oranlarının ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanan, ticari malların ithalatına uygulanan gümrük vergisidir.

Çalışmada ülkelerin altyapı düzeyini temsilen 100 kişi başına düşen mobil telefon hattı sayısı kullanılmış ve modelde INFR şeklinde gösterilmiştir. Mobil telefon hattı sayısının altyapıyı temsilen kullanılmasının nedeni hem teknik altyapıya ilişkin bilgi sağlaması hem de örnekteki ülke ve dönem bakımından ilgili verinin kesintisiz şekilde elde edilebilmiş olmasıdır. Altyapı değişkenine ilişkin veri WDI veri tabanından elde edilmiş ve doğal logaritması alınarak analize dahil edilmiştir. Yazında altyapının verimlilik, ihracat performansı ve rekabet gücü üzerindeki etkisi incelenirken modele altyapının gecikmeli değerlerinin dahil edildiği tespit edilmiş, bu nedenle modelde bağımsız değişken olarak değişkenin 3. gecikmesi kullanılmıştır.

Modelde yer alan bir diğer bağımsız değişken INS, ülkenin kurumsal yapısını temsil etmektedir. Ülkelerin kurumsal yapısı çeşitli kurumlar tarafından hazırlanan ekonomik özgürlük endeksleri yardımı ile değerlendirilebilmektedir. Bireylerin, ekonomik aktiviteleri sağlıklı şekilde yürütebilmeleri olarak ifade edilen ekonomik özgürlüklerin, ülkeler arası karşılaştırmalı olarak ölçümünü yapan kurumlardan olan Fraser Enstitüsü'nün yayımladığı Dünya Ekonomik Özgürlüğü Endeksi (Economic Freedom of the World Index- EFI), çalışmada ülkenin kurumsal kalitesinin temsilcisi olarak kullanılmıştır.

Kurumsal kalitenin temsilcisi olarak kullanılan EFI endeksi beş kurumsal alanda ekonomik özgürlüğün seviyesine ilişkin değerlendirmeleri içermektedir ve endeksin kapsamına alınan alt göstergeler Şekil 2'de gösterilmiştir. Endeks oluşturulurken devletin büyüklüğü, hukuk sistemi ve mülkiyet hakları, para piyasası ve uluslararası ticaret yapabilme özgürlüğü ve ülkede var olan düzenlemelere ilişkin göstergeler 1 ila 7 arasında değerler almakta ve ekonomik özgürlük arttıkça endeks değeri yükselmektedir (Fraser Institute, 2019). Farklı alanlardaki kurumsal düzenlemelerin rekabetçilik üzerindeki etkisini görebilmek adına imalat sanayi için önem arz eden özgürlükler ile ilgili endeksler de kurumsal yapı değişkeni olarak kullanılmıştır. Model 2'de LEGAL hukuk sistemi ve mülkiyet hakları alt endeksini, Model 3'te yer verilen TRADEFRDM uluslararası ticaret yapabilme özgürlüğü alt endeksini ve Model 4'e dahil edilen REG ise kurallar alt endeksini temsil etmektedir. İlgili endeksler modele doğal logaritması alınarak dahil edilmiştir.

Şekil 2. Ekonomik Özgürlük Endeksi Alt Göstergeler

Kaynak: Fraser Institute (2019)

Çalışmada öncelikle tüm modellerde sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri tahmin edilmiş, Hausman testi uygulanmış ve sonuçlara göre çoğu modelde sabit etkiler modelinin kullanımının uygun olduğu tespit edilmiştir. Tesadüfi etkiler modeli için yapılan gözlemlenemeyen ve modele dahil edilemeyen etkilerin kullanılan tüm bağımsız değişkenler ile korelasyonsuz olduğu varsayımının katı bir varsayım olması ve kullanılan modele uygun olmadığının düşünülmesi nedeniyle sabit etkiler modelinin kullanımının daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Analiz sonucunda güvenilir sonuçlar elde edebilmek için bir sonraki aşamada panel veri modellerine ilişkin temel varsayımların test edilmesi gerekmektedir. Değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun varlığında, uygun yöntemlerle (dirençli tahmincilerle) tahmin yapılmadığı durumda varyansların ve dolayısıyla standart hataların, t ve F istatistiklerinin ve güven aralıklarının geçerliliği etkilenmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 241). Modelde, değişen varyans (heteroskedasite) sorununun varlığını test etmek için Değiştirilmiş Wald testi, otokorelasyon probleminin tespiti için Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmezlik ve Bhargava vd. Durbin-Watson testleri, birimler arası korelasyon olup olmadığını belirleyebilmek için ise Breusch-Pagan LM, Pesaran ve Friedman'ın testleri yapılmıştır. Test sonuçlarına Tablo 2'de, bulguların altında yer verilmiştir. Sonuçlara göre, modellerde değişen varyans sorunu vardır. Bunun yanında tüm modellerde otokorelasyon ve birimler arası korelasyon bulunmaktadır.

Otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyonun varlığı ilgili testlerle tespit edildikten sonra ilgili sorunlara dirençli sabit etkiler tahmincisi olarak Driscoll-Kraay standart hatalar ile sabit etkiler modeli tahmin edilmiştir. Ülkelerin imalat sanayi rekabetçiliklerini etkileyen faktörlere ilişkin yapılan analizin sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: CIP	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
GFCF	0.0103*** (0.0012)	0.0147*** (0.0020)	0.0134*** (0.0011)	0.0150*** (0.0015)
R&D_13	0.0247* (0.0138)	0.0176** (0.0084)	0.0211 (0.0141)	0.0049 (0.0082)
TRF	-0.0079** (0.0030)	-0.0026 (0.0024)	-0.0006 (0.0030)	-0.0049* (0.0024)
HC_15	-0.0013 (0.0010)	-0.0005 (0.0008)	-0.0011 (0.0011)	-0.0006 (0.0008)
INFR_13	-0.0103 (0.0108)	0.0193** (0.0076)	0.0256** (0.0098)	0.0130* (0.0075)
INS	1.2659*** (0.1646)			
LEGAL		0.1272* (0.0746)		
TRADEFDRM			0.7036*** (0.2387)	
REG				0.2974*** (0.0925)
Sabit	- 4.4059*** (0.2601)	- 2.4237*** (0.1005)	- 3.5866*** (0.4899)	- 2.6460*** (0.1612)
R ²	0.359	0.268	0.314	0.276
F (prob>F)	468.64 (0.000)	564.62 (0.000)	1164.95 (0.000)	613.07 (0.000)
Gözlem sayısı	520	520	520	520
Hausman Testi χ^2 (p > χ^2)	41.67 (0.000)	47.75 (0.000)	47.54 (0.000)	54.89 (0.000)
Wald Testi χ^2 (p > χ^2)	552.79 (0.000)	535.25 (0.000)	383.50 (0.000)	425.09 (0.000)
Baltagi- Wu'nun Testi	0.565	0.556	0.577	0.565
Bhargava vd.'nin DW Testi	0.271	0.231	0.260	0.235
Breusch-Pagan LM (p)	1245.298 (0.000)	1748.706 (0.000)	1495.307 (0.000)	1676.417 (0.000)
Pesaran'ın Testi (p)	20.877 (0.000)	16.570 (0.000)	21.082 (0.000)	17.835 (0.000)
Friedman'ın Testi (p)	119.452 (0.000)	99.581 (0.000)	119.452 (0.000)	81.516 (0.000)

*** %1 düzeyinde anlamlı, ** %5 düzeyinde anlamlı, * %10 düzeyinde anlamlı

Elde edilen bulgular, ülkelerin yatırım düzeyini temsilen modelde yer verilen gayrisafı sabit sermaye oluşumundaki değişim oranının ülkelerin imalat sanayi rekabetçiliği üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğuna işaret etmektedir. Ülkelerin sermaye birikimlerini arttırmaları, verimlilik düzeyini ve dolayısıyla rekabet gücünü arttırmaktadır. Üretim kapasitesini ve emek verimliliğini arttıran sermaye derinleşmesi sanayileşmeyi desteklemektedir.

Yenilik faaliyetleri vasıtasıyla gerçekleşen teknolojik ilerleme ülkelerin yapısal rekabet gücü üzerinde etkili olan bir diğer yapısal unsurdur. Ar-Ge değişkenine ait katsayı, kurumsal yapının temsilcisi olarak ana kurumsal endeksin kullanıldığı model 1 ve hukuk sistemi ve mülkiyet hakları alt endeksinin kullanıldığı model 2'de pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Teknolojik yeterliliklerin geliştirilmesi, yeni küresel dönüşümün arifesinde ülkelerin verimlilik düzeylerini arttırarak yapısal dönüşümü gerçekleştirebilmesi ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmesi için hayati öneme sahiptir.

Model 1 ve model 4'te elde edilen sonuçlara göre, tarife uygulamaları imalat sanayi rekabetçiliğini negatif etkilemektedir. İmalat sanayi ürünlerine uygulanan korumacı önlemlerin rekabet dezavantajı yarattığı anlaşılmaktadır. Tarife uygulamaları, özellikle ara mal ithalatına bağımlı ülkelerde, ticareti kısıtlayarak ve maliyeleri artırarak imalat sanayi performansını olumsuz etkileyebilmektedir.

Altyapı değişkeninin ise model 1 hariç diğer modellerde katsayısının pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Ülkelerin yaptığı altyapı yatırımları imalat sanayi rekabetçiliğini arttırmaktadır.

Kurumsal yapıyı temsilen modellerde yer alan dört değişkenin de istatistiki olarak pozitif ve anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ülkenin güven telkin eden bir hukuk sistemine sahip olması, ekonomik özgürlüklerin sağlanması ve ekonomik ve sosyal hayata ilişkin sistemli düzenlemelerin ve kurumsal çerçevenin varlığı imalat sanayi performansını olumlu etkilemekte ve rekabet gücünü arttırmaktadır.

Rekabet gücünün en önemli yapısal belirleyicilerinden olan beşeri sermaye oluşumunu temsilen modele dahil edilen ülkelerin eğitim düzeyi değişkenine ait katsayıların istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu durumun çalışmada veri kısıtı nedeniyle eğitim düzeyini temsilen temel eğitim kapsamında değerlendirilen orta öğrenim kayıt oranının kullanılması nedeniyle ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Değer vd. (2009) yaptıkları çalışmada çeşitli eğitim düzeylerine ait veriler kullanarak, ülkelerin imalat sanayi rekabetçiliği (CIP) üzerinde eğitim göstergelerinin etkilerindeki farklılıkları araştırmış ve sonuçlara göre farklı eğitim düzeylerine ait değişkenlerin, rekabetçilik üzerinde farklı düzeyde ve yönde etkili olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca, eğitimin niceliğinin yanında niteliğinin de rekabet gücü üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Anlamlı etki bulunamamasının nedeninin modelde eğitim düzeyini temsilen kullanılan orta öğrenim kayıt oranının eğitimin niteliğini yansıtmıyor olma ihtimali olduğu düşünülmektedir.

7. Bulgulara İlişkin Değerlendirme

Çalışmada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak imalat sanayi rekabetçiliğini sağlayacak yapısal dönüşümün ne şekilde gerçekleştirilebileceğine ilişkin çıkarımlar yapmak mümkündür. Dönem içerisinde imalat sanayi rekabet gücünde kayda değer biçimde artış gerçekleştiren Çin ve Güney Kore gibi ülkelerin, yapısal faktörlerde gerçekleştirdiği iyileşmeler, sistemli biçimde uygulanan sanayi politikalarının sonucudur. Bu bağlamda orta gelir tuzağında bulunan Türkiye’de de yapısal unsurlarda iyileşmeyi hedefleyen bir strateji belirlenmesi gerektiği açıktır. Stratejinin yüksek teknoloji ve katma değere dayalı sanayi sektörlerinin gelişmesine dönük bir ekosistem, kurumsal kapasite ve yetkinlik inşasını hedeflemesi önemlidir. Bu hedefler ile birlikte seçilmiş kritik teknolojilerin geliştirilmesine dönük yatırım hedeflerini içeren bir sanayi politikası çerçevesinin belirlenmesi gerekmektedir.

Türkiye’de 10. Kalkınma planında sanayi politikası kavramının olmaması önemli bir eksikliğe işaret etmektedir. Bu konuda eksikliğin fark edilmiş olduğu 11. Kalkınma planı incelendiğinde görülmektedir. Planın “Rekabetçi Üretim ve Verimlilik” bölümünde sanayi politikasının ele alınması önemlidir.

Sanayi politikaları ülkelerin orta gelir tuzağından çıkmasına ve sanayisizleşme riskinin önüne geçilmesine yardımcı olabilmektedir. Özellikle ilk sanayileşme evrelerini atlattı, yüksek katma değerli üretim aşamasına geçmeye çalışan gelişmekte olan ülkeler için fiziki ve finansal sermaye gereksinimi artmakta, teknolojik yeteneklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Geçiş aşamasında bulunan ülkeler için fiyat/maliyet rekabetçiliği sayesinde elde edilen rekabet avantajı yeterli olmamakta, kapsamlı sanayi politikaları olmaksızın katma değeri yüksek üretime geçilememektedir (Yülek, 2019: 281-283). Bu nedenle bahsi geçen tüm bu yapısal unsurları iyileştirici politikaların özel sektör ile istişare edilerek tasarlanması, sistemli şekilde uygulanması ve sonuçlarının izlenmesi önem arz etmektedir.

Çalışmada elde edilen bulguların da işaret ettiği gibi kurumsal yapı imalat sanayi rekabetçiliğini pozitif etkilemektedir. Fikri mülkiyet haklarının güvence altına alındığı, özgürlüklerin garanti edildiği, gereksiz bürokrasiden arındırılmış, liyakatin önemsendiği, bağımsız ve şeffaf kurumlara sahip bir ekonomik sistemin sağlanması kalkınmanın ön koşulu niteliğindedir. Diğer taraftan devletin kurumsal kapasitesi sanayi politikası uygulamalarının başarılı olabilmesi için de önemlidir. Politikaların şeffaflık ve ranttan uzak biçimde tasarlanması ve uygulanması, elde edilen sonuçların belirli standartlar çerçevesinde tarafsız biçimde değerlendirilmesi başarılı olma şansını arttıracaktır.

Yenilik faaliyetlerinin iş birliği içerisinde, etkin biçimde gerçekleştirilmesi için yenilik ekosistemlerinin oluşturulması rekabet gücü ediniminde yarar

sağlamaktadır. Çin ve Güney Kore'de lider firmalar önderliğinde küresel düzeyde rekabetçi yenilikçi kümeler bulunurken, Avrupa'da ise akıllı uzmanlaşma stratejisi çerçevesinde yenilikçi ağ yapıları oluşturulmaktadır. Buna karşılık Türkiye'de bulunan geleneksel OSB modelinin, bu modeller karşısında oldukça geri kaldığı görülmektedir. OSB'lerin yenilikçi ağ modellemesini destekleyecek biçimde dönüştürülmesi, üniversite-sanayi ve devlet iş birliği ile yenilik ekosisteminin kurulması imalat sanayi rekabetçiliğini arttıracaktır. Yenilikçilik kültürünün girişimci, firma, endüstri, bölge ve ülke boyutunda geliştirilmesi sürdürülebilir bir rekabet gücü için elzemdir.

Yatırımların teşvikler vasıtasıyla desteklenmesi de sanayi politikasının kapsamı içerisindedir. On Birinci Kalkınma Planı'nda kimya, ilaç ve tıbbi cihaz, elektronik, makine ve elektrikli teçhizat, otomotiv ve raylı sistem araçları sektörleri desteklenecek öncelikli sektörler olarak belirlenmiş, bunun yanında kritik teknolojilere genel olarak değinilmiş ancak somut hedefler konmamıştır. Oysa Avrupa'da benimsenen akıllı uzmanlaşma stratejisi çerçevesinde, bir ülkenin ya da bölgenin mevcut ekosistemine en uygun kritik teknolojilerde ilerlemesine dönük yatırımların desteklenmesi (biyoteknoloji, ileri malzeme, mikro/nano teknoloji gibi) öngörülmektedir. Bu bağlamda ülkenin şartlarına uygun olarak tasarlanmış, somut politikalar ile gerekli yatırım desteklerinin ve girişimlerin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca, Yülek (2019: 340)'ın da ifade ettiği gibi öncelikli sektörler belirlenirken yüksek katma değer potansiyeli olan, yaparak öğrenme imkanlarının bulunduğu ve yoğun geri bağlantıları sayesinde pozitif dışsallık yaratabilecek sektörlerle öncelik verilmesi yararlı olacaktır.

Modelde elde edilen bulgular imalat sanayi performansını arttıracak altyapı yatırımlarının yapılmasının rekabetçiliği arttırdığını göstermektedir. Dördüncü sanayi devrimi ile yeni sistemler dijital altyapının üzerine inşa olacaktır. İyi işleyen dijital altyapı, imalat sanayinin geleceği için temel niteliğindedir. Türkiye'de dijital altyapıyı korumayı ve daha ileriye taşımayı sağlayacak yatırımların yapılması, ülkelerin küresel rekabet koşullarına ayak uydurabilmesi için önemli hale gelmektedir.

Çalışma bulguları beşeri sermayenin rekabet gücü üzerine etkisi bakımından anlamlı sonuçlar sunmasa da yapısal rekabet gücü temel olarak ülkenin yetkinlikleri ve kapasitesi ile ilgilidir ve sanayi politikası ana amaç olarak bu yetkinliklerin geliştirilmesini hedeflemelidir. Günümüz teknolojilerine uyumlanacak insan gücünün yetiştirilmesi için geleceğin üretim yapısına hazırlığı sağlayacak eğitim reformunun yapılması büyük önem arz etmektedir. Ülkenin teknolojik yeterliliklerinin etkin, çağdaş eğitim politikaları ile geliştirilmesi, nitelikli beşeri sermayenin oluşumu için eğitimin kalitesinin artırılması en temel gereksinimdir. Eğitim politikalarının uzun

vadeli olarak ve özel sektörün ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmesi, mesleki eğitimi kolaylaştıracak teşviklerin sağlanması gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı ulusal düzeyde rekabet gücü üzerinde yapısal unsurların etkisini belirleyerek yapısal dönüşümün ne şekilde gerçekleştirileceğine ilişkin çıkarımlarda bulunmaktır. Rekabet gücü denilince yalnızca fiyat-maliyet rekabetçiliğinin anlaşılması bu olguya oldukça eksik bir bakış açısını yansıtmaktadır. Kalıcı, sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmek için daha etkin şekilde üretim yapılmasına olanak tanıyan yapısal reformların gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda ülkenin etkin bir kurumsal yapıya sahip olması, teknoloji odaklı dönüşümü gerçekleştirmesi, nitelikli işgücü oluşumunu sağlayarak yetkinlik düzeyini arttırması, gerekli altyapı desteklerini sağlaması, uluslararası arenada rakipler karşısında öne çıkabilmek için gerekli olan verimlilik artışının ön koşulları niteliğindedir.

Çalışmanın analiz bölümünde, örneklem kapsamına alınan ülkelerin rekabetçilik sıralamaları ve rekabet güçlerinde ilgili dönemde meydana gelen değişim CIP endeksi ve alt göstergeler düzeyinde incelenmiştir. Dönem içerisinde özellikle AB'ye yeni üye olmuş Polonya, Çekya, Romanya gibi geçiş ekonomileri, AB bünyesindeki üretim ağlarına eklenerek üretim ve ihracat yapılarını değiştirmiş ve daha yüksek katma değerli üretim düzeyine erişmişlerdir. Çin ve Güney Kore'de de teknolojik yeterlilikleri geliştiren sistemli sanayi politikaları, bu ülkelerin üretimdeki katma değerini arttırmış ve imalat sanayi rekabetçiliklerinin artmasını sağlamıştır.

Elde edilen bulgular kurumsal kalite, yenilikçilik, sermaye birikimi ve altyapı yatırımlarının imalat sanayi rekabetçiliğini arttırdığını göstermektedir. Beşeri sermayenin ise anlamlı etkisi tespit edilememiştir. Bu durumun kaynağının, ülkelerdeki eğitim düzeyini temsilen kullanılan orta öğrenim kayıt oranının eğitimin niteliğini tam olarak yansıtmaması olabileceği düşünülmektedir.

Çalışma bulguları, Türkiye'nin imalat sanayi rekabetçiliğinde gelişmiş ülkelere ve Çin, Güney Kore, hatta Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine göre geri kaldığını, dönem içerisinde sanayide istenen yapısal dönüşümü gerçekleştiremediğini göstermektedir. Türkiye'nin yapısal reformları ve daha iyi tasarlanmış bir sanayi politikasını vakit kaybetmeden hayata geçirmesi gerekmektedir.

Beşeri, fiziki ve kurumsal unsurların iyileştirilmesine yönelik geniş kapsamlı politikalar vasıtasıyla kapasite inşasının gerçekleştirilmesi, diğer taraftan ise yüksek katma değer yaratma potansiyeli olan kritik sektörlerin desteklenmesi gerekmektedir. Sanayi politikasının tasarımında,

uygulanmasında ve etkilerinin değerlendirilmesinde tarafsızlığın, şeffaflığın ve iş birliğinin benimsenmesi önemlidir.

Türkiye'nin teknoloji ithalatçısı ülkeden teknoloji üreticisi bir ülkeye dönüşebilmesi için yenilik faaliyetlerine ağırlık verilmesi, yenilikçiliği destekleyecek teşviklerin, dikkatli ve planlı biçimde, öncelikli olarak belirlenen sektörlerle yönlendirilmesi gerekmektedir. Ülkede ekonomik özgürlüklerin sağlanması, sağlam ve güvenilir bir hukuk sisteminin tesis edilmesi, gerekli denetleme ve düzenlemeleri sağlayacak bağımsız kurumlara ilişkin teşkilatlanmanın yapılması yoluyla kurumsal çerçevenin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Alemu, A. M. (2013). "The Nexus Between Technological Infrastructure and Export Competitiveness of High-Tech Products in East Asian Economies". *Journal of Economic Development, Management, IT, Finance and Marketing*, 5(1): 14-26.
- Alexandros, P. N. ve Metaxas, T. (2016). "Porter vs Krugman": History, Analysis and Critique of Regional Competitiveness". *Journal of Economics and Political Economy*, 3(1): 65-80.
- Avrupa Komisyonu (2010). *Quarterly Report on the Euro Area*, (Rapor no: 9 (2)). European Commission. Brüksel.
- Avrupa Merkez Bankası (2005). "Competitiveness and the Export Performance of the Euro Area". *European Central Bank Occasional Paper Series*, 30: 1-97.
- Banda, F., Robb, G. ve Roberts, S. (2015). "The Links Between Competition Policy, Regulatory Policy and Trade and Industrial Policies". *CCRED Working Paper*, 5: 1-31.
- Bhawsar, P. ve Chattopadhyay, U. (2015). "Competitiveness: Review, Reflections and Directions". *Global Business Review*, 16 (4): 665-679.
- Bournakis, I. ve Tsoukis, C. (2016). "Government Size, Institutions, and Export Performance Among OECD Economies". *Economic Modelling*, 53 (C): 37-47.
- Chaudhuri, S. ve Ray, S. (1997). "The Competitiveness Conundrum: Literature Review and Reflections". *Economic and Political Weekly*, 32(48): 83-91.
- Değer, Ç., Türkcan, B. ve Kumral, N. (2009). "Competitive Industrial Performance Index and Its Drivers: A Comparative Analysis on Turkey and Selected Countries". *Ege Akademik Bakış*, 9(4): 1375-1398.
- Di Maio, M. (2009). "Industrial Policies in Developing Countries: History and Perspectives". M. Cimoli, G. Dosi ve J.E. Stiglitz (Ed.), *Industrial Policy and Development: The Political Economy of Capabilities Accumulation*. Oxford University Press, Oxford, 107-143.
- Djogo, M. ve Stanisic, N. (2016). "Is the Global Competitiveness Report the Right Measure of Macroeconomic Competitiveness". *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics, Journal of Economics and Business*, 34 (1): 91-117.
- Fagerberg, J. (1988). "International Competitiveness". *The Economic Journal*, 98(391): 355-374.

- Felipe, J. ve Rhee, C. (2015). "Issues in Modern Industrial Policy (I): Sector Selection, Who, How, and Sector Promotion". J. Felipe (Ed.), *Development and Industrial Policy in Practice: Issues and Country Experiences*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 24-50.
- Fraser Institute. (2019). "Approach". <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/approach> (erişim tarihi: 06.02.2019).
- Griliches, Z. (1998). *R&D and Productivity: the Econometric Evidence*. University of Chicago Press, Chicago.
- Haque, I. (1995). "Introduction". I. ul Haque (Ed.), *Trade, Technology, and International Competitiveness*. Economic Development Institute of The World Bank, Washington, D.C.,1-11.
- Hchaichi, R. ve Ghodbane, S. B. (2014). "Empirical Analysis of Determinants of International Competitiveness". *International Journal of Business and Social Science*, 5 (5): 203-209.
- Hyun, H. J. (2018). "Institutional Quality and Trade in Intermediate Goods". *Journal of Korea Trade*, 22 (2): 162-186.
- Kabaklarlı, E., Duran, M. S. ve Telli Üçler, Y. (2018). "High-Technology Exports and Economic Growth: Panel Data Analysis for Selected OECD Countries". *Forum Scientiae Oeconomia*, 6 (2): 47-60.
- Ketels, C. (2016). "Review of Competitiveness Frameworks: An Analysis Conducted for the Irish National Competitiveness Council". https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/Review%20of%20Competitiveness%20Frameworks%20_3905ca5f-c5e6-419b-8915-5770a2494381.pdf (erişim tarihi: 01.11.2017).
- Kostadinovic, I., Kostic, Z. ve Ilic, I. (2015). "Competitiveness and Developmental Trends of the New Industrial Policy of the Republic of Serbia". *Economics and Organization*, 12(2): 129-142.
- Lall, S. (1995). "The Creation of Comparative Advantage: The Role of Industrial Policy". I. ul Haque (Ed.), *Trade, Technology, and International Competitiveness*. Economic Development Institute of The World Bank, Washington, D.C.,103-133.
- Lall, S. (2003). "Industrial Success and Failure in a Globalizing World". *QEH Working Paper Series*, 102: 1-26.
- Lectard, P. ve Rougier, E. (2018). "Can Developing Countries Gain from Defying Comparative Advantage? Distance to Comparative Advantage, Export Diversification and Sophistication, and the Dynamics of Specialization". *World Development*, 102: 90-110.

- Memedovic, O. ve Iapadre, L. (2009). "Structural Change in the World Economy: Main Features and Trends". *UNIDO Research and Statistical Branch Working Paper*, 24: 1-52.
- Mishra, A. K., Rao, G., Monga, A. ve Vishwanath, B. (2016). "Assessing Competitiveness in Emerging Asian Economies: Role of Governance and Infrastructure and Lessons for India". *Emerging Economy Studies*, 2(1): 72-90.
- Moreno-Brid, J. C. (2013). "Industrial Policy: A Missing Link in Mexico's Quest for Export-led Growth". *Latin American Policy*, 4(2): 216-237.
- Muratoğlu, G. ve Muratoğlu, Y. (2016). "Determinants of Export Competitiveness: Evidence from OECD Manufacturing". *Journal of Economics and Political Economy*, 3 (1): 111-118.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, the United States of America.
- Nübler, I. (2014). "A Theory of Capabilities for Productive Transformation: Learning to Catch Up". J. M. Salazar-Xirinachs, I. Nübler ve R. Kozul-Wright (Ed.), *Transforming Economies*. International Labour Office, Geneva, 113-149.
- OECD. (2002). *Frascati Manual 2002: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experiment Development*. OECD Publishing, Paris.
- OECD. (2016). "Irish GDP up by 26.3% in 2015?". <http://www.oecd.org/sdd/na/Irish-GDP-up-in-2015-OECD.pdf> (erişim tarihi: 07.07.2019).
- Olczyk, M. (2016). "A Systematic Retrieval of International Competitiveness Literature: A Bibliometric Study". *Eurasian Econ Rev*, 6: 429-457.
- Özçelik, E. ve Taymaz, E. (2004). "Does Innovativeness Matter for International Competitiveness in Developing Countries? The Case of Turkish Manufacturing Industries". *Research Policy*, 33: 409-424.
- Özer, M. ve Çiftçi, N. (2009). "Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23: 39-50.
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. The Macmillan Press, Hong Kong.
- Ramoniene, L. Ve Lanskoronskis, M. (2011). "Reflections of Higher Education Aspects in the Conception of National Competitiveness". *Baltic Journal of Management*, 6(1): 124-139.

- Sabadie, J. A. ve Johansen, J. (2010). "How Do National Economic Competitiveness Indices View Human Capital?". *European Journal of Education*, 45 (2): 236-258.
- Şahin, D. (2016). "Türkiye’de İmalat Sanayinin Yapısal Dönüşümü ve Rekabet Gücündeki Değişim: Çin Ekonomisi ile Karşılaştırma". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 46: 275-289.
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> (erişim tarihi: 20. 08. 2019).
- UNIDO (2015). *Competitive Industrial Performance Report 2014*. UNIDO, Vienna.
- UNIDO (2017). *Competitive Industrial Performance Report 2016*. UNIDO, Vienna.
- UNIDO (2019). *Competitive Industrial Performance Report 2018*. UNIDO, Vienna.
- Veeramani, C. (2008). "India and China: Changing Patterns of Comparative Advantage?". R. Radhakrishna (Ed.), *India Development Report 2008*. Oxford University Press, New Delhi, 145-156.
- Wang, E.C. ve Huang, W. (2007). "Relative Efficiency of R&D activities: A Cross-Country Study Accounting for Environmental Factors in the DEA Approach". *Research Policy*, 36 (2), 260-273.
- Weiss, M. ve Clara, M. (2016). "Unlocking Domestic Investment for Industrial Development". *Inclusive and Sustainable Industrial Development Working Paper Series UNIDO*, WP 12: 1-54.
- Wignaraja, G. (2003). "Competitiveness Analysis and Strategy". G. Wignaraja (Ed.), *Competitiveness Strategy in Developing Countries: A Manual for Policy Analysis*. Routledge, London, 15-60.
- Wignaraja, G. ve Taylor, A. (2003). "Benchmarking Competitiveness: A First Look at the MECI". G. Wignaraja (Ed.), *Competitiveness Strategy in Developing Countries: A Manual for Policy Analysis*. Routledge, London, 61-91.
- World Economic Forum (2015). *The Global Competitiveness Report 2015-2016*. WEF. Geneva.
- World Economic Forum (2016). *Manufacturing Our Future: Cases on the Future of Manufacturing*. WEF. Geneva.

- World Economic Forum (2017). *The Global Competitiveness Report 2017-2018*. WEF, Geneva.
- Yeaple, S. R. ve Golub, S. S. (2007). "International Productivity Differences, Infrastructure, and Comparative Advantage". *Review of International Economics*, 15(2): 223-242.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi*. Beta Basım, İstanbul.
- Yülek, M. A. (2015). "Industrial Policies: A Comparison Between Korea and Turkey". J. Hyung-Gon (Ed.), *2014 KIEP Visiting Fellows Program*. KIEP, Korea, 160-198.
- Yülek, M. (2019). *Ulusların Yükseliş: İmalat, Ticaret, Sanayi Politikası ve Ekonomik Kalkınma*. Kronik Kitap, İstanbul.
- Zhang, K. H. (2014). "How Does Foreign Direct Investment Affect Industrial Competitiveness? Evidence from China". *China Economic Review*, 30: 530-539.
- Zhao, Z. ve Zhang, K. H. (2007). "China's Industrial Competitiveness in the World". *Chinese Economy*, 40(6): 6-23.

Türkiye’de Yerel Parti Örgütlenmesinde İki Farklı Model

Two Different Models of Local Party Organization in Turkey

Mehmet KABASAKAL¹

Geliş tarihi: 28.06.2019, Kabul tarihi: 20.09.2019, Basım tarihi: 15.11.2019

Öz

Türkiye siyasetinde yerel örgütlenmenin partilerin seçim başarılarına katkısı, son yıllarda açık biçimde Milli Selamet Partisi, Refah Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisinde gözlenmiştir. Ancak, Türkiye’nin çok partili demokratik hayatında görülen ilk yerel örgütlenme 1946-60 arasında Türk siyasal yaşamına damgasını vuran “ocak ve bucak” örgütleridir. Bu çalışma, Türkiye’de 1946-60 arasında yasal biçimde örgütlenmiş *formal* ocak ve bucak teşkilatları ile 1970 sonrası bazı partilerde *informal* olarak oluşturulan yerel örgütlerin parti içi demokrasiye ve ülkede demokrasinin pekişmesine yaptığı katkıyı değerlendirmektedir. Çalışma, son yıllarda, 1950’lerin aksine, üyelerin veya yerel örgütlerin, partilerin karar mekanizmalarını etkileme gücünü büyük ölçüde yitirdiği savını ileri sürmektedir.

Anahtar sözcükler: *Yerel parti örgütü, ocak-bucak örgütü, ocak örgütlerinin işlevi, siyasal katılım, parti içi demokrasi.*

Abstract

Local party units made significant contributions to National Salvation Party, Welfare Party, and Justice and Development Party’s success in the elections during the last decades. Although these three cases are informal structures which are quite well-known in the literature, *Ocak-Bucak* units were the first main formal local organizations which had a significant impact on political parties during the 1946-60 period. This paper analyzes the formal *Ocak-Bucak* organization of the 1946-60 period and the informal local organizations after 1970s by comparing their contributions to the intra-party democracy in Turkey, and also argues that the power of the local units and party members were significantly reduced in last decades.

Key words: *local party organization, Ocak-Bucak units, functions of Ocak units, political participation, intra-party democracy.*

Giriş

Dünyada siyasal partilerle ilgili çalışmalar daha çok seçimler, parlamento, hükümetler ve partilerin merkez organları üzerinde yoğunlaşmaktadır (Roscoe ve Jenkins, 2016:2). Oysa siyasal partilerin yerel örgütleri başta aday belirleme ve politika oluşturma olmak üzere birçok konuda partilerin merkez

¹ OKAN Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Dr. Öğretim Üyesi
mehmet.kabasakal@okan.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1097-6467>

yönetimlerine katkı sunarlar. Ayrıca, sivil toplumla, seçmenle birebir temas ederek partilerinin oylarını artırmalarını sağlarlar. Bu nedenlerle partilerin yerel örgütleri incelenmeye değer birimlerdir. Partilerin yerel düzeyde örgütlenmeleri, yasalara göre *formal* veya yasalarca öngörülmemen *informal* biçimde olabilmektedir. Bu çalışma, özellikle çok partili yaşama geçişte etkin olan (formal) ocak-bucak örgütlenmesini ve yakın dönem (informal) parti yerel örgütlenmesi ile karşılaştırarak her iki modelin parti içi demokrasiye katkılarını sorgulamaktadır.

Bu makale, literatür taramasına, güncel akademik araştırmalara ve yazılara, biyografilere, gazete ve dergi yazılarına ve 1946-60 döneminde siyasal yaşama tanıklık etmiş farklı partilerden siyasetçi ve yazarlarla yapılan söyleşilere de dayanan betimleyici bir çalışmadır. Bu yazının amacı, hakkında fazla yayın ve araştırma bulunmayan, pek fazla da bilinmeyen ocak ve bucak örgütlerinin işleyişi hakkında siyaset bilimi yazınına yeni yayınlardan da yararlanarak katkıda bulunmaktır. Bu makalenin cevap aradığı soru yerel örgütlerdeki yapı ve işleyişin parti içi demokrasiyi ne ölçüde etkilediğidir. Bu çalışmanın savı, Türkiye’de 1946-60 arasında yerel örgütlerin parti içi demokrasiye ve ülkede demokrasinin pekişmesine yaptığı katkınının 1970 sonrası ortaya çıkan *informal* yerel örgütlemeyi kullanan partilerde görülmediğidir. Çalışma, yakın dönem yerel parti örgütlerinde, yerel örgütlerin partilerin karar mekanizmalarını etkileme gücünün ocak-bucak örgütlenmesine göre azaldığını ileri sürmektedir.

Araştırmacılar, dünyada partilerin yerel örgütlerinin 1970’li yıllardan itibaren geliştiğini ve parti içinde de güçlerini artırmaya başladıklarını belirtmektedirler (Cotter vd., 1984; Gibson, Frenreis ve Vertz, 1989). 1990’larda yapılan araştırmalar, partilerin yerel örgütlerinin güçlenmeyi sürdürdüklerini, özellikle seçim dönemlerinde daha da faal ve etkili olduklarını hatta siyasal sürecin ana aktörleri haline geldiklerine değinmektedirler (Frenreis ve Gitelson, 1999). Ancak, 1990’ların sonunda küresel gelişmeyle birlikte siyasal yaşamda pek çok şey değişmeye başlamış, örgütler de bu değişimi kavramaya, öğrenmeye ve değişime uyum sağlamaya çaba harcamışlardır (Appleton ve Ward, 1997; Beck ve Heidemann, 2014; Roscoe ve Jenkins, 2014). Medyanın ve elektronik iletişimin yaygınlaştığı bu ortamda yereldeki seçim kampanyaları tekrar kilit faaliyetler niteliği kazanmıştır.

Günümüzde siyasal partiler, güçlü finans yapılarına, istikrarlı örgütlere ve zengin insan kaynaklarına sahiptirler (Herrnson, 2002:54). 21. Yüzyılda partilerin, kamuoyu araştırmalarında, seçim kampanyası yönetiminde, aday belirlemedeki rolleri, parasal kaynak yaratma becerileri ve yerel etkinliklerde örgütsel başarı kapasiteleri artmıştır. Bu gelişmeler, partilerin finansal kaynaklarını, tanıtım imkanlarını, yeni üye kazanımlarını, eğitim çalışmalarını ve yerel faaliyetlerini daha da artırmalarını sağlamıştır (Aldrich, 2000).

Bir toplumda sosyal hareketliliğin artması, siyasal katılma isteğini de artırır. Bir yurttaşın siyasete ve siyasal partilere ilgisini “katılma” olarak adlandırır isek, katılmanın dereceleri vardır. Duverger’e göre siyasete katılmanın, *seçmen*, *tarafdar*, *üye* ve *militan* olarak tanımlanabilecek 4 farklı derecesi bulunmaktadır. *Seçmen* bir partiye ve adaylarına oy veren yurttaştır. *Tarafdar* da bir seçmendir, fakat sadece seçmenden ibaret değildir; oy verdiği partiye sempatisini gizlemez, onu açıkça savunur, parasal destek verebilir ve partiye yakın örgütlere katılarak bu desteğini sürdürebilir. Bir partiye *üye* olmak, öncelikle giriş beyannamesini doldurup imzalamak demektir. Üyeler, partinin programını benimseyen, bir katılım formu doldurarak düzenli aidat ödeyen ve parti ile ilişkisini kurumsal olarak sürdüren taraftarlardır. *Militanlar* ise partinin aktif üyeleridir. Partilerin, militanlar olmaksızın parti etkinliklerini yürütmelerine imkan yoktur (1974:116, 138 ve 160-161).

Huntington, eğer bir ülkedeki siyasal kurumlar toplumun katılım talebini karşılayacak yapıda ve düzeyde değilse o ülkede siyasal istikrarın sağlanmasının zor olacağını ileri sürmektedir (1977:55). Partilerin yerel örgütlerinde kurumsallaşma ve kurumsallaşma düzeyi bu süreçte büyük önem taşımaktadır. Bir örgütte kurumsallaşma, kurum kültürünün yönetimi, geliştirilmesi ve aktarılması kolay bir iş değildir. Siyasal kültür üzerine çalışmalarıyla tanınan ünlü siyaset bilimciler Gabriel A. Almond ve Sidney Vebra (1963), katılımcı siyasal sistemin demokratik biçiminin, onunla uyumlu bir siyasal kültür de gerektirdiğini ileri sürmektedirler. Siyasal partilerin kurumsal kültürü, sadece yasal düzenlemelerle biçimlendirilemez, partilerin kendi iç işleyişlerini şekillendiren kurullarla da yakından ilgilidir.

Parti içi işleyiş genel olarak yasal düzenlemeler ve tüzük kuralarına göre yürütülür. Partilere üyelik bireyin kendi tercihiyle gerçekleşir. Birçok parti başvuru sırasında iki üyenin de tavsiyesini gerekli görür. Kabul yetkisi genellikle partilerin yerel örgütlerindedir; talebin reddi halinde üst organlara başvurulabilir (Duverger, 1974:116-117; Kabasakal, 2014:707-708). Parti yönetiminde görev almak isteyen üyenin, partilerin niteliğine bağlı olarak, parti etkinliklerinde, toplantı ve mitinglerinde kendisini göstermesi beklenir.

Yerel örgütler ulusal düzeyde belirlenen politikaları yerel düzeyde hayata geçirmeye çalışırlar. Ülkede yerleşik siyasal kültür, partilerdeki örgüt kültürü ve merkez organlarının uygulamaya koyduğu kurullar yerel örgütlerin biçimlenmesinde önemli rol oynar. Partilerin tarihsel geçmişi, toplumda benimsenme ve kökleşme düzeyi ile yöresel koşullar, yerel parti organlarının seçimlerde ne derece etkili olacağını belirleyen temel unsurlardır. Yani, ülkenin köklü partileri yöreyi iyi tanıyan yerel örgütleri kanalıyla daha etkili çalışmalar yapabilirler.

1. Yerel örgütlerin işlevleri

Partilerin yerel örgütleri çeşitli işlevler görür ve etkinlikler gerçekleştirirler. Bu faaliyetlerin birçoğu seçim dönemlerinde partili adaylara destek olmak ve seçmenlere yönelik çalışmalar yapmakla ilgilidir (Clark, 2004; Tavits, 2013:61). Ancak, partilerin yerel birimlerinin yeni üye kazanma, üyelerin eğitimi, faaliyetlerin finansmanı gibi yaşamsal görevleri de vardır (Duverger, 1974:59, 74, 1001 ve 106). Partilerin yerel örgütleri yerel ihtiyaç ve sorunları derleyerek parti merkez organları ile seçmen arasında etkili bir iletişim sağlarlar. Ayrıca, parti program ve ideolojisinin gelişmesine katkıda bulunurlar. Parti tüzüğü öngörüyor ise yerel adayları belirleyip, parti adaylarını seçimlere hazırlarlar. Araştırmalar, yerelde siyasal deneyim kazanan birçok adayın partilerinin genel seçimlerdeki başarısına katkıda bulunduğunu da göstermektedir. Yerel birimler, üyelerin parti aidiyet duygularının pekiştirilmesinde önemli roller oynarlar. Yerel örgütlerin siyasal katılımı artırmaya yönelik faaliyetleri sadece seçmenin harekete geçirilmesine değil, potansiyel seçmenin taraftara dönüştürülmesine de katkı sağlar (Tavits, 2013:28-30). Partiler bu amaçla yerel düzeyde de eğitimler yapar, yayınlar çıkarırlar.

Partilerin yerel örgütleri, yörenin ve yöre halkının sorunlarını belirleyerek yerel düzeyde çözülebilecek sorunlara ilçe ve ilde, parti organları, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları kanalıyla çözümler getirmeye çalışırlar. Yerel düzeyde çözümlenemeyen, çözümleri yasal düzenleme gerektiren konular ise parti üst yönetimine yansıtılır.

Tüm kurumlarda olduğu gibi, partilerin yerel örgütlerinde de üyelerin motivasyonu ve aidiyet duygusunun pekiştirilmesi önemlidir. Bazı üyeler yönetim kademelerinde yer alarak çevrelerinde ekonomik, toplumsal ve siyasal ilişkiler ağı kurarak parti içinde yükselmeyi amaçlarlar. Yönetim organlarında görev alıp bir sonraki örgüt seçimlerine kadar görevi yürüten bu yerel liderlerden farklı olarak; *militan* diye de tanımlanan aktif parti üyeleri, partinin tüm önemli etkinliklerinin çekirdeğini oluştururlar (Duverger, 1974: 160-161). Aktif üyeler özellikle seçim zamanlarındaki çalışmalarda öne çıkar ve kapı kapı dolaşarak seçmenlerle etkin bir ilişki içinde olmaktan haz alırlar. Gazeteci-yazar Orhan Bursalı'nın 24 Haziran 2018'de yapılan milletvekili seçimleriyle ilgili analizinde yer verdiği gözlemler, bu örgütlenme yönteminin seçim başarısına etkisini doğrular niteliktedir (2018:6).

Parti örgütünün gücü ve seçimlerdeki başarısı, özellikle yerel düzeyde etkin olan üye sayısı ile yakından ilgilidir. Yereldeki parti faaliyetlerinin türü ne olursa olsun amaç seçimde partinin hedeflerine ulaşmasıdır. Bu etkinlikleri yönetenler de etkinliklere aktif olarak katılanlar da hedefe ulaşılınca çabalarının karşılığını bir ölçüde görürler. Bir göreve seçilmek gibi somut hedefler, parti yöneticilerinin motivasyonunda rol oynasa bile aktif üyeler için dayanışmayla sağlanan siyasal başarı, maddi yararlardan daha önce

gelmektedir. Sade üyelerin önceliği, dayanışma içinde bir amaca erişmenin ve çevrelerinde takdir edilmenin hazzını tatmaktır. Parti yöneticilerini ve aktif üyeleri güdüleyen asıl itici unsur hedeflerin gerçekleştirilmesidir. Bu hedefler hem kurumsal değerleri, parti ilkelerini, hem de bireysel inançları kapsar ve onları örgütün amaç ve politikaları ile birleştirir (Roscoe ve Jenkins, 2016:103-106).

2. Yerel örgütler ve parti içi demokrasi

Çıkarları birleştirmek, yurttaşlarla devlet yönetimi arasında bağ kurmak, siyasal kadro yetiştirmek ve devletin siyasal karar organlarını yönetmek gibi işlevler yüklenen siyasal partilerin, demokratik sistemlerdeki rolü özellikle önemlidir (Kapani, 2005:165-168). Çünkü bu ülkelerde demokrasinin sağlıklı işlenmesi, siyasal hayatın her türlü yasaktan arındırılmış olması yanında siyasal partilerin kendi içlerinde demokratik bir yapıya ve verimli bir işleyişe sahip olmalarını gerektirmektedir (Dalton, Farrell ve McAlister, 2011; Duverger, 1974:168-270; Hazan ve Rahat, 2010; Özbudun, 1979:162-166; Wright, 1971:17-54). Oysa parti içi iletişim genellikle yukarıdan aşağıya doğrudur. Ancak, parti içi demokrasiyi işletebilen ülkelerde aşağıdan yukarıya doğru da bilgi ve öneri akışı görülür. Dolayısıyla, siyasal partilerin böyle demokratik bir iç düzen kurabilmelerinin ilk koşulu, parti istencinin aşağıdan yukarıya doğru oluşmasını sağlayacak bir örgütlenmedir (Barnes, 1971:84-98; Kabasakal, 1995:142; Sartori, 1977:56-70; Teziç, 1976:90-91). Bunun için, üyelerin tüm örgüt çalışmalarına ve seçimlere eşitçe katılabilme olanaklarının bulunması; yönetim organlarının belirli sürelerle düzenli olarak yenilenmesi ve partinin otoriter bir yönetime meydan vermeksizin üyelerce etkin denetimi gerekmektedir (Kabasakal, 2014:700-704; Tuncay, 2000).

3. Türkiye’de partilerin yerel örgütlenmesi

Türkiye’de siyasal partilerin köy ve mahalle düzeyinde örgütlenmesi İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanmaktadır. Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyetinin “kulüp” adıyla başlattığı bu uygulamayı yaygınlaştırmak istemiş, ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle bu amacını ancak kısmen gerçekleştirebilmiştir (Tunaya, 1952:196-197 ve 212-214). Halk Fırkası da kuruluşundan itibaren temel örgüt olarak mahalle ve köy ocaklarını kabul etmiş ve tüzüğünde *formal* bir örgüt birimi olarak bu kuruma yer vermiştir.

Türkiye siyasetinde iktidarı elde etmede *informal* yerel örgütlenmenin rolü, açık biçimde Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP) ve son yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisinde (AKP) gözlenmiştir. Ancak gerek MSP ve RP’nin gerek AKP’nin yararlandığı bu model, Türkiye’nin çok partili demokratik hayatının ilk yıllarında görülen yerel örgütlenme biçiminden farklıdır. 1946-60 arasında Türk siyasal yaşamına damgasını vuran yerel birimler *formal* *ocak* ve *bucak* örgütleridir. Çalışmanın bundan sonraki

bölümünde, Türkiye’de 1960’a kadar partilerin köy ve mahalle düzeyinde kurdukları “ocak” beldelede/naheyelerde kurdukları “bucak” örgütlenmesi incelenecek ve uygulamanın parti içi demokrasiye katkısı değerlendirilecektir.

3.1. Ocak-bucak örgütlenmesi

Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) ülke yönetimini tekelinde bulundurduğu sıralarda bucak ve ocak örgütleri, halkevleri ve halkodalarıyla yakın bir işbirliği içinde çalışmış ve siyasal katılımı sağlamaktan çok, bir siyasal eğitim aracı olarak kullanılmıştır. Ocak ve bucaklardaki parti örgütleri, asıl çok partili siyasal yaşama geçildiğinde önem ve etkinlik kazanmışlardır. Partilerin ocak ve bucaklarda kurduğu örgütler, Demokrat Parti (DP) hareketiyle yaygınlaşan siyasal katılımın temel aracı olmuşlardır (Kabasakal, 1991:225-240).

1950’li yılların sonuna doğru, köylerin hemen hemen üçte ikisinde en az bir tane parti ocağı açılmış bulunmaktaydı. CHP ve DP önemli gördükleri her yerleşim merkezinde bir örgüt kurmaya çalıştıkları için parti ocağı bulunan köylerden yaklaşık yüzde 12’sinde ocak sayısı tekti (Özbudun, 1975: 151). Kentlerde, kasabalarda, hemen her ocak yöresinde, ana kademe yönetim kuruluyla, gençlik ve kadın kollarıyla, disiplin ve danışma kurullarıyla, yer yer de işçi ve esnaf-sanatkar komiteleriyle, büyük partilerin en az kırk-ellişer kişilik aktif siyaset kadroları görev başında olurdu (Ecevit, 1981:5; Szyliowicz, 1966:147).²

Ocaklar, genel olarak buldukları yörenin, mahalle veya köyün adını taşıyordu. Ancak, partiler, büyük mahallelerde birden çok ocak açtıklarında, buralara eski Türk büyüklerinin veya geçmişte partiye hizmet etmiş kişilerin (örneğin CHP’de Evliya Çelebi Ocağı, Reşat Şemsettin Sırer Ocağı, DP’de Şehit Muhtar Ocağı) adları veriliyordu (Kabasakal, 1991:226). Ocakların bağlı bulunduğu bucak örgütleri ise bucağın adını taşıyordu. Her bucak örgütüne sayıları 5 ile 8 arasında değişen ocak bağlıydı.

3.1.1. Ocak ve bucaklarda örgütsel yapı

Genellikle, bucak örgütlerinin 5-7, ocakların ise 3-5 kişiden oluşan yönetim kurulları bulunmaktaydı. CHP’nin 1950’li yıllarda İstanbul İl Başkanlığını yapan İlhami Sancar, “İl Başkanı olarak İstanbul’da bucak teşkilatını, Tarık Zafer Tunaya’dan aldığı ‘*karakol teşkilatı*’na ait bir kitaba göre” kurduğunu belirtmektedir (Kabasakal, 1991:226).

Yönetim kurulları, ocaklarda ocağa kayıtlı tüm parti üyelerinin, bucaklarda ise ocaklardan gelen delegelerin katıldığı kongrelerde seçilmekteydi.

² Szyliowicz, araştırma yaptığı Erdemli ilçesinde, DP ve CHP’nin 3’er, Hürriyet Partisi (HP) ve Cumhuriyetçi Millet Partisinin (CMP) birer bucak örgütleri bulunduğunu, DP’nin yörede 4 ocağı, CHP’nin 3 ocağı, HP ve CMP’nin ise tüm belediye bölgesinde yalnızca 1’er ocağı olduğunu belirtmektedir (1966:150).

Szyliowicz, bucak yönetim kurullarının sayıları 5-8 arasında değişen ocaklardan gelen delegelerce seçildiğini, bucak başkanının köylerdeki parti örgütüyle bucak arasında köprü kurduğunu belirtmektedir (1966:147-148). Partilerin kendi içindeki seçimler ve kongreler, mahallelerdeki, köylerdeki ocaklardan başlamaktaydı. Bu kongrelere, partinin üst kademe yöneticileri ve milletvekilleri de gitme zorunluluğunu duymakta ve katılmaktaydılar. Bülent Ecevit'in belirttiğine göre, "Her il ve ilçe yöneticisi ve her parlamenter bir ocak üyesiydi" (Kabasakal, 1991:226). Kongrelerde, parti örgütüyle ilgili işler yanında yerel sorunlar da görüşülmekteydi.

CHP'de Genel Sekreter yardımcılığı yapmış İbrahim Cüceoğlu'na göre, "sorunlar küçük birimlerde ele alındığı ve seçimler orada yapıldığı için, seçim mekanizması daha iyi işliyordu. Göstermelik kongre, ancak, hükümet komiserinin rızasıyla olabilirdi" (Kabasakal, 1991:227).

Araştırmacı Szyliowicz'in Mersin-Erdemli'deki gözlemleri, 1950-60 döneminde siyasal partilerde yönetim görevlerinde bulunmuş siyaset adamlarının aktardıklarından biraz farklıdır. Szyliowicz'e göre, bir ocak kongresi özetle şöyle olmaktadır:

Gündemindeki ilk konu başkan ve yönetim kurulu seçimidir. Daha sonra konuşmalar başlar. Konuşmacılar genellikle şehirlidir ve ilçe başkanı veya yönetim kurulu üyeleridir. Köylülerin konuşması enderdir, oturur ve konukları dinlerler. Ocak başkanı usul gereği görünür ve çalışmalarını özetleyen kısa bir rapor okur.

Toplantılarda, köylülerin de dilek ve yakınmalarını söylemeleri, sorunlarını tartışmaları için çaba harcanır, ama yöre halkı bunu çok ender yapar. Normal olarak ocak başkanı veya onun bir iki arkadaşı, yörenin yol, okul gereksinimi konusunda birkaç söz söylerler. Bu kongreler tek yönlüdür. Köylü buralara dinlemeye gelir. Daha sonra kahvelerde bu konular görüşülür ve yerel kamuoyu kristalleşmeye başlar (1966:173-174).

Birçok gözlemcinin gerçekten demokratik bir biçimde sürdürüldüğünü belirttiği bu kongreler seçimlerle sona ermekteydi. Seçilen ocak yönetim kurulu ilk toplantısında başkanını seçmekte ve görev bölümü yapmaktaydı. CHP'de ocak başkanı, genellikle kongrede doğrudan seçilmekteydi (Kabasakal, 1991:227).

Ocak-bucak örgütlerinin bağlı oldukları ilçe ve il yönetimleriyle ilişkisi dönemi yaşamış siyasetçiler tarafından farklı değerlendirilmektedir: CHP'de ocak üyeliğinden, merkez yönetim kurulu üyeliğine ve genel sekreterliğe, milletvekilliğinden bakanlığa kadar çeşitli kademelerde görev yapmış Tarhan Erdem'e göre, bu ilişkiler, demokratikti, İbrahim Cüceoğlu'na göre ise "hiyerarşik düzen içinde." DP'li Sebati Ataman, bu ilişkinin şahsa göre değiştiğini vurgulayarak, "Eğer il başkanı kuvvetli bir şahsiyetse ocaklara da hakimdi" demektedir. Gazeteci-yazar Recep Bilginer'e göre, "İl örgütlerinin amacı ya kendi adamlarını ocağa seçtirmek ya da seçilmiş olanları kendi

yanına çekmekti. Bu da karşılıklı ödün vermelere yol açtı. Bir ocak başkanı il başkanının adamı ise ona dokunulamadı” (Kabasakal, 1991:227).

3.1.2. Ocakların işleyişi ve işlevleri

Ocakların toplumsal ve siyasal yaşamda çok yönlü işlevleri de bulunmaktaydı. Toplumu ve üyeleri bilgilendirmeye ve bilinçlendirmeye yönelik eğitim çalışmaları bunların başında geliyordu. Bazı ocaklarda vitrine, yurttaşların okumalarını sağlamak için yandaş gazeteler asılmaktaydı. Bunlar dışında partilerin doğrudan doğruya ocaklar için çıkardıkları gazeteler de vardı. CHP *Karagöz* gazetesini, Demokrat Parti ise *Kadı Emmi’yi* çıkarmaktaydı (Kabasakal, 1991:228). Bazı ocaklarda bir spor kulübünün bulunduğu da olurdu. Bu kulüpler, genellikle çevre gençlerini ocağa çekmek içindi (Topuz, 2011:145-146).

Ocakların açılışı, büyük törenlerle yapılmakta ve o civarda oturan herkesçe duyulması sağlanmaktaydı. Açılışlara, partinin üst düzey yöneticileri ve parti ileri gelenleri de katılmaktaydı. Ocak yöneticileri, o yörede oturan ve bu işe zaman ayırabilecek kişilerden seçilmekteydi. Bunlar, genellikle küçük iş sahipleri ve halkla kolaylıkla diyalog kurabilen kimselerdi.

Bu siyaset kadrolarında yer alanlar, çevrede herkesi tanırlardı. Herkesin nabzını günü gününe yoklayabilir, halkın isteklerini, beklentilerini, parti muhalefetteyse partinin üst kademe yöneticilerine; itikardaysa, parti üst kademeleriyle birlikte hükümete, Devlet yönetimine, günü gününe duyurabilirlerdi. Parti veya Devlet yönetiminin karşılaştığı sorunları ya da izleme gereği duyduğu politikaları en uzak köyün en son evindeki yurttaşlara kadar duyurabilirlerdi. Bu sorunlarla veya politikalarla ilgili olarak yurttaşların görüşlerini, eleştirilerini alabilir, tepkilerini ölçebilirlerdi (Ecevit, 1981:5).

Ocaklar genellikle haftada bir toplanmaktaydı. Ocak toplantıları, aksatılmadan düzenli yapılmaktaydı. Ocakların seçim dönemleri dışında en çok uğraştığı konular, yerel sorunlardı. Ocaklar, mahalle ve köy halkıyla parti örgütü ve ülke yönetimi arasında bağ kuran bir iletişim kanalıydı. Bazı ocak ve bucak başkanları, görevleri sırasında bireysel yeteneklerini de kullanarak toplumda partilerine olan desteği artırmaya ve yeni üyeler kazanmaya çalışmaktaydılar. CHP’de Ocak üyeliğinden başlayarak, İl Başkanlığına, Genel Başkan Yardımcılığına ve Bakanlığa kadar görevler yapmış Ali Topuz, anılarını aktardığı kitabında CHP’nin yerel örgütleri konusunda önemli bilgiler de vermektedir. Ali Topuz, bir üniversite öğrencisiyken kendisini CHP’ye kaydeden Beylerbeyi Bucak Başkanı Ömer Akıncılar ve çalışmalarından söz ederken bir bucak başkanı profili de çizmektedir:

Çok güzel bir sesi vardı. Harika ezan okuyordu bir kere. Onun plağa okuduğu ezan ramazanlarda Türkiye radyolarında yayınlanırdı... Ömer müezzincilik yapmasını biliyor. Namaz kıldırmasını biliyor. Müezzin hastalansa onun yerine geçiyor, imam hastalansa onun yerine... Bir cenaze olduğu zaman Ömer ön safta. Cenaze levazımâtçılarının yaptığı işi Ömer Akıncılar,

Beylerbeyi'nde her cenaze için yapıyor. Parti ayrımı yok. Beylerbeyinde bir bebek doğduğu zaman aileye ilk ziyareti o yapıyor, isim verme töreninde bebeklerin kulağına Kuran ve ezan okuyor. Düğünlerde evlenenlerin başyardımcısı... Beylerbeyi'nde beşikten mezara herkesin yanında (Topuz, 2011:147).

Ocak başkanları, yöre halkının sorunlarını saptayıp, çözümünü için bunları bucak ve ilçe başkanlarına veya kamu görevlilerine duyurmaktaydılar. Szyliowicz'in belirttiğine göre, ocak ve bucak başkanları Mersin ve Erdemli'deki parti lokaline sık sık uğrar, yerel sorunlar ve ulusal konuları diğer parti üyeleriyle konuşurlar, köye dönerken parti yayınlarını alır, bunları köydeki arkadaşlarına açıklarlardı. O yıllarda devlet tekelinde olan radyo dışında başka bir görsel/işitsel iletişim aracı bulunmadığından Ocak başkanlarının köylere dönüşü köyde bir canlılık yaratır, başkanın temas ve izlenimlerini anlattığı toplantıya bütün köy katılırdı (1966:172-173). Bazen de bucak ve ilçedeki parti yöneticileri, ocakların toplantı günlerinde mahalle ve köylere giderek, toplantılara katılmakta ve ocaklara yansıyan sorunları yerinde saptamaktaydılar.³

Ocakların kamu yönetimiyle ilişkileri dönemin siyasetçileri tarafından oldukça farklı değerlendirilmektedir. Ocak-bucak başkanlarının kamu yönetimiyle ilişkisini olumlu değerlendirenler ocakların, büyük halk kütlelerinin yöneticilere ulaşabilmesini kolaylaştırdığını ileri sürmektedir. Bu yüzden, idareciler de ayaklarına çizmeyi çekip, köy köy dolaşmayı zorunlu görmüşlerdir. Kimileri ise, iktidar partisinin sağladığı olanaklarla nüfuzlarını artıran ocak ve bucak başkanlarının güçlerinin denetlenemez duruma geldiğini belirtmektedir (Kabasakal, 1991:228-229).

Ocak ve bucaklar, bir siyasal iletişim kanalı ve bir siyasal toplumsallaşma aracı olarak da önemli işlevler yüklenmişlerdi. Yurttaşlar burada bir tür siyasal eğitim görmekte, devlet yönetiminin işleyişi konusunda bilgi edinmekte, kamu yönetimiyle nasıl ilişki kuracaklarını öğrenmekteydi. Eminönü İlçe Kadın Kolu Başkanı olduktan sonra Binbirdirek Ocağı Yönetim Kuruluna seçilen Nermin Neftçi, partilerin seçmene en yakın, en uçtaki ve en küçük üniteleri olan bu parti örgütlerinde politikanın çok canlı olduğunu, buralarda gazete haberlerinin CHP'nin politikalarına göre yorumlandığını, ilin siyasal dedikodularının yapıldığını anlatmaktadır (1997: 30). Ocakların, niteliği ve yoğunluğu yörelere göre değişen kültürel ve eğitsel

³ 1950 yılında yapılan CHP 8. Büyük Kurultayına "CHP'de Islahat Yapılması için Teklif" sunan 22'si milletvekili olan 101 delege partinin geniş halk kitleleri ile sıkı ve devamlı bir temasın sağlanması için "Bucak teşkilatı kademesinin kaldırılması ve bunların Ocaklara çevrilmesinin" yerinde olacağını belirtmektedirler. Bkz. *CHP'de Islahat Yapılması için Teklif*, 1950, Yeni Matbaa, Ankara.

Türkiye’de Yerel Parti Örgütlenmesinde İki Farklı Model

çalışmaları da olmaktadır. Konferanslar, gösteriler düzenlenmekte, sohbet toplantıları yapılmaktadır.

Tek parti döneminde CHP'nin, daha sonra da DP'nin Kuzguncuk Ocak Başkanlığını yapan Samim Yücedere ocak çalışmalarıyla ilgili olarak şunları anlatmaktadır: “Okuma yazması çok az olan insanlar bu ocaklarda, ‘Devlet nedir, hükümet nedir?’ öğrenirdi. Biçki-dikiş kursu yaptık. Ben isteyenlere İngilizce dersi verdirdim. Bunu DP döneminde de uyguladım. Ocak yöneticileri, Büyükkada’da parçalanmak üzere olan bir aileyi birleştirmiştir. Ocakların köyün ve mahallenin sosyal hayatında büyük yeri vardı” (Kabasakal, 1991:229).

Ocaklar, partiye sempatisi olan insanları, delege ve yönetici olarak aktif biçimde siyasete katan bir araç görevi de yapmaktaydılar. Halkın katkısı hem siyasal katılma hem de maddi katılma şeklinde olmaktadır. Bu yüzden, 1960 öncesinde partilere devlet yardımı olmadığı halde, maddi sıkıntı çekilmiyordu. Bu örgüt birimleri kendi giderlerini, üyelerinden topladıkları ödentilerle kendileri karşılıyorlardı. Ödentiler, her yerde düzenli toplanamamakla birlikte yine de gelirlerin önemli kısmını oluşturmaktaydı.⁴

Köylerde ise ocak başkanı, yurttaşlardan koyun, kuzu, deri vb. ürünleri bağış olarak almakta, bunları satarak gelirini partiye vermekteydi. Tarhan Erdem’in belirttiğine göre, bazı ocaklarda aidat kartları vardı ve üyelerin en az yüzde 30’undan ödenti alınırdı. İstanbul’da parti gelirinin önemli bir kısmı aidat gelirdi. Ocaklar ayrıca çeşitli toplantılar düzenler, lokaller işletirdi (Kabasakal, 1991:230).

Ocaklar, en önemli işlevlerinden birini seçimler sırasında yerine getirmekteydiler. Seçimlerde partili sandık gözlemcileri ocaklardan seçilmekteydi. Bu gözlemciler yörede yaşayan yurttaşları tanıdıkları için, seçim yolsuzlukları ve usulsüzlükleri önlenmekte, seçim güvenliği daha kolay sağlanmaktaydı. Ocak teşkilatı ile üye ilişkilerine gelince, genelleme yapmaya imkan vermese de bu konuda en ayrıntılı bilgi Neftçi’nin anılarında yer almaktadır:

Üyeler vardır, Partiye yazılırlar hiç gelmezler, semtine uğramazlar ama seçimlerde aileleri ile oy verirler. Bir görev istemezler, ara sıra seçimlerde çalışmak için çağınırlarsa, geçici görevler alırlar. O partinin programlarının ülkeye yararlı olacağı inancındadırlar. Üyeler vardır eskiden kalma ya da babadan görme. Bunlardan bir bölümü görev ister, sağa sola da koşturur, aidatlarını öderler. Öyle üyeler de vardır ki ne iş vererseniz yaparlar. Karşılama törenlerinde, mitinglerde sesleri kısılıncaya dek bağırarlar, sandık

⁴ Szyliowicz, ödentilerin yasal olarak verilmesi gerektiğini, ancak yalnızca birkaç köylünün siyasal inançlarını parasal katkıyla desteklemeye istekli olduklarını, bu güçlüğü bütün partilerde görüldüğünü, örneğin CHP’nin o zaman 1 lira olan ödentisinin birçok yerde güçlükle toplanabildiğini belirtmiştir. Szyliowicz’e göre, DP, harcamalarını yerel gelirlerle karşılamak konusunda CHP’den daha başarılıdır. CHP gelirlerinin yaklaşık yüzde 50’si il örgütlerinden sağlanmaktadır (1966:150).

görevi alabilmek için yarışanlar, gerektiğinde parti büyüklerine, parti binalarına koruyuculuk yapanlar, parası pulu varsa son kuruşuna kadar verenler bunların arasından çıkar. İçlerinde okuyup yazma bilmeyenlerinden tutun da kendi dallarında uzmanlaşmış kişilere, beş parasızından milyonerine kadar bulunabilir.

... Bazı kişiler vardır, çevrelerinde sevilirler, sayılırlar. Eğer sempaticansa yöneticiler onları partiye alır. Yönetim kurullarına seçtirirler. Kimi bir işe yarar kimi yaramaz. Bunlar çoğunluk, emeklilerden çıkar. Bazen da sağmallık için parahlılar arasından seçilirler.

... Bir de, niçin yazıldığını bilmeyen, parti, partililik nedir anlamamış, bir tutunacak dal olsun, boş gezeceğine bir uğraş olsun diye partili olanlar da vardır (1997:30-31).

O zamanlar parti teşkilatlarının en küçük birimi olan ocakların yöneticileri bile yörenin partiyi destekleyen gerçek delegeleri tarafından seçilirdi. Herkes seçeceği kişiyi iyi tanırdı. Seçimler tam olarak yasalara uygun yapıldı (Neftçi, 1997:33). Bu nitelikleriyle ocaklar, parti içi demokrasinin de daha iyi işlemesine katkı sağlamışlardır. Ecevit'e göre, 1960 öncesi partilerde önseçim diye, delege hilesi diye bir sorun yoktu. Ecevit, ocak-bucak örgütlerinin Türk siyasetine ve parti içi demokrasiye katkısını şöyle değerlendirmektedir:

Partililer, seçimden seçime değil, ocaklarda her gün bir araya gelir, olayları ve politikacıları birlikte tartışıp değerlendirir, parti içi seçimlerde bilgiyle ve bilinçle oy kullanabilirlerdi.

Parlamentoya seçilmek isteyenler, en uzak köylere kadar gitmek, köyün derdini köylüden, mahallenin derdini mahalleliden dinlemek ve seçilirse neler yapmaları gerektiğini halktan öğrenmek veya sorunlara nasıl çözümler getirmeyi düşündüklerini halka anlatıp danışmak zorundaydılar.

Milletvekili seçildikten sonra da Ankara'ya kapanıp kalmazdı politikacılar... Önseçim oyunları diye bir şey bilinmezdi o dönemde. Delegelikler ve aday yoklamaları masa başında ayarlanamazdı. İstense de kolay çevrilemezdi o türlü oyunlar... Bir köyde veya mahallede partili seçmen iradesini oyuna getirmenin yolu bulunsa, başka mahallelerde veya köylerde oyun bozulurirdi (Ecevit, 1981:5-6).

3.1.3 Ocak-bucak örgütlerinin değerlendirilmesi

Ocak ve bucak örgütlenmesinin siyasal yaşama bütün bu olumlu katkılarına karşın, zaman zaman ve bazı yörelerde yanlış uygulamalar ve yozlaşmalar da olmuştur. Bazı ocak başkanları kendilerine rakip olabilecek kimseleri partiye almak istememişler; bazen ilçe başkanıyla işbirliği içindeki ocak başkanı, köyde yıllarca çalışan partililerin delege olmasını engellemiş, kırgınlıklara neden olmuştur. Ocak başkanı, çevrede sevilmeyen bir kişi ise, tutumu ve uygulamaları partiye mal edilmiş, bu yüzden kimi yerlerde yurttaşlar partiden uzaklaşmışlardır (Kabasakal, 1991:230). Ancak, bütün bu

olumsuzluklar, “insan” ögesinden kaynaklanmaktadır ve partilerin her düzeydeki yöneticisi için geçerlidir.

Türkiye, 1959 yılı sonlarından itibaren yeni bir siyasal gerginlik dönemine girmiştir. Bir yandan DP, ‘Vatan Cephesi Ocakları’ adıyla yeni ocaklar açarken, diğer yandan CHP, mevcut ocaklarının sayısını arttırmaya çalışmıştır. Ancak, bu yarış Ankara’daki siyasal gerilimin, değişik ölçülerde de olsa tüm ülkeye yansımaya neden olmuştur. Bu yüzden partilerin mahalle ve köylerdeki örgütlerinin, yurttaşlar arasında kutuplaşmalar yarattığı, kahveleri bile ayırdığı görüşü birçok kişi tarafından ileri sürülmüştür. Bu eleştirilere katılmayanlar, sözü edilen olumsuzlukların en önemli nedenlerinden birinin, parti liderlerinin kutuplaştırıcı tutumu olduğu düşüncesindedirler (Kabasakal, 1991:231).

27 Mayıs 1960’da DP Hükümeti bir askeri müdahale ile devrilmiş, ihtilali yapan orta rütbeli 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK), 28 Mayıs tarihli bir kararla partilerin siyasal faaliyetlerini durdurmuştur. MBK 4 Temmuz 1960’da kabul ettiği 8 Sayılı Kanunla “siyasal partilerin il ve ilçe merkezleri dışında her ne ad ile olursa olsun örgüt kurmalarını” yasaklamış ve il ve ilçe örgütleri dışında kalan tüm teşkilatlarını kaldırılmıştır.⁵ Dönemin CHP Genel Başkanı İsmet İnönü bu karara ilk karşı çıkanlardan biri olarak, siyasal partilerin ocak-bucak örgütlerinin kaldırılması kararına ilişkin itirazlarını şöyle açıklamaktadır:

... ocak ve bucaklar, teşkilatlarını siyasi partinin mahdut bir zümresinin terkihi şekliyle kurtarıp, geniş halk tabakasına mal etmişlerdir. Bundan daha ehemmiyetli olarak, memleket meselelerinin ve devlet idaresi düşüncesinin vatandaş topluluklarının dertleri ve istekleri çerçevesinin dışında kalmış olan geniş halk kitlelerini siyasi terbiyenin içine almış, memleket meseleleri ile en küçük vatandaşları ilgilendirmiştir. Ocak ve bucaklarda vatandaşlar bir siyasi mektepte olduğu gibi alışmış ve yetişmişlerdir. Merkezi idarenin doğru yoldan ayrılması ihtimalinde, murakabenin (denetimin) köylere kadar şümüllü ve tesirli bulunması en büyük teminatır.⁶

Ocak-bucak örgütlenmesine karşı çıkanlar, başlıca şu gerekçeleri ileri sürmekteydiler:

1. Siyasal partilerin mali denetiminin Anayasa Mahkemesine bağlanması nedeniyle kırk binden fazla ocak örgütü olan bir partide bu denetimi yapmak kolay değildir.
2. Kırk bin köye gerekli parti malzemesini göndermek, parti merkezlerine büyük bir maddi yük getirecektir.

⁵ 3512 Sayılı Cemiyetler Kanununa ek Geçici Kanun: Kanun No. 8, Kabul Tarihi 4.7.1960, Yayın Tarihi 5.7.1960. Bkz. *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1960.

⁶ *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1960.

3. Ocak-bucak örgütü, halkın gerçek gereksinmelerini saptamaz ve temsil etmez.
4. Ocak-bucak örgütlenmesi köylerde kahvelerin ayrılmasına varacak kadar husumet cepheleleri oluşturmuştur (Bosuter, 1969:76-77).

TBMM'de bu görüşler ağır basmış olmalı ki, 1965 yılında çıkarılan Siyasi Partiler Kanununun 17. madde 2. fıkrası partilerin ocak-bucak örgütleriyle ilgili yasaklamayı benimsemiştir. Bu yasa tasarısının TBMM'nde görüşülmesi sırasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bazı üyeler, tasarıya şiddetle karşı çıkarak, partilerin köylerde yeniden ocaklar açmasını istemişlerdir. Talat Oğuz'a göre, "...köylümüz için siyasi mektep olan ocak-bucak teşkilatlarının yasaklanması, siyasi ve tabii hakları kısıtlamakla anti-demokratiktir."⁷ AP Milletvekili Nihat Diler ise TBMM'deki konuşmasında "*Siyasi Partiler tasarısının partilere Türk halkının yüzde 75'inin yaşadığı köylerde teşkilatlanma imkânını sağlamaması sakıncalıdır. Siyasi partiler özzerklığe kavuşturulacakları yerde, bu tasarı ile vesayet altına alınmaktadır*" demekteydi (1964). Tasarıyı savunanlardan Coşkun Kırca (1965) ise, şu görüşleri ileri sürmekteydi:

Bizde ocak-bucak saltanatının temsilcisi olan tip, aslında kendini seçen alt tabakanın temsilcisi olmaktan ziyade, gerçekleri o tabakaya başka türlü anlatmak yahut menfaat temin etmekte aracı olmak suretiyle kudret tesis etmiştir. Alt tabaka iradesinin üst tabakalara intikalinde bu oligarşik grupların bir mania tesiri oynadıkları şüphesidir... Şimdi biz istiyoruz ki köyde veya mahallede bulunan partili, partinin iradesine aracı vasıtasıyla değil, mümkün mertbe kendisi hakim olsun... O halde fark, ocak idare heyetinin ortadan kaldırılmasından ibarettir. Aslında ocak idare heyeti namına iş gören adam, ocak başkanı olmuştur. Bizim yaptığımız şey, ocak başkanını bir idare heyetine seçtirmek yerine, doğrudan doğruya partililere seçtirmekten ibarettir.⁸

Yoğun tartışmalardan sonra 13 Temmuz 1965 tarihinde kabul edilen 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, ülkedeki bütün siyasal partileri "aynı modele göre örgütlenme" zorunda bırakmıştır. Yasa, siyasal partilerin kendi siyasal doğrultularının gereği olarak, farklı biçimde örgütlenme olanaklarını kısıtlamıştır. Yasaya göre, siyasal partiler, ancak köy ve mahalle muhtarlık bölgelerinde parti işlerinin yürütülmesi için parti görevlileri belirleyebileceklerdi. Parti görevlisi, o muhtarlık bölgesindeki parti üyeleri tarafından parti tüzüğüne göre seçilecekti (md. 17, f.1). Teziç'e göre (1976: 67), bu yüzden "*Siyasi Partiler Kanununda parti genel örgüt şeması içinde köylü yığınları faal siyasal hayatın dışına itilmiş oluyor*"du.

⁷ Talat Oğuz ve Nihat Diler'in konuşmaları için bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, B. 74, 12.3.1965, s.364. Reşit Ülker ve Tahsin Turgay da benzeri konuşmalar yapmışlar ve bu sınırlamanın Anayasanın parti kurma özgürlüğü tanıyan 56. maddesine aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

⁸ Kırca'nın konuşmasında söz ettiği "ocak başkanını bir idare heyetine seçtirmek yerine, doğrudan doğruya partililere seçtirme" fikri çıkarılan yasada yer almamıştır.

Ocak bucak örgütleriyle ilgili en çarpıcı değerlendirmelerden birini Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel yapmıştır: “*Ocak bucak teşkilatı Türkiye’yi harekete geçirmiş, uyandırmıştır. Ocak bucak kaldırılınca da tartışma yine köy ortalarında yapılmıştır. Bunun (ocak ve bucakları kastediyor), yer yer ölçüsünün kaçırıldığı olaylar vardır. Bunlar kalkınca, siyaset şebirinin malı oldu. Oysa köyde yaşayanlar, nüfusun yüzde 60’ı. O boşluğu öğretmen -TÖS, TÖBDER- ve imam -MSP- doldurdu.*” Demirel, “*Ocak bucak teşkilatı yapılırsa, illegal fikrin karşısına geçer. Eğer bu teşkilatlanma halk için lazım değilse, şebirde de lazım değildir*” demektedir (Kabasakal, 1991:234).

Siyasal partilerin, bucak, mahalle ve köylerde örgüt kurmaları yasaklanınca, partilerin bazı işlevlerinde aksamalar olmuş ve bir boşluk doğmuştur. Partiler, ocak ve bucak örgütleriyle yürüttükleri görevleri, il ve ilçe yönetim kurullarınca yürütmek durumunda kalmışlardır. Bu yüzden partilerin yan kuruluşlarının eski canlılıklarını yitirdikleri bile ileri sürülmüştür (Ecevit, 1981:6). Ocak ve bucak örgütlerinin kaldırılmasıyla, partilerin üye kayıtlarındaki usulsüzlükleri denetlemek güçleşmiş, il ve ilçe örgütlerinde çalışanların köye gitmesini özendirici etkenler ortadan kalkmış, partilerin toplumla ilişkileri gitgide azalmıştır. 1970’li yıllarda Senato Başkanlığı yapmış olan Sırrı Atalay, “*Ocaklar kaldırıldığında Ankara’ya gelen ve köyünü temsil ettiğini söyleyen partinin o köyü gerçekten temsil edip etmediği tartışmalıydı*” demektedir (Kabasakal, 1991:233).

Yasaklama kararının parti içi demokrasiyi etkileyen sonuçları da olmuştur. Üyelerin yereldeki doğrudan denetimi ortadan kalkınca, delege seçimlerini kapalı odalarda ve masa başında yapma geleneği oluşmaya başlamış, bu yüzden de parti içi seçimler, aday yoklamaları inandırıcılığını yitirmiştir (Ecevit, 1976:56). Oysa 1950’li yıllarda yerel örgütler adayları kendileri belirlemekte olup, ulusal kongrelerde de etkili idiler. Örneğin, 1949’da, DP II. Büyük Kongresinde milletvekili adaylarının yüzde 80’inin örgütçe, yüzde 20’sinin ise Genel İdare Kurulu tarafından aday gösterilmesine karar verilmiştir. Benzer şekilde, CHP’nin 1951 Kurultayında yapılan Tüzük değişikliği ile milletvekili adaylarının tümünün yerel örgütler tarafından saptanması kararlaştırılmıştır. Bu örnekler, parti içi demokrasinin 1950’lerde günümüzdekinden daha iyi işlediğinin de somut kanıtlarıdır. Ecevit’e göre, ocak ve bucakların kapatılmasıyla, adaylar ve milletvekilleri, artık demokrasinin gereği de olsa, kendilerini köylüyle yani vatandaş çoğunluğuyla temasa mecbur hissetmeyeceklerdir. Adayların saptanmasında parti genel merkezlerinin etkisi artacağı için, partilerin bünyeleri de demokrasiye uzaklaşacaktır (Ecevit, 1960a, 1960b). Mümtaz Soysal’ın bu konudaki düşünceleri ise şöyledir:

... Eğer lider sultanları ortaya çıkmışsa, bu biraz da politikacılarımızın tutunabilecekleri yerel dalları kesişimizdendir... Ocak ve bucak örgütlerinin kaldırılışıyla ortaya çıkan boşluk, görünürdeki partiler dışında yasa dışı örgütlerce ya da yasal partilerin çeteleşmiş silahlı kollarınca doldurulmuştur (1982).

Özetle, siyasal partilerin ocak ve bucak örgütlerinin kaldırılmasıyla, Türkiye siyasal katılmayı ve demokratik rejim içinde bilinçli siyasal eylemi sağlayan önemli bir araçtan yoksun kalmıştır. Özbudun'un bir çalışmasında yer verdiği araştırma sonuçları bu görüşü desteklemektedir:

Türkiye'de seçime katılma oranının en yüksek olduğu köyler, 1960 öncesinde bir siyasal parti ocağına sahip bulunmayan köylerdir... Diğer bir deyimle, az gelişmiş köylerde yüksek oranda seçime katılma, siyasal parti eylemlerinden geniş ölçüde etkilenmenin yani siyasallaşmanın bir sonucu olarak görünmemektedir. Siyasal parti eylemlerinden uzak olan köylerde yüksek katılma oranları, bu bölgelerdeki mobilize (güdümlü) katılmanın güçlü bir kanıtı olarak kabul edilebilir (1975:153).

3.2. Farklı bir yerel örgütlenme modeli

Türkiye siyasetinde iktidarı elde edip sürdürmede yerel örgütlenmenin katkısı, açık biçimde Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP) ve Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) tüzüklerinde yer almayan *informal* örgütlenmesinde gözlenmiştir. Bu partiler, yerel örgütleri kanalıyla farklı İslami cemaat ve tarikatların kendi derneklerini kurarak ya da tabelasız olarak örgütlenmelerinden yararlanmışlardır (Özbudun ve Hale, 2010:50-54). AKP'nin yerel düzeydeki bu faaliyetleri, parti içi demokrasinin işleyişine katkı sunmasa bile üzerinde durulmaya değer bir yerel örgütlenme modelidir. AKP'nin, RP'nin büyük şehirlerin çeperlerinden aldığı hatırı sayılır oyları yükselterek iktidar olmasında bu örgütlenmenin payı büyüktür. AKP yerelde İslami örgütlenmelere ve faaliyetlere kolaylıklar sağlamış, hemşeri gruplarının desteğini almaya önem vermiş, sivil toplum kuruluşlarıyla iletişime geçerek, faal olanları belirleyip onlarla çeşitli organizasyonlar düzenlemiştir (Aslan-Akman, 2012:169).

AKP'nin yerel düzeyde örgütü, diğer partilerde olduğu gibi, belde, ilçe ve il yönetimlerinden oluşmaktadır. Tüzüğe göre en küçük birim, belde kongresince seçilen belde başkanı ve belde yönetim kurulundan oluşmaktadır. “Bununla birlikte belde kademesinin altında, mahalle, köy ve sandık bölgelerinde temsilcilikler veya üç kişiden az olmayan temsilci kurullar” oluşturulabilmektedir. Türkiye’de partilerin pek çoğunda görüldüğü gibi AKP'nin de çok merkezîyetçi ve hiyerarşik bir yapısı vardır (Özbudun ve Hale, 2010:94).

AKP'nin yerel örgütleri, Türkiye’deki diğer siyasal partilere oranla informal yapılardan da yararlanarak daha iyi örgütlenmiş ve daha aktif görünümündedirler. Yerel örgüt yapısında ilçe yönetimlerine bağlı üç kademe bulunmaktadır: Belde, mahalle ve sandık örgütlenmesi. Seçim sandığı örgütü, partinin seçmene eriştiği kılcal damarlardır. “Bunlar, parti sempatileri ne olursa olsun, bütün seçmenlerle temas kurmayı amaçlamakta ve faaliyetlerinde sıradan AKP üyelerinin yardımlarını da sağlamaktadır” (Özbudun ve Hale, 2010:98).

Türkiye’de Yerel Parti Örgütlenmesinde İki Farklı Model

Türkiye’de parti örgütünün yereldeki işleyişini ele alan en yeni araştırmalardan biri Sevinç Doğan’ın İstanbul’un Sanayi Mahallesi’nde yürüttüğü AKP ile ilgili çalışmadır. Doğan’a göre, “AKP 2001 yılında kurulduğunda kadrolarını ve teşkilat birimlerini hızla oluşturmasındaki en önemli etkenlerden biri, RP dönemi pratiklerine yaslanmasıydı” (Doğan, 2017:42-43). Doğan’ın gözlemleri AKP’ye yakın kuruluşların mahalle düzeyinde çalışmaları hakkında önemli bilgiler içermekte ve AKP’nin yerel örgütlenmesine ışık tutmaktadır:

Mahallede oldukça etkin kurumlardan biri Araştırma ve Kültür Vakfıydı. Kurum bünyesinde olan Pınar Yayınevi eğitim alanında kimi etkinlikler yapıyor, hadis dersleri veriyor, Arapça kurslar açıyordu. Enderun Eğitim Vakfı, Kardelen Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Sadabad İlim ve Hizmet Derneği, Suffa Vakfı, Vuslat Derneği, Günışığı Derneği gibi öğrencilere burs yardımıyla bulunan, çocuk kitapları ya da dergileri çıkaran, kutlu doğum programları yapan, gıda yardımıyla bulunan kurumlar da vardı. Pek çok ilde şubesi olan Kur’ana Hizmet Vakfı, merkezi Fatih’te olan Akabe Eğitim ve Kültür Vakfı da mahallede etkindiler.

İsmailağa Cemaati, Cübbeliler Grubu, Menzil Cemaati gibi oluşumlar bu vakıf ya da kültür merkezlerinin yürütücülüğünü yapıyordu. Camilerin çay ocakları da ortak mekanlar olarak işlevseldi...

Gülen Cemaati, mahallede abi ve abla evleriyle varlık gösteren aktörlerden biriydi. AKP’nin cemaatle çalışmaları tamamen ayırdı. Aralarında örgütsel bir birlik ve kaynaşma yoktu.

Cemaat üyelerinin, yerel parti örgütü içinde sayıca ya da nitelik olarak kayda değer bir güce sahip olmadıkları, kritik konumlarda yer almadıkları ve daha çok üst düzey konumlarda temsil yetileri olduğu anlaşılıyordu (Doğan, 2017: 65-66).

AKP yerelde İslami oluşumlarla dengeli bir ilişki kurmaya ve sürdürmeye çalışıyordu. İslami örgütlenmelere ve faaliyetlerine yerelde kolaylıklar da sağlıyordu (Doğan, 2017:66-67). Doğan’ın Sanayi Mahallesi çalışması, mahalle düzeyinde de olsa AKP’nin sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkileri konusunda değerli bilgiler içermektedir:

Sanayi Mahallesi özelindeki sivil toplum kuruluşları arasında İmam Hatipler Derneği Mezunları önemli bir yere sahipti... Diğer sivil toplum kuruluşları arasında değerlendirilebilecek hemşehri dernekleri de siyasal alanda hala önemli bir yere sahipti... Parti yerelde hemşehri gruplarının desteğini almaya önem veriyor, mahalle ve ilçe yönetimlerinde bu grupların temsil yetilerine özen gösteriyordu... Ayrıca, kadın yardımlaşma dernekleri, okul dernekleri, mahalle güzelleştirme dernekleri de halkla ilişkiler biriminin temas halinde olduğu sosyal amaçlı sivil toplum kuruluşları arasındaydı. Bunlar dışında amatör spor kulüpleri de siyasal çevrelerin dolaylı olarak hitap ettiği sosyalleşme mekanlarıydı... Parti birimleri, bu dernek ve sivil toplum kuruluşlarıyla iletişime geçiyor, faal olanları belirliyor ve bunlarla organizasyonlar düzenliyordu (Doğan, 2017:68).

Özbudun ve Hale'nin belirttiğine göre, AKP “Bu tür programlar yoluyla ihtiyaç sahibi ailelere, görünüşte parti farkı gözetilmeksizin, yiyecek, kömür, nakit ve diğer yardımları” ulaştırmaktadır (Özbudun ve Hale, 2010:98-99). Doğan’a göre, Parti, kanaat önderi sayılan siyasal ve ekonomik anlamda nüfuzlu kesimlerle de iletişim kuruyordu. AKP'nin “çevre çeperinde yer alan kanaat önderleri arasında geçmişte hükümette ya da belediyelerde görev almış eski meclis üyeleri, işadamları, ilim erbabı, yaşlı ve tecrübeli insanlar olabiliyordu. Bu kişiler çevrelerinin ve hemşehri gruplarının siyasal yönelimlerinde etkiliydi”, bazıları mahalle ile genel merkez arasında formal olarak görünmeyen bir iletişim ağı kuruyorlardı. Parti, mahalleden gelen siyasal taleplerin “içeriğini sınırlandırma ve meşru siyasal eylemin biçimini çizmede hegemonik bir etkiye sahip görünüyordu” (Doğan, 2017:68-69).

Doğan'a göre, Parti örgütlenmesi içinde ilden ilçeye, oradan mahalleye zincirleme bir hiyerarşi vardır. İl Örgütlenmesine benzer bir yapı ilçe ve mahalle örgütlenmesi için de geçerlidir. “Örneğin, Mahalle Yürütme Kurulu, Mahalle Teşkilat Başkanı, Seçim İşleri Başkanı, Tanıtım ve Medya Bakanı, Sosyal İşler Başkanı, Yerel Yönetimler Başkanı, Halkla İlişkiler Başkanı ve Sekreterden oluşur.” İlçe yürütme kurulunda ise bunlara ek olarak Siyasal ve Hukuki İşler Başkanı, Dış İlişkiler Başkanı, Mali ve İdari İşler Başkanı (İlçe saymanı) Araştırma ve Geliştirme Başkanı yer almaktadır. Bu yapıda başkanlar belirleyici konumdadır, ilçe başkanı kendi yönetim ekibini oluşturur. Teşkilat başkanı başta olmak üzere ilçe yönetim kurulu üyeleri mahalle başkanlarının bulunmasında ve seçilmesinde etkin rol oynarlar (2017:70). “Parti teşkilatlanması içinde resmi bir statüsü bulunmasa da mahalle ve sandık bölgelerinin parti çalışmalarının temel zemini olduğu” anlaşılmaktadır (2017:71).

Yerel parti örgütünün günlük işleyişi belirlenmiş bir çerçeve içinde tekdüzedir. Buna göre partililer haftalık ve aylık toplantılara katılırlar, esnaf dernek ve ev ziyareti yaparlar, taziye hasta ziyareti ya da kutlamalarda bulunurlar. Diğer ilçe ve il yönetimiyle de eşgüdüm sağlanır. Ancak, asıl çalışmalar seçim dönemlerinde il yönetiminin çizdiği rotaya göre yürütülür (Doğan, 2017:71). Parti içi eğitim, ulusal düzeyde olduğu gibi, yerel parti faaliyetlerinin de önemli bir parçasıdır.

AKP'de yerleşik kurum kültürü, hiyerarşik yapının sorgulanmasına izin vermese de yerelde “nihai söz yetkisine sahip genel merkezin kararlarına karşı çıkanlar” olduğu görülebilmektedir (Doğan, 2017:72). Doğan'a göre, “Parti, yerelde siyasetin kapsamını daraltıyor ve onu uzmanlık gerektiren bir iş olarak geniş kesimlerin yapamayacağı bir tanıma ve koşullara bağlıyor”du (2017:102).

4. Formal ve informal örgütlenme modellerinin karşılaştırılması

Çalışmanın önceki bölümlerinde Türkiye'de yerel düzeyde ilki, 1946-60 arasında uygulanmış *formal*, diğeri 1970'lerden günümüze kadar devam eden

Türkiye’de Yerel Parti Örgütlenmesinde İki Farklı Model

informal örgütlenmeler üzerinde duruldu. **Tablo.1’**de, bu bilgiler ışığında, her iki örgütlenme modelinin çeşitli işlevleri karşılaştırılmaktadır. Formal modele ilişkin daha detaylı ve kapsamlı bilgilere karşın, informal modelle ilgili bilgilerin sadece bir mahalleye ait gözlemlere ve sınırlı sayıda literatüre dayanması bu karşılaştırmaya bazı kısıtlar getirmektedir. Kaldı ki formal modelin uygulandığı tarihte, sosyal medyanın bulunmadığını, iletişim imkanlarının ve ülke kaynaklarının sınırlı olduğunu da değerlendirmede dikkate almak gerekir. Ancak, her şeye rağmen Tablo.1 her iki modelin de işlevlerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak bilgiler içermektedir.

Her iki örgüt modelinde de yerel örgütlerin seçimlerde partilerine oy verenlerin sayısını artırmaya yönelik çabaları vardır. Fakat formal modelde siyasete katılım bireyin kendi iradesiyle gerçekleşirken informal modelde katılım güdümlüdür. Gerçi formal modelin uygulandığı 1950’li yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da aşiret ağaları ve şeyhlerin etkili olduğu bölgelerde de mobilize/güdümlü katılım söz konusu olmuştur.

Türkiye’de çok partili siyasal yaşamın her döneminde hükümetle işleri olan bazı yurttaşlar, işlerini daha rahat yürütebilmek amacıyla özellikle iktidar partisine üye olmakta ve üye kimliği ile bakanlıklarda işlerini daha rahat yürütebilmektedirler. Bu kapsamda, formal model partiye yeni üye kazandırmayı öngörürken, informal modelin özellikle yeni üye kazanma hedefi yoktur.

Seçim faaliyetlerini yürütme, her iki modelde de yerel birimlerin asli işlevleri arasında yer alır. Sandık görevlilerini belirleme formal örgütün doğrudan görevleri arasındadır. Formal örgütün seçilmiş bir birim başkanı vardır. İnfomal modelde partinin seçilmiş ilçe ve il başkanı siyasal temsil yetkisine sahiptir ve bu yetkisini paylaşmaz. Aday belirlemede, formal yapının aksine, informal örgütlerin söz hakkı yoktur. Formal yapılarda da aday belirleme yetkisi ancak parti tüzüğünde yer almış ise uygulanabilir. Örneğin, 1950’li yıllarda tüzük kuralları ve kurultay kararları doğrultusunda CHP adaylarının tamamı, DP adaylarının ise % 80’i yerel formal örgütlerce belirleniyordu.

Tablo 1. Formal ve informal yerel örgütlerin işlevler açısından karşılaştırılması

İşlevler	Formal Örgütlenme Ocak-bucak örgütleri (CHP-DP)	İnformel Örgütlenme Mahalle ve sandık örgütleri (MSP- RP-AKP)
Siyasal katılımı artırma	✓	
Mobilize katılımı sağlama		✓
Yeni üye kazandırma	✓	
Seçim faaliyeti yürütme	✓	✓
Siyasal temsil	✓	
Aday belirleme	✓	
Ülke siyasetini tartışma	✓	
Parti siyasetine katkı	✓	
Parti finansmanına katkı	✓	✓
Sivil toplumla ilişkiler yürütme	✓	✓
Cemaat-tarikat ilişkileri yürütme		✓
Seçmene-üye menfaata sağlama	✓	✓
Seçmen sorunlarına çözüm arama	✓	
Yerel sorunları görüşme	✓	
Seçmen ve üye eğitimi	✓	
Seçim sandığı görevlerini yönetme	✓	✓
Siyasal iletişim sağlama	✓	✓

Kaynak: Tablo, yazar tarafından, taranan literatüre dayalı olarak geliştirilmiştir.

Her iki modelde de yerel birimlerde ülke siyasetine yönelik görüşmeler yapılıyor olmakla birlikte, Sevinç Doğan'ın aktardığına göre, AKP'de bu çalışmalar iki yönlü tartışmadan ziyade, tek yönlü bilgi aktarımının ağırlık taşıdığı yönündedir. Formal model, yerel birimlerin parti program ve politikalarının oluşturulmasına imkan tanımaktadır. Partinin finansmanına katkı her iki modelde yerel örgütlerin işlevleri arasındadır.

Siyasal iletişim her iki modelde de yerel örgütlerin işlevleri arasında sayılabilir. Ancak, iletişim kanallarının sınırlı olduğu 1946-60 arasında ocak-bucak örgütleri gerçekten siyasal iletişim alanında etkin işlev görmüşlerdir. 1950'li yıllarda sivil toplum kuruluşlarının sayısının çok sınırlı olmasına karşın, partilerin ocak bucak örgütleri az sayıda da olsa sendikalarla, derneklerle meslek kuruluşlarıyla ilişki kurabiliyordu. Cemaat ve tarikatlar ise kendi içlerinde demokrasiyi işleten formal ve yasal örgütler sayılmadıkları için, partilerle yasal ilişki ve işbirliği söz konusu değildi. Ancak, MSP, RP ve

AKP bu işbirliğini informal olarak sadece yerel düzeyde değil, lider düzeyinde bile yürütmüştür.⁹

Seçmene ve üyeye menfaat sağlama her iki modelde de görülmele birlikte, özellikle informal modelde öne çıkmaktadır. Buna karşılık seçmen sorunlarını saptama, bunları genel politikalarla bütünleştirme işlevi formal örgütlerce yerine getirilmektedir. Formal örgüt bireylerin tek tek sorunları yerine, geniş toplum kesimlerinin sorunlarının çözümüne odaklanmaktadır. Seçmenin ve üyelerin eğitimi, adayların saptanması ve seçime hazırlanması formal örgütün temel işlevleri arasındadır.

İnformal örgütün aday belirleme, politika oluşturma, üst yönetimle ilişkiler kurmadaki edilgen konumu, bu modelde parti içi demokrasinin yokluğunu ya da en azından iyi işlemediğini göstermektedir.

5. Katılım, kurumsallaşma, liderlik ve parti içi demokrasi

Modern devletin ayırıcı özelliklerinden biri, siyasal katılmaya dayanmasıdır. Modern devleti geleneksel devletten ayırt eden özellik, halkın, siyasete katılmasının ve siyasetten etkilenişinin genişlemiş olmasıdır. Bir toplumda, eğer toplumsal devingenlik (*mobilizasyon*) ve siyasal katılma oranı yüksek; siyasal örgütlenme ve kurumsallaşma derecesi düşükse, sonuçta siyasal istikrarsızlık ve düzensizlik ortaya çıkmaktadır (Huntington, 1977:5 ve 55). Bir başka deyişle, eğer siyasal kurumsallaşma, artan siyasal katılmayı karşılayacak düzeyde değilse, siyasal istikrarı sağlamak güçleşmektedir. Acemoğlu ve Robinson da yankı uyandıran çalışmalarında ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişme için kurumların ve kurumsallaşmanın önemini vurgulamaktadırlar (2014:79-83, 420-421). Gelişmekte olan ülkelerde siyasal yapının temel unsurlarının yeterli düzeyde kurumsallaşamaması, o ülkelerde çoğulcu demokrasinin sürekliliğini, düzenli ve verimli işlemesini engellemektedir. Türkiye bu açıdan talihsiz bir ülkedir. Türkiye’de, yaşanan askeri müdahaleler devletin tüm kurumlarını etkilemiş ve onların kurumsallaşmalarını önlemiştir (Kabasakal, 2016:221-251).

Çağdaş demokrasilerde başlıca siyasal kurumlar, yasama, yürütme ve yargı organları yanında siyasal partilerdir. Siyasal partiler, hemen hemen bütün ülkelerde siyasal hayatın temel unsurları ve başlıca dinamik güçleri haline gelmişlerdir. Hangi siyasal sistem içinde -demokratik, otoriter veya totaliter- yer alırlarsa alsınlar, çağdaş toplumların vazgeçilmez öğeleri olarak kabul edilmektedirler (Kapani, 2005:159). Gerçekten de günümüzde partisiz rejimler, ancak siyasal modernleşmenin sağlanmadığı geleneksel toplumlarda görülebilmektedir. Siyasal partilerin, demokratik sistemlerdeki rolü özellikle önemlidir. Çünkü bu ülkelerde demokrasinin sağlıklı işlemesi, siyasal

⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/tarikat-iftari-bardagi-tasirdi-39260952> (erişim. 13.6.2019)

partilerin kendi içlerinde de demokratik bir iç düzene ve verimli bir işleyişe sahip olmalarını gerektirmektedir.

Siyasal partilerin böyle bir iç düzen kurabilmelerinin ilk koşulu, üye iradesinin aşağıdan yukarıya doğru oluşmasını sağlayacak bir örgütlenmenin oluşturulmasıdır. Bunun için, üyelerin örgütteki tüm çalışmalara ve seçimlere eşitçe katılabilme olanaklarının bulunması; yönetim organlarının belirli sürelerle merkezin müdahalesi olmaksızın düzenli olarak yenilenmesi ve partinin otoriter bir yönetime meydan vermeksizin üyelerce etkin denetimi gerekmektedir (Kabasakal, 2014). Bu ise gerek üyelerin gerek yerel örgütlerin daha etkin olmalarıyla sağlanabilir. Ancak, bu koşulların yasalarda ve tüzüklerde yer alması, uygulamada parti içinde demokratik bir işleyiş otomatik olarak sağlamaya yetmez. Çünkü yasa ve tüzüklerdeki kuralları uygulamak durumunda bulunan insanlar, her şeyden önce kendi kültürlerinin etkisi altında kalırlar. Partilerin örgütsel özellikleri, onların kökenlerini, gelişmelerini ve içinde buldukları toplumsal-siyasal çerçeveyi yansıtır. Bu çerçevenin temeli ise o toplumun kültürüdür. Ancak, toplumsal kurumlara biçim ve yön veren ulusal kültür de toplumsal gelişmeye koşul olarak zaman içinde değişir. Yani bu konuda iki yönlü bir etkileşim söz konusudur.

Demokratik ilkeler, liderliğin, parti örgütünün her düzeyinde seçimli olmasını, sık sık yenilenmesini, kolektif nitelik taşımasını ve sınırlı bir otoriteye sahip bulunmasını gerektirir. Ancak, gerek liderlerin doğal olarak iktidarlarını koruma ve artırma eğiliminde olmaları gerek üyelerin bu eğilimi engellemek şöyle dursun, tersine liderleri putlaştırmak suretiyle onu büsbütün güçlendirmeleri bu ilkelerin işlenmesini önler (Duverger, 1974:189-190; Kabasakal, 2014:700-711).

Türkiye'de de parti örgütlenmesi, hiyerarşik otoriteye dayanan bir düzen içinde işlemiştir. Ayrıca, yerleşik siyasal kültür ve yasal düzenlemeler parti içi demokrasiyi geliştirmek açısından özendirici olmamıştır. Bu yüzden de siyasal partilerimiz, ekonomik ve toplumsal gelişmeye koşul olarak siyasal katılmayı, çoğulcu demokratik düzen içinde ve rejimi güçlendirecek biçimde yönlendirebilme olanağını büyük ölçüde yitirmişlerdir (Sunar, 2010:37-41). Ayrıca, toplumda her şeyi yukarıdan bekleme düşünce ve eğilimi yerleşmiş ve köklemiştir. Bu siyasal kültür, parti liderleri ve merkez organlarının, partinin genel politika ve stratejileriyle ilgili önemli kararlarının belirlenmesini kolaylaştırmıştır.

Yerel liderler, ulusal parti liderlerine sağladıkları destek karşılığında onlardan kollanmalarını, maddi çıkar sağlanmasını veya özel ayrıcalıklar tanınmasını vb. beklemektedirler. Ancak, yerel örgütler güçlüyse, partiyi etkilemenin ötesinde milletvekillerini ve parti merkez yönetimini güçleri oranında yönlendirirler de (Tavits, 2013:131). Türkiye'de yerel parti örgütlerinin, siyasal yaşamda etkinlik kazandığı dönem, özellikle Demokrat Partinin iktidar yıllarıdır. Fakat bu dönemde yerel parti örgütlerinin kendi

çevrelerinde önemli rol oynasalar bile, parti siyasetinin yönlendirilmesinde genellikle merkez organlarının öncülüğüne bağlı kaldıkları görülmüştür.

Türkiye’deki siyasal yapı, yıllar içinde karşılaştırılarak incelendiğinde, yerel örgütlerin, yalnızca yerel düzeyde değil, görelî olarak aynı zamanda ulusal düzeyde de güç ve etkinlik kazandıkları dönemler vardır. F.W. Frey’in 1920-1960 yılları arasında parlamento üyeliği yapmış kişiler üzerine çalışması (*Turkish Political Elite*) bunu doğrulamakta ve milletvekillerinin birçoğunun yerel parti örgütlerinden geldiğini göstermektedir (1965).

İllerin coğrafi konumu, büyüklükleri, ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyleri, aynı partinin çeşitli illerdeki örgütlerinin, yapı ve etkinlik açısından farklılaşmasına neden olabilir. 1950’li yıllarda Türkiye’de Doğu Anadolu’daki büyük ölçüde toplumsal yapı üzerine oturan parti örgütlenmesi buna en güzel örneklerden biridir. Büyük toprak sahipleri, aşiret reisleri ve dinsel liderler seçimlerde partilere önemli destek sağlamaktaydılar (Demirel, 2016:108). Bu desteğin ne denli başarıyla yönlendirildiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun kırsal kesimlerinde ve özellikle köy düzeyinde en iyi biçimde gözlenebilir. Bu yöreler, günümüzde bile “*güdümlü*” siyasal katılmanın örneklerini vermektedirler.

Sonuç

Siyasal partilerin, demokratik sistemlerdeki rolü özellikle önemlidir. Çünkü bu ülkelerde demokrasinin sağlıklı işlemesi, siyasal partilerin kendi içlerinde de, merkez taşra örgütleri arasında da demokratik bir iç düzene sahip olmalarını gerektirmektedir. Türkiye’de yerel düzeyde ilki, 1946-60 arasında *formal* diğeri 1970’lerden günümüze kadar *informal* olmak üzere iki farklı örgütlenme modeli uygulanmıştır. İncelemeler göstermiştir ki, ocak-bucak örgütlenmesi, yurttaşlarla parti ve ülke yönetimi arasında sağlıklı bir iletişim kanalı olmanın ötesinde, halkın siyasal eğitimine katkıda bulunmakta, bilinçli siyasal katılmayı artırmakta, parti içi demokrasinin daha iyi işlemesini sağlamaktaydı. Bu kurumlar asıl işlevlerini çok partili yaşamda yerine getirmişlerdir.

1960’da ocak-bucak örgütlerinin kaldırılması, ülke siyasal yaşamında önemli bir boşluk doğurmuştur. Siyasal kutuplaşmayı köy ve mahalle düzeyinde yaygınlaştırdığı ve artırdığı ileri sürülen bu kurumların, söz konusu gelişmelerin tek ve ana nedeni olmadığı, 27 Mayıs 1960 ile 12 Eylül 1980 tarihleri arasındaki siyasal olaylarla kanıtlanmıştır. Ocak-bucak örgütlerinin bulunmadığı bu dönemde, Türk siyasal yaşamı, belki de tarihinin en yoğun kutuplaşma ve cepheleşme hareketlerine sahne olmuştur. Özellikle 1975-1980 yılları arasında, kahveler ve camiler değil, mahalleler, hatta şehirler ayrılmıştır. Oysa bu sırada partiler, mahalle ve köylerde örgüt açmaktan yoksundular. Partilerin ocak ve bucak örgütleri çalışmaya devam etseydi, belki de Türkiye, bu denli yoğun ve kanlı bir kutuplaşmayı yaşamayacaktı.

Günümüzde de ocak bucak örgütleri bulunmadığı halde, toplumdaki siyasal kutuplaşmanın Cumhuriyet tarihinin hiç görmediği düzeye ulaştığı sıkça ileri sürülmektedir.

1965'e kadar Türkiye'de partiler, Dernekler Kanununa göre örgütlendikleri için tek tip bir örgütlenme modeli yoktu. Bu yüzden partiler farklı örgütlenme modelleri uygulayabilirlerdi. Türkiye'de parti örgütlenmesi, 1960 öncesinde genel olarak idari bölünmeye uygunluk göstermiş, özellikle 1960'dan sonra, Devletin idari örgütlenmesiyle tamamen çakışmıştır. 1960'da partilerin ilçe düzeyinin altındaki örgütlerinin kaldırılmasından sonra, 1965 tarihli Siyasal Partiler Kanunu tek-tip örgütlenmeyi zorunlu kılmıştır. 1980 darbesinden sonra 1983'te çıkarılan 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu da aynı kuralları benimsemiştir.

1961 ve 1982 Anayasaları doğrultusunda çıkarılan siyasal partiler yasaları da halkın siyasete katılmasını sınırlamıştır. Oysa genç nüfusun çoğunluğu oluşturduğu Türk toplumu, dinamik bir yapı göstermektedir. Bazı partiler bu yapıya uygun küçük yerel birimlere dayalı modeller geliştirseler bile bunları hayata geçirememişlerdir (Erdem, 2001:93-77).

Bu çalışma, Tablo.1'de özetlendiği gibi, Türkiye'de 1960'a kadar varlığını sürdüren formal ocak ve bucak örgütleri ile 1970'lerden itibaren MSP, RP ve AKP'de görülen informal yerel örgütlenmenin partilerinin yerel düzeyde güçlenmesine katkı sağladığını göstermektedir. Ancak, araştırmalar 1970 sonrası MSP, RP ve AKP'de görülen *informal* yerel örgütlenmenin merkez organlarına bağımlı işlediğini ve parti içi demokrasiye önemli bir katkı yapamadığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de demokrasinin pekişmesi, başka alanlarda olduğu gibi, siyasal partilerde de demokratik işleyişin yerleşmesine bağlıdır. Bu ise parti içi demokrasinin gelişmesini, üyenin ve yerel örgütlerin kararlara ve süreçlere daha aktif katılmasını zorunlu kılmaktadır. 1946'dan beri çok partili siyasal yaşamı -ara sıra kesintilere uğrasa da- sürdürmeye çalışan Türkiye, evrensel değerlere sahip bir toplum hedefine ulaşmak için, ekonomik ve toplumsal alanda gösterilecek çabalar yanında; siyasal alanda da çağın gerektirdiği kapsayıcı siyasal kurumları oluşturmak ve kurumsallaşmayı etkin ve yaygın bir siyasal parti örgütlenmesiyle sağlamak zorundadır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2014). *Ulusların Düşüşü*. 7. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Aldrich, J. H. (2000). “Southern Parties in State and Nation”. *Journal of Politics*, 62(3): 643-670.
- Almond, G. A. ve Vebra, S. (1963). *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Appleton, A. W. ve Ward, D. S. (1997). “Party Response to Environmental Change: A Model of Organizational Innovation”. *Party Politics*, 3(3): 341-362.
- Aslan-Akman, C. (2012). “Democratic Consolidation and Institutional Challenges for Political Parties and the Party Systems in Turkey”, *Democratic Consolidation in Turkey*. M. Aknur (drl.). Universal Publishers, Boca Raton.
- Barnes, S. H. (1971). “Democracy and the Organization of Political Parties: Some Speculations”. *Comparative Study of Party Organization*. W.E. Wright (drl.). Charles E. Merrill Publishing Company, Columbus, Ohio.
- Beck, P. ve Heidemann, E. (2014). “Changing Strategies in Grassroots Canvassing: 1956-2012”. *Party Politics*, 20(2): 261-274.
- Bosuter, K. (1969). *Türk Siyasi Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi*. Ulusal Basımevi, Ankara.
- Bursalı, O. (2018). “Yoksulluğu ve yeni orta sınıfı başarıyla yönetmek”. Seçim analizi-3, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 2018.
- CHP’de Islahat Yapılması İçin Teklif*. (1950). Partinin VIII ci Büyük Kurultayı münasebetiyle ve Kurultaya sunulmak üzere hazırlanmıştır. (39 sayfa).Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O., Yeni Matbaa, Ankara.
- Clark, A. (2004). “The Continued Relevance of Local Parties in Representative Democracies”. *Politics*, 24 (1): 35-45.
- Cotter, C. P. vd. (1984). *Party Organizations in American Politics*. Praeger, New York.
- Dalton, R. J., Farrell, D. M. ve McAllister, I. (2011). “The dynamics of political representation”, *How Democracy Works: Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies*. M. Rosema, B. Denters ve K. Aarts (drl.), University of Chicago Press, Chicago.

- Demirel, T. (2016). *Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. 2. Baskı. İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Diler, N. (1964). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 30 Ocak 1964.
- Doğan, S. (2017). *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*. (Çev. E. Özbudun), 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Ecevit, B. (1960a). "Ocak Bucak", *Ulus*, 5 Temmuz 1960.
- Ecevit, B. (1960b). "Politikasız Demokrasi", *Ulus*, 7 Temmuz 1960.
- Ecevit, B. (1976). *Ecevit'in Açıklamaları 1976*. Ajans-Türk Matbaası, Ankara.
- Ecevit, B. (1981). "Ocağı Söndürülen Demokrasi", *Arayış Dergisi*, (12): 4-7.
- Erdem, T. (2001). *Tıkanan Siyaset*. Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Frendreis, J. P., Gibson, J. L. ve Vertz, L. L. (1990). "The Electoral Relevance of Local Party Organizations". *American Political Science Review*, 84(1): 225-235.
- Frendreis, J. P. (1993). "Local Parties in an Age of Change". *American Review of Politics*, (14): 533-547.
- Frendreis, J. P. ve Alan, R. G. (1999). "Local Parties in the 1990s: Spokes in a Candidate-Centered Wheel". *The State of the Parties: The Changing Role of Contemporary American Parties*. J. C. Green ve D. M. Shea (drl.), 3. Baskı, Rowman & Littlefield, Lanham.
- Frey, F. W. (1965). *The Turkish Political Elite*. The MIT (Massachusetts Institute of Technology) Press, Cambridge.
- Gibson, J. L. vd. (1989). "Party Dynamics in 1980s, Change in County Party Organizational Strength, 1980-84". *American Journal of Political Science*, (33): 67-90.
- Hazan, R. Y. ve Rahat, G. (2010). *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and their Consequences*. Oxford University Press, Oxford.
- Herrnson, P. S. (2002). "National Party Organizations at the Dawn of the Twenty-First Century". *The Parties Respond: Changes in American Parties and Campaigns*. 4. Baskı, Boulder, CO, Westview.
- Huntington, S. P. (1977). *Political Order in Changing Societies*. 13. Basım, Yale University Press, New Haven.
- Kabasakal, M. (1991). *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*. Tekin Yayınevi, İstanbul.

Türkiye’de Yerel Parti Örgütlenmesinde İki Farklı Model

- Kabasakal, M. (1995). “Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesindeki Kısıtlamalar”. *Siyasi Partiler ve Demokrasi*. Sempozyum, TESAV Yayınları, Ankara.
- Kabasakal, M. (2014). “Factors influencing intra-party democracy and membership rights: The case of Turkey”. *Party Politics*, 20 (5): 700-711.
- Kabasakal, M. (2016). “Türkiye’de Siyasal Partiler”, *Türkiye’de Siyasal Yaşam, Din Bugün Yarm*. Mehmet Kabasakal (drl.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kapani, M. (2005). *Politika Bilimine Giriş*, 17. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kırca, C. (1965). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, B. 74,18.3.1965: 357-359.
- Neftçi, N. (1997). *Demokrasinin Kilit taşı, Anılar*. TESAV Yayınları 14. Işık Matbaacılık, Ankara.
- Oğuz, T. (1965). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, B. 74,12.3.1965: 364.
- Özbudun, E. (1975). *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları: 363, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Özbudun, E. (1979). *Siyasal Partiler*, Üçüncü Bası, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Özbudun, E. ve Hale, W. (2010). *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Roscoe, D. D. ve Jenkins, S. (2014). “Changes in Local Party Structure and Activity, 1980-2008”, *The State of the Parties: The Changing Role of Contemporary American Parties*. 7. Baskı, J. C. Green, D. J. Coffey ve D. Cohen (drl.), Rowman & Littlefield, Lanham.
- Roscoe, D. D. ve Jenkins, S. (2016). *Local Party Organizations in the Twenty-First Century*. State University of New York Press, Albany.
- Sartori, G. (1977). *Parties and party systems: A framework for analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Soysal, M. (1982). “Ocak ve Bucak”, *Milliyet*, 8 Aralık 1982.
- Sunar, İ. (2010). *Demokrasi, Türkiye Serüveni*. Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Szyliowicz, J. S. (1966). *Political Change in Rural Turkey Erdemli*. Mouton and Co. The Hague, Paris.
- Tavits, M. (2013). *Post-Communist Democracies and Party Organization*, Cambridge University Press, New York.

- Teziç, E. (1976). *Siyasi Partiler, Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Topuz, A. (2011). *Ali Topuz Anlatıyor-1: Değişimi Yaşamak (1932-1972)*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*. Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.
- Tuncay, S. (2000). *Parti İçi Demokrasi*. Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Wright, W. E. (1971). "Comparative Party Models: Rational-Efficient and Party Democracy". *Comparative Study of Party Organization*. W. E. Wright (drl), Charles E. Merrill Publishing Company, Columbus, Ohio.

YAZARLAR HAKKINDA

Ahmet A. CİLAVDAROĞLU; Dr. Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünden 2000 yılında mezun olmuştur. Ağustos 2000 – Nisan 2001 arasında Demirbank T.A.Ş.'de Uzman Yardımcısı, Şubat 2003 – Aralık 2004 arasında Sayıştay Başkanlığı'nda Denetçi Yardımcısı, Ocak 2005 – Ağustos 2008 arasında Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığında Başbakanlık Uzman Yardımcısı ve Başbakanlık Uzmanı olarak görev yapmıştır. 2006-2008 arasında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kentleşme ve Çevre Sorunları Bölümü ile 2008-2010 arasında Londra İktisat ve Siyaset Bilimi Okulunda (The London School of Economics and Political Science – LSE) kamu yönetimi alanında lisansüstü derecesini tamamlamıştır. Temmuz 2010 – Şubat 2012 arasında Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğünde Başbakanlık Uzmanı, Mart 2012 – Şubat 2013 arasında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi Başkanlığında Şube Müdür Vekili ile Mart 2013 – Ekim 2014 arasında Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğünde Başbakanlık Uzmanı olarak görev yapmıştır. Kasım 2014 – Ocak 2015 arasında Antalya Büyükşehir Belediyesi İlçe Hizmetleri Dairesi Başkanlığı görevinin akabinde Şubat 2015'ten itibaren Antalya Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreter Yardımcılığı görevini yürütmektedir. 23/1/2019 tarihinde Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Bilim Dalında doktora eğitimini tamamlamıştır.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2969-6406>
E-mail: cilavdar@gmail.com

Ayşe Meral UZUN; is Professor at the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Akdeniz University, Antalya, Turkey. She obtained her Ph.D. in Economics from Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Sivas, Turkey. Her researches are about International Economics and Economic Development.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8787-8240>
E-mail: aysemeraluzun@akdeniz.edu.tr

Can Tansel TUGCU; is Professor at the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Akdeniz University, Antalya, Turkey. He obtained his Ph.D. in Economics from Erciyes University, Institute of Social Sciences, Kayseri, Turkey. His research interest encompasses Macroeconomics.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9204-6361>
E-mail: cantanseltugcu@akdeniz.edu.tr

Ejder AYÇIN; Dr. Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sayısal Yöntemler Anabilim dalında doktor öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Yazar, çok kriterli karar verme yöntemleri ve yöneylem araştırması ile ilgili konularda çalışmalarını sürdürmektedir.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0153-8430>
E-mail: ejder.aycin@kocaeli.edu.tr

Enver ÇAKIN; Dr. KOSGEB İzmir Kuzey Müdürlüğünde KOBİ uzmanı olarak çalışmaktadır. Yazar, çok kriterli karar verme yöntemleri ve yöneylem araştırması ile ilgili konularda çalışmalarını sürdürmektedir.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7523-8193>
E-mail: enver.cakin@kosgeb.gov.tr

Harun ÖZMERDİVANLI; 03.05.1981 tarihinde Kayseri’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kayseri’de tamamladı. 2004 yılında Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünden mezun olan yazar, 2017 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programından başarıyla mezun oldu ve aynı yıl Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Bilim Dalı Doktora Programına başladı. 2011 yılından beri Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Erasmus Kurum Kordinatörlüğü’nde çalışan yazar halen görevine devam etmektedir. Yazar bir yandan doktora eğitiminin süreçlerini tamamlamaya çalışırken bir yandan da akademik gelişimine katkı sağlayacak yayınlar yapmak için çaba sarf etmektedir.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1096-5976>
E-mail: harunoz@kmu.edu.tr

Ilyas ÖZKOK; is a Research Assistant at the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Akdeniz University, Antalya, Turkey. He is a Ph.D. candidate and his researches are about Public Finance and Macroeconomics.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3305-7199>
E-mail: iozkok@akdeniz.edu.tr

Leyla LEBLEBİCİ KOÇER; Doç Dr. 1975 yılında Kayseri’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini TED Kayseri Koleji’nde tamamladı. 1999 yılında Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünden mezun olan yazar, 2002 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme yüksek Lisans programını, 2008 yılında ise aynı enstitünün Üretim Yönetimi ve Pazarlama doktora programını tamamlamıştır. 2010-2017 yılları arasında Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Üretim Yönetimi ve Pazarlama

Anabilim Dalı'nda Yard. Doç. Dr. 2017 yılından itibaren de aynı Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. olarak çalışmaktadır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4238-5749>

E-mail: leyla@erciyes.edu.tr

Mehmet KABASAKAL; Dr. Okan Üniversitesi Uluslararası ilişkiler bölümü öğretim üyesidir. Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesinde yapmış, Doktora derecesini Ankara Üniversitesi SBF'den almıştır. Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi başlıklı tezi ile Yunus Nadi Ödülünü kazanmıştır. Türkiye'de siyasal yaşam ve partiler üzerine yazarı veya eş yazarı olduğu kitapları ve SSCI'de taranan Party Politics dergisinde yayınlanan makalesinin yanı sıra, farklı konularda pek çok çalışması bulunmaktadır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1097-6467>

E-mail: mehmet.kabasakal@okan.edu.tr

Olca OKUN; Dr. Eğitim: Lisans Kara Harp Okulu, Yüksek Lisans Selçuk Üniversitesi, Doktora Hasan Kalyoncu Üniversitesi. Akademik Uzmanlık: Yönetim ve Organizasyon, Örgütsel Davranış, Liderlik Teorileri.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7096-5794>

E-mail: olcayokun@yahoo.com.tr

Rasim Berker BANK; Dr. Öğretim Üyesi Yakın Doğu Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldum. Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi anabilim dalı Siyaset Bilimi bölümünde yüksek lisans ve doktora yaptım. Giresun Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde, Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmaktayım.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3292-9274>

E-mail: berkerberker@hotmail.com

Şebnem ARIK; Dr. 1982 yılında Burdur'da doğdu. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İngilizce İktisat bölümünden 2005 yılında mezun oldu. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında 2012 yılında yüksek lisans eğitimini tamamladı. Doktora derecesini aynı üniversite ve anabilim dalında 2019 yılında tamamladı. Finans sektöründe 2 senelik iş deneyiminin ardından, 2011-2018 yılları arasında Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yaptı.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1392-745X>

E-mail: sebnemarik@gmail.com

Şükrü ERDEM; Doç. Dr. Lisans ve yüksek lisans derecelerini Uludağ, doktora derecesini Fransa Grenoble Sosyal Bilimler Üniversitesi'nden (UPMF) almıştır. 1993 yılından bu yana Akdeniz Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesidir. Akademik ilgi alanları uluslararası iktisat, Avrupa Birliği ekonomisi, bölgesel ve kırsal kalkınma alanlarıdır.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6416-6657>
E-mail: serdem@akdeniz.edu.tr

Tuba BÜYÜKBEŞE; Doç. Dr. Eğitim: Lisans Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Akademik Uzmanlık: Yönetim ve Organizasyon, Örgütsel Davranış, Liderlik ve Motivasyon, Stratejik Yönetim.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4174-9870>
E-mail: tuba.buyukbese@hku.edu.tr

Zanete GARANTI; Dr. Zanete Garanti is an assistant professor in Cyprus International University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, department of Business Administration. She is a merit graduate of Latvia University of Life Sciences and Technologies, Faculty of Economics, and Department of Business. Her PhD thesis were written on business clustering. Zanete Garanti specialization area is marketing and business development. Currently she is teaching International Marketing and Marketing for undergraduate students, Marketing Strategies for graduate students and Marketing of Financial Services for PhD students. Besides, she is working on a book chapter on visitor satisfaction and loyalty and several articles and PhD thesis on social media marketing, brand love, brand addiction, marketing financial services and influencer marketing. She recently published in top academic journals like International Journal of Bank Marketing, Marketing Intelligence and Planning and Sustainability. Her academic interests include branding, social media marketing and digital marketing in several fields like hospitality and banking, as well as marketing of traditional and / or local products.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9990-8788>
E-mail: zgaranti@ciu.edu.tr

YAZARLARA DUYURU

Giriş

Dergi orijinal ampirik ve ampirik olmayan araştırmaya dayalı makalelere, literatür taramalarına, özel sayılar için yazılmış çalışmalara, konferans notlarına, vaka çalışmaları ve kitap özetlerine yer vermektedir. Özel sayılara katkı veren yazarlar ilgili sayıya makale gönderdiklerini belirtmelidir.

Makale sunumu için kontrol listesi

Makalenizi sunarken aşağıdakilerin olduğuna emin olun:

- Birden fazla yazar varsa bir tanesi iletişim kurulacak yazar olarak belirtilmeli ve bu yazarın e-posta ve posta adresi bulunmalıdır.
- Makalenin:
 - anahtar kelimeleri olmalıdır,
 - tüm şekil vb.nin başlıkları olmalıdır,
 - tüm tablolarının başlık, tanım ve dipnotları olmalıdır,
 - tüm tablo ve şekillerinde renk önemliyse belirtilmelidir.
- Diğer önemli noktalar:
 - makalenin dil ve gramer kontrolü yapılmalıdır,
 - tüm atıflar Kaynakçada yer almalı, Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içerisinde atıf verilmelidir,
 - fikri mülkiyet ihlali olmaması için gereken tüm durumlarda tüm izinlerin alınmış olması gereklidir,
 - çıkar çatışmasının varlığı veya yokluğu mutlaka belirtilmelidir,
 - Dergi'nin ihtiyaç duyması halinde bir hakem listesi verilmelidir.

Başlamadan Önce

Yayın Etik Kuralları

Yazarlık

Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Deneye ya da makalenin yazımına daha az oranda katkıda bulunan diğer kişilere teşekkür bölümünde yer

verilmelidir. Makale metninin ilk hali sunulduktan sonra yazımında yapılan herhangi bir değişikliğin (yazarın yazım düzeni de dahil olmak üzere) tüm yazarlar tarafından yazılı olarak onaylanması gerekir.

Yazarlık ve “Şemsiye” Grupları

Çok sayıda büyük ölçekli işbirliği çalışmaları, tüm katılımcıları temsil eden bir grup adı altında organize edilmektedir. Tüm makale metinlerinde en az bir kişi yazar olarak adlandırılmış olmalıdır. Verilere kaynaklık eden şemsiye grubuna teşekkür etmek isteyen yazarlar öncelikle makalenin yazarını/yazarlarını listelemeli ve bunu 'GRUP ADINA' şeklinde sürdürmelidir. Gerekirse, katılımcıların isimleri Teşekkür bölümünde listelenebilir.

Orijinallik

Makale metninizi dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir. Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atıf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolare edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karşıtı yazılım kullanarak kontrol edilmektedir.

Çıkar Çatışmaları

Gönderim noktasında her bir yazar, rapor edilen çalışmada, sonuçlarda, yansımalarda ya da belirtilen görüşlerde dolaylı veya dolaysız herhangi mali çıkar veya bağlantıları veya ilgili yazarlara ya da ilişkili bölümlere ya da kuruluşlara, kişisel ilişkilere ya da doğrudan akademik rekabete yönelik ilgili ticari kaynaklar veya diğer finansman kaynakları dahil olmak üzere yanlılık sorusunu doğurabilecek diğer durumları açığa vurmalıdır . Çatışan çıkar veya bağlantıyı bildirmeniz gerekip gerekmediğini değerlendirirken lütfen şu çıkar çatışması testini değerlendirmeye alın: Sizi ya da yardımcı yazarlarınızdan herhangi birini utandıracak yayınlanmasından sonra ortaya çıkacak ve bildirmediğiniz herhangi bir düzenleme var mı?

Makalenin yayınlanması halinde, ilgili Çıkar Çatışması bilgisi yayınlanmış bir bildiriye bir ifade ile bildirilecektir.

Çıkar Beyanı

Tüm yazarlar, çalışmalarını uygunsuz şekilde etkileyebilecek (önyargılı) diğer kişi veya kuruluşlarla olan finansal ve kişisel ilişkilerini net olarak açıklamalıdır. Potansiyel çıkar çatışması örnekleri olarak istihdam, danışmanlıklar, hisse senedi sahipliği, hizmet karşılığı ödenen ücretler, ücretli bilirkişi tanıklığı, patent başvuruları / kayıtları, hibe ya da diğer fon kaynakları sayılabilir. Yazarlar, herhangi bir çıkarını başlık sayfası dosyasındaki çıkar beyanı özetinde açığa vurmak zorundadır. Şayet beyan

edecek bir çıkar yoksa lütfen şu şekilde belirtin: 'Çıkar beyanları: Yok'. Makalenin kabul edilmesi durumunda, bu özet beyan nihai olarak yayınlanacaktır.

Başvuru Beyanı ve Teyit

Bir makalenin sunulması, söz konusu eserin daha önce yayınlanmadığını (bir özet, yayınlanmış bir ders notu veya akademik tez hariç), başka bir yerde yayınlanmak üzere incelenmemekte olduğu, yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından onaylandığını, ayrıca yürütüldüğü yerde sorumlu makamlar tarafından çalışmanın zımnı veya açıkça teyit edildiği, neticede şayet kabul edilirse, telif hakkı sahibinin yazılı izni olmadan elektronik ortamda da dâhil olmak üzere, aynı içerik ve formatta, İngilizce veya başka bir dilde yayınlanmayacağı anlamına gelmektedir Özgünlüğünü doğrulamak için makaleniz özgünlük algılama hizmeti Crossref Benzerlik Denetimi ve / veya Turnitin gibi yazılım kullanılarak kontrol edilebilir.

Dergi yayın kurulu, intihal politikası açısından aşağıdaki kuralları benimsemiştir:

- Benzerlik oranı % 20'den fazla olan makaleler reddedilir. Bu gibi durumlarda, yazar(lar)dan makaleyi üç hafta içinde yeniden gözden geçirmesi istenecektir.
- Sadece benzerlik oranı % 20 ve altındaki makaleler inceleme sürecine alınır.
- Yukarıda belirtilen kurallar, Dergi'ye makale yükleyen tüm yazarlar tarafından kabul edilmiş demektir.

Kapsayıcı Dil Kullanımı

Kapsayıcı dil, çeşitliliği kabul etmek, tüm insanlara saygı göstermek, farklılıklara duyarlı olmak ve eşit fırsatları teşvik etmek demektir. Makaleler, herhangi bir okuyucunun inançları veya vecibeleri hakkında hiçbir varsayımda bulunmamalı, bir bireyin ırk, cinsiyet, kültür veya başka herhangi bir özellik nedeniyle diğerine üstün olduğu manasına gelebilecek hiçbir şey içermemeli, neticede kapsayıcı bir dil kullanılmalıdır. Yazarlar, örneğin cinsiyet ayrımcılığı içerebilecek “bay” veya “bayan” ifadeleri yerine “bay/bayan” ifadesi şeklinde kullanarak (İng. 'he" or “she', 'his" or “her' yerine 'he or she', 'his/her'); ayrıca cinsiyete ilişkin önyargı ve klişe algılar içermeyen meslek ve mensubiyet (İng.' 'chairman' yerine 'chairperson'; 'stewardess' yerine 'flight attendant') “bilim adamı” yerine “bilim insanı” gibi ifadeleri kullanmak durumundadır.

Yazarlığa Dair Değişiklikler

Yazarların, makalelerini göndermeden önce yazarların listesini ve sırasını dikkatlice göz önünde bulundurmaları ve orijinal başvuru sırasında yazarların kesin listesini sunmaları beklenir. Yazar listesindeki yazar adlarının eklenmesi, çıkarılması veya yeniden düzenlenmesi, yalnızca makale kabul edilmeden önce ve sadece Dergi Editörü tarafından onaylanması durumunda yapılmalıdır. Böyle bir değişiklik talep etmek için Editör, ilgili yazardan şunları almış olmalıdır: (a) yazar listesindeki değişimin nedeni (b) tüm yazarlardan eklenmeyi, isminin çıkarılması veya yeniden düzenlemeyi kabul ettiğine ilişkin yazılı onay (e-posta, mektup). Yazarların eklenmesi veya çıkarılması durumunda, bu değişiklik, eklenen veya ismi çıkarılan yazarın onayını kapsar. Sadece istisnai durumlarda Editör, yazının kabul edilmesinden sonra yazarların eklenmesini, çıkarılmasını veya yeniden düzenlenmesini dikkate alacaktır. Editör söz konusu isteği değerlendirirken, makalenin yayınlanması süreci askıya alınacaktır. Şayet makale zaten çevrimiçi olarak yayınlanmışsa, Editör tarafından onaylanan herhangi bir talep, baskı düzeltmesi ile neticelenecektir.

Telif Hakkı

Bir makalenin kabulü üzerine yazarlardan “Telif Hakkı Devir Formu” doldurmaları istenecektir.

Telif Hakkı Devir Beyanı

İşbu altında imzası bulunanlar, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ne telif hakkı kapsamındaki tüm haklarını ve yukarıdaki çalışmaya dâhil olabilecek tüm hakları ve çalışmayı esas alarak imza edenler tarafından Dergi'ye sunulan tüm gözden geçirilmiş, genişletilmiş veya türetilen çalışmanın haklarını devrettiğini beyan ederler. Her imza sahibi, çalışmanın orijinal olduğunu ve çalışmanın yazarı olduğunu; çalışmanın metin içeriğini, rakamları, verileri veya başkalarının çalışmalarından elde ettiği diğer materyalleri kapsamaması halinde, gereken herhangi bir izni almış olduğunu teyit eder.

Bu makalenin telif hakkı Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler dergisine devredilmiştir. Telif hakkı devri, Dergi'nin teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtması; bunu, basılı kopya, mikrofiş, mikrofilm ve elektronik medya gibi çeşitli yollarla gerçekleştirilmesini kapsar. Ayrıca, dergi eseri özet haline getirerek, toplu eserlere, veri tabanlarına ve benzer yayınlara dâhil edilmek üzere, yayınları ve ilgili makaleleri özetleyip çevirebilir.

Dergi, teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtır ve yayınlarına sunulan materyalin bu yayınların okur kitlesine uygun bir şekilde ulaşmasını temin etmek arzusunda. Yazarlar, Çalışmalarının orijinalliğini, yazarlıklarını,

yazar sorumluluklarını ve yazara dair suiistimalleri kapsayan hükümler de dâhil olmak üzere, Dergi'nin taleplerini yerine getirmek durumundadır.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesine giriş yapılan isimler ve e-posta adresleri, yalnızca bu derginin belirtilen amaçları kapsamında kullanılacak, ayrıca başka hiçbir amaç için veya herhangi başka bir tarafça kullanılmayacaktır.

Yazısı yayına kabul edilen her yazar, yayınlanan sayının üç adet ücretsiz nüshasını alır.

Finansman Kaynağının Rolü

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için kimin maddi destek sağladığı, varsa sponsorun rolü; eserlerin çalışma tasarımında; veri toplama, analiz etme ve yorumlamada; raporun yazılmasında ve makaleyi yayına sunma kararında kimlerin rolü olduğunu kısaca tanımlamanız gerekmektedir. Şayet Finansman kaynaklarının temininde bu türden bir dâhil olma durumu yoksa, o da ayrıca belirtilmelidir.

Açık Erişim

Bu dergide hakemler tarafından incelenerek dâhil olan her araştırma makalesi, açık erişim şeklinde yayımlanacaktır. Buna göre, ilgili makaleye yayımlanmasından hemen sonra, sadece ticari olmayan amaçlarla kolayca okunabilen bir formatta, internet üzerinden kalıcı olarak evrensel ve serbestçe erişilebilecek demektir. Yazara açık erişim için mahsup edilen herhangi bir yayın ücreti yoktur. Kullanıcılar, aşağıdaki şartlarda ticari olmayan amaçlar için makalelere erişebilir, indirebilir, kopyalayabilir, tercüme edebilir, metin ve verilere ulaşabilir:

- Uygun bir bibliyografik alıntı şekli (örneğin yazar (lar), dergi, makale başlığı, cilt, sayı, sayfa numaraları, DOI ve DergiPark'ta yayınlanan nihai versiyonun bağlantısı) kullanarak makaleyi alıntılanmak.
- Makalenin bütünlüğünü korumak.
- Diğer kullanıcılar açısından söz konusu makaleyle nelerin yapılabileceği ve yapılamayacağı net olması için, telif hakkı bildirimlerini, ilgili şartlar ve koşullara dair bağlantıları muhafaza etmek.
- Makalede yer alan ve bir üçüncü tarafa ait olarak tanımlanan herhangi bir içeriğin, üçüncü tarafın yeniden kullanımın telif hakkı politikalarına uygun olmasını temin etmek.

Yazarlar, Yayın Etiği Kurulu (COPE) ve Uluslararası Tıp Dergisi Editörleri Kurulu (ICMJE) tarafından belirlenen yayın etiği hususundaki yüksek standartları gözetmek durumundadır. Verilerin sahteciliği veya türetilmesi,

yazarın kendi eserinin uygun şekilde alıntı yapılmadan kopyalanması ve eserin yanlış kullanılması da dâhil olmak üzere intihal kapsamındakiler, kabul edilemez uygulamalardır. Her türlü etik suiistimal vakası, çok ciddiye alınacak ve COPE kuralları gereğince değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Hakemler için Etik Kurallar

- Yazı, uzmanlık alanınızla ilgili olmalıdır. Yalnızca kaliteli bir inceleme sunabilecekseniz, ilgili yazıyı kabul edin.
- Potansiyel bir çıkar çatışmanız varsa, yanıtınızda editöre bilgi vermelisiniz.
- Hakemlik ve gözden geçirme işlemi çok fazla iş yükü olabileceğinden, yeterli zaman ayırabileceğinizden emin olun.
- Karar vermeden önce, son teslim tarihine yetiştirebileceğinizden emin olun.
- Davetler en kısa sürede cevaplandırılmalıdır. Geç gelen davet yanıtları hakemlik inceleme sürecini yavaşlatmaktadır.
- Daveti reddederseniz, alternatif hakemler için öneride bulununuz.
- Size sunulan materyal gizlidir; bu, editörden izin almadan ilgili materyalin diğer taraflarla paylaşılmaması anlamına gelir.
- İncelemenize ilişkin hiçbir bilgi, editöre ve yazarlara hakem değerlendirmesi konusunda bilgi vermeden, hiç kimseye paylaşamaz, gizlidir.

Yazı Gönderme - Yazar Kuralları

Makaleler Dergi'nin <http://dergipark.gov.tr/auuibfd> adresi aracılığıyla yüklenmeli ve gönderilmelidir. Başlık sayfası, ana metin ve telif hakkı devir formu ayrı dosyalar halinde yüklenmelidir.

Yazıların Dergi kapsamında dikkate alınabilmesi için aşağıdaki hesaba 50 TL (Türk Lirası) aktarılması gerekir: İş Bankası Olbia Şube No. 6202-0432141. Ödeme makbuzu Dergi e-posta adresine gönderilebilir (iubfdergi@akdeniz.edu.tr).

Yazılar, Dergi'nin değerlendirme sürecinde iken önceden yayınlanmamış olmalıdır, ayrıca herhangi başka bir yerde yayın olarak inceleme sürecinde bulunmamalıdır.

Çift-kör Hakem İncelemesi

Bu Dergi, çift-kör inceleme kullanır, dolayısıyla, yazarların kimlikleri inceleme yapan hakemlerden gizlenir, ayrıca bunun tam tersi hakemler için de geçerlidir. Tüm dâhil edilen makaleler bilimsel nitelik değerlendirmesi için

genellikle en az iki bağımsız uzman hakeme gönderilir. Editör, makalelerin kabul veya reddedilmesine ilişkin nihai karardan sorumludur. Editörün kararı nihaidir. Bu süreci kolaylaştırmak için lütfen aşağıdakileri ayrı ayrı olarak ekleyin:

Başlık sayfası (yazar detayları ile birlikte): Bu bölüm, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.

Kör Okunmalı Yazı (yazar bilgileri olmayan): Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.

Kelime işlem yazılımının kullanımı

- ❖ Dosyanın, kullanılan kelime işlemcisinin ulusal dil formatında kaydedilmesi önemlidir.
- ❖ Metinler tek sütun formatında olmalıdır.
- ❖ Metnin düzeni mümkün olduğunca basit tutulmalıdır.
- ❖ Tablo hazırlarken, bir tablo ızgarası kullanıyorsanız, her bir tablo için yalnızca tek bir tablo ızgarası kullanın, her satır için ayrı tablo ızgara formatı kullanmayın. Izgara kullanılmıyorsa, sütunları hizalamak için boşlukları değil, sekmeleri kullanın.
- ❖ Tablolar ve şekiller, yazının ana gövdesinde başlıklarla birlikte gösterilebilir.
- ❖ Gereksiz hatalardan kaçınmak için kelime işlemcinizin 'yazım denetimi' ve 'dilbilgisi denetimi' işlevlerini kullanmanız kesinlikle önerilir.

Ekleler

Birden fazla ek varsa, A, B vb. şeklinde tanımlanmalıdır. Metin içindeki formül ve denklem ekleri için sonraki ayrı bölüme de ek halinde numaralandırma verilmelidir: Denk. (A.1), Denk. (A.2), vb. ; Denk. (B.1) vb. Benzer şekilde tablolar ve şekiller için de: Tablo A.1; Şekil A.1, vb.

Lütfen matematik denklemlerini görüntü olarak değil, düzenlenebilir metin (kelime işlemcisinin denklem düzenleyicisini kullanarak) şeklinde gönderin. Art arda, metinden ayrı olarak gösterilmesi gereken denklemleri (metinde açıkça belirtilmişse) numaralandırın.

Dipnotlar

Dipnotlar az ve uygun miktarda kullanılmalıdır. Makalenin tümü boyunca bunları sırayla numaralandırın. Birçok kelime işlemci metnin içine dipnotlar ekleyebilmektedir ve bu özellik de kullanılabilir. Aksi takdirde, lütfen dipnotların metindeki konumunu belirtiniz ve dipnotları makale sonunda ayrı olarak listeyiniz. Referans listesine dipnot eklemeyiniz.

Renkli Resimler

Lütfen resimlerin kabul edilebilir bir formatta (TIFF veya JPEG), (EPS veya PDF) veya (MS Office dosyaları); ve doğru çözünürlükte olduğundan emin olun.

Şekiller

Her şeklin üstünde bir başlık olduğundan emin olun. Başlığı ayrı olarak verin, şeklin etrafına veya içine iliştirilmiş olmamalıdır. Metin içindeki görünümüne göre art arda şekilleri numaralandırın ve şekil gövdesinin altına ilgili bir not yerleştirin.

Tablolar

Lütfen tabloları resim olarak değil, düzenlenebilir metin olarak sunun. Başlığı metnin üstüne koyun ve metin görünümüne uygun olarak tabloları art arda numaralandırın, ayrıca tablo notlarını tablo gövdesinin altına yerleştirin. Tablo boyutu, sayfa boyutuna göre ayarlanmalıdır. Tablolar dikey veya yatay olarak yerleştirilebilir, ancak sayfa portre formatında olmalıdır.

Özet

İlk sayfada yazının başlığı, anahtar kelimeler, Jel kodları ve özet metni (100 kelimeyi aşmamalıdır) hem Türkçe hem de İngilizce olarak yazılmış olmalıdır. Ancak, Fransızca veya Almanca yazılmış makaleler için, özetler ve anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce dillerinde ayrı olarak yazılmalıdır.

Main body

1. Sayfa boyutu

Özel Genişlik = 16.5cm Yükseklik = 24 cm

2. Kenar boşlukları (cm)

Üst= 3 Alt =1.7

Sol =2.5 Sağ =2.5

3. Tüm başlıklar (makale başlık ve alt-başlıkları, tablo, şekil, vs.) Garamond 11 karakter tipi ile yazılmalı, hepsi koyu, tüm kelimelerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Paragraf öncesi ve sonrasında 6nk boşluk

verilmeli ve satır araları tek olmalıdır. Makalenin Türkçe ve İngilizce adı yatay olarak ortalanmalı, diğer tüm metinler iki yana yaslanmalıdır.

4. İngilizce ve Türkçe özet yazılırken Garamond 10 karakter tipi kullanılmalı; Anahtar Kelimeler ve Jel Kodları Garamond 10, yatkı ve koyu karakter tipi olmalıdır.

5. Dipnotlar için Garamond 9 karakter tipi kullanılmalıdır.

6. Giriş ve Sonuç bölümleri dışında numaralandırma 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. şeklinde olmalıdır.

7. Ana metin yazılırken Garamond 11 karakter tipi kullanılmalı ve her paragrafın ilk satırı soldan 0.5 cm içeriden başlamalıdır.

8. Tüm sayfalar dikey (portrait) olarak kullanılmalıdır.

9. Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalıdır.

10. Makaleler 30 sayfayı geçmemelidir.

11. Atıflar metin içinde verilmeli, dipnot olarak verilmemelidir ve aşağıdaki örneklerde verildiği gibi olmalıdır (yazarın soyadı, yayın yılı, sayfa numarası sırası korunmalıdır).

Örnekler

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

Birden fazla yazar varsa: “....(Savcı et al. 1972:21-27).”

Birden fazla yazara aynı anda atıf varsa: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

Kaynakça

Kaynakça sadece makalede atıf verilen kaynaklardan oluşmalıdır.

Kitaplar

Harvey, D. (1989) The Condition of Postmodernity, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a) Urbanization of Capital, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T. R. ve Larson, J. R. (1987). People in Organizations. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S. ve Tilly, C. (2001). Dynamics of Contention. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004). Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Avar, A. A. ve Sezer, D. (ed.). (2008). Hasan Ünal Nalbantoğlu'na Armağan. İletişim Yayınları, İstanbul.

Şenses, F. (hızl.). (1996). Kalkınma İktisadı, Yükselişi ve Gelişimi. İletişim Yayınları, İstanbul.

Özveren, E. (2003). "Türkiye'de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?", İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). Ezilenlerin Pedagojisi. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Bilimsel Dergilerde Makaleler

Fearon, J. D., ve Laitin, D. D. (2003). "Ethnicity, Insurgency, and Civil War". American Political Science Review, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Bulut, H. (2001). "Kitle İletişim Araçları ve Suskunluk Sarmalı". Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32(1-2): 1382-1385.

Borman, W. C. ve Hanson, M. A. (1993). "The people in organization". Organizational Management, 23(2): 76-79.

Bruce, T. (1994). "Çocukların Yaşamında Oyunun Rolü". (Çev. A. F. Altınoğlu). Eğitim ve Bilim, 18 (92): 64-69.

Editöryal Kitaplarda Bölüm ve Makaleler

Kejanlıoğlu, B. (2005). "Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı". M. Özbek (Ed.), Kamusal Alan. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Yayınlanmamış Tezler

Özgül, S. (2009). Türkiye'de Basın ve Demokrasi İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kongre Raporları

Baydar, G. (2013). "Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya". Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). "Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli". Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Gazete Makaleleri

“Arap ülkelerinden Yemen’e hava saldırısı”, X, 26.03.2015.

Ansiklopedi veya Sözlükler

Sadie, S. (Ed). (1980). The New Grove Dictionary of Music and Musicians. Macmillan, London.

Türk Dil Kurumu. (2005). Türkçe Sözlük. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ersoy, O. “Kağıt ve Kağıtçılık”.Türk Ansiklopedisi. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Röportajlar

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli’nin Evi, Ankara.

Uysal, S. (27.09.1954). “Bayan Münire Dıranas Ahmed Muhib’i Anlatıyor”. Cumhuriyet, 1-7.

İnternet Siteleri

Uyar, T., “Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?”. <http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html> (erişim tarihi:20.01.2015).

Raporlar

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2681). DPT. Ankara.

Seminerler

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). “Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu”. Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri. Çeşme, 33-37.

Broşürler

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). Depremin Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme. 4. Baskı [Broşür].

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLME SÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İİBF Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Editör Kurul tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Editör ve Yayın Kurulu tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırılabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele alınış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Editör Kurula iletirler.

Editör Kurul, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Editör Kurulun uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayın duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editör Kurulu önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörölmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Editör Kurulu veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

**AKDENİZ UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES (JEAS)**

AUTHOR GUIDELINES

Introduction

The Journal gives place to writings on original empirical and non-empirical research, on specific review articles or literature surveys, special issue papers as well as on conference notes, case studies, book reviews. Authors contributing to special issues should ensure that they select the special issue article type from this list.

Submission checklist

Ensure that the following items are present

- One author has been chosen as the corresponding author with contact details:
 - e-mail address
 - full postal address
- Manuscript:
 - include keywords
 - all figures (include relevant captions)
 - all tables (including titles, description, footnotes)
 - ensure all figure and table citations in the text match the files provided
 - indicate clearly if color should be used for any figures in print
- Further considerations:
 - manuscript has been 'spell checked' and 'grammar checked'
 - all references mentioned in the Reference List are cited in the text, and vice versa
 - permission has been obtained for use of copyrighted material from other sources (including the Internet)
 - a competing interests statement is provided, even if the authors have no competing interests to declare
 - referee suggestions and contact details provided, based on journal requirements

Before You Begin

Ethics in publishing

Authorship

All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Any other individuals who made less substantive contributions to the experiment or the writing of the manuscript should be listed in the acknowledgement section. Any change in authorship (including author order) after the initial manuscript submission must be approved in writing by all authors.

Authorship and "Umbrella" groups

Many large collaborative studies are organized under a group name which represents all the participants. All articles must have at least one named individual as author. Authors who wish to acknowledge the umbrella group from which the data originate should first list the author(s) of the article and follow this with 'on behalf of the GROUP NAME'. If necessary the names of the participants may be listed in the Acknowledgements section.

Originality

By submitting your manuscript to the journal it is understood that this it is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal are checked for originality using anti-plagiarism software.

Conflicts of interest

At the point of submission, each author should reveal any financial interests or connections, direct or indirect, or other situations that might raise the question of bias in the work reported or the conclusions, implications, or opinions stated – including pertinent commercial or other sources of funding for the individual author(s) or for the associated department(s) or organization(s), personal relationships, or direct academic competition. When considering whether you should declare a conflicting interest or connection please consider the conflict of interest test: Is there any arrangement that would embarrass you or any of your co-authors if it was to emerge after publication and you had not declared it?

If the manuscript is published, relevant Conflict of Interest information will be communicated in a statement in the published paper.

Declaration of interest

All authors must disclose any financial and personal relationships with other people or organizations that could inappropriately influence (bias) their work. Examples of potential competing interests include employment, consultancies, stock ownership, honoraria, paid expert testimony, patent applications/registrations, and grants or other funding. Authors must disclose any interests in a summary declaration of interest statement in the title page file. If there are no interests to declare then please state this: 'Declarations of interest: none'. This summary statement will be ultimately published if the article is accepted.

Submission declaration and verification

Submission of an article implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract, a published lecture or academic thesis), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright holder. To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Crossref Similarity Check and/or by using a software such as Turnitin.

The editorial board of JEAS journal complies with the following rules for plagiarism policy:

- Articles with a similarity rate of more than 20% are rejected. In such cases, the author/s will be asked to re-revise the article within three weeks.
- Only articles with a similarity rate $\leq 20\%$ are taken into the review process.
- The above mentioned rules are accepted by all authors who have uploaded articles to the JEAS journal.

Use of inclusive language

Inclusive language acknowledges diversity, conveys respect to all people, is sensitive to differences, and promotes equal opportunities. Articles should make no assumptions about the beliefs or commitments of any reader, should contain nothing which might imply that one individual is superior to another on the grounds of race, sex, culture or any other characteristic, and should use inclusive language throughout. Authors should ensure that

writing is free from bias, for instance by using 'he or she', 'his/her' instead of 'he' or 'his', and by making use of job titles that are free of stereotyping (e.g. 'chairperson' instead of 'chairman' and 'flight attendant' instead of 'stewardess').

Changes to authorship

Authors are expected to consider carefully the list and order of authors before submitting their manuscript and provide the definitive list of authors at the time of the original submission. Any addition, deletion or rearrangement of author names in the authorship list should be made only before the manuscript has been accepted and only if approved by the Journal Editor. To request such a change, the Editor must receive the following from the corresponding author: (a) the reason for the change in author list and (b) written confirmation (e-mail, letter) from all authors that they agree with the addition, removal or rearrangement. In the case of addition or removal of authors, this includes confirmation from the author being added or removed. Only in exceptional circumstances will the Editor consider the addition, deletion or rearrangement of authors after the manuscript has been accepted. While the Editor considers the request, publication of the manuscript will be suspended. If the manuscript has already been published in an online issue, any requests approved by the Editor will result in a corrigendum.

Copyright

Upon acceptance of an article, authors will be asked to complete a "Copyright Transfer Form"

Copyright Transfer Statement

The undersigned hereby assigns to the Akdeniz University Journal of Economics and Administrative Sciences (JEAS) all rights under copyright that may exist in and to the above Work, and any revised or expanded derivative works submitted to the JEAS by the undersigned based on the Work. The undersigned hereby warrants that the Work is original and that he/she is the author of the Work; to the extent the Work incorporates text passages, figures, data or other material from the works of others, the undersigned has obtained any necessary permission.

The copyright to this article is transferred to the JEAS. The copyright transfer covers that the JEAS distributes its technical publications throughout the world and does so by various means such as hard copy, microfiche, microfilm, and electronic media. It also abstracts and may translate its publications, and articles contained therein, for inclusion in various compendiums, collective works, databases and similar publications.

The JEAS distributes its technical publications throughout the world and wants to ensure that the material submitted to its publications is properly available to the readership of those publications. Authors must ensure that their Work meets the requirements of the JEAS, including provisions covering originality, authorship, author responsibilities and author misconduct.

Privacy Statement

The names and email addresses entered in this journal site will be used exclusively for the stated purposes of this journal and will not be made available for any other purpose or to any other party.

Each author, whose manuscript is accepted for publication, receives three free copies of the issue in which it appears.

Role of the funding source

You are requested to identify who provided financial support for the conduct of the research and/or preparation of the article and to briefly describe the role of the sponsor(s), if any, in study design; in the collection, analysis and interpretation of data; in the writing of the report; and in the decision to submit the article for publication. If the funding source(s) had no such involvement then this should be stated.

Open access

Every peer-reviewed research article appearing in this journal will be published open access. This means that the article is universally and freely accessible via the internet in perpetuity, in an easily readable format immediately after publication but only for non-commercial purposes. The author does not have any publication charges for open access. Users may access, download, copy, translate, text and data the articles for non-commercial purposes provided that users:

- Cite the article using an appropriate bibliographic citation (i.e. author(s), journal, article title, volume, issue, page numbers, DOI and the link to the definitive published version on DergiPark).
- Maintain the integrity of the article.
- Retain copyright notices and links to these terms and conditions so it is clear to other users what can and cannot be done with the article.
- Ensure that, for any content in the article that is identified as belonging to a third party, any re-use complies with the copyright policies of that third party.

Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the Committee on Publication Ethics (COPE) and International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.

Ethical Guidelines for Peer Reviewers

- The manuscript must be related to your area of expertise. Only accept if you can provide a high quality review.
- If you have a potential conflict of interest, you must inform the editor when you respond.
- Make sure you can allocate enough time since reviewing process can be a lot of work.
- Before you commit, make sure you will be able to meet the deadline.
- Invitations must be replied as soon as possible. Late invitation responses decelerate the review process.
- If you decline the invitation, suggest for alternative reviewers.
- The material you receive is confidential, which means that it is not to be shared with other parties without getting authorization from the editor.
- Any information regarding your review also cannot be shared with anyone without informing the editor and the author(s) as peer review is confidential.

Submission-Author Guidelines

Articles should be uploaded and submitted through <http://dergipark.gov.tr/auibfd> address of the Journal. The title page, main body and copyright transfer form should be uploaded in separate files.

In order for manuscripts to be considered for JEAS, 50 TL (Turkish Lira) should be wired to the following account: İş Bankası Olbia Branch No. 6202-0432141. Receipt of payment can be send to e-mail address of the Journal (iibfdergi@akdeniz.edu.tr).

Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is under evaluation process of the JEAS.

Double-blind Peer review

This Journal uses double-blind review, which means the identities of the authors are concealed from the reviewers, and vice versa. All contributions are typically sent to a minimum of two independent expert reviewers to assess the scientific quality of the paper. The Editor is responsible for the final decision regarding acceptance or rejection of articles. The Editor's decision is final. To facilitate this, please include the following separately:

Title page (with author details): This should include the title, authors' names, affiliations, addresses, acknowledgements, information regarding funding bodies and any Declaration of Interest statement, and a complete address for the corresponding author including an e-mail address. In addition author/s' short cv.'s and ORCID ID's should be on the title page.

Blinded manuscript (no author details): The main body of the paper (including the references, figures, tables and any acknowledgements) should not include any identifying information, such as the authors' names or affiliations.

Use of word processing software

- ❖ It is important that the file be saved in the native format of the word processor used.
- ❖ The text should be in single-column format.
- ❖ Keep the layout of the text as simple as possible.
- ❖ When preparing tables, if you are using a table grid, use only one grid for each individual table and not a grid for each row. If no grid is used, use tabs, not spaces, to align columns.
- ❖ Tables and figures may be presented with captions within the main body of the manuscript.
- ❖ To avoid unnecessary errors you are strongly advised to use the 'spell-check' and 'grammar-check' functions of your word processor.

Appendices

If there is more than one appendix, they should be identified as A, B, etc. Formulae and equations in appendices should be given separate numbering: Eq. (A.1), Eq. (A.2), etc.; in a subsequent appendix, Eq. (B.1) and so on. Similarly for tables and figures: Table A.1; Fig. A.1, etc.

Please submit math equations as editable text (use equation editor of the word processor) and not as images. Number consecutively any equations that have to be displayed separately from the text (if referred to explicitly in the text).

Footnotes

Footnotes should be used sparingly. Number them consecutively throughout the article. Many word processors can build footnotes into the text, and this feature may be used. Otherwise, please indicate the position of footnotes in the text and list the footnotes themselves separately at the end of the article. Do not include footnotes in the Reference list.

Color artwork

Please make sure that artwork files are in an acceptable format (TIFF (or JPEG), EPS (or PDF), or MS Office files) and with the correct resolution.

Figures

Ensure that each figure has a title on top. Supply title separately, not attached to the figure or in the figure. Number figures consecutively in accordance with their appearance in the text and place any notes below the figure body.

Tables

Please submit tables as editable text and not as images. Put the title on top and number tables consecutively in accordance with their appearance in the text and place any table notes below the table body. Table size should be adjusted accordingly with the page size. Tables can be positioned vertical or horizontal but page should be in portrait format.

Abstract

In the first page, there should be the manuscript's title, key words, Jel codes and its abstract (not exceeding 100 words), which are written in both Turkish and English. However, for manuscripts, which are written in French or German, abstracts and keywords should be written Turkish and English as well.

Main body

1. Page type

Special Width = 16.5 cm Height = 24 cm

2. Page margins (cm)

Top= 3 Bottom = 1.7

Left = 2.5 Right = 2.5

3. In all titles (including article title, section main and sub-titles, tables, figures etc.) use Garamond (size 11) font, in bold, first letters are in capital, 6nk before and after paragraph, single space. Article title in Turkish and in English should be centered, the rest should be justified.

4. Abstract in English and Turkish should use size 10 Garamond font, first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left. Keywords and Jel codes should be written in Garamond 10 in italics and bold.
5. Footnotes should be in Garamond size 9.
6. Except Introduction and Conclusion other sections, sub-sections should be numbered as in: 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. etc.
7. Main text should be written in Garamond size 11 o) first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left.
8. All pages should be in portrait format.
9. References should start from a new page.
10. Articles should not exceed 30 pages.
11. Citations should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

in the case of more than two authors: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

If the references are made to more than one authors at the same time:
“...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

References

Bibliography should include only the works which are cited in the text.

Books

Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a) *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T. R. ve Larson, J. R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S. ve Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Avar, A. A. ve Sezer, D. (ed.). (2008). *Hasan Ünal Nalbantoğlu'na Armağan*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Şenses, F. (hızl.). (1996). Kalkınma İktisadı, Yükselişi ve Gelişimi. İletişim Yayınları, İstanbul.

Özveren, E. (2003). “Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?”, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). Ezilenlerin Pedagojisi. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Articles in Journals

Fearon, J. D., ve Laitin, D. D. (2003). “Ethnicity, Insurgency, and Civil War”. American Political Science Review, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Bulut, H. (2001). “Kitle İletişim Araçları ve Suskunluk Sarmalı”. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32(1-2): 1382-1385.

Borman, W. C. ve Hanson, M. A. (1993). “The people in organization”. Organizational Management, 23(2): 76-79.

Bruce, T. (1994). “Çocukların Yaşamında Oyunun Rolü”. (Çev. A. F. Altınoğlu). Eğitim ve Bilim, 18 (92): 64-69.

Chapter or Articles in Edited Books

Kejanlıoğlu, B. (2005). “Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı”. M. Özbek (Ed.), Kamusal Alan. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Unpublished Doctoral Dissertation or Master’s Thesis

Özgül, S. (2009). Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Congressional Reports

Baydar, G. (2013). “Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya”. Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). “Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli”. Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Newspaper Articles

“Arap ülkelerinden Yemen’e hava saldırısı”, X, 26.03.2015.

Encyclopedia or Dictionary

Sadie, S. (Ed). (1980). The New Grove Dictionary of Music and Musicians. Macmillan, London.

Türk Dil Kurumu. (2005). Türkçe Sözlük. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ersoy, O. “Kağıt ve Kağıtçılık”.Türk Ansiklopedisi. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Interview

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli'nin Evi, Ankara.

Uysal, S. (27.09.1954). “Bayan Münire Dıranas Ahmed Muhib'i Anlatıyor”. Cumhuriyet, 1-7.

Websites

Uyar, T., “Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?”. <http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html> (erişim tarihi:20.01.2015).

Reports

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2681). DPT. Ankara.

Seminars

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). “Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu”. Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri. Çeşme, 33-37.

Brochure

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). Depremin Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme. 4. Baskı [Broşür].

EVALUATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

JEAS conducts ‘double blind review’ policy in which both the authors’ names of manuscripts sent to the journal and referees who evaluate these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Editorial Board in the first month, are evaluated by at least two referees from the Referee Board in the next 6 weeks. If it is found necessary by the Editorial and the Publishing Board, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Editorial Board by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

The Editorial Board sends a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the next 6 weeks, and the manuscript is resent to referees to have referees’ opinion (following 2 weeks). The Publishing Board has the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Transfer Form, and to sent it to the Journal Editorial Staff. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also take part in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the consent of the Editorial Board.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Editorial Board. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz University’s JEAS, or manuscripts, which fail to meet the scientific criteria for an article’s content and form, are refused by the desk before the referee review process begins, or else the Editorial Board may make recommendations for changes in manuscripts.